BALÁZS GÉZA

MAGYAR NYELV-STRATÉGIA

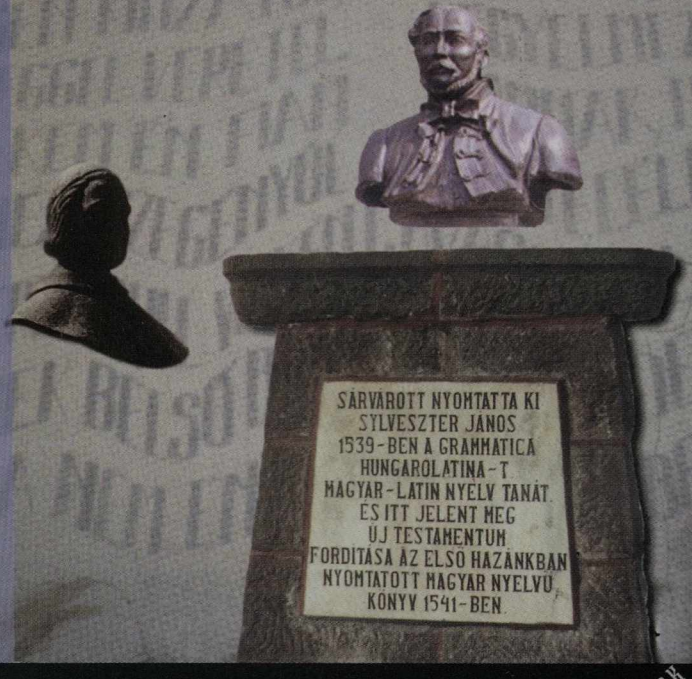

MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

NEMZETI KULTÚRA

STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

BALÁZS GÉZA

Magyar nyelvstratégia

Magyarország az ezredfordulón
Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

VII. A nemzeti kultúra az informatika korában
A magyar nyelv jelene és jövője

Szerkesztő
Glatz Ferenc

Olvasószerkesztő
Péterfi András

A kötetet szakmailag ellenőrizte
Grétsy László és Kiss Jenő

Magyarország az ezredfordulón
Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

VII. A nemzeti kultúra az informatika korában
A magyar nyelv jelene és jövője

BALÁZS GÉZA

Magyar nyelvstratégia

Budapest 2001
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

© Balázs Géza

ISBN 963 508 321 1
ISSN 1585–4477

Kiadja a
Magyar Tudományos Akadémia
Kiadásért felel: Glatz Ferenc, az MTA elnöke
Borító: Abinéri Gábor
Tördelés: AbiPrint Bt., Budapest
Nyomdai munkálatok: Áldási és Németh Nyomda Bt., Budapest
Felelős vezető: Áldási Pálné
Megjelent 17 A/5 ív terjedelemben 1800 példányban

Tartalom

Bevezetés 7

Általános nyelvpolitika: a nyelvhasználat lehetőségeinek kerete 13

A nyelvpolitika, a nyelvi tervezés, a nyelvstratégia elméleti alapjai 21

Nyelvpolitikai csatározások és szabályozások 35
A nyelvi emberi jogok biztosítására megszületett legfontosabb szabályozások, ajánlások 38 • Nyelvpolitikai teendők Magyarországon? 40

Magyar nyelvpolitika 43

Harc a magyar nyelvért. A magyar nyelvművelés fontosabb felfogásai, programjai 53
Előzmények 55 • A nyelvművelés elterjedése (17–18. század) 59 • A nyelvújítás kora (1772–1872) 61 • Az ortológus nyelvművelés (1872–1944) 70 • Nyelvművelés a szovjet rendszerben (1945/1948–1990) 78 • A nyelvi kultúra ápolásának újjászervezése (1990–) 81

A magyar nyelvművelés eredményei 97

Eszmei törekvések a nyelvművelésben. Nemzetközi áttekintés a nyelvművelést kiváltó okokról, motivációkról, ideológiákról 107

A nyelvművelés-kritika 117

A magyar nyelv jellege 139

A jelen nyelvi változásainak modelljei 143

Nyelvművelés a pragmatika áramában 163

A nyelvstratégia tudományos alapjai 167

A nyelvstratégia fő cselekvési területei 183

Lehetséges terápiák. Magyar nyelvstratégia 195
A nyelvstratégia célja 195 • A nyelvstratégia háttere: meghatározói, főbb jellemzői 196 • Állapottervezési alapelvek a nyelvstratégiában 202 • A jelen magyar nyelvi változásai 217

A teljes kommunikáció 229

Irodalom

Irodalom 235

Függelék

I. Dokumentumok 251
Magyar nyelvstratégiai programok. 1. Ankerl Géza: Szociálökológiai stratégia a Kárpát-medence magyarsága fennmaradásáért (Új tézisek) (1991) 251 • 2. A magyar nyelvgeopolitikai program tényezői (1996) 253 • 3. Glatz Ferenc: Tézisek az anyanyelv ápolásáról, kutatásáról, korszerűsítéséről (1997) 254

II. A magyar nyelvművelés fontosabb eseményei (1872–) 257

A magyar nyelvművelés fontosabb intézményei 261

Országos nyelvművelő rendezvények (mozgalmak) 267

Anyanyelv a bölcsőtől a koporsóig
(Kosztolányi Dezső nyomán Dupka György)

Ha a magyar földet kiveszik lábom alól, a magyar nyelvnek és magyar muzsikának felhőjén szállok meg. Talajjá fognak sűrűsödni alattam a szavak, és az lesz az én hazám.[1]

Bevezetés

A magyar nyelvvel kapcsolatban két nézet áll egymással szemben. Az egyik azt állítja, hogy a mai magyar nyelv kifejezési lehetőségei gazdagok, határtalanok, a másik pedig azt, hogy szürkül, szegényedik, pusztul. A két nézet természetesen nem zárja ki egymást, hiszen az egyik magában foglalhatja a másikat: vagyis azt, hogy „nyelvünk" egykori gazdagsága eltűnőben, visszaszorulóban van. Ez a nézet az ember alapvető, ontológiai élményéből is fakadhat. Minden korosztály, generáció megéli a kultúraváltás élményét, vagyis a történelemhez, a gyermekkorhoz, az ifjúkorhoz köthető „dicső", „szép" múlt és a „kiábrándító", „sivár" jelen érzését. De az ontológiai élményen túl racionális tapasztalatokból is táplálkozik ez a vélemény: hiszen a nyelv valóban „mozog", változik. Erről minden, nyelvhasználatára odafigyelő beszélő rendelkezik élményekkel. Ezzel a nézettel később részletesen foglalkozunk.

A kiindulópont tehát egy egyszerűsített – és a közvélemény egy részével nyilvánvalóan ellentétben vallott – nézet: A mai magyar nyelv fejlett nyelv – grammatikai kifejezőeszközei, szókincse gazdag, fejlődési tendenciái folyamatosságot (egymásból egymásba következést) mutatnak. Ennek bizonyságát például éppen ennek a kötetnek a nyelvi változások irányairól, hatásairól szóló részében találhatjuk meg.

A nyelvészek többsége valószínűleg egyetért ezzel a kijelentéssel, a társadalom egy része azonban nem. Herman József és Imre Samu[2] így vélte: „Nyelvünk – a mi véleményünk szerint – mit sem veszített leglényegesebb jellegzetességeiből. Szókincse gazdagabb, árnyaltabb, mint valaha, nyelvtani eszköztárának árnyalatossága, rugalmassága, sokrétűsége ma is szinte egyedülálló Európa nyelvei között, s a magyar nyelvben ma érzékelhető, kitapintható változások lényegüket tekintve sok évszázados fejlődési tendenciákat

folytatnak." Ez a nézet találkozik azokkal a felfogásokkal, hipotézisekkel, amelyek a magyar nyelv valamikori és talán mai kifejezési gazdagságát, színességét hangsúlyozzák. Legelső ismert nyelvészünktől, Sylvester Jánostól[3] napjainkig lehetne sorolni ezeket az észrevételeket. S szólni kell az olyan túlzó – külföldi és hazai – véleményekről is, amelyekből pl. Magyar Adorján[4] gyűjtött egybe. Könyvének mottója: „A magyaron kívül bármely nyelven beszélni, írni, nyomatni: igen nagy idő, munka (sic!) és anyagveszteséggel jár." Vagy ugyaninnen Kemény Ferenc[5] véleménye: „magyar nyelvünk... a ténylegesen létező *legtökéletesebb emberi nyelv...*[6] (Vajon)... milyen alapon dönthető el, mely nyelv tökéletes és melyik nem? Nos, a válasz igen egyszerű, világos: Valamely nyelv annál tökéletesebb, minél pontosabb, szabatosabb, árnyalatosabb kifejezője az emberi gondolatnak. Következik pedig ebből az, hogy minnél (sic!) tökéletesebb nyelven értekeznek egymással az emberek, annál jobban értik egymást, s annál kisebb lehetősége van mind a szándékolatlan félreértésnek, mind pedig a szándékos félrevezetésnek, butításnak. (Új bekezdés.) A tökéletes nyelvtani szerkezetnek két alapvető következménye van: először az, hogy minden nyelvtani funkció pontosan jelölve legyen, másodszor pedig az, hogy a nyelvtan ne legyen anyagi jelentéssel beszennyezve." Szennyeződésnek a nyelvtani nem kategóriáját tartja. Stb.

A legnagyobb külső (elfogulatlan) dicséretek között tartjuk számon Giuseppe Mezzofanti (1774–1849), valamint Sir John Bowring (1792–1872) szavait. Mezzofanti ezt írja: *„Tudják-e, melyik az a nyelv, amelyet konstruktív képessége és ritmusának harmóniája miatt az összes többi elé, a göröggel és a latinnal egy sorba helyezek? A magyar! Az új magyar költők verseit ismerem, ezek dallamossága teljesen magával ragadott. Kísérjék figyelemmel a jövőt, és a költői géniusz olyan hirtelen fellendülésének lesznek tanúi, amely teljességgel igazolja jóslatomat. Úgy látszik, a magyarok maguk sem tudják, hogy nyelvük milyen kincset rejt magában."*[7]

Sir John Bowring[8] pedig ezt írja: *„A magyar nyelv nagyon régi. Sajátos módon fejlődött, és a szerkezete oly régi időkből ered, amikor a ma beszélt európai nyelvek még nem is léteztek. Olyan nyelv, amely önmagában, következetesen és szilárdan fejlődött, és amelyben logika, matézis van, az erő és akkordok alkalmazkodóképességével és rugalmasságával. Az angol büszke lehet arra, hogy a nyelve az emberi történelem eposza. Kimutatható az eredete, idegen elemek figyelhetők meg benne, amelyeket átvett a különböző nemzetekkel való kapcsolat során. A magyar nyelv viszont olyan, mint egy terméskő, amelyik egyetlen darabból áll, és az idő viharai nyomot sem hagytak rajta. Nem létezik olyan naptár, amelyik az évek változásaihoz igazítaná. Nincs is szüksége ilyenre, nem vesz kölcsön, nem ad senkinek, de nem is vesz senkitől! Ez a nyelv a legrégibb és a legdicsőségesebb műemléke a nemzeti és szellemi függetlenségnek. Amit a tudósok nem tudnak megoldani, azt elhanyagolják mind a nyelvészetben, mind az archeológiában. A régi egyiptomi templomok meny-*

nyezete csak egyetlen sziklából készült, és erre nincs magyarázat. Senki sem tudja, honnan származnak, vagy hogy melyik hegyből vették a csodálatos sziklatömeget. Azt sem tudni, hogyan szállították és emelték fel a templomok csúcsáig. A magyar nyelv eredetisége még ennél is csodálatosabb jelenség. Az, aki megoldja, vizsgálni fogja az isteni titkot, legalábbis a titok első tételét: 'Először volt a Szó, és a Szó Istennel volt, és isteni volt a Szó.'"[9]

Az említett sztereotip kijelentések érvényét nyilván a nyelvi változások valamilyen „objektív" mérésének lehetőségével, illetve más nyelvek állapotával összevetve lehet(ne) alátámasztani. Ha figyelembe vesszük, hogy – a közvélekedéssel (tipikus negatív önsztereotípiával) ellentétben – a magyar nyelv beszélőinek számát tekintve továbbra sem „kis" nyelv, hanem a világ és Európa nyelvei között „közepes" nagyságú, ez részben alátámasztja az idézett – pozitív – kijelentést. Alátámasztja továbbá az is, hogy a magyar nyelven tudó anyanyelvi beszélőnek gyakorlatilag a világ bármely dolgáról szólva lehetősége van magát magyarul kifejeznie: nincs kényszer bizonyos témáról, bizonyos helyzetekben a más nyelvre való váltásra. Itt azonban nem gondolok a magyar mint kisebbségi nyelv használatára, amelynek esetében ezek a jelenségek – nyelvpolitikai okból – gyakran előfordulnak.

Számos szenvedélyes és okos, líraian szárnyaló és bölcsen érvelő véleményt lehetne még összegyűjteni a magyar nyelvről. Léteznek is ilyen gyűjtemények.[10]

A valóban „szegényedő", „kihaló" nyelveket az jellemzi, hogy visszaszorulnak az otthonokba, családokba, magánbeszélgetésekbe, esetleg az írott kommunikációba. (Ma is évente fölbukkannak „új" nyelvek. Pl. az Amazonas őserdeiből „előtántorgó" indiánok által beszélt nyelveket tartják ilyennek. Az alaposabb megvizsgálás után azonban kiderül, hogy ezek nem új nyelvek, hanem egy „nyelvelhalási" folyamat végső „eredményei": már ismert nyelvek familiáris, egyedi változattá egyszerűsödött törmelékei.) Természetesen a magyar nyelvet beszélők is kerülhetnek ilyen vagy ehhez hasonló helyzetbe – ezt jelzik a kifejező *csángósodó* nyelv, illetve *félnyelv*, *senyelv*[11] kifejezések is –, de a magyar nyelvközösség egészéről nem mondható el, hogy ilyen nyelvállapotban volna.

Továbbá megállapíthatjuk azt is, hogy a magyar nyelvnek „kifejlett", gazdag – részben még élő hagyományos, részben mai – folklórja és természetesen irodalma van; a tudományok mindegyike művelhető magyarul (ez a világ nyelvei közül csak néhány tucatról mondható el!), a tudomány minden ágában megjelennek magyar nyelvű könyvek; mind a környező országokban, mind a világon sok helyen ismerkednek a magyar nyelvvel, sőt tanulnak (újratanulnak) magyarul. Ez is egy nyelv „élőségének" bizonyítéka.

Ha elfogadjuk az idézett állítást a magyar nyelv „fejlettségével" kapcsolatban, akkor csak annyit érdemes még hozzátenni: *A magyar nyelv nem csak magától ilyen jó.* Hanem: a tudatos cselekvés, a közművelődés, nyelv-

művelés (nyelvművelődés) miatt. A nyelvi változások egy része ugyanis a tudatosság növelésével társadalmi úton bizonyos fokig befolyásolható, s erre példa a nyelvbővítés (*readaptáció, modernizáció, nyelvgyarapítás, nyelvújítás).*

A nyelvre való hatással kapcsolatban megoszlanak a nyelvészi vélemények. A különféle nyelvtudományi iskolák másként-másként állnak a kérdéshez. Vitatkozni kell, lehet, érdemes – ám a *nyelvi cselekvés elméletére* és gyakorlatára egyre nagyobb szükség van.

A Kr. előtti és utáni évszázadok még a hagyományos jelenlét-kommunikáció századai voltak. A 20. század a tömegkommunikáció évszázada lett. A 21. század az informatikai forradalom évszázada, amelyben a közlés jelentősége még tovább növekszik. A közlendők mennyisége és bonyolultsági szintje ugrásszerűen nő. Lassan az információt minden mennyiségben tárolni tudjuk, annak bármelyik elemét (bárki egyetlen szavát bármelyik korból) egyetlen pillanat alatt előhívhatjuk, vizsgálhatjuk. A magunk összes írás- és beszédművét megismertethetjük a nagyvilággal. Szövegbefogadás mellett mindenki szövegelőállítóvá is válik.

Az információ évszázadában korántsem lehetünk nyugodtak a kommunikáció minőségét illetően. A felgyorsulás felszínességhez vezet, a túl sok információban elveszíthetjük tájékozódóképességünket. Csökken a jelenlét-kommunikáció, konfliktusos a másik ember verbális és nem verbális „megérintése". Már ma is vannak „beszélő gépek", hamarosan minden otthoni számítógép „beszélni" fog, sőt, ő fogja szervezni életünket. Új kommunikációs létforma van kialakulóban: az új *beszéltnyelviség* (vagy *írott beszéd*).

A kommunikációs nyelvészeti kutatások azt bizonyítják, hogy a technikai eszközök hatnak a nyelvre (már az írógép is hatott!), s az egyre nagyobb mértékű információs áradattal szemben egyre több a kommunikációs zavar, konfliktus, hiba.

Lehet, hogy a számítógépek hamarosan tökéletesen tudnak beszélni minden emberi nyelven, de magunkban egyre kevésbé lehetünk biztosak.

Az emberi kommunikáció, a nyelvhasználat (még ha számítógépes hálózatokon is zajlik) mindennapi odafigyelést, tanulást, gondozást igényel. Ezt nem lehet a számítógépekre bízni! Ahogy az embernek minden nap szüksége van lelki önvizsgálatra, legalább annyira fontos a mindennapi nyelvi önvizsgálat is. Mert ha a nyelvhasználat csorbul, sekélyesedik, tökéletlenedik, akkor annak kárát látja a személyiség, a társas kapcsolatok.

A nyelvi szabályokat alapvetően a családban, az iskolában, közösségeinkben, a mindennapi életben sajátítjuk el. Ezek irányítják kommunikációs viselkedésünket. Ám a felgyorsult világnak köszönhetően megnőtt a nyelvre gyakorolt külső és belső hatások száma és sebessége, az egyes változók megismerésére, elemzésére nincs kellő idő, a kommunikációs ismereteket folyamatosan fejleszteni kell.

Nem csak az egyénnek, hanem a társadalomnak is rendelkeznie kell nyelvi cselekvési programmal. Nagy nyelvek képviselői talán megengedhetik maguknak, hogy ne gondolkozzanak nyelvstratégián (de nem teszik!), kisebb nyelvek esetében a nyelvstratégia a megmaradás záloga.

Az 1990-es években ezért foglalkoztam a *magyar nyelvstratégia* kutatásával, megalkotásával, egyes területeinek részletes kidolgozásával néhány kötetben:

Médiakommunikáció (1996)
A rádiós kommunikáció (1997)
Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón (1998)
Lehetséges nyelvi szabványok (2000)
Médianorma (2000)
Médianyelv (2000)

Remélem, hamarosan elkészül a *Magyar nyelvhelyességi lexikon* (2001) című munka is, amely ennek a feladatnak a részleges befejezését jelenti.

A kutatást nagyban segítette *A társadalmi érintkezés modelljei*[12], *a Pragmatikai kommunikáció,*[13] a *Magyar nyelvstratégiai kutatások*[14] kutatási program, valamint az MTA Nemzeti Stratégiai Kutatási Program *A magyar nyelv az informatika korában* című kutatási témája. Ezúton mondok köszönetet minden támogatónknak!

Jegyzetek

1 Balázs Béla, Részlet kiadatlan naplójából, in: Hernádi Sándor–Grétsy László (szerk.): Nyelvédesanyánk. Móra, Budapest, 1980. 305. p.

2 Herman József–Imre Samu: Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. Magyar Tudomány, 1987/7–8. 513–531.

3 Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. 17. p.

4 Magyar Adorján é. n.: A magyar nyelv. Összeállította: Radics Géza. Kiadó és hely nincs feltüntetve [1995 körül]

5 Magyar Adorján é. n.: A magyar nyelv. Összeállította: Radics Géza. Kiadó és hely nincs feltüntetve [1995 körül] 29. p.

6 Kiemelés tőlem, B. G.

7 Mezzofanti: Watts Transaction of the Phylological Society, 1855.

8 Magyar Adorján é. n.: A magyar nyelv. Összeállította: Radics Géza. Kiadó és hely nincs feltüntetve [1995 körül] 42. p.

9 B. G. fordítása. Magyar Adorján megjegyzése: Sir John Bowring, 1792–1872. Life and Works, I., 1838. Sir John Bowring angol nyelvész sok nyelven beszélt: a magyar volt az egyik. Sok magyar költeményt fordított angolra és kiadott egy irodalmi szemelvénygyűjteményt. Ennek előszavában írta az idézett részletet.

[10] Pl. Hernádi Sándor–Grétsy László (szerk.): Nyelvédesanyánk. Móra, Budapest, 1980., Z. Szabó László–Wacha Imre (szerk.): A szó becsülete. Íróink az anyanyelvről. 1541–1980. Hazafias Népfront Országos Tanácsa, Budapest, 1985., Graf Rezső (szerk.): Koszorú. Száz vers az anyanyelvről. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest, 1994., Péterfy Mihály gyűjt.: Vallomások az anyanyelvről. Gloria, Kolozsvár, 1999., Grétsy László: A mi nyelvünk. Íróink és költőink a magyar nyelvről. Tinta, Budapest, 2000.

[11] Szabó T. Ádám: Egynyelvűség – kétnyelvűség – többnyelvűség – félnyelvűség. Édes Anyanyelvünk, 1985. VII. 5. p.

[12] MKM 1192/2/1993.

[13] MKM 243/1996. és FKFP 0577/1999.

[14] FKFP 0309/2000.

Általános nyelvpolitika: a nyelvhasználat lehetőségeinek kerete

A görög *politeia* szóból származó latin *politika* a polisz-típusú közösségre vonatkozó államrendet, államszervezetet, alkotmányt jelenti. A magyar nyelvben politikán értjük a politika rendszerét, a hatalmi célokat és értékeket, a politikai vezetést (elitet), valamint – s számunkra most ez a terület a legfontosabb – a közügyek igazgatásának, menedzselésének művelettípusait, konkrét eljárásmódjait.[1] A *nyelvpolitika* is ide tartozik. Mind a politika, mind pedig a nyelvpolitika fogalmába azonban nemcsak a felülről lefelé irányuló hatásokat értem, hanem – még ha idealistának tetszik is – a felelős, közös (tehát alulról jövő, illetve közösségi) gondolkodást és cselekvést, amelyet újabban részvételi (participációs) demokráciának, a szubszidiaritás elvének neveznek. Ezek nélkül egyoldalú, diktatórikus, szűklátókörű és rövidtávú hatalmi érdekek kiszolgálója a politika és a nyelvpolitika, s ilyen tevékenységhez nem fölemelő „tudományos" segítséget nyújtani. A nyelvi viszonyokra – éppen a nyelv hagyományos természete miatt – úgy tűnik, egyébként sem érvényes az, hogy egyedül az uralkodók határoznák meg az uralkodó ideológiát (nyelvet).

Fogalmi, terminológiai sokféleség jellemzi a nyelvpolitikát és környezetét, a tudományos és a hétköznapi tevékenységet. Pl. különbségtétel van az angol *language politics, language policy, language planning,* a német *politische Sprachwissenschaft, Sprachenpolitik/Sprachpolitik, Sprachplanung,* a francia *politique linguistique, planification linguistique, aménagement linguistique* és *glottopolitique* között. A leggyakoribb vitatéma a nyelvpolitika és nyelvtervezés viszonyának megkülönböztetése. Egyes szerzők szerint a nyelvtervezés a legtágabb jelenség, amely magában foglalja a nyelvpolitikát, többek között Chaudenson azonban azt vallja, hogy a nyelvpolitika a nyelv és a kultúra tárgykörébe tartozó nemzeti döntések összességét, míg a nyelvtervezés a politika által meghatározott célok megvalósításának módját jelenti.[2]

A magyar nyelvpolitikai terminológiában a következő sorrendet javasoltam és követem. A társadalommal, kultúrával és a nyelvekkel kapcsolatban tudományosan alátámasztott elképzelésekkel kell rendelkezni. Ez a tevékenység a *nyelvpolitika:* tehát a nyelvészek és más társadalomtudósok által az anyanyelv és az idegen nyelvek használatát szabályozó tevékenység, amelynek végrehajtása azután értelemszerűen a politika feladata. A *nyelvtervezést* ezzel szinonim fogalomnak tartom. Ezek alterülete lehet a *nyelvgeopolitika;* a

nyelvpolitikának egy adott körzetre vonatkoztatott sajátos része. (A politikusok többsége persze naiv nyelvpolitikus; s a nyelvpolitikát ösztönösen, jól bevált történelmi minták, reflexek alapján műveli.) A nyelvpolitikából következik a *nyelvstratégia:* ide tartoznak a nyelvpolitikának sajátos területei az oktatástól a mindennapi életig, az anyanyelvtől más nyelvek tanításáig, használatáig. (A hagyományos felsorolások nem különböztetnek meg nyelvstratégiát, az ide sorolandó tevékenységeket a nyelvpolitika részének tekintik.) Rendszeremben a nyelvpolitika, nyelvstratégia szűkebb körében található a kizárólag képzett nyelvészek által művelhető, anyanyelvre vonatkoztatott *nyelvművelés,* amelyet tudományos, az adott nyelv hagyományaira alapozott, antropológiailag, szociálpszichológiailag és szociolingvisztikailag meghatározott tevékenységnek tartok. S hogy semmi se hiányozzék, legalul foglal helyet az amatőr, de jó szándékúnak tekintett *nyelvvédelem.*

1. nyelvpolitika (nyelvi tervezés)
2. nyelvgeopolitika
3. nyelvstratégia
4. nyelvművelés
5. nyelvvédelem

A *nyelvpolitika* legáltalánosabb meghatározása: a politikai intézmények hatása a nyelvi szituációra, az anyanyelvre, illetve az idegen nyelvek használatára. Bővebben: az adott térségben használt nyelv(ek) funkcionális oldalára és ezen keresztül bizonyos fokig a struktúrájára gyakorolt tudatos szabályozó ráhatás, intézkedések szervezett rendszere.

További meghatározások: „A nyelvpolitika célja a nyelv funkcionális és strukturális szabályozása";[3] „A nyelvpolitika mint a nemzeti politika része egyfelöl a nemzeti kérdésre támaszkodik, másrészt a nyelvtudomány elméletének azon része, mely a nyelv társadalmi működésére és a nyelv funkcionális fejlődésére vonatkozik",[4] „a spontán nyelvi folyamatok tudatos szabályozásának gyakorlata mind a soknemzetiségű, mind a nemzeti államban, mind perspektív (jövőre irányuló), mind retrospektív (rögzítő) értelemben",[5] majd ezt teszi hozzá: „Ezek szerint a 'nyelvpolitika' fogalmán minden olyan intézkedést értünk, melynek célja a nyelvek funkcionális megoszlásának, illetve működésének megváltoztatása vagy megvédése, új nyelvi normák bevezetése, vagy a régiek konzerválása..."

A világon több mint 6000 nyelv van.[6] Az országok száma pedig nem éri el a kétszázat. Európában mintegy 67 nyelv és 40 ország van. Az Európai Unió számára is óriási feladatot jelent a nyelvprobléma. A globális feladatok között kiemelkedő helyen foglalnak helyet a nyelvi problémák (általában a megértés problémái, kommunikációs zavarok, konfliktusok, nyelvháborúk, egyre többen foglalkoznak a kommunikáció, a fordítás kérdéseivel).

Bár az emberi nyelvek mindegyike virtuálisan egyenlő (tehát azonos lehetőségekkel rendelkeznek), aktuálisan mégis különböznek a megtett más-más társadalmi, történelmi stb. út miatt. A világban a soknyelvűség, a „bábeli nyelvzavar" uralkodik, s ezt tetézik a nyelvek funkcionális különbségei. Mivel a nyelv (az anyanyelv) az emberi identitás, a közösséghez, kultúrához való kapcsolódás egyik legfontosabb eleme; a „nyelvekkel való bánásmód", a nyelvpolitika különösen hat az érzelmekre, éppen ezért nagy körültekintést igénylő feladat.

A nyelveket állandó, többirányú (külső és belső; kauzális és teleologikus) hatások érik.[7]

A nyelvészek elsődlegesen a nyelv belső életével: a hangrendszerrel, a nyelvtani rendszerrel, valamint a szókinccsel és ennek változásaival foglalkoznak. A külső nyelvi jelenségek[8] körébe tartozik a nyelv használati körének, elterjedtségének (funkciópotenciáljának ~ alkalmazási lehetőségének) változása, a más nyelvekkel való érintkezés alakulása, a kétnyelvűség, a nyelvi asszimiláció. Ennek keretében vizsgálható tehát a „nyelvromlás", végső soron a nyelvfeladás, nyelvcsere kérdése. A nem teljes nyelvi szituációra találó javaslatot tett Cobarrubias, aki bevezeti az *ethoglosszia* fogalmát. Ezzel a nyelv szociokulturális és szociolingvisztikai jellemzőinek többségét sikerül megragadnia. Az ethoglosszia „egy nyelv kifejező lehetősége, vagyis kommunikációs ereje, amelyet az adott nyelv által végrehajtott nyelvi funkciók száma határoz meg, illetve ezen funkciók minősége a beszélőközösség társadalmi szerkezetéhez képest".[9]

Kloss[10] szerint a tudatos, tudományos, szociolingvisztikai megalapozottságú nyelvpolitika *(language policy)* a *nyelvi tervezés (language planning)* része (rendszerünkben inkább fordítva), és sokszor idézett felosztása szerint a nyelvi tervezés státus- és korpusztervezésre oszlik. A *státustervezés* (*status planning* – magyarul helyzettervezés) a *(külső) nyelvpolitikai döntések* területét jelenti, vagyis azokat a helyzeteket, amelyek egy állam vagy közösség hivatalos nyelvét vagy nyelveit kijelölik, meghatározzák e nyelv(ek) viszonyát saját nyelvváltozataikhoz, illetve más nyelvekhez. A *korpusztervezéshez* a (belső) célokat, leginkább a hagyományos nyelvművelés körébe tartozó nyelvfejlesztő törekvéseket sorolhatjuk (magyarul: belső nyelv-állapotteremtés). Egyszerűbb, világosabb és egyszersmind teljesebb felosztás szerint[11] három területet említenek: 1. *„külső" nyelvpolitika:* (többnyelvű környezetben) az egyes nyelvek nyilvánosságbeli szerepét, használatát és funkcióját határozza meg, 2. *„belső" nyelvpolitika:* a nyelvtani normákat, kódhasználatot szabályozza, nyelvleírást, szótárakat, tankönyveket készíttet, 3. *nyelvpedagógia,* nyelvoktatás, nyelvtanoktatás: a döntések alapján meghatározza a tanterveket, oktatási módszereket. E rendszer szerint pontosan le lehet írni pl. a Nemzeti alaptanterv kerettanterveinek nyelvi-nyelvtani fejezeteivel kapcsolatos történéseket (melyek alapvetően szabályozzák a magyarországi nyelvtanoktatást, s ennek

kapcsán hatással vannak a jövő nyelvi kultúrájára).[12] Prator a státus- és korpusztervezést a *nyelvelsajátítás-tervezéssel* egészíti ki.[13]

Természetesen Kloss már említett megkülönböztetése is fenntartható:

A státus- és a korpusztervezés megkülönböztetése

státustervezés	*korpusztervezés*
(külső célok, helyzettervezés)	(belső célok, nyelvfejlesztés)
a nyelv szociopolitikai státusára	a nyelvi egységek módosítására
vonatkozó tervezés	irányuló tervezés
	nyelvi struktúra

A már említett három felosztás megtoldható Haarman *presztízstervezés* terminusával: ugyanis minden nyelvi tervezési tevékenység értékelések és attitűdök hálózatából áll. Presztízstervezés híján a korpusz- és státustervezés kudarcot vallhat. Pl. az 1920-as és 1930-as években hiábavalónak bizonyultak a szovjet erőfeszítések a kis nyelvek szociokulturális szintjének emelésére, mert e nyelvek nélkülözték a szükséges presztízst.[14] Az (amerikai) angol nyelvnek ma kiemelt presztízse van, s ez kedvez az angol nyelv világméretű terjedésének. Haarman a következő módon látja a nyelvi tervezés funkcionális hatóköreit (és megadja a nyelvi tervezés szakaszait és céljait):

A nyelvi tervezés funkcionális hatókörei

presztízstervezés a tervezés céljainak értékelése	
korpusztervezés	státustervezés
nyelven kívüli célok	nyelven belüli célok

A leggyakoribb, egymást váltó nyelvpolitikai helyzetek: nyelvi konszenzus – nyelvi konfliktus – nyelvi kompromisszum.[15] Vagyis ha egy egyensúlyi helyzet megbomlik, konfliktus keletkezik, s csak megegyezéssel lehet helyreállítani az egyensúlyt.

Sokszor hangoztatott igazság, hogy a kommunikáció alapvető emberi jog. Megsértése szinte mindenütt (az egyéntől, a csoportokon át az intézményekig) rendszeresen megfigyelhető. Olykor regionális konfliktusok robbannak ki belőle (nyelvtörvények, felirat-, tábla-, névháborúk stb.). Ezért nyelvpolitikára legfőként három okból van szükség: a) szaporodnak a független nemzetek, b) a népek szorosan függnek egymástól, c) nő a kommunikációs zavarok, konfliktusok száma. A nyelvpolitika (nyelvi tervezés) fontos témakörei: a nyelvi elnyomás (diszkrimináció), a kommunikációs konfliktusok (a sértegetéstől az erőszakos cselekedetekig), az államnyelv kérdése, a nyelvnek más

nyelvekhez való viszonya (pl. kisebbségi vagy államnyelv, rokonnyelv vagy „idegen" nyelv), az idegen nyelvek oktatása, a „hivatalos" nyelvek státusa a nemzetközi szervezetekben, a „közvetítő" nyelvek és a világnyelv(ek) ügye stb.

Politológiai értelemben nyelvpolitikai jellegű küzdelemnek nevezik a hatalommal kapcsolatos vitákat, szópárbajokat, valamint a tömegkommunikációs nyelvi manipulációkat is; ezeket azonban helyesebb a *politikai nyelvhasználat* körébe sorolni.[16]

A nyelvet érő aktív és passzív külső hatások megragadására, leírására és a reagálások kidolgozására a nyelvtudomány határait ki kell terjeszteni. A nyelvpolitikai alapelvek kidolgozásához főleg a pragmatikai jellegű, pl. az antropológiai nyelvészeti irányzatok nyújthatnak segítséget ide értve az etno-, a pszicho- és a szociolingvisztikát, illetve a (tömeg)kommunikációelméletet. A magyar nyelvtudományban korábban a nyelvművelés keretében jelentek meg leginkább nyelvpolitikai kérdések. Ezt követően főleg a szociológia, a szociálpszichológia, a tömegkommunikációelmélet és a szociolingvisztika foglalkozott ezekkel a kérdésekkel – s jelentős tudományos eredmények is születtek. A nyelvpolitika fölhasználása pedig egyértelműen a politológia és a politikai gyakorlat feladata.

A nyelveket „külső" szempontból demográfiai, földrajzi, történeti és társadalmi-funkcionális szempontok szerint lehet megítélni.[17]

Az anyanyelvi beszélők száma jelenti a *demográfiai* (népességi) szempontot, amelynek alapján beszélhetünk nagy, közepes és kis nyelvekről. Van olyan nyelv, amelyet már csak egy-egy „utolsó mohikán" ismer és beszél (pl. a finnugor kongresszusokon szerepeltetik a kipusztuló finnugor nyelvek utolsó képviselőit), a tíz legnagyobb nyelven (kínai, angol, hindi, spanyol, arab, bengáli, portugál, indonéz, japán, orosz) viszont több mint két és félmilliárdnyian beszélnek; vagyis az emberiségnek csaknem a fele.

Az anyanyelvi beszélők számának kritikus csökkenése a nyelv kihalásához, nyelvcseréhez vezet. (Finnugor nyelvészektől származik a mondás: *A vótok már csak vótak, a lívek lettek lettek.)* Nem eléggé hangsúlyozott, de legalább annyira fontos szempont az is, hogy az egy nyelvet beszélőknek milyen az életkoruk. Nyilvánvaló, ha egy nyelvnek nincs „ifjúsága", akkor az a nyelv közelebb áll a kipusztuláshoz.

Nyelvpolitikai jelentősége van annak, hogy egy országon belül milyen arányban beszélnek egyes nyelveket. A kevesek által beszélt nyelvek helyzete alapvetően más, mint a sokak által beszélt nyelveké, de a presztízs- és erőviszonyok módosíthatják ezt a képet.

A *földrajzi* szempontú megítélésnél figyelembe kell venni, hogy az adott nyelvet mekkora területen beszélik; és azt, hogy mennyire kompakt (tömör, sűrű, zárt) a lakosság. Ha egy nyelvet diaszpórában (szétszórtan) beszélnek, az gyengíti, ha nagyobb és összefüggő területen beszélnek, az erősíti az adott nyelv politikai helyzetét.

A *történeti* szempont a nyelv régiségére, hagyományára, kultúrájára utal. Itt a régi és az új írásbeliségű, illetve az írásbeliséggel még nem rendelkező nyelvek állnak szemben egymással. Az írásbeliség a kultúra hagyományozásának új módja, amely egyúttal a nyelvi norma rögzüléséhez (kodifikációjához) is vezet. Új, de nem kihagyható szempont az adott nyelvi kultúrának az interneten való megjelenése. Többen úgy vélik, hogy a magyar nyelv jelene és jövője szempontjából alapvető kérdés az, hogy a magyar kultúra minél nagyobb szövegmennyisége kerüljön föl a számítógépes hálózatokra (egyéni honlapok, újságok, irodalmi adatbázisok, „digitális halhatatlanok" stb.).

A *társadalmi* vagy *funkcionális* szempont pedig arra utal, hogy az adott nyelv mennyire alkalmas funkciójának ellátására. Minimális „funkciópotenciálú" nyelvek azok, amelyeket csak a családi kommunikációban lehet használni; a „fejlett" nyelvek azonban minden magánjellegű és nyilvános helyzetben, sőt nagyobb térségben (országhatárokon túl) is használhatók.

Egy nyelv presztízsét valamennyi szempont befolyásolhatja.

Talán nyilvánvaló, hogy mind a négy szempontot lehet manipulálni. (Pl. statisztikai adatokat kozmetikázni, nyelvtörténetet mítoszgyártással eltorzítani, lakosságcserével egy etnikum zártságát felhígítani, az anyanyelvhasználat körét a magánéletre korlátozni. Ezek nyilvánvaló politikai, nyelvpolitikai beavatkozások egy nyelv életébe.)

Balázs Géza és Marácz László[18] közös tanulmányukban bevezetik a *nyelvgeopolitika, nyelvi geopolitika* fogalmát: „A nyelvi geopolitika földrajzi meghatározottságú nyelvtudományi vizsgálat, amelynek keretében az egymással érintkező nyelvek kapcsolatait kutatjuk, vagyis az érintkezésből adódó sokféle súrlódást, problémát. Alapkérdése pl. a nyelvek státusa, szerepe, használati köre a régiókban, a nyelvi identitás, a nem csak nyelvországi kommunikáció." A magyar nyelvi geopolitika pedig: „az általános nyelvgeopolitikai tételek alkalmazása a magyar nyelvre".

A nyelvpolitika és a nyelvgeopolitika összehasonlítása

nyelvpolitika	*nyelvgeopolitika*
tervezés	tervezés-végrehajtás
állapotváltoztatás	geopolitikai nyelvállapot (változtatás)
tudatos törekvés	tudatos törekvés, spontán gyakorlat
aktív	aktív-passzív
kutatás, stratégia	cselekvés, gyakorlat
intézményrendszer	környezet
politikai helyzet	ökológiai (szerves) rendszer

A *nyelvgeopolitika 8 tétele* a következő:[19]

1. A két- vagy többnyelvűség egy adott nemzetiségre egyaránt hat(hat) gazdagító vagy szegényítő módon.
2. Az azonos vagy hasonló kultúrájú népek nyelvileg általában könnyebben azonosulnak, s nyelvcserére is könnyebben hajlandóak.
3. Minél nagyobb két szomszédos nyelv között a tipológiai, genetikai kontraszthányados, annál egységesebb, homogénabb egy nyelv. A teljesen eltérő nyelvek egymásmellettiségükben elősegíthetik az eltérő arculat megőrzését.
4. Nem léteznek magasabb- és alacsonyabbrendű nyelvek. A „magasabb kultúra fejlettebb nyelvének" feltételezett elve (amelyet *herderi doktrínának* nevezünk) igaztalan és tarthatatlan.
5. A nyelv és a kultúra nem minden esetben azonos; egy nyelv több kultúrát, egy kultúra több nyelvet föltételezhet A nemzet, a nemzeti kultúra szimbólumai, megnyilvánulásai között az egyik legfontosabb a nyelv, az anyanyelv. (A kurdokat például leginkább az anyanyelvi összetartozás tudata tartja fenn.)
6. Nyelv és identitás nem feltételezi automatikusan egymást. Egy adott nyelvet beszélő lehet más kultúra iránt (is) elkötelezett. A fő jellemző azonban mégis a nyelv–identitás kapcsolat.
7. A kommunikációs közösséget a terület és/vagy a nyelv (kultúra) tartja össze. Tehát létezhet (és létezik is) egységes terület nélküli kommunikációs közösség.
8. A magyar nyelv térben és időben igen erősen állandó, vagyis erősen ragaszkodik egyfajta összetartó (konvergens) normához, s még az elzárt helyeken, széleken, az örökös kétnyelvűségi állapotban és határokon is tartósan ellenáll a különfejlődésnek, a divergenciának. Ennek egyik fontos oka lehet a magyar nyelvhatár – Európában csaknem egyedülálló – 100%-os kontrasztos volta.

Természetesen létezik *negatív nyelvpolitika* is. Így nevezhetjük a be nem avatkozást vagy a laissez-faire magatartást. Ezt a magatartást egyes szerzők liberalizmusnak nevezik. Meghúzódhat e mögött is szándékosság, tudatosság: „A liberális diszkurzus nem más, mint egy olyan beavatkozás leplezése, amely azoknak a rétegeknek kedvez, melyeknek a meglévő nyelvi helyzet megőrzése az előnyös".[20] Az ilyen negatív nyelvpolitika a társadalmilag uralkodó nyelv javára szolgál, s természetesen sokféle „tudományos" érvvel alá is támasztható.

Különösen a 20. században felbukkantak olyan szlogenek (később tudományos mozgalmak) is, mint hogy nem szabad beavatkozni a nyelv spontán fejlődésébe. Ilyen pl. Robert A. Hall-tól a „Hagyd békén a nyelvet" (1950), illetve az „El a kezekkel a pidzsin angoltól!" (1955) nevezetes jelszava. Több mint százéves az a gondolat is, hogy a nyelvészet feladata „nem az, hogy előírja a nyelv szabályait, hanem leírja azokat".[21] Ez a felfogás a magyar nyelvtudományban

az 1930-as években bukkan fel, s tart napjainkig. Innen fakad a nyelvműveléskritika, illetve a nyelvművelés-ellenesség. Ez a gesztus egyes nyelvészeti iskolákban, irányzatokban természetesen indokolható, de a nyelvtudomány egészére kiterjeszteni káros.

Jegyzetek

1 Vö. Gombár Csaba: Politika – címszavakban. ELTE, Budapest, 1983. pp. 128–130.

2 Labrie, Normand: Nyelvpolitika. 1999. 21. p. In: Szépe–Derényi 1999.

3 Szerdahelyi István (szerk.): Alkalmazott nyelvészeti alapfogalmak I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 75. p.

4 Grigorjevet idézi Szerdahelyi István (szerk.): Alkalmazott nyelvészeti alapfogalmak I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 75. p.

5 Bazijevet és Iszajevet idézi Szerdahelyi István (szerk.): Alkalmazott nyelvészeti alapfogalmak I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 78. p.

6 Fodor István főszerk.: A világ nyelvei. Akadémiai, Budapest, 1999. VII.

7 Vö. Benkő Loránd: A történeti nyelvtudomány alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. pp. 119–182.

8 Balázs Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z, Budapest, 1998. pp. 9–22.

9 idézi Bochmann, Klaus: A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. 25–69. In: Szépe–Derényi (szerk.),1999. pp. 46–47.

10 Kloss, Heinz: Research Possibilities on Group Bilingualism: A Report. International Center for Research on Bilingualism. Publ. B–18. Presses de l'Université Laval, Québec, 1969. 81. p.

11 Vö. pl. Hamel, Rainer Enrique: Nyelvpolitika és az etnikumok közötti konfliktusok, a szociolingvisztikai kutatás nehézségei, 1999. 70–93. In: Szépe–Derényi (szerk.), 1999. 71. p.

12 Vö. Nemzeti alaptanterv, Művelődési és Közoktatási Minisztérium, 1995., Az alapfokú nevelés-oktatás kerettanterve, Oktatási Minisztérium, 2000., A középfokú nevelés-oktatás kerettanterve I., II. Gimnázium. Szakközépiskola, Oktatási Minisztérium, 2000., A magyar nyelvi kerettanterv 2000.

13 idézi Cooper, Robert L.: Nyelvtervezés és társadalmi változás. A nyelvtervezés 12 + 1 definíciója. 1999. 94–110. In: Szépe–Derényi (szerk.), 1999. pp. 98–99.

14 Haarman, Harald: Nyelvi tervezés egy általános nyelvelmélet fényében: módszertani keret. 1998. 67–86. In: Tolcsvai Nagy szerk., 1998. pp. 68–69.

15 Labrie, Normand: Nyelvpolitika. 1999. 7–14. In: Szépe–Derényi (szerk.), 1999. 17. p.

16 Vö. pl. Pokol Béla: Médiahatalom. Windsor, Budapest, 1995.

17 Vö. Kiss Jenő: Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. pp. 14–15.

18 Balázs Géza–Marácz László: Magyar nyelvi geopolitika. Bevezetés. Kétnyelvűség, 1994. II/4–5. 14–36., Balázs Géza–Marácz László: Nyelvgeoplitika. Magyar Nyelvőr, 1996. 120. 34. p.

19 Balázs Géza–Marácz László: Nyelvgeoplitika. Magyar Nyelvőr, 1996. 120. 31–47.

20 Guespint és Marcellesit idézi Davost Denise és Jacques Maurais: Nyelvtervezés. 111–139. In: Szépe–Derényi (szerk.), 1999.

21 Esaias Tegnér svéd nyelvészt idézi Haugen, Einar: Nyelvészet és nyelvi tervezés. 1998. 11–30. In: Tolcsvai Nagy szerk., 1998. 129. p.

A nyelvpolitika, a nyelvi tervezés, a nyelvstratégia elméleti alapjai

Nyelvpolitika nyilvánvalóan a beszéd, a nyelvek kialakulásának kezdetétől fogva van, azonban a mai értelemben a nyelvpolitika körébe sorolható jelenségek első rendszertani fölvetését Saussure-nél találjuk meg. Saussure-nek először is fontos elméleti megkülönböztetése a *külső és a belső nyelvészet*. Bár Saussure a külső nyelvészettel nem különösebben foglalkozik, jelentőségét jól látja, és fontos nyelvpolitikai megállapításokat is tesz ezzel kapcsolatban. Pl. „Valamely népnek a szokásai visszahatnak a nyelvre, másrészt viszont nagymértékben a nyelv teszi a nemzetet." Később vissza is tér ehhez a gondolathoz: „Az etnikum és a nyelv között... kölcsönösségi viszony alakul ki: a társadalmi kapcsolat nyelvi közösség létrejötte felé vezet, és talán bizonyos sajátságokat hoz létre a közös nyelvben; megfordítva viszont: a nyelvi közösség alakítja ki bizonyos mértékben az etnikai egységet. Ez utóbbi általában mindig elég a nyelvi közösség meghatározásához."[1] Témánkat tehát a *külső nyelvészet* (különféle elnevezései: *extralingvisztika, metalingvisztika, makrolingvisztika*) keretében kell elhelyeznünk, amelyhez tartozik, amelynek mezőjébe sorolható az inter-, etno- és szociolingvisztika, valamint az antropológiai nyelvészet és a beszélés (kommunikáció) néprajza tudományág vagy inkább interdiszciplináris irányzat. A külső nyelvészet meghatározását, kiterjedését és tudományrendszertani helyét egy korábbi munkámban részletesen körüljártam,[2] most csak arra utalok, hogy a nyelvészetnek és a társadalomnak egyaránt szüksége van erre a tevékenységre.

A 19. századig a nyelvtudomány magától értetődően vallotta a nyelv formájába történő lehetséges, sőt szükséges beavatkozást. Ilyen célból (is) születtek a grammatikák. Ezt nevezik leegyszerűsítve *preskriptív hagyománynak*, amelyről annyira „divatos" lekicsinylően, lenézően szólni, s ezzel szembeállítani a rendszerszerű, *deskriptív nyelvészetet*.

A 19. század végétől – részben az újgrammatikusoktól, részben Saussuretől kiindulva, ám nézeteiknek nem teljes értékű számbavétele miatt is – az a nézet vált uralkodóvá, hogy „a nyelvet békén kell hagyni", a nyelvvel nem kell semmit sem tenni, hiszen teljesen öntörvényűen fejlődik. Ezt vallották szinte végig a 20. században a strukturalisták és a strukturalizmusból sarjadó egyéb iskolák. Az 1960-as, de még inkább 1970-es évektől beköszöntő nyelvtudományi kiteljesedés, az ún. „pragmatikai fordulat" sem hozott e tekintetben

lényeges változást. Pedig éppen itt az ideje, hogy a Saussure által fontosnak és gyümölcsözőnek tartott külső nyelvészetet is elméletileg végiggondoljuk, s összhangba hozzuk a kiszélesedő nyelvészeti kutatásokat az egyéb társadalomtudományi kutatásokkal – esetünkben pl. a *politológiai* szemlélettel. Nem kétséges, hogy ez a munka a nyelvtudomány kiterjesztését, más tekintetben a nyelvtudományból való kilépést fogja jelenteni. Ily módon ez a tevékenység nem csupán nyelvtudományi, hanem interdiszciplináris feladat is. A külső és belső nyelvtudományt szerencsés nem egymás ellenében, hanem egymás kiegészítéseként, illetve más útként felfogni. Kassai György szerint (az egyoldalú strukturalista kutatás kritikájaként írja): „a nyelv e két aspektusa a valóságban elválaszthatatlan egymástól, együttesen jelentkezik, a gépezet működése nem idegen a lelki tudattalantól és a tudattalan – egy híressé vált megállapítás szerint – úgy működik, mint a saussure-i nyelv: a jelentőből mutat a jelentett felé".[3] Pléh Csaba[4] a kétféle megközelítés jogosultságát vallja: a „cselekvésközpontú nyelvszemlélet szükségszerű kiegészítőjévé válik a pusztán reprezentációs szimbólumközpontú felfogásnak".

A kihegyezett preskriptív–deskriptív ellentét jónéhány általánosításon és egyszerűsítésen nyugszik. A preskriptív nyelvészeket ókonzervatívnak és tudománytalannak tartják egyesek, olyanoknak, akik feltétlenül ragaszkodnak a történeti, romlatlan hagyományhoz. A deskriptív nyelvészeket viszont abba a hírbe hozzák, hogy elvetnek minden normát, nem tekintik feladatuknak az alkalmazást (a társadalmi hasznosságot). Ha azonban megnézzük a nyelvtudomány történetét, akkor igazából végigkövethető mind a kétféle felfogás, s azt láthatjuk, hogy mindkét felfogásnak van múltja és ma is jelentősége; s igazából azok a nyelvtudomány gazdag korszakai, amikor többféle irányzat szintézise megvalósulhatott. Crystal[5] megállapítja, hogy „mindkét megközelítésnek van jelentősége, és több a hasonlóság bennük, mint gondolnánk – mindkettő foglalkozik olyan dolgokkal, mint az elfogadhatóság, többértelműség és érthetőség. A deskriptív megközelítés azért fontos, mert egyedül ez ad lehetőséget a különféle, egymással vetélkedő nyelvi normák összebékítésére: ha megismerjük a tényleges nyelvhasználatot, nagyobb az esélyünk, hogy elkerüljük az egyéni vélemények útvesztőit, és életszagú ajánlásokat teszünk az oktatással vagy a stílussal kapcsolatban. A preskriptív megközelítés segít körülírni azt a nyelvi értékelőképességet, amely mindenkinek a birtokában van, és amely része a társadalom felépítéséről és a benne elfoglalt helyünkről alkotott képünknek." A preskriptív hagyományról szóló fejezet végén található összefoglaló mindenesetre igen találó és előremutató: „Kétszáz év vitatkozás után talán derűlátásnak tetszhet azt várni, hogy azonnali összhang érhető el, most azonban, hogy a szociolingvisztika... kezdi komolyabban venni a preskriptivizmust a nyelvhasználatok, a nyelvvel kapcsolatos felfogások és hiedelmek magyarázatával összefüggésben, az optimizmusnak van némi alapja."

Ma is divatosak még azok a nézetek, hogy a nyelvre nem lehet (vagy ha lehet, akkor nem szükséges, mert nem demokratikus) hatni, ennek következtében a nyelvművelés nem nyelvészeti feladat, sőt egészében fölösleges. Gazdag érvrendszert dolgozott ki ennek érdekében az ún. *nyelvművelés-kritika*. Pedig nagyon sok társadalmi, nyelvtervezési, nyelvpolitikai, nyelvművelési érvet hozhatunk fel ezzel szemben, s a modern, kiterjesztett nyelvtudományi kutatások fényében bízvást állíthatjuk, hogy az ilyen a tevékenységek igencsak hatékonyak és szükségesek lehetnek, és sürgető feladat ezek tudományos elmélyítése.

A *nyelvpolitikai cselekvés elméleté*re Bochmann[6] szerint a nyelvészetnek szüksége van, mert:

a) a nyelvpolitika megjelenésformái közös magyarázati keretet kívánnak, illetve azért, hogy az ilyen cselekvések okait, motívumait megnevezzék (pl. kisebbségi nyelvek helyzete, a standard normához való viszonyulás, a médiapolitika nyelvi szempontjai), valamint azért is, mert:
b) tisztázni kell a nyelvpolitika jelentőségét a kommunikációs-nyelvi viszonyok és a nyelvnek mint rendszernek a fejlődése szempontjából.

Tehát Bochmann szerint aligha kétséges, hogy be lehet avatkozni a társadalom, a közösségek nyelvhasználatába, s különösen a modern társadalmakban a nyelvpolitikai döntéseknek hatásuk van a nyelvi változásokra. De megfordítva is igaz: a politikai és társadalomtudományok sokat kaphatnak a nyelvpolitika elméletétől, mert:

a) a nyelv döntő jelentőségű eszköz a modern társadalom szerveződésében (szocializáció, identitás, viselkedés),
b) a kialakult kommunikációs szereposztás „finom" társadalmi mutató lehet,
c) s lehetővé kell tenni a nyelvpolitikai gyakorlat minőségének a javítását.

A tudományosan megalapozott nyelvpolitika természetesen nem lehet valamilyen hatalom (hatalmi szerv) vagy ideológia egyoldalú képviselője, kiszolgálója, nem lehet csak „fentről lefelé" irányuló. Léteznek, létezhetnek „ellenzéki" nyelvpolitikák is. A nyelvpolitikákat többnyire hatalmi-ideológiai célokra használták és használják; s ebben nincs nagy különbség a különféle „társadalomjobbítónak" beállított, de eredményüket tekintve sokszor „társadalomelnyomorító" utópiák között.

Le kell szögezni, hogy a társadalmi működés több viszonylatára kiterjedő, antropológiai nyelvészeti, szociálpszichológiai, szociolingvisztikai megalapozottságú, a lehetőség szerint ideológia- és hatalommentes, hasznos nyelvpolitikai elméletet képzelhetünk csak el. Szépe György[7] az alkalmazott nyelvészet szinonimájaként használja a *hasznos nyelvészet* kifejezést: „Ha jól meggondoljuk, akkor a nyelvvel való foglalkozásnak eredetileg gyakorlati céljai voltak: a helyes és szép beszédhez meg íráshoz igyekeztek hozzásegíteni a nyelvközösség tagjait. Az intézményes nyelvészet előtt és mellett mindig volt vala-

milyen 'alkalmazott' nyelvészet is. A jó tudomány végső soron szintén társadalmilag hasznos tevékenység..." Kontra Miklósnál igen hasonló érveléssel ez a *közérdekű nyelvészet.*[8] Még nagyon sok hasonló felfogást idézhetnénk. Pl. Ferguson *alkalmazott nyelvészet-meghatározása:* „a nyelvészet tudománya bármely meglátásának, módszerének vagy eredményének alkalmazása a hétköznapok nyelvi problémáira".[9]

A nyelvpolitika legáltalánosabb társadalmi funkciója (célja), hogy – egy általános újratermelési elméleten belül – a társadalmi alanyoknak a társadalom kommunikációs-nyelvi viszonyaiba történő, politikailag indokolt vagy indokolható beavatkozását biztosítsa[10]. Ezek a beavatkozások magukban foglalják vagy foglalhatják a nyelvművelési akciókat (pl. szaknyelvművelés) is, de különösen olyan feladatokról eshet szó, mint a standard normák (sic!) meghatározása, korrekciója, névadási előírások (a személyek, helységek, utcák neve mellett az áruk és vállalkozások nevei), az anyanyelvi és idegen nyelvi képzés, a nemzetközi kommunikáció (érintkezés, tárgyalás), kisebbségek, vándorló csoportok nyelvjárásainak, nyelveinek használati szabályozásai, politikai-közigazgatási-tömegkommunikációs nyelvi és diszkurzus-szabályozások, és ide tartozhat (új fogalommal) a nyelvjárásművelés. Szerencsére ezek többsége sokkal inkább gyakorlati (technológiai) vagy esztétikai, mint politikai jelentőségűnek tűnik – bár ezeket is gyakran „megideologizálják". Minderre számos példát, illetve próbálkozást sorolhatnánk fel a magyar nyelvpolitikai tevékenységből (a névadástól a különféle nyelvitörvény-vitákig).

Különbség tehető a *formális és informális nyelvpolitika* között. A formális nyelvpolitika explicit, tudatos, szándékos, kinyilvánított, míg az informális implicit, nem kinyilvánított, olykor nem tudatosult, szándéktalan. Hatása, eredménye mindkettőnek egyformán lehet nagy, közepes vagy csekély.

A nyelvpolitikának több szintje megkülönböztethető. Beszélhetünk egyfajta általános vagy globális nyelvpolitikáról (ehhez fogalmaznak meg ajánlásokat a nemzetközi szervezetek). A nyelvpolitika legnyilvánvalóbb területe az állami (formális vagy informális) nyelvpolitika. Nyelvpolitikája lehet a pártoknak, a különféle szintű önkormányzatoknak, szervezeteknek is. (Az ellenzéki csoportosulásokat is beleértve.)

A nyelvpolitika fő kezdeményezői és megvalósítói értelemszerűen a véleményformáló helyzetben lévő hatalmi rétegek, ám a nyelvpolitika a tagolt társadalom minden szintjén megjelenhet. Nyelvpolitikai szervezetként gyermekkorban bizonyosan a legfontosabb a család, majd pedig az iskolák, s egyre jelentősebbnek kell tartani mind gyermek-, mind felnőttkorban a tömegkommunikációs és új informatikai eszközök nyelvi hatását is. Ezek mellett a nyelvi kultúrát jelentősen befolyásoló társas élet bizonyos formái továbbra is erősek (szórakozás, sport), mások viszont inkább visszaszorulóban vannak (egyesületek, klubok, mozgalmak). Deme László[11] figyelmeztet a család helyzetének („világának") a megváltozására, s arra, hogy bizonyos társadalmi

funkcióinak nem tud eleget tenni – s ez iskolára hárulna, ha az iskola erre alkalmas lenne. Bochmann[12] szerint a nyelvpolitika területeit olyan szociolingvisztikai tények szerint lehet felosztani, amelyekben nyelvpolitikai/nyelvstratégiai törekvések nyilvánulnak meg. Ezek a következők:

nyelvi konfliktusok megoldása,
nyelvtervezés/nyelvművelés,
diszkurzus-szabályozás,
a nemzetközi kommunikáció szabályozása/idegennyelv-politika.

Általában kevés helyen, országban van formális, kinyilvánított nyelvpolitika. Sajnálatos, de nincsenek olyan programok, amelyek a nyelvi kultúra egészét céloznák meg: egy-egy részterületet részben magánszorgalomból, részben intézményi vagy egyéb alkalmi támogatással nyelvészek, irodalmárok, más tudomány szakemberei, intézmények részlegei, egyetemek-főiskolák, szervezetek, ritkán tömegkommunikációs eszközök látnak el. Pedig arról a fontos, állami-politikai feladatról van szó, hogy minél több embert képessé tegyünk nagyobb fokú szuverenitásra a nyelv használatában, segítsük a zavarmentes nyilvános kommunikációt (amely a nyilvánosságban való hatékony részvétel előfeltétele), s ehhez leginkább önreflexív nyelvhasználatra, nyelvi kritikára van szükség. Ezt pedig a tapasztalatok szerint nagyban képes segíteni az egyénben, kisközösségben meglévő nyelvi alkotóerőt tudatosító és rendszerező anyanyelvoktatás, kommunikációs nevelés, valamint a nyelv történetének, kultúrájának oktatása. Bochmann[13] „ideálképe" egy olyan „emancipációs nyelvpolitika", amely „szabad, intellektuális, kulturális és nyelvi értékük tudatában lévő egyéniségek kinevelését szolgálná, akik saját maguk képesek a helyüket a társadalomban meghatározni. Olyan nyelvpolitika, amely nem szűklátókörű hatalompolitikai megfontolásokból, az adott társadalmi struktúrákból és az uralkodó kultúra hagyományaiból kiindulva, hanem általános humanista érdekből cselekedne, a többségnek a társadalom ügyeiben való részvételének szélesítését és elmélyítését, vagyis a demokrácia növelését tűzve ki célul".

Valóban sorolhatunk ellenpéldákat, egyes diktatúrák vagy diktátorok nagyon is hatásos nyelvpolitikáját. És említhetünk jó szándékú, de hatástalan, vagy ellentétes hatást keltő nyelvpolitikai törekvéseket. Az oppozicionális gondolkodáson túllépve a sokféle hatótényezőt figyelembe véve az „ellentétben az egységet", az ellentmondásos összhatást – modern kifejezéssel a kollúziót – látva szükséges meghatározni az elméletet és a tennivalókat.

Meglepő, de igaz: a külső nyelvtudományban körvonalazódó nyelvpolitikai elméletet a világ globális problémái iránt érzékeny más tudományok is alátámasztják. Létrejött például a közgazdaságtudományi keretben a *kultúra- és művészet-gazdaságtan*. Köztudott, hogy az embernek biológiai és egyre sokrétűbb posztbiológiai (a legszélesebb értelemben vett kulturális) szükségletei vannak. Bizonyára nem tévedek, ha ide sorolom a nyelvi-kulturális szükségle-

teket is. Mindezzel foglalkozik kultúra-gazdaságtan, de nemcsak az egyes ember humanizációja szempontjából (a humaniórák főként ezzel érveltek eddig), hanem gazdasági, ökológiai okokból is. Az átlagos életszínvonalat növelő – környezetkizsákmányoló – gazdasági stratégia egy ponton túl végzetessé válhat. Tehát nem csak az emberré válás folyamatában lehet alapvetően fontos a kulturális szükségletek kielégítése, hanem azért is, mert ez egyben környezetkímélő lelki foglalatosság. A magasabb rendű szükségletek szerinti élet garantálhatja a teljes emberi élet „élményjavait", tudva, hogy „az igazán jó életminőségnek bizonyos fokú szerénység a feltétele a hagyományos jóléti célokban".[14] Amennyiben ez nem történik meg, akkor nőni fog a *kulturális közszegénység* (depriváció), amely félelmetesen hatékony eszköz a primitív személyiségek tömegtermelésében, s ráadásul tovább növeli az önpusztítást, a környezet tragikussá és visszafordíthatatlanná váló kizsákmányolását – mindez az antropogenezis általános folyamatának megakadásával fenyeget. Talán nem fölösleges ezt a sokszor idézett, fenyegető (gúnyosan „piacképesnek" nevezhető) gondolatot nyelvpolitikai összefüggésben is fölvetni, témánkra kiterjeszteni. Nyelvstratégiai felfogásomban egyes megközelítések és meghatározások metaforáit éppen ezért vettem át az *ökológia frazeológiájából* (nyelvi *környezetvédelem, fenntartható nyelv* stb.).

Péntek János[15] a kultúra- és nyelvkeveredés, kétnyelvűség kapcsán az *ökolingvisztika* mellett érvel: „a rejtett szemantikai és szintaktikai hatások, a lexikális átvételek, a kényszerkétnyelvűség a nyelvi közösségek bomlásával párhuzamosan a nyelvi rendszert is bomlasztja, szennyezi. Fokozatosan nyelvi eróziót indít el, amely nyelvcseréhez, nyelvvesztéshez, nyelvi asszimilációhoz vezet." Ehhez hívja segítségül az ökológiai metaforákat: „Ezért van szükség fokozottabb nyelvi környezetvédelemre, az ökolingvisztikára, rehabilitációs, nyelvélesztési kísérletekre."

Jellemzően más humán területeken is megjelenik ez a gondolkodásmód. A világ sok művelt államában folynak törekvések a *kulturális környezet védelméért.* Ilyen néven a híres médiakutató, Georg Gerbner 1996-ban mozgalmat is indított (Cultural Environment Movement – CEM), amely a nem piacilag szabályozott kultúra, a médianyilvánosság, médianevelés, a minőség, a kulturális szabadság és sokféleség érdekében emel szót.[16] Céljaikat áttekintve a nyelvműveléssel, nyelvstratégiával rokon gondolatokat találunk.

Talán nem merész az a megállapítás, hogy a kiegyensúlyozott, nyugodt társadalmi kommunikációs légkör, a jobb megértés (szövegértés), a „nyelvi nyugalom" nemcsak a jobb minőségű társadalmi, kulturális viszonyoknak kedvez, hanem a környezettudatos gazdasági fejlődésnek is, hiszen a magát „jól érző" polgár nyilvánvalóan jobban tájékozódik, felelősebben él, termel, innovatívabb és vállalkozóbb. Életének értelme távlatokat kap. Azt mindenesetre a társadalomtudósok többsége cáfolja, hogy azok az etnikumok, kultúrák, nyelvek, amelyek terjeszkednek, azért képesek erre, mert jobban megfelelnek a

modern, technológiai-informatikai társadalom igényeinek[17]. Vagyis: erre elvben minden etnikum, kultúra, nyelv alkalmas lenne – ha háttérbe nem szorul (szorítják).

A tudatos nyelvi cselekvést szorgalmazó másik szempont az, hogy az informatikai forradalomban a nyelvvel foglalkozó szakemberek jelentősége felértékelődik, számuk megnő. Ez is gazdasági kényszerként hat a hasznos nyelvészetre. Kiefer Ferenc[18] szerint: „Az Európai Közösségben ma már többen foglalkoznak nyelvi problémákkal (fordítók, tolmácsok, számítógépes nyelvészek, szótárkészítők, számítógépes szövegszerkesztéssel foglalkozók), mint ahányan a mezőgazdaságban dolgoznak. A szakemberek becslése szerint számuk 100 milliós nagyságrendű, ebből kb. 20 millió foglalkozik közvetlenül szövegek feldolgozásával. A Közösség számára ez óriási anyagi megterhelést jelent, amit újabb országok csatlakozása csak növelni fog. A nyelvi munkák gépesítésére, az ún. *nyelvi infrastruktúra* kiépítésére évtizedek óta nagy összeget fordítanak."[19]

Említettem, hogy nő a nyelvi problémák, konfliktusok száma. A hasznos nyelvészetre egyre több feladat hárul: nyelvi jogok szabályozása, egyéb nyelvi szabályok, pl. kiejtési, helyesírási szabvány, további nyelvi szabványok (műszaki nyelvek, fordítási norma stb.), nyelvfelélesztés, terminológiateremtés, nyelvújítás, közvetítő nyelvek, mesterséges nyelvek, számítógépes kommunikáció, a gépi beszédhang (emberi hangon kommunikáló gépek a telefonközponttól az információszolgáltatáson át hangosbemondóig), szótár- és egyéb nyelvi adattárkészítés, az anyanyelv- és az idegennyelv-oktatás (benne olyan speciális területek, mint egy nyelvnek idegen nyelvként tanítása, pl. a magyar mint idegen nyelv), általában az emberi élet, kapcsolatok egészét átfogó kommunikációs nevelés (tréning), fordítás, tolmácsolás, szinkronizálás, tömegkommunikációs nyelvhasználat, gyógypedagógiai kérdések (beszédhibák, afázia), logoterápia (beszéd- és olvasásterápia). Érdemes itt áttekinteni Fodor István[20] *Mire jó a nyelvtudomány?* című kötetének a nyelvészet és a többi tudomány kapcsolatát (tulajdonképpen a külső nyelvészetet) bemutató – részben új – fejezeteit: filozófia, logika (szimbolikus logika), esztétika, pszichológia (beszéd és gondolkodás, nyelvoktatás-nyelvismeret, fordítás-tolmácsolás, logopédia), kriminalisztika, orvostudomány (afázia), történettudományok (történelemtudomány, művelődéstörténet, írástudomány), embertudomány (néprajz, etnográfia, kulturális antropológia), embertan (fizikai antropológia), régészet, szociológia, szociolingvisztika (diglosszia), idegenforgalom (nyelvek a távoli jövőben, nyelvkeveredés), pidzsin és kreol nyelvek, földrajz, természettudományok (fizika – akusztika: mesterséges beszéd, automatikus beszédfelismerés), matematika, nyelvstatisztika, információelmélet, kibernetika, számítógépes nyelvészet (gépi adatfeldolgozás, gépi fordítás), állattan (zooszemiotika), űrkutatás (kozmoszemiotika), művészettudományok (irodalom-, zene-, filmtudomány, filmszinkronizálás). A társadalomtudományok

fejezetben kapnak helyet a nyelvstratégiát közelről érintő témák: politika – művelődés: nyelvművelés-nyelvvédelem, helyesírás-írásreform, irodalmi nyelv–államnyelv–nyelvi kérdés, nyelvújítás-nyelvi tervezés, veszélyeztetett nyelvek, nemzetközi nyelvek.

A társadalmi működés egyre nagyobb szervezettséget, rendezettséget igényel. Ebben egyre nő a hasznos nyelvészet szerepe.

A külső nyelvészethez tartozók, a *nyelv viselkedés- vagy cselekvésmodelljének* vallói nyitottabbak a nyelvi, nyelvhasználati sokféleséggel szemben. De nemcsak azt vallják, hogy a beszéd cselekvés, és hogy minden nyelvhasználati formának megvan a maga jelentősége, értéke, hanem a társas működés szabályozásának szükségessége miatt többnyire elfogadják a nyelvi normák, szabályok kutatását, és figyelembe veszik az ezzel kapcsolatos megállapításokat. A nyelvfilozófus Black[21] például így érvel: „Ha a nyelvhasználót nem nevelnék arra, hogy a beszéd bizonyos módját helyesként (korrektként, grammatikusként) ismerje el, míg más módokról tudja, hogy helytelenek, akkor az emberi kommunikáció sokkal esetlegesebb és kevésbé feszes szerkezetű volna, mint amilyen." Ennek alapján nem meglepő Black megállapítása: „Sürgetőnek tartom elismerni, hogy a nyelvhasználat olyan társadalmi gyakorlat, melynek előírásait be kell tartanunk, s melynek hátterét a hagyomány adja. Az, hogy egy nyelven beszélni tudunk, azt jelenti, hogy képesek vagyunk helyesen beszélni azt, és ezáltal belépni mások – élők és holtak – társaságába, akik ezt a nyelvet alakították, s akik folyamatos módosítások közepette mindmáig meg is őrizték." Black[22] bizonyos megszorításai:

1. Egy szabálynak (belső indíttatásból) megfelelni általában sokkal egyszerűbb, mint megállapítani tudni a szabályokat. Tény, hogy a nyelvhasználathoz nincs szükség explicit szabályismeretre, de valószínű, hogy a szabályismeretnek van valamilyen hatása a nyelvhasználatra.
2. A nyelvi szabályok nem változatlanok, de ez semmivel sem csökkenti kötelező erejüket, amíg érvényben vannak.
3. Vannak a helyességnek fokozatai, lehetetlen tökéletesen beszélni egy nyelvet. Azonban még a nyelv rossz vagy helytelen használatához is szükséges valamilyen mértékben ragaszkodni a kiejtési, szintaktikai, szemantikai szabályokhoz.
4. A nyelvi szabályok nagyobbik részét az autoritás (a személyiség) határozza meg, s csak kisebb részben van rá hatása a külső erőknek.
5. Az, hogy a nyelvet szabályok irányítják, nem zárja ki, sőt egyenesen igényli azt, hogy az individuális beszélőknek legyenek egyéni kezdeményezései, választási lehetőségei, nyelvgazdagító törekvései.

A világ minden nyelvtudományában versengés folyik a normatív és a nem normatív nyelvészek, nyelvészeti iskolák között. Einar Haugen[23] áttekint jó néhány ilyen eseményt, ám kijelenti, hogy nem foglal el sem normatámogató, sem pedig normaellenes álláspontot. Természetesen én is így cselekszem, nem

áll semmi távolabb tőlem, mint a prekoncepció. Egyetértek Haugennal abban, hogy „a nyelvhelyesség nyelvészeti probléma, s mint ilyen érdemes a nyelvtudomány figyelmére", vagy később: „Napjaink társadalomtudományában a normák és értékek leírása s a hozzá vezető folyamat egyáltalán nem tekinthető tudománytalan eljárásnak. A mi mai problémánk abban áll, hogy miképp különböztessük meg e tevékenységeket, és hogy milyen nyelvtudomány és milyen nyelvészek foglalkozhatnak velük. Még ha nem is tiszta tudomány, megkérdőjelezhetetlenül a *nyelvészeti technológia egy alkalmazása*, melyet az alkalmazott nyelvészet egy ágaként tartunk számon".[24]

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a 19. század előtti nyelvészet általában normatív volt, s csak a 19. század végén vált szét a *preskriptív* és a *deskriptív nyelvészet*. Persze finomabb megkülönböztetéssel azt kell mondani, hogy a preskriptív nyelvészet mindig is kölcsönhatásban élt a deskriptív nyelvészettel, s ez lehet a ma nyelvtudománya számára is a megoldás:

A preskriptív és a deskriptív nyelvészet viszonya

	preskiptív	
preskriptív/deskriptív ⟶		⟶ deskriptív/preskriptív
	deskriptív	

Ahogy az ábra is mutatja, a sokak által történelmileg meghaladottnak, tudománytalannak tartott preskriptivizmus nem tekinthető egyetlen, oszthatatlan nagy nyelvtudományi felfogásnak. A preskriptív hagyományba sorolt munkák, törekvések csak leegyszerűsítéssel tekinthetők egyoldalúnak. A nyelvpolitikai, nyelvstratégiai, nyelvművelői törekvések egyébként is országonként és nyelvenként mások, részben mert más a nyelvek politikai-kulturális helyzete, részben a más tudományos fejlődés, hatások miatt. Hiszen egészen másként beszélünk a nyelvről, ha a mindennapi gyakorlat, a nyelvhasználat, a nyelvről alkotott nézetek vagy éppen a nyelv mint szerkezet felől közelítünk. Nem lenne helyes azt állítani, hogy e három megközelítés közül bármelyik eleve tudománytalan, éppen ezért vállalhatatlan, kutathatatlan lenne. A külső nyelvészet számára mindhárom, a belső nyelvészet számára természetesen csak a harmadik a leginkább járható út.

A történeti-társadalmi okok miatt tehát különféle tudományos és naiv nyelvművelői és nyelvművelési típusok jöttek létre. Éppen ezért egy általános nyelvpolitikának vagy nyelvstratégiának csak a keretét adhatjuk meg, s nagyobb fejezet lesz a „különös", a „speciális" részeké.

Haugen[25] néhány példája a normatívnak nevezhető nyelvészet védelmében a következő. A nyelvtudomány megalapítójának tartott Panini „nyelvi törvényhozó volt"; a dán Rasmus Rask 1826-ban kidolgozta a dán helyesejtés szabályait; a nyelvtörténeti iskola megalapítói, Jakob Grimm és August Schleicher

a német nyelvhelyesség művelői is voltak; de az újgrammatikusok is komolyan foglalkoztak a normalizációval: Hermann Paul a *Prinzipien*ben (1886) külön fejezetet szentelt a sztenderd problémájának, Adolf Noreen (1892) ugyancsak alapos tanulmányt írt a nyelvhelyességről; Angliában a fonetika megalapítója, Henry Sweet aktívan tevékenykedett a *Spelling Reform Associationben* (Helyesírási Reformtársaság); Antoine Meillet (1928) részletesen áttekinti a kérdést.[26] Otto Jespersen (1925) két fejezetet szentel a helyesség normáinak, sőt a *novialt,* a nemzetközi segédnyelv saját változatát is megalkotja; Amerikában Edward Sapir dolgozott az *International Auxiliary Language Associationben* (Nemzetközi Segédnyelvi Társaság); Leonard Bloomfield (1927) cikket szentelt a művelt és a nem művelt beszédnek, *Language* (1933) című munkájában pedig a következő fontos nyelvstratégiai kijelentést tette: „a nyelv tanulmányozása segíthet az emberi események irányításának megértésében".

A német nyelvművelés (nyelvápolás, nyelvtisztítás) sokban hasonlítható a magyarhoz. Németországban kiterjedt nyelvművelési mozgalom van. Mintegy száz intézmény, szervezet, tanszék stb. foglalkozik az egyik áttekintés szerint[27] a nyelvkultúrával. A sajtóbeli nyelvművelés ugyancsak szokásos. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung*[28] mellett sok újságban jelennek meg nyelvi glosszák. A modern nyelvműveléshez tartozik a kor nyelvi jelenségeire történő tudományos, de népszerű formában történő reflektálás. Uwe Poerksen[29] „plasztik-szavaknak" nevezi azokat a szavakat, kifejezéseket, amelyeket környezettől függetlenül agyonhasználnak (leginkább a magyar nyelvművelés *közhely, divatszó* terminusával rokonítható). Ezek a szavak a nyelvi manipulációt is szolgálják – véli Jonathan Swift és George Orwell nyomán Poerksen.

Sauvageot szerint „banális", „általános" jelenség az a tevékenység, amelynek „célja, hogy a nyelvet hozzáidomítsa, illetve újra képessé tegye olyan feladatkör betöltésére, amire addig egyáltalán nem, vagy csak részben volt alkalmas. Valójában, ha az egyes nyelvek történetét alaposabban megvizsgáljuk, minden kultúrnyelv, még a legszerényebb esetében is, a readaptáció egymást követő fázisait fedezhetjük fel".[30]

A *nyelvújításokat* rendszerint a társadalmi, politikai és kulturális elmaradottság váltotta ki. A közép- és kelet-európai nyelvújítások „forradalmiak" voltak, az észak- és nyugat-európai nyelvújítások e nyelvek fokozatos, organikus fejlődése miatt inkább csak reformkezdeményezések maradtak, hatásuk csekélyebb volt. „A legkevésbé az angol nyelv történetében fordult elő ilyen irányított beavatkozás."[31]

Néhány jelentősebb kelet- és közép-európai nyelvújítás: magyar, cseh, szlovák, szerb, horvát, szlovén, bolgár, román, finn, észt, lett, litván, török, görög.

Ugyancsak jelentős nyelvújításnak számítanak a nyugat-európai kisebb lélekszámú nyelvek reformjai: baszk, katalán, rétoromán, färöeri, fríz, illetve a

veszélyeztetett kelta nyelveké: ír, skót, walesi, cornwalli, breton; valamint több keleti (ázsiai, pl. finnugor) nyelv 20. századi „reformja": pl. írásteremtése.

Nyugat- és Észak-Európa egyes részein csak kisebb reformkezdeményezésekről beszélhetünk (pl. angol, francia, spanyol, portugál, német, holland, dán, svéd). Ezek voltaképpen csak a helyesírásra, bizonyos fokú normalizálásra vonatkoztak, míg a „keletiek" fő célja a szókincsgyarapítás volt. Külön is kell említeni a cornwalli, illetve a héber nyelvet: ezekben a modernizálás a nyelv teljes újraélesztését jelentette.[32]

A mozgalomszerű nyelvújítás különösen jellemző Közép- és Kelet-Európa kis népeire.[33] A finn nyelvújítás vezére a *Kalevala* megalkotójaként ismertté vált Elias Lönnrot. „A finnekre[34] inkább a kitartó, szívós nyelvjobbító tevékenység jellemző." A finnt általában purista nyelvnek tartják. Lauri Hakulinen szerint ennek struktúrabeli oka van: a finn nyelv sok esetben rákényszerül a saját szóalkotásra, mert bizonyos hangszerkezetű szavakat nagyon nehezen tud befogadni. Pl. a struktúra szót csak **ruhtuuri* alakban tudná átvenni.[35] Ám a purista felfogás megtévesztő. Statisztikai mérésekkel bizonyították, hogy a finn ugyanannyi nemzetközi kifejezést használ, mint a magyar.

Az észt nyelvújítás a 20. század első felében játszódott le. Bámulatosan rövid idő alatt az európai irodalmi nyelvek színvonalára emelték az észt nyelvet.

A rokon nyelvek szókincsének forrásként való felhasználása a magyar nyelvújítóknál föl sem vetődött. (Sokáig egyetlen kölcsönszót tartottunk nyilván, a lapp *mintá*-t, de később arról is kiderült, hogy norvég.) Az észt nyelvújítók – érthetően – jelentős mértékben merítettek a finnből, de a távolabbi finnugor nyelvekből is. „Az észt nyelvújítás jó példája annak, hogyan képes a hozzáértő mesterséges beavatkozás rövid néhány évtized alatt átformálni egy nyelvet, ha ezt a társadalom is igényli."[36] Jelenleg az észteknél folyik a legélénkebb nyelvművelő tevékenység. Egy bizottsághoz bárki beküldheti, ha új szót talál ki, ezt a sajtóban, rádióban és a televízióban népszerűsítik – így számos szerencsés új szó honosodik meg napjainkban is az észtben.

A zürjén, a votják, a cseremisz és a mordvin népek nyelvújítása állami és pártirányítással zajlott a 20. század húszas és harmincas éveiben. A zürjéneknél 1918-ban egy pedagógiai konferencia hozott határozatot arról, hogy a Sziktivkar környékének nyelvjárása legyen a zürjén irodalmi nyelv alapja. Évszázados elmaradást, fokozatos fejlődést kellett gyors döntéssel, beavatkozással pótolni. A legkiemelkedőbb votják nyelvújító Gerd Kuzebaj volt. A zürjén, votják, cseremisz és mordvin nyelv nyelvpolitikai állapota más, mint a magyaré, a finné és az észté. Ezeken a nyelveken folyik ugyan elemi iskolai oktatás, vannak lapok, folyóiratok, szépirodalmi kiadványok, helyi rádió- és tévéműsorok. Az állami és gazdasági életben azonban nem használatosak, szakmai kommunikáció nem folyik rajtuk. „A nemzeti kultúra szükségleteit azonban kielégítik, s alkalmasak akár európai szintű irodalmi művek létrehozására is."[37]

A magyarok legközelebbi rokonai, a vogulok és az osztjákok, valamint a legtávolabbi uráli rokonok, a szamojédok 20. századi nyelvi megújulását is fölülről irányították. Kevés írásbeli hagyomány, nagy szókészleti hiány és jelentős nyelvjárási különbségek jellemezték ezeket a nyelveket. Az októberi forradalom után általában kijelöltek egy-egy nyelvjárást az irodalmi nyelv alapjának. Az obi-ugor és a szamojéd nyelvek funkciója még szűkebb, mint a többi nyelvé.

A nemzetiségi nyelvek legnagyobb problémája a nyelvjárás és a sztenderd viszonya, különösen akkor, ha a sztenderd távol van (esetleg nincs). A magyarországi (Békés megyei) szlovákok, (nagybörzsönyi) németek nyelvjárása azért archaizálódik fokozatosan, mert kevés a kapcsolatuk a szlovákiai sztenderddel. A mai szlovák nyelv sok idegen szót vesz át, ez a Békés megyei szlovákok nyelvét nem érinti, tehát ily módon is nő a távolság. A szétrétegződés különösen a szaknyelvek esetében figyelhető meg. A magyar nyelv határon túli változataiban is leginkább a szaknyelvekben kezdődött meg a szétrétegződési folyamat.

A *világkommunikáció,* a népek közötti kommunikáció, a megértés, a társadalmi és nyelvi egyenlőség jogosan veti föl a világnyelv kérdését. A legtöbbek szerint a 20. század második felében az angol nyelv javára eldőlt a nyelvi verseny. A globalizmus az anglo-amerikai érdekeknek van alárendelve: „Az angol nyelv ma azzal árulja magát a világnak, hogy a legpragmatikusabb, a leginkább illeszkedik a modern technikához, s mindenekfelett 'kultúrsemleges'..., sőt Churchill nyomán maga a 'demokrácia nyelve' stb.[38] Ám ne feledjük, hogy még ma is több világnyelv van. A világnyelvek sokféleségének a fenntartása enyhítené a hegemonikus nyelvközösséggel szembeni nyelvi hátrány érzését, a világnyelvek és az anyanyelvek fennmaradása pedig az emberiség gazdagítását szolgálná. Bár a nagyhatalmak aligha mondanak le nyelvi előjogaikról, még korántsem eldőlt kérdésről van szó, sőt továbbra is érdemes a „mesterséges" nyelv eszméjének a fenntartása. Az *eszperantó* nyelv kutatói, művelői a nyelvi egyenlőség eszméjén túl leginkább azzal érvelnek, hogy az eszperantó gyorsan megtanulható, segíti az anyanyelvről való leválást s ezzel együtt megkönnyíti az újabb idegen nyelv tanulását, s különösen alkalmas lenne a tudományok nyelvének.[39] A nyelv mesterséges jellege elleni érvekkel szemben pedig azt hozzák fel, hogy ma már szinte minden természetes nyelv is egy kicsit mesterséges – s ez éppen a nyelvpolitikai, nyelvművelői cselekvés, a nyelvi kultúrák létrejötte miatt van így. Az eszperantó csak keletkezése pillanatában volt mesterséges, de már élő nyelv: mert vannak beszélő közösségei, van irodalma, kultúrája.

Az alkalmazott vagy hasznos nyelvészet számára, amelybe beletartozik a nyelvstratégia, nyelvművelés is, óriási kihívás olyan stratégia, konstruktív modell kidolgozása, amely az anyanyelv és az idegen nyelvek megfelelő elsajátítását tűzi ki célul, s amellyel a társadalmi igazságtalanság békés csökkentéséhez, a nyelvi emberi jogok támogatásához járul hozzá.[40]

Egyetlen jelentősebb nyelvészeti enciklopédia, összefoglaló munka nem vonja ma már kétségbe a nyelvre, nyelvhasználatra való hatás jelentőségét, e munka tudományos megalapozottságú művelését.

Jegyzetek

1 Saussure, Ferdinand de: Bevezetés az általános nyelvészetbe. Corvina, Budapest, 1997. 50. p. és 238. p.

2 Balázs Géza: 1998c. Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z, Budapest, 1998. pp. 9–22.

3 Kassai György: Nyelv és öncenzúra. 25–39. In: Belső tilalomfák. Tanulmányok a társadalmi öncenzúráról. Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Amszterdam), 1982. 27. p.

4 Pléh Csaba: A szimbólumfeldolgozó gondolkodásmód és a szimbólumfogalom változatai/változásai. 149–171. In: „Jelbeszéd az életünk". A szimbolizáció története és kutatásának módszerei. Szerk.: Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor. Osiris-Századvég, Budapest, 1995. 168. p.

5 Crystal, David: A nyelv enciklopédiája. Osiris, Budapest, 1998. 14. p.

6 Bochmann, Klaus: A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. 25–69. In: Szépe–Derényi 1999. pp. 27–28.

7 Szépe György: Az alkalmazott nyelvészet ügye. Magyar Nyelv, 1971. 262. p.

8 Kontra Miklós: Közérdekű nyelvészet. Osiris, Budapest, 1999. pp. 9–11.

9 Cooper, Robert L.: Nyelvtervezés és társadalmi változás. A nyelvtervezés 12 + 1 definíciója. 1999. 109. p. In: Szépe–Derényi 1999.

10 Bochmann, Klaus: A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. 32. p. In: Szépe–Derényi 1999.

11 Deme László: Anyanyelvi mozgalmak és morális hozamuk (3). Magyar Nyelvőr, 1999. 1–8.

12 Bochmann, Klaus: A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. pp. 45–67. In: Szépe–Derényi 1999.

13 Bochmann, Klaus: A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. 36. p. In: Szépe–Derényi 1999.

14 Magyari Beck István: Kultúra és gazdaság. Kreativitás és gazdasági motivációk. Valóság, 2000. 2/23. p.

15 Péntek János: A megmaradás esélyei. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 1999. 49. p.

16 George Gerbner: Mozgalom a kulturális környezet védelméért. In: Médiakritika. Szerk.: Terestyén Tamás. Osiris – MTA – ELTE, Budapest, 1997. 15–24.

17 Phillipson, Robert–Tove Skutnabb-Kangas: Nyelvi jogok és jogsértések. Valóság, 1997. 1/24. p.

18 Kiefer Ferenc: A magyar nyelv mint a modern kommunikáció eszköze. Magyar Tudomány, 1994. 635–636.

19 Kiemelés tőlem, B. G.

20 Fodor István: Mire jó a nyelvtudomány? Gondolat, Budapest, 1968. + új, kibővített kiadása kéziratban

21 Black, Max: A nyelv labirintusa. Holnap, Budapest, 1998. 59. p.

22 Black, Max: A nyelv labirintusa. Holnap, Budapest, 1998. pp. 59–61.

23 Haugen, Einar: Nyelvészet és nyelvi tervezés. 1998. 11–30. In: Tolcsvai Nagy szerk., 1998. 12. p.

24 Kiemelés tőlem, B. G.

[25] Haugen, Einar: Nyelvészet és nyelvi tervezés. 1998. 11–30. In: Tolcsvai Nagy szerk., 1998. pp. 11–12.

[26] A magyar nyelvről alkotott téves nyelvpolitikai és nyelvstratégiai gondolataival Kosztolányi szállt szembe a Nyugatban: *A magyar nyelv helye a földgolyón,* Nyílt levél Antoine Meillet úrhoz, a College France tanárjához, Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek. (Összegyűjtötte: Réz Pál.) Szépirodalmi, Budapest, 1971. pp. 89–108.

[27] Bickes, Hans–Anette Trabold: Förderung der sprachlichen Kultur in der Bundesrepublik Deutschland. Gesellschaft für Deutsche Sprache, Bleicher Verlag (Materialen und Berichte 40.), 1994.

[28] Benckiser, Nikolas (zusammengestellt): Im Geschpräch mit der Sprache. Glossen der Frankfurter Allgemeinen Zeitung über gutes und schlechtes Deutsch. Frankfurter Allgemeine Zeitung, Frankfurt am Main, 1960.

[29] Poerksen, Uwe: Plastic Words. The Tyranny of a Modular Language. (Translated: Jutta Mason and David Cayley). The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 1988/1995.

[30] Sauvageot, Aurélien: A nyelv újjáalakításáról. 87–111. (Fordította: Kovács Márta.) In: Szerdahelyi István szerk.: Alkalmazott nyelvészeti alapfogalmak. I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 87. p.

[31] Fodor István: Nyelvújítás régen és ma – Európában és a harmadik világban. 1997. Magyar Nyelvőr. 121. 258. p.

[32] Fodor István: Nyelvújítás régen és ma – Európában és a harmadik világban. 1997. Magyar Nyelvőr. 121. pp. 258–259.

[33] Bereczki Gábor: A nyelvújítás útjai rokon népeinknél. pp. 35–40. In: Éder Zoltán szerk.: A magyar irodalmi nyelv Pázmánytól napjainkig. ELTE BTK, Bp., 1986.

[34] a magyarokkal szemben, B. G.

[35] Bereczki Gábor: A nyelvújítás útjai rokon népeinknél. 36. p. In: Éder Zoltán szerk.: A magyar irodalmi nyelv Pázmánytól napjainkig. ELTE BTK, Bp., 1986.

[36] Bereczki Gábor: A nyelvújítás útjai rokon népeinknél. 38. p. In: Éder Zoltán szerk.: A magyar irodalmi nyelv Pázmánytól napjainkig. ELTE BTK, Bp., 1986.

[37] Bereczki Gábor: A nyelvújítás útjai rokon népeinknél. 39. p. In: Éder Zoltán szerk.: A magyar irodalmi nyelv Pázmánytól napjainkig. ELTE BTK, Bp., 1986.

[38] Ankerl Géza: A globalizmus, az angol és a többi anyanyelv. Valóság, 1997. 1/6. p.

[39] Pl. Deme László és Bárczi Géza véleménye, Gergely Mihály szerk. és vál.: Anyanyelv, világnyelv – Bábel? Mentsük meg a nemzeti nyelveket! Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 1999. 60. p., 68. p.; Deme László: Nyelveink jövője és jövőnk nyelve. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest, 1990.

[40] Phillipson, Robert–Tove Skutnabb-Kangas: Nyelvi jogok és jogsértések. Valóság, 1997. 1/27. p.

Nyelvpolitikai csatározások és szabályozások

Az emberiség túlnyomó többsége (90%-a) többnemzetiségű államban él. A világnak nem egészen kétszáz országában (államában) mintegy 2000-2500 nemzetiség él. A nemzetiségiek számát Kiss Jenő[1] 600 millióra becsüli. A világon sok helyen, így a Kárpát-medencében is, *nyelvi háború* folyik. A biológiai rasszizmust sok helyen egy „kifinomultabb" és szalonképesebbnek vélt forma váltja fel: az etnicizmus és a lingvicizmus. A nem anyaországukban élő nemzeti közösségek sok helyen ki vannak téve az *etnicizmus*nak és *lingvicizmus*nak (nemzeti-nemzetiségi), vagy anyanyelv (anyanyelv alapú hátrányos megkülönböztetésnek).[2]

A kisebbségek főbb típusai: történelmi (őshonos) és bevándorolt nemzeti közösség. A magyar „kisebbségek" (nemzeti közösségek) többségükben összefüggő tömbökben élnek más országokban, s az adott területen nem is kisebbségek, hanem éppen „többségek".

Bár már vannak ajánlások, dokumentumok a kisebbségek nyelvhasználatával kapcsolatban, a gyakorlatban csak kevés jó példára bukkanhatunk. Románia és Szlovákia a francia gyakorlatot követi. A francia nemzetállameszme lényege: nincsenek nemzeti kisebbségek, nincs kit elismerni és jogait védelmezni. A francia nyelvi monopólium nem törődik a breton, elzászi, baszk, katalán, flamand, okszitán nyelvvel, s csak a legutóbbi időben fogadták el a korzikai nyelvet és kultúrát egy *területi közösség (communauté territoriale)* meghatározójaként.

Ameddig tehát az ajánlásoknak, szabályozásoknak nincs kellő érvényük, teret kap az etnicizmus és a lingvicizmus, amelynek célja a homogenizálás; a nyelvi-kulturális (biológiai?) asszimilálás, a „tiszta" etnikai kép kialakítása. Ideológiája (motivációja): az egységes, erős nemzetállami eszme, a terület (állam) és nyelv egysége; kiváltóoka – különösen a határdöntésekkel „keletkezett" nemzeti közösségekkel szemben – a kollektív elnyomott bűntudat. A területileg gyarapodott (új) államok (pl. Kelet-Közép-Európában) minden lehetséges téren és eszközzel igyekeznek a nemzeti közösségeket csökkenteni, pl. homogenizálni.

A *homogenizálás,* nemzetiségcsökkentés néhány sajátos politikai eszköze a következő:

a) statisztikai manipuláció a nemzeti közösség számadataival (időben előrehaladva jellemzően csökkenő számok),

b) manipulált történelem- és nyelvfelfogások (pl. nemzeti mitológiák teremtése; a Nagy-Morva Birodalom mint a szlovák kultúra bölcsője, ezért a szlovák nyelvet és kultúrát meg kell tisztítani a „csehizmusoktól", „csehszlovákizmusoktól"; dákoromán-felfogás; a szerbek római, sőt szorab, azaz szarmata eredetének képzete stb.).
c) betelepítés (etnikai arány megváltoztatása: elszlovákosítás, elrománosítás stb.),
d) etnikai szétszórás (adminisztratív eszközökkel az oktatás, a katonáskodás, a munkahelyválasztás terén),
e) közigazgatási határok megváltoztatása (megye, járás, kerület átszervezése, hogy az adott területen „többséget" alkotó nemzeti közösség valóságos kisebbség lehessen),
f) kitelepítés, deportálás („málenkij robot" Kárpátalján, szlovákiai magyarok csehországi kitelepítése, 185 ezer magyarországi német kitelepítése),
g) fizikai megsemmisítés („Endlösung", délvidéki vérengzés),
h) lakosságcsere (szlovák–magyar lakosságcsere 1946 és 1948 között).

A diszkrimináció és homogenizálás nyelvpolitikai eszközei:

a) előítélet-gyártás, stigmatizáció (pl. *bozgor* – rom. hazátlan),
b) az oktatás szűkítése (iskolák összevonása, körzetesítése, megszüntetése, vegyes és kéttannyelvű oktatás, bizonyos iskolatípusok, szakmák, képzettségek csak az államnyelven végezhetők),
c) közigazgatási, egzisztenciális megszorítások (egyes ügyek csak államnyelven intézhetők),
d) pszichológiai terror (megfélemlítés: pl. *Na Slovensku po slovensky!* vagyis „Szlovákiában szlovákul!", romániai feliratok: *Csak románul beszéljenek!* stb.),
e) az anyanyelvi névhasználat (személynév, intézménynév, településnév) korlátozása.

A *diszkriminatív névpolitiká*nak ugyancsak további durva eszközei vannak (névadás, táblatörvény-táblaháború stb.).[3] Általános „tapasztalat", hogy a kisebbségekből mindig többen vannak börtönben.

Az egyén és a nemzeti közösség válaszlehetőségei az elnyomó nyelvpolitikára (az egyén és a közösség érdekei szétválhatnak):

a) anyanyelvi önkorlátozás: együttműködés (az érvényesülés érdekében a támogatott államnyelvi iskolák igénybevétele), a kiegyenlített kétnyelvűség (az asszimiláció előföltétele) és az önkéntes nyelvfeladás, a nyelvcsere,
b) ellenállás: marginalizálódás, passzív rezisztencia, polgári engedetlenség, tiltakozás (csendes tüntetés, „iskolaháború", „táblaháború"), felkelés, erőszak.

Az emberi jogok megalkotásakor, szabályozásakor nem gondoltak a kisebbségi jogok meghatározására, mert jószándékúlag beleértették őket. A 20. század második felének kisebbségi mozgalmai hívták föl a figyelmet arra, hogy nem elég az emberi jogok meghatározása, mert a kisebbségeknek sajátságos jogokra van szükségük. Minden valószínűség szerint Illyés Gyula az első, aki íróként, és nem politikusként fölvetette a kisebbségi jogok szabályozásának szükségességét: „A nemzeti kisebbségek jogait semmiféle nemzetközi megállapodás nem védi. A békeszerződések ezeket, mint maguktól értetődőket, az egyéni jogok közé iktatták. Az országok, melyeknek bármily tömegű diaszpóráik vannak, csak egyéni magatartásukkal fejezhetik ki azt, miként vélekednek a legelemibb – legemberibb – jogok helyes vagy helytelen alkalmazásáról. (...) Hiteles adatok, ellenőrizhető panaszok szerint több százezer, sőt millió lelket számláló kisebbségi lakosságnak nincs saját nyelvi egyeteme, illetve ha volt, azt megszüntették. De nincs ilyen főiskolája, s rövidesen nem lesz egyetlen saját anyanyelvű középiskolája, mert ami volt, azt úgy szakosítják, hogy az oktatás az állam nyelvén folyik: azzal a következménnyel, hogy a nemzeti kisebbségű ifjú a maga nyelvén ipart sem tanulhat; tehát gépmunkás, gépkezelő sem lehet, csak napszámos. Európa legnagyobb nemzeti kisebbsége magyar anyanyelvű, a húszmilliós egésznek[4] mintegy tizenhat-tizennyolc százaléka."[5] Illyés problémafelvetése után (nem vagyok benne biztos, hogy nyomán) a kisebbségi jogok a nyolcvanas években, a nyelvi jogok pedig a kilencvenes években kerültek előtérbe.

A *nyelvi emberi jogok*at Phillipson, Rannut és Skutnabb-Kangas a következőképpen foglalja össze: a nyelvi emberi jogok azt jelentik az egyénnek, hogy szabadon, pozitívan azonosulhat anyanyelvével, függetlenül attól, hogy az kisebbségi vagy többségi nyelv, mert azt mások tiszteletben tartják. Nem jellemző, de a teljesség kedvéért megemlítendő, hogy a nyelvi emberi jog megsértése az is, ha egy többségi, jelesen államnyelvet tesznek egyesek nevetségessé. A nyelvi emberi jog jelenti az anyanyelven való tanulás jogát (legalább elemi, általános szinten), s az anyanyelv használatát egyéb hivatalos helyeken. Ebből az is következik, hogy nemzetiségi gyerekeket kétnyelvű tanároknak kell oktatniuk, ezért nemzetiségi (kisebbségi) tanító- és tanárképzésre is szükség van. Tehát a nyelvi emberi jogoknak biztosítaniuk kell a közösségnek a nyelvhasználatot, az oktatási, képzési és művelődési intézményeket, képviseletet a politikában, autonómiát a közösség belső ügyeinek vitelében (kultúra, oktatás, vallás, információ, szociális ügyek), és természetesen ennek anyagi feltételeit. Mindennek az alapja az, hogy a legtöbb etnikai csoport számára az egyik legfontosabb kulturális érték a nyelv. Ezeknek az egyéni és kollektív jogoknak bármely megszorítása nyelvi jogsértésnek tekintendő.[6]

Az 1990-es évek nyelvpolitikájának legnagyobb eredménye az, hogy az emberi jogok hierarchiájába beépült a nyelvi jog:

Az emberi jogok hierarchiáját így szemléltethetjük:

emberi jogok
kisebbségi jogok
nyelvi emberi jogok

Mindezek biztosítását jogi garanciákkal kell elérni. Phillipson és Kangas[7] szerint a megalkotandó nyelvi emberi jogok egyetemes nyilatkozatának a következőket kell feltétlenül tartalmaznia:

Mindenki...

...azonosulhat az anyanyelvével (vagy anyanyelveivel) úgy, hogy azt mások elfogadják és tiszteletben tartják;

...tökéletesen megtanulhatja az anyanyelvét mind szóban (ha ez fiziológiailag lehetséges), mind írásban (ez feltételezi, hogy a kisebbségek a saját nyelvükön részesülnek oktatásban);

...használhatja az anyanyelvét a legtöbb hivatalos szituációban (beleértve az iskolát is).

Mindenki, akinek az anyanyelve nem hivatalos nyelv abban az országban, ahol lakik, kétnyelvűvé (vagy háromnyelvűvé, ha két anyanyelve van) válhat az anyanyelvén és az (egyik) hivatalos nyelven (saját választása szerint).

Az anyanyelv bármely cseréje önkéntes és nem kényszerített.

A szabályozásnak ki kell terjednie a halláskárosultak és a siketnémák nyelv-, illetve jelhasználatára is.

A nyelvi emberi jogok biztosítására megszületett legfontosabb szabályozások, ajánlások

a) *nemzetközi (globális) szabályozások:*

1966/76. A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya

1991. Őslakos népek jogainak egyetemes nyilatkozata (ENSZ-tervezet)

1992. Nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló ENSZ-határozat

b) *területi (regionális) hatókörű szabályozások:*

A Helsinki-folyamat keretében elfogadott dokumentumok:

1990. Az EBEÉ (EBESZ) Emberi dimenziós konferenciájának koppenhágai dokumentuma

1996. Hágai ajánlások

Az Európa Tanács (ET) dokumentumai:

1992. A regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája

1993. Az ET Parlamenti Közgyűlésének 1201-es ajánlása
1994. A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény

c) *Kétoldalú (államközi) megállapodások:*
Országok közötti (alap)szerződések, pl. magyar-szlovák
A dél-tiroli német kisebbség helyzetének rendezése

d) *A kodifikálást megelőző szakmai előkészítő munka dokumentumai:*
1996. június 6. Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (Nyelvi Jogok Konferenciája, Barcelona)

e) *Belső szabályozások:*
francia, lengyel nyelvtörvény (ill. tervezet), számi (lapp) nyelvtörvények, Norvégia (1990)

Ide sorolhatjuk a (megvalósult és működő) *nemzeti autonómiák* eszméjét. Az autonómia (más szóval: önkormányzatiság) politológiai terminus, amely több európai ország alkotmányában és gyakorlatában szerepel. Pl.

Spanyolország (8. bek. 3. fej.): „Az Alkotmány, amely a spanyol nemzetnek, valamennyi spanyol közös és oszthatatlan hazájának felbonthatatlan egységén alapul, elismeri és garantálja a nemzetet alkotó nemzetiségek és régiók önkormányzathoz való jogát, és a közöttük meglévő szolidaritást."

Belgium (3/B és 3/C cikk): „Belgiumban négy nyelvterület van: a francia nyelvterület, a holland nyelvterület, Brüsszel kétnyelvű területe és a német nyelvterület." (...) „Belgiumban három közösség van: a francia közösség, a flamand közösség és a német ajkú közösség. Valamennyi közösséget megilletik azok a jogok, amelyeket számukra az alkotmány vagy az annak alapján elfogadott törvények biztosítanak."

Olaszország (116. cikk): „Szardíniát, Szicíliát, Dél-Tirolt, Friuli Venezia Giuliát és Valle d'Aostát az alkotmánytörvényekben meghatározott statútumok szerint az autonómia külön formái illetik meg."

Franciaország (korzikai törvény, 53/2. paragrafus): „A korzikai területi gyűlés elfogadja a korzikai nyelv és kultúra tanításának tervét, és többek között meghatározza azokat a módszereket, amelyekkel ez az oktatás az iskolai tanrendben beilleszthető. E módozatok a korzikai területi közösség és az állam között egyezmény tárgyát képezik."

Portugália (6. cikk): „Az Állam szervezetileg egységes és tiszteletben tartja a helyi közigazgatási szervek autonómiájának és a közigazgatás demokratikus decentralizációjának elveit. Az Azori- és Madeira-szigetek autonóm területek... saját politikai-adminisztratív alapokmánnyal és önkormányzati szervekkel rendelkeznek."[8]

A jogi szabályozások országonként különbözőek. Ennek oka az, hogy a „dolgok természeténél fogva a jog inkább a gyengébbet védi, mivel a gyengének inkább szüksége van rá, mint az erősnek. Azért manapság azt tapasztaljuk, hogy a nyelvi kérdést a legliberálisabban az angol nyelvű országokban kezelik, mert az angol nyelv, főként az amerikai angol a legterjeszkedőbb etnikai nyelv a világon" írja *Banczerowski*[9] a nyelvi szabályozást áttekintő tanulmányában.

A határokon túli magyar kisebbségek számára különösen azok a megoldások lehetnek példaértékűek, amelyek esetében a lakosság akaratától függetlenül megváltozott államkereten belül („nem mi léptük át a határokat, hanem a határok léptek át bennünket") találtak megnyugtató megoldást (pl. finnországi svédek, belgiumi vallonok és flamandok, dél-tiroli németek; és a moldovai gagauzok). Az Európai Unió 1991. december 16-i nyilatkozata a kelet-európai új államok elismerésének feltételeként írta elő a kulturális, közigazgatási (rendőrség), törvényhozási, bírói autonómiát, de még a kettős állampolgárság lehetőségét is.

f) Az intézményesülés további fejleményei:

ENSZ-támogatással Amszterdamban létrejött a Kommunikációs és Emberi Jogok Központja, amely megjelentette *Az emberi alapjog: a kommunikáció* című dokumentumát.[10] Megalakult a *Kevésbé elterjedt nyelvek európai irodája.*

Nyelvpolitikai teendők Magyarországon?

Egyesek fölvetik, hogy Magyarországnak is alkotmányban vagy törvényben kellene szabályoznia a nyelvi kérdést. Tény, hogy a Magyar Alkotmányból hiányzik az államnyelv megjelölése. Az államnyelv alkotmányi, illetve törvényi szabályozása körülményes feladat lenne. Nyilvánvaló, hogy az lenne csak a „mintaértékű", ha a nemzetiségi nyelvek széleskörű alkalmazását is magában foglalná egy ilyen szabályozás. Mivel a magyar nyelv használati köre a mai Magyarországon gyakorlatilag teljes, a nemzetiségi nyelvek használatában nem találkozunk konfliktusokkal (lehetséges például a nemzetiségi nevek anyakönyvezése, az iskolázás stb.), a törvényi szabályozás – éppen politikai megfontolások miatt – szükségtelen.

Ennek ellenére vannak nyelvpolitikai teendők Magyarországon, és nyilvánvalóan Magyarországnak a határokon túli magyar nemzetiség miatt szerepet kell vállalnia az európai nyelvpolitikai feladatokban. A magyarországi nemzetiségek számára igényeiknek megfelelően, sőt a pozitív diszkrimináció (előnyös helyzetbe juttatás) eszközeivel biztosítani kell az anyanyelvi iskolázást, név- és nyelvhasználatot.

A kisebbségi oktatásnak Magyarországon jelenleg három formája létezik: a) nemzetiségi tannyelvű, b) kéttannyelvű, c) nemzetiségi nyelvet oktató intézmények.

Az európai nemzetiségek számára az európai ajánlásokat, javaslatokat kell figyelembe venni; hosszabb távon ugyanis csak az a politika vezethet sikerre, amely a dél-tiroli, walesi, aaland-szigeteki, moldovai kisebbségeknek, valamint az erdélyi, felvidéki, vajdasági, kárpátaljai és felsőőrségi magyaroknak aránylag egyenlő jogokat akar. Sajátosan Kárpát-medencei nyelvpolitikai és nyelvstratégiai feladat a mindenoldalú, de különösen a térségre és Európára figyelő kommunikációs kapcsolat erősítése (közlekedés, határátkelők, vám, posta, közös tömegkommunikációs csatornák, regionális együttműködések stb.). A Kárpát-medencei magyar kisebbségek nyelvének fennmaradására Ankerl Géza[11] dolgozott ki stratégiát (amelyet a *Dokumentumok*ban adok közre).

Halaszthatatlan nyelvpolitikai teendők vannak a *cigányság*gal kapcsolatban, pl. a cigány nyelv(ek) normája, státusa, a kétnyelvűség változatai és ezek kutatása, az oktatás, az írástudatlanság területén. Minél hamarabb szükség lenne roma (vagy cigány) tudományos intézmény felállítására, tanító- és tanárképző létesítésére (a nagyon fontos, jó szándékú romológia-ciganisztika kutatás és oktatás egyes főiskolákon, illetve egyetemeken még nem elég), rádió- és tévéműsorokra (a Magyar Rádió több mint egy évtizedes *Cigányfélóra*-ja ritka és pozitív kivétel), kiadványokra, lapokra.

Ugyancsak fontos nyelvpolitikai feladat a *hallássérültek* és *siketnémák* nyelvi jogainak biztosítása, nyelvészetileg megoldandó státustervezési feladat a siketnémák magyarországi *jelnyelv*ének standardizálása. Ezek a jelnyelvek ugyanis mindmáig „nyelvjárásokban" élnek; s nincs konszenzus a jelnyelvek tanításában sem.[12]

Jegyzetek

1 Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995. 177. p.

2 Phillipson, Robert–Tove Skutnabb-Kangas: Nyelvi jogok és jogsértések. Valóság, 1997. 1/24. p.

3 Balázs Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z, Budapest, 1998. pp. 49–53.

4 Illyés szerint Európában, a Szovjetuniót leszámítva mintegy 20 millió ember él nemzeti kisebbségi sorsban. B. G.

5 Illyés Gyula: Szellem és erőszak. Magvető, Gyorsuló idő, 1978. pp. 255–257.

6 Phillipson, Robert–Tove Skutnabb-Kangas: Nyelvi jogok és jogsértések. Valóság, 1997. 1/17. p.

7 Phillipson, Robert–Tove Skutnabb-Kangas: Nyelvi jogok és jogsértések. Valóság, 1997. 1/27. p.

8 Csáky Pál: Két világ között. Mécs László Társaság, Bratislava, 1998. pp. 181–182.

9 Banczerowski, Janusz: Kötelességünk-e gondoskodni anyanyelvünkről? Magyar Nyelv, 1998a. XCIV, 24. p.

10 Szecskő Tamás: Emberi alapjog: a kommunikáció. Élet és Irodalom, 1994. november 11. 8.

[11] Ankerl Géza: Szociálökológiai stratégia a Kárpát-medence őshonos magyarsága fennmaradásáért. (Új tézisek.) Új Magyarország, 1991. június 17.

[12] Lancz Edina: A magyar siketek jelnyelvének lexikológiai és sztenderdizációs problémái. Szakdolgozat, ELTE BTK, Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest, 1996.

Magyar nyelvpolitika

A nyelvstratégiai elvek meghatározásakor figyelembe kell vennünk a sajátos vonatkozásokat (pl. egy nyelv adottságait, illetve a róla alkotott sztereotípiákat).

A magyar nyelvről élő stabil sztereotípia: „kicsi", „nem jelentős", „elszigetelt" nyelv.[1] Ha az anyanyelvi beszélők számát tekintjük (ezt a különböző becslések 14-15 millióra teszik), akkor a magyar nyelv a világ nyelveinek rangsorában a 40. hely körül áll. Az Európában beszélt 67 nyelv között pedig a 12. helyre sorolhatjuk.

Földrajzilag a magyar nyelv a Kárpát-medencében központi szerepű; a magyar anyanyelvűek két nagy, összefüggő tömbben élnek a medence központjában és Erdély délkeleti részén, a Székelyföldön. Ezen a területen mintegy 13 millió magyar él. A magyarság többi része nyelvszigetben, illetve szórványban (diaszpórában) található.

Nyelvtörténetileg magyar nyelv a legrégibb európai nyelvek közé tartozik (pl. az örménnyel, a göröggel és az albánnal együtt). A 12. századig visszanyúló írásbeliségével pedig a világ első 20 nyelve közé sorolják. Az uráli nyelvcsaládban a magyar nyelvet beszélik a legtöbben és a legnagyobb területen, a magyar nyelvnek van a legrégibb írásbelisége, s talán a legjelentősebb presztízse, hírneve.

A magyar nyelv nemzetközi hírnevét, kulturális értékét, presztízsét tekintve a világ tekintélyes nyelvei közé számít; nyelvtudományi feldolgozottsága kiemelkedő, a világ mintegy 100 egyetemén oktatják, 12 országban van magyar kulturális központ stb. A magyar nyelv iránti érdeklődést fokozza, a „más szerkezetű" magyar nyelv, illetve a magyar történelem, kultúra, sport, gazdaság híre.

A magyar nyelv igen fejlett nyelv, a természet- és társadalomtudományok mindegyike művelhető anyanyelvi szinten; folyamatosan gazdagodik, alkot új kifejezéseket, befogad és szerkezetébe illeszt másokat. A világon csak néhány tucat olyan nyelv van, amelyről mindez elmondható.

Az is elmondható, hogy a magyar nyelv nem csupán „magától", természetes fejlődéséből adódóan lett ilyen. Ehhez nagy szolgálatot tett a tudomány és a kultúra általában, illetve a nyelvi kultúra fejlesztését tudatosan vállaló nyelvészet (pl. a nyelvtudományi munkák, nyelvújítás). A magyar nyelv kutatása és feldolgozottsága (nyelvtanok, szótárak, elméletek) igen gazdag. A magyar nyelvvel való foglalkozásnak hagyománya van, amely mélyen benne él a közösség tudatában.

A nyelv összetartó fejlődéséből adódik, hogy a magyarban számos régi, ősnyelvi kategória, struktúra a mai napig megőrződött. Jó esélyeink vannak arra, hogy a magyarból sok nyelvfejlődési kérdésre választ kaphatunk.

Magyar államnyelvről elméletileg 1844-ig, gyakorlatilag 1868-ig nem beszélhetünk. A több ezer éves magyar nyelv tehát egészen a múlt század közepéig nem, vagy csak korlátozottan szolgált államnyelvként.

Mi volt helyette? A magyarság és így a magyar nyelv múltja homályba vész; de a nyelvészeti, régészeti, történeti emlékekkel megvilágítható időszakban, vagyis az elmúlt kétezer évben bizonyíthatóan nyomon követhető. Erre az időszakra szinte végig rányomja bélyegét a *többnyelvűség* és a társadalom nyelvi megosztottsága.

A legrégebbi időkről az olyan feltételezések tűnnek hitelesebbnek, amelyek szerint a nyelveket alkotó „laza" közösségek nem valamiféle egységes „alapnyelvet" beszéltek, hanem inkább egy kommunikációs *nyelvsor, nyelvlánc* részei voltak.[2]

Az 5. és a 10. század között a magyarok, illetve a magyarok egy része a Kazár Birodalomban élt, egy rétege kereskedelemmel is foglalkozva messze földet bejárt; ez volt tehát a ma ismert első (még ha nem is önálló) államiság a magyarság életében. Ebben az időszakban, ilyen szimbiózisban a magyar és csuvasos török (kazár) érintkezés a *kétnyelvűség* állapotát jelenthette.[3] Nem tudjuk, hogy a magyar nyelvnek ekkor milyen volt a használati köre. A legvalószínűbb azonban az, hogy – mint ez ma is megfigyelhető egyes afrikai „karavánnyelvek" esetében – a magyar nyelv vagy a csuvasos török nyelv, illetve esetleg más nyelv(változat) egyfajta közvetítő, közlekedő nyelvet, *lingua francát* alkotott. Ezt pedig sok nép fiai beszélték.. A 896-os honfoglalásban a magyar mellett török törzsek is részt vettek. Szükség volt tehát valamilyen kommunikációs közvetítő nyelvre; illetve vagy a magyarok beszéltek törökül is, vagy a törökök magyarul. A „kettős honfoglalás" elmélete[4] szerint ekkor már lehettek magyarok (onugorok) a Kárpát-medencében az első honfoglalás (670) idejéből. Ezek az onugorok egy másfajta magyar nyelvet (nyelvváltozatot) beszélhettek; mint nyilvánvalóan a Magna Hungariában maradt, Julianus barát által 1235-ben megtalált keleti magyarok is.[5]

Géza fejedelem és Szent István udvarában valóságos nyelvi kavalkád létezhetett; tolmácsok sora segítette a kancellária munkáját; s a latin nyelv vált lingua francaként az írásbeliség és más nyelveken beszélők kommunikációs kapcsolatává.

A *latin* a középkori királyi Magyarországon gyakorlatilag az államnyelv rangjára emelkedett. A latin volt a politika, a törvénykezés, a tudomány és a középkori egyetemek nyelve (innen a latin nyelv *deák* elnevezése). Míg a latin emelkedett (E), a magyar nyelv közönséges (K) szituációkban volt használatos. Tehát a magyar nyelv használati köre a falu, a család, a szolgáknak való utasítás, a népköltészet.

A latin és a magyar nyelv különleges megoszlást, kétnyelvűségi állapotot jelentett a középkori Magyarországon. A latin nyelv egységesítette az államot; a magyar nyelv pedig a népet.

A latin (E) és a magyar (K) nyelv használati köre a középkorban

Nyelv Nyelvi helyzet	E (latin)	K (magyar, ill. más nemzetiség nyelve)
diplomácia	+	
iskola (kolostori, káptalani, városi)	+	
oklevél	+	
krónika	+	
legenda	+	(+ 1372 után)
prédikáció	+	(+)
irodalom	+	
népköltészet		+
család, falu, kompakt nemzetiségi terület		+
szóbeli utasítások	+	

A K helyzetben lévő, de mégis az ősiség megtartó erejével és erős szintetizáló hajlammal, tehát éppen ezért alkalmazkodni tudással rendelkező magyar nyelv az évszázadok során fokról fokról növelte státusát. *Spontán státustervezésnek, presztízstervezésnek* (presztízsnövekedésnek) tekinthetjük ezt a korszakot.

A nyelvi sokszínűséget tovább fokozta a kora középkori és a török megszállást követő jelentős beköltözés. A magyar népi kultúrához közelebb álló népek (pl. besenyők, jászok, kunok) az együttélésben rövid idő alatt szinte nyomtalanul elvesztették nyelvüket. (De napjainkig nem vesztették el identitásukat; ami különleges példája annak, hogy nyelv és identitás nem feltételezi egymást. Pl. Illyés Gyula büszkén vallotta besenyő származását, a kunok és a jászok a 20. században fölelevenítették, fölelevenítik hagyományaikat. Mindenki hallott már a „kun öntudatról". Nemrégiben Kisújszálláson tartottam előadást, amelynek megkezdésekor figyelmeztettek, hogy nyugodtan várjam ki a „kun ötpercet".) A németek, szlovákok, románok stb., a kompakt településszerkezetben lakók (pl. szepességi, erdélyi szászok) megőrizték eleik nyelvét, anyanyelvüket; sok helyen kétnyelvűvé tették, sőt asszimilálták a körülöttük lakó magyarokat (pl. szlovákosodás) is.

Erre a kevéssé hangoztatott folyamatra utal Ujváry Zoltán[6] tanulmánya is: az elmúlt két évszázadban legalább 3 millió idegen nemzetiségű lakos olvadt a magyarságba, de pl. több szlovák településről kimutatták, hogy a szlovákok

kevéssé asszimilálódtak, sokkal inkább asszimiláltak. A „nyelvi, nemzetiségi asszimiláció nem jelent azonnali kulturális asszimilációt is. A jelenségeket nem lehet magyarként vagy szlovákként értékelni. Az eredet kérdésére éppen az asszimilációs vizsgálatok adnak választ. Vonatkozik ez más tudományszakra, pl. a településtörténetre és a nyelvtudományra is."

A Kárpát-medencében szervesen alakult ki a többnyelvűség (egy-egy tájra vonatkozóan általában *környezeti kétnyelvűség).*

1526-tól nem lehet magyarországi államnyelvről beszélni, hiszen a megmaradt „csonka", királyi Magyarországon a latin mellett a Habsburgok terjeszkedése miatt hivatalos használatban megjelenik a német nyelv. A török megszállta részeken egyfajta magyar–török *pidzsin nyelv* születhetett a korlátozott kommunikációs szükséglet biztosítására.[7] Az erdélyi fejedelemség nyelve azonban magyar volt.

„A nyelvkérdés a tizennyolcadik század számára még nem volt kérdés" írja Szekfű Gyula.[8] A 18. század végén a nyelvkérdés föléledését három szempont ösztönözte: a) a felvilágosodás anyanyelvi kultúrát szorgalmazó eszméi, b) Herder „jóslata" a magyar nyelv közeli kipusztulásáról, c) II. József 1784. május 11-i *nyelvrendelete,* amely a latin nyelv helyébe a *német*et vezeti be a Habsburg Birodalomban. A felvilágosult, humanista II. József nem gondolhatta, hogy praktikus, azaz a birodalmat egységesítő rendelete ekkora vihart kavar. Ekkor vetődött föl először Magyarországon az, hogy a nyelvkérdés összekapcsolódik az emberi jogokkal és méltósággal. Ez tehát a magyarországi korai nyelvi emberi jogok pillanata.

1790-ben azután II. József visszavonja ezt a rendeletét is.

1792-ben, II. Lipót uralkodása idején, az országgyűlés engedélyezi a magyar nyelv oktatását; ekkor alakul meg a pesti egyetemen az első magyar nyelvi tanszék. Ezzel a Habsburg Birodalmon belül a magyar lett az első nemzetiség, amelyik nyelvi jogokat harcolt ki magának. A Monarchia vezetése a több helyről is elinduló *nyelvi szeparatizmus* ellen az „oszd meg és uralkodj!" elvének nemzetiségi nyelvekre fordításával reagált – s ezzel elhintette a máig ható nemzetiségi ellentétek magvait (pl. a szláv nyelveket „védte" a magyartól, de közben Galíciában a lengyel nyelv terjedésének, a *polonizmus*nak igyekezett gátat vetni, valamint az olaszokat is *germanizálni* törekedett.)

A magyar nyelvi emancipálódás legfontosabb eseményei: (az első igen jelentős korpusztervezési tevékenység) a legnagyobb hatású nyelvi mozgalom, a nyelvújítás zászlóbontása és sikere, a társasági élet, a tudós társaság (akadémia) megalakítása, az anyanyelvi lapkultúra, színművészet, irodalom, tudományok, szakmai nyelvek stb. fejlődése.

Míg az 1790-es országgyűlésen a rendek a gyűlölt némettel a patria linguát, vagyis a *törvényes és honi nemzeti nyelv*et (a latint) állították szembe, a

reformkorban már ez ellen a semlegesítő, de holt, „kultúrafejlesztésre" alkalmatlan latin nyelv ellen folyt a küzdelem.

Az 1825–27-es reformországgyűlésen a nyelvkérdés főszereplővé vált. A nyelvpolitikai – státustervezési – cél kettős volt: a) a magyar nyelvet egy holt nyelv uralma alól felszabadítani, b) a magyar nyelvet kiterjeszteni. 1830-tól az országgyűléseken fokozatosan vitatták meg a magyar nyelv ügyét, míg végül megszületett az *1844. évi II. törvénycikk az államnyelvről*. Eszerint a leiratok és törvények ezentúl magyar nyelven íródnak, az országgyűlés, a magyar udvari kancellária, a főtörvényszék, a szentszékek, a törvényhatóságok és a közoktatás nyelve a magyar lesz, de a kapcsolt részek követei még hat évig használhatják a latint is. Az 1847–48-as országgyűlést V. Ferdinánd magyar nyelven nyitotta meg.

Az 1844-es magyar nyelvi győzelem csak 1860-tól érvényesülhetett maradéktalanul. De ekkor már új probléma is jelentkezik: a később kifejlődött nemzetiségi nyelvek törekvései.[9]

A szabadságharc után az erőszakolt *németesítés* hatására német lett a közigazgatás, a közoktatás nyelve. A pesti egyetemen is németül és latinul folytak az előadások.

Ferenc József az *1860. október 20-i diplomá*ban újrarendezte a nyelvi helyzetet is: a közigazgatás és a bíróság hivatalos nyelve ismét a magyar lett, a városi és falusi iskolák szabadon választhatták meg nyelvüket; a megyei, városi, községi gyűléseken pedig mindenki azt a nyelvet használhatta, amelyiket akarta.

A szabadságharc végnapjaiban, 1849. július 21-én az országgyűlés elfogadott egy nemzetiségi törvényt, amely biztosította a *nemzetiségi nyelvhasználat*ot a közigazgatásban, az oktatásban, s bár az ország hivatalos nyelve a magyar maradt, de már nem mint „államnyelvet" emlegették. Ez a fontos státustervezési dokumentum azonban későn született.

Az 1868-as országgyűlés ismét bevezette a *magyar államnyelv*et; a nemzetiségi törvény biztosította minden polgár számára az anyanyelv szabad használatát, sőt, akár etnikai alapon is, a kulturális-gazdasági szervezkedést. Deák és Eötvös joggal lehetett büszke arra, hogy a kontinens első nemzetiségi (ma úgy mondanánk: kisebbségi) törvényét alkották meg. Ehhez hasonló csak az 1867 decemberi osztrák alkotmány volt, amely tudomásul vette, hogy Ausztria területén különböző „néptörzsek" élnek.

Budapesten alakultak meg a többnyire az állam peremterületén élő kisebbségek (szlovákok, románok és részben a délszlávok) kulturális szervezetei; itt kezdtek el működni az első anyanyelvi nyomdák. A nemzetiségek képviselői mindezt kevesellték, a románok és a szlovákok a törvény elfogadása után meghirdették a politikai passzivitás programját.

1867-től 1918-ig nyílt egyedül magyar megoldási lehetőség arra, hogy a jogosan kivívott magyar nemzetiségi és nyelvi jogokból a többi nemzetiség is

részesülhessen, vagyis kiterjesztett státustervezésre lett volna szükség. Az 1868-as törvény adta az egyéni jogokat, de ezután már kollektív jogokra is szükség lett volna. Deák és Eötvös pozitív célkitűzéseitől azonban a Monarchia fölbomlásáig a magyar és nemzetiségi érdekek csak távolodtak egymástól. 1875-ben betiltották a Maticát és a szlovák gimnáziumokat, 1879-ből a nemzetiségi népiskolákban, később a középiskolákban bevezették kötelező tantárgyként a magyar nyelvet. 1898-ban a községneveket magyarosították, 1907-től pedig már az összes nemzetiségi iskolában a magyar a tanítási nyelv.

Bár a dualizmus „gyümölcseiből" minden nemzetiség részesült; elindult a magyar és nemzetiségi polgárosodás; jelentősen fejlődött a gazdaság; a kor magyar politikusai nem értették, hogy a nem magyar ajkú polgárok miért tartották ennek ellenére rosszabbnak az 1867 utáni helyzetüket. Az ok az volt, hogy egy 1874. évi törvénnyel megsemmisítettek a magyar királyságon belül korábban létezett minden (így az etnikai-nemzeti) autonómiát. A polgárnak nem lehettek rendi, etnikai és egyéb kollektívumhoz tartozáshoz szükséges kollektív jogai. Holott a Kárpát-medencében élő népek évszázadok óta hozzászoktak a különböző szintű kollektív jogokhoz, autonómiákhoz. A 13. századtól beáramló közösségek vagy személy szerinti kiváltságokat (hospes-, azaz vendégjogokat), vagy kollektív jogokat (határőrvidékek, jászkunok, felvidéki és erdélyi szászok) kaptak.[10]

A Monarchiának két uralkodó nyelve lett: a *német* és a *magyar;* s ez a nem magyar közösségek polgárosulásának gátjává lett. Hiszen minden közösség az anyanyelvén keresi anyagi-szellemi érvényesülését; ez antropológiai törvény és jog.

Az 1920-as trianoni békeszerződést követően Magyarországon gyakorlatilag nem volt szükség nyelvpolitikára. A soknemzetiségű országból európai szinten is ritka csaknem „tiszta" egynemzetiségű ország vált. Annál inkább fölvetődtek a nyelvpolitikai kérdések a többnyelvűvé vált utódállamokban; és ezek a viták napjainkig egyre inkább elmérgesednek.

A születő új államokban a Habsburg Birodalom és a Monarchia tipikus nyelvpolitikai problémái születtek újjá, és az országok új vezetői ezekre semmilyen megoldást nem találtak.

A később Romániához csatolt területeken 1918-ban még 1497 magyar nyelvű állami iskola működött. Az 1919–20-as tanévben 900-ban szűnt meg a magyar nyelvű oktatás, 1933-ban már csak 427 magyar tannyelvű iskola volt Romániában. 1918-ban még 101 középfokú oktatási intézmény volt, tíz évvel később már csak 5. Felszámolták a magyar nyelvű állami felsőoktatást. A második világháborút követő Petru Groza-időszak a nagy reménység ígéretének látszott. 1946–47-ben 2071 magyar nyelvű állami és egyházi óvoda és elemi iskola, 184 középfokú oktatási intézmény működött. 1947–1955 között létesülhettek a történelem folyamán először magyar iskolák Moldvában. A békeszerződés ratifikálása után azonban folyamatosan csökkent a magyar iskolák

száma. 1957-re mintegy hatszázzal; ugyanekkor megszüntették az egyetlen magyar egyetemet is. A nemzetiségi oktatást visszaszorító intézkedések az 1970-es évektől megszaporodtak. A középiskolai (líceumi) diákok közül 1948-ban még 18,7, míg 1989-ben már csak 2,2% tanult magyar nyelven. A szakiskolásoknak pedig csak 0,8%-a tanulhatott ekkor anyanyelvén. 1984-ben megszüntették a még meglévő magyar tannyelvű középiskolákat. A nyolcvanas években megindult „településszisztematizálási" (értsd: -felszámolási) program pedig már nem csak az iskoláknak, hanem a hagyományos településeknek is a végét jelentette volna. Az 1995. júliusában életbe léptetett tanügyi törvény szerint minden helységben létre kell hozni a román osztályokat; a dokumentumok, a felvételik, a vizsgák, valamint középfokon a szaktantárgyak nyelve a román. A tanügyi törvény ellen a romániai magyarság csendes és folyamatos tüntetéssel (gyertyagyújtás, néma felvonulás, gyászruhába öltözés, éhségsztrájk stb.) reagál. Az 1996-os választásokat követően a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége kormánytényező lett Romániában. A koalíció legfontosabb – nyelvpolitikai – feltétele: az önálló magyar egyetem alapítása volt. Azóta a kolozsvári egyetemen több szakon indulhat magyar nyelvű oktatás, Nagyváradon pedig alapítványi magyar főiskola kezdheti meg működését.

Csehszlovákiában 1945 után „program" indult a szlovák nyelvhatárnak a Dunáig való kiterjesztésére. A kiterjedt magyar iskolahálózatot – az elemi iskolákat leszámítva – szinte teljesen fölszámolták. 1938 előtt már csak 11 polgári iskolája és néhány gimnáziuma volt a magyaroknak. A főiskolákat és egyetemeket megszüntették vagy „csehszlovákká" alakították át. 1945 és1949 között a benesi dekrétum értelmében a csehszlovákiai magyarokat kollektív háborús bűnössé nyilvánították. A „jogfosztottság éveiben" magyar iskola egyáltalán nem működött. Ez oda vezetett, hogy Európa szívében újra felütötte fejét az írástudatlanság. 1948-tól, illetve 1950-től ismét kiépült a szolid magyar nyelvű iskolahálózat, de az 1960-as évektől az ún. *körzetesítés* és az *összevonás* „finomabb" módszerekkel újra a nemzetiségi nyelvű iskolahálózat csökkentését jelentette.

A rendszerváltás kezdeti eufóriája után a Cseh és Szlovák Köztársaság szlovákiai részén az 1990-es nyelvtörvénnyel elkezdődött a név- és táblaháború, az ország szétválása (az önálló Szlovákia létrejötte) után, 1996. január 1-jén életbe lépett a *szlovákiai államnyelvtörvény*. Ez a nyelvtörvény Európában kirívó módon kisebbségellenes, a modern jogrendszerek kisebbségvédelmével ellentétes, tulajdonképpen a szlovák anyanyelvi többséget „védi" a nem szlovák nyelvű kisebbségek képzelt nyelvi terjeszkedésétől. A tervbe vett új szlovákiai közigazgatási átszervezés fenyegeti a magyar többségű járásokat (helyettük hét nagy régiót terveznek, amely felosztaná a magyarság kompakt lakóterületét, az egyes régiókban a számarányuk 5,21–21,95%-ra zuhanna vissza).[11] Az 1997-es választások után kormányzati szerepbe került Magyar Koalíció Pártja fontos

törekvése az anyanyelvűség intézményeinek megóvása, fejlesztése. A nyitrai Konstantín Egyetemen a magyar szak mellett további szakokon lehet magyarul tanulni. 2000. szeptemberében Zoborvidéken magyar nyelvű alapítványi szakközépiskola létesült. A Rákóczi Szövetség 1993-ban programot dolgozott ki, hogy a Felvidéken a szülők magyar iskolába írassák gyermeküket. A program a szülőlátogatástól, képeslap-küldéstől, az ingyenes tanszercsomagig, az iskolák számítógépes felszereléséig terjed. Egy jellemző röplap:[12]

Miért éppen magyar iskolába?

1. A magyar iskola a 21. század iskolája.
2. Az anyanyelvű oktatás a leghatékonyabb.
3. A magyar kultúra az európainak szerves része.
4. Aki több nyelven beszél, több kultúrát birtokol.
5. Tizenötmillió ember anyanyelve.
6. Nyelvében él a nemzet.
7. A kisebbség nyelve a hűség nyelve.
8. Szent István, Mátyás király, Széchenyi István is ezt a nyelvet beszélte.
9. Sok magyar Nobel-díjas is ezen a nyelven tanult.
10. Őseink szellemi örökségét meg kell őrizni.
11. Szüleink, nagyszüleink is ezen a nyelven tanultak.
12. Tovább kell adni őseink örökségét.

Korábban Jugoszláviában volt a legtágabb a magyar nyelv használati köre. A hatvanas évektől a *környezeti nyelv* felfogása azt jelentette, hogy a nemzetiségek kölcsönösen megtanulták egymás nyelvét (így pl. a szerb-horvát tanulók a magyart; és természetesen a magyar tanulók is a szerb-horvát államnyelvet). A délszláv polgárháború kitörése után mindhárom új államban – ha nem is egyforma módon – szűkült a magyar nyelv használati köre. Szlovéniában jogilag a magyar nyelv helyzete biztosítva van: 1959-től be van vezetve a kétnyelvű oktatás (a magyar nyelven kívül más tárgyat is lehet magyarul oktatni), 2000-re 14 órásra bővült a magyar nyelvű rádióadás, heti két alkalommal van magyar nyelvű műsor a televízióban. A magyar nyelv használati köre azonban mégis szűkül. Szlovéniában a közösség kis létszáma miatt nem alakult ki a magyar köznyelv, gyakorlatilag archaikus, ám a mai világgal kapcsolatos közlésre nem alkalmas nyelvjárásban beszélnek. A köz- és szaknyelvi kommunikációban szlovén nyelvre váltanak. Fontos nyelvstratégiai feladat lenne a magyar köznyelv terjesztése, de ennek gátját jelenti, hogy nincs megfelelő számú magyar nyelven is beszélő tanár, értelmiségi.

Szlovákiában, Ukrajnában, Jugoszláviában és Horvátországban (kisebb mértékben Szlovéniában), vagyis a kelet-közép-európai rendszerváltásokat követő (részben) új államokban nyelvpolitikai feladatok sora áll a kutatók és a politikusok előtt. Elsősorban államnyelvük (s látnivaló, hogy nem „államnyel-

veik") státusának újrafogalmazása a legnagyobb feladat – ezért szinte mindenhol különféle rendeletekkel, törvényekkel (nyelvtörvényekkel) igyekeznek biztosítani az államnyelv használati körét, s jóval kisebb a figyelem és türelem az egyéb, a határaikon belül beszélt nyelvekkel szemben.

A környező államokban különösen az a feltűnő, hogy a felsőfokú oktatásban radikálisan csökkent a magyar nemzetiségűek száma, s ez az értelmiségétől fosztja meg, nivellálja a nemzetiséget.

Ám az 1990-es évek történelmi, politikai, gazdasági változásai jótékony hatással is vannak a magyarnyelvűség terjesztésére. Egyes politikusok, politológusok *etnobiznisznek*[13] nevezik azt a folyamatot, hogy üzlet lesz magyarnak, cigánynak stb. lenni.

Jegyzetek

1 Vö. Balázs Géza–Marácz László: Magyar nyelvi geopolitika. Bevezetés. Kétnyelvűség, 1994. II/4–5. 14–36.

2 László Gyula: Őstörténetünk. 2. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. pp. 32–59.

3 Vö. Sándor Klára: A magyar–török kétnyelvűség és ami körülötte van. 7–26. In: Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintette a magyarpárú kétnyelvűségre. Szerk.: Lanstyák István, Szabómihály Gizella. Kalligram, Pozsony (Dialógus Könyvek), 1998. 8. p.

4 László Gyula teóriája bizánci és honfoglalás előtti Karoling-oklevelek stb. alapján, vö. László Gyula: A „kettős honfoglalás". Magvető, Budapest, 1978.

5 Részletesebben: Balázs Géza: A magyar nyelv mint lingua franca. 166–170. In: Polyák Ildikó szerk.: Hetedik Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Budapest, 1997. április 3–5. Külkereskedelmi Főiskola, 1997.

6 Ujváry Zoltán: Kapcsolatok és párhuzamok. Tanulmányok, előadások. KLTE, Debrecen, 1994. (Folklór és etnográfia, 78.) pp. 181–188.

7 A hódoltság-kori nyelvállapothoz lásd: Sándor Klára: A magyar–török kétnyelvűség és ami körülötte van. pp. 7–26. In: Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintette a magyarpárú kétnyelvűségre. Szerk.: Lanstyák István, Szabómihály Gizella. Kalligram, Pozsony (Dialógus Könyvek), 1998. pp. 17–19.

8 Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez (1790–1848). Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926.

9 Vö. Glatz Ferenc: Út Trianonhoz. Magyar Nemzet, 1994. október 11.

10 Glatz Ferenc: Út Trianonhoz. Magyar Nemzet, 1994. október 11.

11 vö. Berényi József: Nyelvországlás. Fórum, Pozsony, 1994., Zalabai Zsigmond (szerk.): Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború" és a „névháború" szlovákiai magyar dokumentumaiból (1990–1994). Kalligram, Pozsony, 1995., Csáky Pál: Két világ között. Mécs László Társaság, Bratislava, 1998.

12 L. Cs.: Magyarság vagy etnobiznisz? Magyar Nemzet, 2000. szeptember 2.

13 L. Cs.: Magyarság vagy etnobiznisz? Magyar Nemzet, 2000. szeptember 2.

Harc a magyar nyelvért. A magyar nyelvművelés fontosabb felfogásai, programjai

A nyelvművelő törekvéseknek világszerte többnyire a következő három fő motivációját figyelhetjük meg.[1]

a) időbeli (diakrón)
b) távolsági (horizontális)
c) társadalmi (vertikális)

Ennek alapján a következő fő irányzatok figyelhetők meg:

Nyelvművelő törekvések

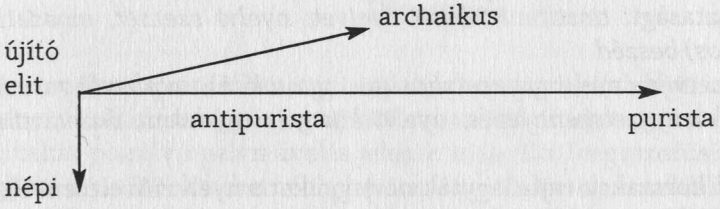

A magyar nyelvművelésben dialektikusan, egymással vitatkozva, olykor egymást váltva, megújulva érvényesülnek a különböző felfogások, elvek. A nyelvművelés két nagy – igaz, leegyszerűsített – pólusa: a védekezés és a (meg)engedés, a korlátozás és a gazdagítás, illetve a nyelv- és beszédközpontúság (purizmus–liberalizmus). Végeredményben bizonyos korszakokban mindegyiknek lehet létjogosultsága; sőt egy-egy korszakban más és más nyelvhasználati területen akár mindkettőnek; illetve akár egyiknek sem. A kérdés egyetlen mérlegelési lehetősége: a nyelvművelés naiv vagy tudományos volta (nem kérdőjelezve meg a naiv hozzáállás létjogosultságát, értelmét, sőt hatását sem).

A nyelvtudomány kiszélesülésével, külső nyelvtudománnyal való bővülésével egyértelműen tapasztalható a naiv nyelvművelésnek a visszaszorulása. Tehát a fő irányzat:

naiv nyelvművelés	⟶	tudományos nyelvművelés

A nyelvművelésben és a nyelvművelés kritikájában valóban sokszor megjelenik az esszéisztikus hajlam. Ennek oka a nyelvkérdés politizáltsága. Az éles tollcsatákban a különféle felfogások metaforákban jelennek meg. A metaforák segíthetik a megértést, de sokszor érzelmi pályára terelik a befogadást. George Thomas[2] szerint a purista legfőbb metaforái: *molnár, kertész, kohász, köszörűs (csiszoló), fizikus, genetikus, pap.* Ezeknek a metaforáknak egy részét a magyar nyelvműveléssel kapcsolatban is fölfedezhetjük. Pl.

a) kertészeti metafora: *nyelvünk virágai, „elgazosodott nyelv", „gyomlálgatni kell a nyelvi hibákat";* illetve ennek ellenmetaforája: „virágozzék *minden virág"*
b) köszörűs (csiszoló): *csiszolni kell a nyelvet*

De vannak sajátos magyar nyelvművelési metaforák:

a) építészeti: *pallérozni kell a nyelvet*
b) illemtani-öltözködési: *a nyelvet fel kell öltöztetni, a nyelvművelők mindig szmokingot kínálnak, a nyelv ünnepi ruha, pongyola beszéd, választékos stílus*
c) létra-metafora: *fentebb nem/stíl, emelkedett nyelvhasználat, művelt nyelvhasználat*
d) gondozói: *művelés, ápolás, gondozás*
e) (köz)tisztasági: *tisztítani kell a nyelvet, nyelvi szemét, mosdatlan (mocskos) beszéd*
f) természetvédelmi-környezetvédelmi: *gyomlálás, elposványosodás, nyelvi környezetszennyezés, nyelvi környezetvédelem, fenntartható nyelv*

A különböző korszakok rajtahagyták névjegyüket a nyelvművelésen. Elsősorban Fábián Pál[3] korszakolását követve (de azt egyes helyeken némiképpen pontosítva) mutatom be a magyar nyelvművelés történetét; természetszerűleg kiegészítve az azóta eltelt időszakkal.

Korszakok és alkorszakok a magyar nyelvművelésben

–15. sz.	(középkor) nyelvfejlesztő törekvések
16. sz.	a nyelvművelés megszületése
17–18. sz.	a nyelvművelés elterjedése (differenciációja)
1772–1872	a nyelvújítás kora
	1772–1795 első hullám (programadás)
	1795–1808 második hullám (az ortológia ellentámadása)
	1808–1821 harmadik hullám (döntő küzdelmek)
	1821–1849 negyedik hullám (reformkori nyelvújítás)
	1849–1867 ötödik hullám (nyelvújítás az önkényuralom éveiben)
1872–1944	ortológus nyelvművelés

1872–1895 új ortológia támadása; akadémiai nyelvművelő mozgalom a Nyelvőr első negyedszázadában
1895–1919 a nyelvművelés tudományos alapjainak megerősítése; a Nyelvőr első fénykora
1919–1944 harcos (purista) nyelvművelés (írói nyelvművelés, Magyarosan);
1931–1936 sportnyelvújítás
1931–1940 írói nyelvművelés
1932–1944 a Magyarosan (akadémiai) nyelvművelő programja
1945/1949–1990 nyelvművelés a szocializmusban
1945–1949 a nyelvművelés újjászervezése (Magyarosan)
1949–1959 a nyelvművelés útkeresése
1959–1988/1990 a nyelvművelés társadalmiasítása (ismeretterjesztés, mozgalmak)
1990– a nyelvi kultúra ápolásának újraértelmezése

Előzmények

A nyelvművelés kezdetben mint anyanyelvi program (a vulgáris nyelvek, anyanyelvek felemelése, egyenjogúsítása, emancipációja), vagyis mint nyelvfejlesztés, tehát pozitív nyelvművelés jelenik meg. Ezt leegyszerűsítve preskriptív hagyománynak tekinthetnénk, ha nem néznénk meg közelebbről az első magyar nyelvész, nyelvművelő, Sylvester János munkásságát.

Nyelvfejlesztő törekvésekkel már a középkorban is találkozunk.[4] A 16. században már megjelennek nyelvművelő fölvetések, kísérletek. A 16. század (néhány korábbi, bizonytalan adat után) a magyar nyelvművelés megszületésének időszaka. Valódi polémiává, programmá, gyakorlati tevékenységgé a 17–18. században válik a magyar nyelv ügye. Mindez együtt vezet a klasszikus magyar nyelvújításhoz.

Egy erdélyi származású testőríró, Naláczi József állítólag látta Janus Pannonius magyar nyelvű nyelvtanát, sőt Mátyás halálának évében, 1490-ben Lippai Zsigmondnak *Wi grammatica* című munkáját is. Balázs János[5] korábban hajlott ezt elhinni, de mivel nem sikerült bizonyítani, később azt feltételezte, hogy Sylvester János nevét és művét tévesztették össze Janus Pannoniuséval. Így hát „helyesebb, ha továbbra is Sylvestert tekintjük a magyar nyelvtanirodalom úttörőjének", egyúttal a később említendő Pesti Gáborral együtt az első magyar nyelvművelőnek. Sylvester 1539-ben Sárvár-Újszigeten megjelent latin–magyar grammatikájának *(Grammatica Hungarolatina)* sok helyén találunk a nyelvhasználatra vonatkozó megjegyzéseket, pl.: „úgy véljük, nem keve-

set számít, ha figyelmeztetik a gyermekeket arra, hogy anyanyelvünkben ne használják egyik szót a másik helyett. A latinok is leggondosabban kerülik, hogy a szavak egybeessenek." (Vagyis: ügyeljenek a helyes kiejtésre, ne mondjanak pl. a *honap – holnap* helyett *holdnap*-ot.)[6]

Vagy egy nyelvművelői intelem: „Itt figyelmezzen a gyermek anyanyelvünk kifejezésmódjára: a jelentésben többes számú szavakat néha egyes számban használja, akkor tudniillik, midőn számnevekhez vagy önmagukban is sokaságot jelentő szavakhoz kapcsoljuk a többes számú névszókat." (Pl. *két ember*, s nem *két emberek*.)[7]

Még sok hasonló megjegyzést olvashatunk, de nyelvművelő szempontból a legfontosabb – amire Balázs János is fölhívta a figyelmet – a Ragozás fejezetben található kis hitvallás, „esszé" az anyanyelvről, amelyből kitűnik, hogy a korban „nyelvi csatározások" is folytak már, vagyis elkezdődött a diszkurzus a magyar nyelvről: „... ellene vagyok azoknak, akik nem csupán megvetik nyelvünket, mint amely méltatlan arra, hogy az emberek használják, de ezt a nyelvet nem átallják bemocskolni nyelvüknek mérgével... És ezt a (...) igen méltatlanul tűrte el hosszú ideig nyelvünk, hiszen fiaink könnyen megoltalmazhatták volna ettől a vad vádaskodástól... Mi lehet keresztényekhez méltatlanabb dolog, mint hogy félrehajítva a nyelv igazi rendeltetését kígyók módjára nyelvüket öltögessék sziszegve egy mit sem vétő nyelvre, és a szájukban mérget rejtegessenek, hogy ezt erre a szegény nyelvre fröcsköljék? Sőt ugyanúgy járunk mi is, mint azok az emberek, akiknek mérhetetlen kincs van elásva a kertjükben, és mégsem tudják felhasználni, holott nyomorultul szegények... El volt rejtve idáig anyanyelvünk kincsesládája is, amelyet most találunk meg, és most hozunk napvilágra először. Ha nem vonakodunk élni vele, akkor rövidesen (mint óhajtom és remélem) kolduszegényekből dúsgazdagokká lehetünk.

Fel nem foghatom, miért van az, hogy néha még a fényesen ragyogó dolgainkat is lebecsüljük, míg más népek büszkén és kedvtelve szemlélik a saját dolgaikat, ha mégoly hitványak is azok. Magától értetődően méltatlan ez. Ki ne átkozná el teljes szívből, hogy nem csupán az anyanyelvünket hanyagoljuk el, és idegen nyelven tanulunk, de néha azokat a nyelveket is, amelyek az összes nemes irodalmat ránk hagyományozták."[8] Az utolsó mondatból kitűnik, hogy Sylvester nem egymás ellen játssza ki az anyanyelvet és a többi tanult nyelvet, hanem éppen a műveltség terjesztése érdekében mindkettő fejlesztéséért száll síkra. Ez egyúttal roppant modern – a mai egységesülő, multi- vagy interkulturális Európát is foglalkoztató – gondolat. Sylvester János nyelvi-nyelvművelői programja tehát az anyanyelv fejlesztése, egyenrangúsítása (emancipációja) más, fejlettebb, használtabb nyelvekkel párhuzamosan.

A középkori „névtelen" szerzők, kódexmásolók után tehát Sylvester lehetett az első pozitív (nyelvgazdagító) nyelvész-nyelvművelő. Nem csak a magyar grammatikai műnyelv megalkotására (syllaba – *egybefoglalás*, vocativus –

hívó, nomen – *névértvaló*), hanem a hónapnevek magyarosítására is javaslatot tett (fő hó, lágy vagy aszú hó, fűhegy hó, kinyíló hó, előgyümölcsű hó, kaszáló hó, hő vagy arató hó, szőlőírlelő hó, szőlőszedő hó, borvető hó, borlátogató hó, vígan lakó hó.[9]

Tehát Sylvester tudatos tisztelője volt a *lingua vernacula*-nak, a hazai (népi) nyelvnek: a hazai nyelv kincs és ha élünk vele, hamarosan szegényekből dúsgazdagokká leszünk. Szerinte a *„használat"* a beszéd normája és ereje *(„vsus... apud quem est et uis et norma loquendi"),* semmit sem akart senkire ráerőszakolni, csak figyelte a népi nyelvhasználatot.[10]

Ha Janus Pannonius bizonyíthatóan nem is, Pesti Gábor anyanyelvi programjával néhány évvel megelőzte Sylvestert. 1536-ban megjelent *Aiszóposz*-fordításának latin nyelvű előszavában az anyanyelv kicsinosításának és kiművelésének halaszthatatlan programját Erasmus tanítványa – kicsit mentegetőzve – ekként fogalmazta meg: „Amikor azt látom, hogy majdnem minden ember és a földkerekség majdnem minden nemzete a fordítások csodálatos bőségével rendelkezik, és szerte a világon azon fáradozik, hogy hazája dicsőségét valamicskével folyton öregbítse, és hogy övéinek mind nyelvét, mind szellemét ezzel finomítsa, és egyre szélesebb körben elterjessze, akkor, kérdezlek, *miért ne volna szabad nekem is enyéim nyelvét és szellemét a régi bölcsek tudományával erőim szerint csinosítani,* a hazáért fáradozni, amelynek úgyis mindnyájan mindig adósai vagyunk, s ha egyébként tökéletes boldogságban úszna is, akkor is törődni kell vele, hogy ne hiányozzék semmije, ami vagy az üdvösséghez, vagy a jó erkölcsök elnyeréséhez tartozik."[11] Itt tehát a fordítások sokat vitatott nyelvgazdagító szerepét emeli ki – védekezésül – Pesti Gábor.

Ez tehát az első, bizonyított, 1536-ból származó, magyar nyelvre vonatkozó pozitív nyelvművelő jelzés.

Pesti Gábor még *enyéim nyelvé*nek, *mi nyelvünk*nek (lingua nostra) nevezi az anyanyelvet. Nem csoda, mert ekkor még az *anyanyelv* kifejezés ismeretlen volt. P. Balázs János[12] kikutatta az anyanyelv kifejezés történetét és magyarországi megjelenését. Az *anyanyelv* kifejezés latin előzménye a *materna lingua* a középlatinban, 1119-ben bukkan fel. *Dante Isteni színjáték*ában a *parlar materno* szókapcsolatot használja. A *Purgatóriumban Guido Guninizelli*t, az 1276-ban elhunyt bolognai költőt így jellemzi:

> Ó, testvér! kire ujjam rámutat,
> nagyobb művész volt édes anyanyelvben,
> mint én, ácsolni drága szavakat.[13]

Az *édes* jelző (korántsem véletlenül, mert addigra szokás lett) Babits adaléka, Dante a *parlar materno* kifejezést használta.

A középlatin *materna lingua* ritka szókapcsolat, helyette inkább a *lingua nostra* (a mi nyelvünk), a *patrius sermo* (apanyelv) vagy a „hazai nyelv" volt használatos. Ez utóbbi a görög *enkhóriosz glóssza* szókapcsolat szemléletével rokon. Eszerint az anyanyelv az, amelyet azon a vidéken beszélnek, ahol „otthon" vagyuk: ahol születtünk, lakunk. Helyesen vélték nyelvész kollégáink, hogy az anyanyelv-szemlélet nem vezet az ősidőkbe (az etnológusok is cáfolják már a korábban széles körben elterjedt matriarchátus-felfogást). Csak a középkortól, amikor a család lett a társadalom alapsejtje, jelenhetett meg ez a szemlélet.

Érdekes, hogy az oroszban és a lengyelben az anyanyelv – talán a görög mintára – voltaképpen szülőnyelv, a szülőföld nyelve, a haza nyelve.

A középkori Magyarországon is a *hazai nyelv, hazanyelv, honi nyelv* stb. voltak elterjedve. A német nyelvben Luther, Dürer fellépésének köszönhetően 1500 után kezd el terjedni az *anyanyelv* terminus. A magyar anyanyelv összetétel (a korábbi, nem elterjedt latin, illetve sokkal inkább a német *Muttersprache* tükörfordításaként) 1770-ben Kalmár György *Prodromus*ában bukkan fel:

> Ím a kegyes természet adá neked az anyanyelvet!
> Ím, amikép kiszopád, mostan is szádban az ízi!
> Kellemetessen itatja magát, ízint nyeled azt le.
> Mennél többet iszodd, annál kívánhatod inkább.

Révai Miklós 1777 körül írt alkalmi versében is használja ezt a kifejezést, arra utalva, hogy az „értelmi" jellegű mondanivalónak a latin, az „érzelminek" viszont az anyanyelv lehet leghűbb tolmácsolója:

> Elmédnek javait nem adod csak római nyelvben,
> A szeretet, s forróbb gond anyanyelvre vezet.

Mivel Babits fordításában szerepel, érdemes megvizsgálni, hogy a többi nyelvtől eltérően miért *édes* a magyar anyanyelv. Lőrincze szerint a 18. század végén lett divatos az édes jelző ilyen szókapcsolatokban: *édes hazai nyelvünk*. Az édes anyanyelv egyébként szóhatáreltolódással is keletkezhetett: édesanya nyelv → édes anyanyelv. Arany Jánosnál mai alakjában figyelhetjük meg: „Lessz-e költő, ki az édes anyanyelven / Rólatok korának csudát énekeljen?" *Jókai Mór*[14] *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* egyik útleírásában használja a kifejezést: „És most mindenhol és mindha hallani: 'Margit királyleány ezüst harangjának' szavát: az édes anyanyelvet". *Halász Gyula*[15] nyelvművelő cikkei gyűjteményes kötetének címében, majd rádióműsoraiban kezdte el használni az *Édes anyanyelvünk* címet. Lőrincze Lajos több mint negyven éven keresztül *Édes anyanyelvünk* címmel adta közre jegyzeteit (a rádióműsor ma is él). 1978-tól megjelenik az *Édes Anyanyelvünk* című folyóirat.

Nyelvtaníróink és frazeológia-gyűjtőink szinte mindegyike egyúttal nyelvművelő is volt. Az első magyar szólásgyűjtemény kiadója, Baranyai Decsi János Erasmus nyomán rendszerezi a szólásokat (*Adagiorum graecolatinoungaricorum...*, Bártfa, 1598). Gyűjteményének latin előszavában művének értelmét a 16. századi nyelvi műveltség eszményképe nyomán abban látja, hogy:[16]

1. A szólások megismertetik a hajdani bölcsek tanításait.
2. Eszközei a szónoki rábeszélésnek, érvelésnek.
3. Díszítik a beszédet, fényt, ékességet, méltóságot adnak a mondanivalónak.
4. Megkönnyítik a klasszikusok olvasását, értését.

A nyelvművelés elterjedése (17–18. század)

Mind Sylvester, mind pedig Baranyai Decsi munkája Csipkerózsika-álomba merült, több évszázadig alig volt tudomás róluk. De az anyanyelvi gondolat időről-időre felbukkan. Mint Fábián Pál[17] megállapítja, a 17. század nyelvművelői már a későbbi (sőt mai) nyelvművelőtípusokat testesítik meg. Vagyis: megjelenik az *ortológus és a neológus*. Geleji Katona István, gyulafehérvári református püspök a neológus nyelvművelők előfutára, aki azt vallotta, hogy a nyelv tudatosan alakítható. Medgyesi Pál az ortológus felfogás követője, aki szerint a nyelv úgy jó, ahogyan van, nem szabad kényszeríteni arra, amire magától nem hajlik. Geleji Katona a nyelv tudományos vizsgálatából levont következtetések, fölfedezett grammatikai törvények (és olykor logikai okoskodások) alapján ítélkezik. Medgyesi Pál viszont az élő nyelvszokást tartja döntőnek a helyes–helytelen örök perében.

A nyelvművelő püspök Magyarországon elsőként fejtette ki, hogy a nyelv az idő során szükségképpen megváltozik, de az így bekövetkező változások csak akkor helyeselhetők, ha azok összhangban állnak a nyelv eredeti természetével, szerkezetével.[18] Felfogása azt is mutatja, hogy a neológus annyira nem is neológus, hiszen a nyelvi hagyományt fontosnak tartja. Más szóval ez az ún. „önelvűség" eszméje, amely a 18. és 19. században bontakozik ki teljes valójában.[19] A nyelv „ősi természetére" való hivatkozás a későbbiekben – egészen máig – nyomon követhető. Balázs János[20] így kritizálja ezt a felfogást: „Arra, úgy látszik, Geleji még nem gondolt, hogy az idők során maguk az ősi szabályok is módosulhatnak, s mind a szóalkotásban, mind pedig a mondatok szerkesztésében olyan formák jöhetnek létre, amelyek eltérnek a korábbiaktól." A magyar nyelvet antropológiai tükörben láttató kutatások nyomán azzal egészíthetjük ezt ki, hogy – bár vannak általánosnak tűnő nyelvtörténeti tendenciák, pl. a modern nyelvek nyelvtani egyszerűsödése – az egyes nyelvek különböző módon változnak; s a magyar nyelvről nagyon sok jel mutatja azt, hogy jobban őrizte meg századunkig különösségét, „ősi" jellegét. Erre vonatkozik

egyik antropológiai nyelvészeti tételünk: A magyar nyelv térben és időben igen erősen állandó, vagyis erősen ragaszkodik egyfajta normához, s még az elzárt helyeken, széleken, az örökös kétnyelvűségi állapotban és határokon is tartósan ellenáll a különfejlődésnek, a divergenciának. Ennek egyik fontos oka lehet a magyar nyelvhatár 100%-os kontrasztos volta.[21]

A 17. századi nyelvművelésben a nyelvtanok viszik a vezető szerepet. Élükön Szenczi Molnár Albert nyelvtanával (1610), majd ezt követte Komáromi Csipkés György (1655), Pereszlényi Pál (1682), Kövesdi Pál (1686) nyelvtana. A 17. századi Erdélyben különösen élénk, már-már mozgalommá válik a nyelvi kérdések iránti érdeklődés. Szathmári István[22] szerint erre hatással volt a német nyelvművelés, sőt már a *purizmus* megjelenése is (1617 táján alakul meg az első német nyelvi társaság), hiszen a későbbi erdélyi hittudósok zöme Németalföldön tanult. Geleji Katona kapcsolatban állt pl. Martin Opitz költővel, aki a weimari nyelvtisztító egyesületnek volt tagja, és később Gyulafehérváron is megfordult. Geleji Katona munkája, a *Magyar Grammatikatska* (a *Titkok titka* című művéhez csatolva, 1645) már a latin nyelvtanoktól függetlenedő, eredeti mű. Nem is rendszeres nyelvtan, hanem „(mai értelemben véve is) nyelvművelő munka",[23] amely 32 pontban (számos esetben mai napig a helyesírásban érvényesen) megokolja a szóelemzés elvét, valamint 44 pontban nyelvhasználatra vonatkozó tanácsokat közöl.[24]

Az első irodalomtörténészünknek tartott Czwittinger Dávid is hitet tesz az *anyanyelvi műveltség* mellett 1711-ben Frankfurtban megjelent – rövidítve – *Specimen* című munkájában.[25] Először a nyelvi emancipációt említi: „minden népnek a latin előtt kell ápolnia és csiszolnia az anyanyelvet. Ezért kell helyteleníteni különösen a magyaroknál, hogy elhanyagolva és mintegy lenézve az anyanyelvet mind a törvénykezésben, mind a tudományok és művészetek oktatásában, mind a történelem elbeszélésében és más művekben csak a latin beszédmódot, a latin ékesszólást látod használni." Részben purista, részben pedig európai nyelvi programot ad: fel kell lépni a latin nyelv túlburjánzása ellen, idegen nyelveket kell tanítani, előmozdítani a terjedésüket – lexikonokkal, nyelvtanokkal, fordításokkal gyarapítani, ékesíteni, propagálni az anyanyelvet. Végezetül felhívás zárja a programot: „... Restség zsibbasztott idáig, rázzák le a magyarok... ...a legnagyobb szorgalommal és belső gonddal összegyűjtve, a feledéstől megmentve a Magyarországon történt dolgokat tűzzék ki célul a németek, franciák, angolok, olaszok és belgák utánzását anyanyelvünkön..."

Míg a korábbi nyelvtanírók azon munkálkodtak, hogy a magyar nyelvet „beillesszék" a világ nagyobb ismert nyelveinek sorába (gondoljunk csak Sylvester János mellesleg nagyszerű héber–magyar tipológiai felfedezéseire), Gyarmathi Sámuel magyar nyelvtani munkája *(Okoskodva tanító magyar nyelvmester Első darab,* 1794) a fölelevenített „önelvűség" eszméjének hangsúlyozásával mindennél jobban jelzi az új korszak kezdetét.[26] Talán az első nyelvtanírónk, aki leszögezi, hogy a magyar nyelvet „a' Deák nyelv kaptájára

húzták".[27] Ezt – valamint a német filológusok „kaptafáját" – azután napjainkig sokan fogják még hangoztatni (hogy csak e századból Karácsony Sándort, Hamvas Bélát, Kiss Dénest említsem). Karácsony[28] ezt írja: „A magyar nyelvet önmagából kell megismernünk, lelkiismeretesen leírnunk, és törvényszerűségeit kodifikálnunk. Rövidebben fogalmazva: itt az ideje megírnunk az első magyar grammatikát, mert rendszeres magyar grammatikánk a mai napig nincsen".

Gyarmathi szerint a magyar nyelv „legközelebb járul" egy *tökéletes nyelv*hez, és éppenséggel azért, mert elüt az ismertebb nyelvektől. Ő is fölemlíti, amit egyébként, elsőként már Galeotto Marzio megfigyelt a 15. században, hogy a magyarban nincsenek számottevő különbségek a nyelvjárások között, a magyarban nincs grammatikai nem (Sylvester még kísérletezik a névszók nemekbe sorolásával), a magyar nem ragozza a jelzős szerkezetek jelzőit, csak kétféle névszóragozás és négy eset van, kevesebb az igeidők száma stb. Mindezeket Gyarmathi előnyösnek tartja. „Ez a szemléletmód az anyanyelvi öntudatosulásnak éppúgy csalhatatlan jele, mint a nyelvtani leírásban is érvényesülő önelvűségnek" foglalja össze Gyarmathi iskolateremtését Balázs János.[29]

A nyelvújítás kora (1772–1872)

A nyelvújítást a felvilágosodás jelfilozófiája készíti elő. A korszak gondolkodói elégedetlenek a természetes nyelvekkel, s azt mondják, hogy kritikának kell alávetni a nyelvet, amely félreviszi a gondolkodást. A nyelvi jelek lehetnek természetesek és mesterségesek, vagyis *a nyelvek megreformálhatók.* Megjelenik a nyelvek és kultúrák kölcsönhatásának elve: a tapasztalat, a költészet, a tudomány, a kormányzati formák, a „vélemények" és a nyelv összefüggenek egymással. Ezt Magyarországon Herder „jóslataként" terjedt el, ez az említett ún. Herder-doktrína. Végül e korszak fedezi fel végérvényesen az anyanyelvet, illetve a nemzeti nyelvet. A nemzeti nyelv a nemzet „géniuszának", szellemének kifejeződése.[30]

A *nyelvújítás* korában (1772–1872) kivirágzott a nyelvművelés. A korábbi kezdeményezések egy része szárba szökkent, szinte minden későbbi nyelvpolitikai-nyelvstratégiai módszert kipróbáltak: a *nyelvbővítés* minden lehetséges – és kevésbé lehetséges – módját. Leegyszerűsítve a *neológia–ortológia* párviadalának emlegetjük az időszakot; pedig korántsem csak két oldal – olykor mulatságos példákat is produkáló – harcáról volt szó, hanem a magyar nyelvre irányuló, szinte minden társadalmi réteget átható közfigyelemről.

Ennek fontos jelei például a meginduló társadalmi mozgalmak. Sopronban, Komáromban, Kassán, Pesten művelődési társaságok alakulnak, 1793. december 3-án pedig Marosvásárhelyen létrejön egy nevében is kimondottan nyelvművelő szervezet, az *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság.* Létrehozója és

fáradhatatlan működtetője Aranka György volt. A társaság felállításának gondolata az 1790-es erdélyi országgyűlésen vetődött fel. Aranka vállalkozott a tervezet elkészítésére, amelynek fő célja a *nyelvi egység* megőrzése volt, és csak második helyen kapcsolódott a felvilágosodás korában születő nyelvművelési felfogásokhoz: „ha mi magunkot ezen közös dologból[31] kihúznók, nétalám könnyen megeshetnék, hogy a nemes magyarországi és erdélyi egy magyar nyelv lassan-lassan majd úgy megkülönböztetnék, hogy nem két házában egy nyelv, mint most, hanem egy nemzetben két nyelv lenne."[32] Napjainkban a magyar nyelvi norma kapcsán vetődött föl az egy vagy több köznyelvi norma, a határokon túli magyar nyelvváltozatok különfejlődésének, a magyar nyelv *többközpontúságá*nak kérdése.[33] A vita gyökerei tehát a felvilágosodás korába vezetnek vissza.

Péntek János[34] kétszáz év távlatából így látja a társaság szerepét: „Az egységes nemzeti nyelv éppen e korszak nyelvi harcai nyomán jött létre, és ebben Erdélynek és a Nyelvművelő Társaságnak is fontos szerepe volt. A XX. század történései azonban, köztük az, hogy a magyarságot megosztó államhatár nemhogy a nyelvi határhoz, de még a nyelvjárási határhoz sem próbált igazodni, újabb izolációhoz vezettek... A helyzet talán még bonyolultabb, mint kétszáz évvel ezelőtt: adott mint történelmi tény a két (ill. több) országhoz tartozása a magyarságnak."

Természetesen megjelentek a felvilágosodás nyelvművelő eszméi is Arankánál: „Nem lehet egy nemzetnek világosodásra jutni semmiképpen hanem csak a nemzeti nyelv útján."[35] A *nyelvi kultúra* fejlesztésében modern elveket vallott, a nyelvújítás módszereiben okos középutas volt. A társaság 1806-ig működött.

A magyar nyelvújítás eszmeiségéhez két német pályamű jelentett fontos adalékot. 1794-ben a berlini Tudományos Akadémia írt ki pályázatot a „tökéletes nyelv" eszményével kapcsolatban. Jenisch díjnyertes pályamunkája két évvel később Berlinben jelent meg – Kis János, Kölcsey, Kazinczy is ismerte. Balázs János[36] szerint „reformkori nyelvújítóink törekvéseinek éppen e német pályamű adott leginkább eszmei tartalmat". Jenisch a tökéletes nyelvet elérendő a tudatos nyelvfejlesztést javasolja. Mi a tökéletes nyelv? Jenisch szerint az állapot, amikor gondolatainkat és érzelmeinket a lehető legtökéletesebben ki tudjuk fejezni. Ennek feltételei:

1. Szavakban, fordulatokban való gazdagság.
2. Legyen a nyelvnek energiája, belső ereje.
3. Világosság.
4. Kellemes hangzás (eufónia).

A magyar reformkori nyelvművelők is ennek a nyelvi eszménynek akartak megfelelni.

A másik pályamunka, Tübingenben az *Allgemeine Zeitung* 1808-ban kelt felhívása nyomán született. (Magyarul ugyanabban az évben a *Hazai Tudósítások* tette közzé.) A pályázat mögött az 1807. évi országgyűlés izgatott vitái, a nyelvi kérdés kiéleződése állt. Részlet a felhívásból:

„Most Magyar Országban sokkal inkább gondoskodnak, mint akár mikor, hogy a Magyar Nyelv fő nyelv légyen, kiváltképen, hogy az a köz Hivatalokban, és Törvényszékekben minden Tartományokban bevétessék: ellenben a Deák nyelv az Igazság palotáiból kinyomattassék; a Német Nyelvnek pedig eddig szerzett tekéntete megkissebbíttessék." Mivel erről megoszlanak a vélemények, egy magyar hazafi száz aranyat tett fel annak, aki megfelel a következő kérdésekre: „Mennyiben lehetséges, tanátsos, és a Magyar Országban, s vele öszvekapcsolt apróbb Tartományokban lakó külömbféle Nemzeteknek javokkal és szabadságaikkal megegyeztethető, a Magyar Nyelvet egyedül magát Hivatalbéli nyelvé tenni a köz Tisztségekben, az Igazság kiszolgáltatásában és a Tanitásban? El vagyon é a nyelv erre így készülve, a mint elkerülhetetlen szükséges? Micsoda hasznok, vagy micsoda károk származhatnának ebből polgári, kereskedő és tudománybéli tekintetben?"[37] A kérdések mai terminológiával nyelvpolitikai jellegűek: a státus- és a korpusztervezést érintik.

Erre a felhívásra született Kazinczy tübingiai pályaműve a magyar nyelvről, amelynek első két fejezete a magyar nyelv státusával (a nemzeti nyelv kifejlesztésével, „polgárosításával", valamint hivatalossá tételével), a harmadik pedig a „korpuszával" (a magyar nyelv alkalmasságával) foglalkozik.[38] A bevezetésben Kazinczy ars poétikáját olvashatjuk: „A haza-szeretete eggyike a természet legszentebb érzéseinek... S a patriotismus nem ellenkezik a cosmopolitismussal: ez amazt csak nemesíti".[39] Kazinczy jól látja, hogy a nyelv ügye mennyiben fogja megosztani a közvéleményt.

A nyelvújítás első évtizedei a magyar nyelvtanirodalom óriási fellendülésének számítanak. (Talán csak az 1890-es évek, valamint az 1990-es rendszerváltozást követő időszak óriási nyelvtankönyvírási és -kiadási láza hasonlítható ehhez a korszakhoz.) Előbb a nyelvtanok (egy részük tankönyv), majd ortográfiai, prozódiai, nyelvművelő munkák jelennek meg. *A helyes magyarság* könyveinek sorát Andrád Sámuel nyitja meg 1791-ben. Ezt követi Verseghy Ferenc ismertebb munkája, *A tiszta magyarság, avagy a csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések* (Pest, 1805).

E munka váltotta ki a nyelvújítás egyik első elmérgesült vitáját. Révai Miklós előbb Világosvári Miklósfi János (*Versegi Ferentznek tisztasággal kérkedő tisztátalan Magyarsága,* Pest, 1805.), majd Fényfalvi Kardos Adorján (*Versegi Ferentznek megtsalatkozott illetlen motskolódásai A tiszta Magyarságban,* Pest, 1806.) néven támadta Verseghyt. Révai valószínűleg Böjthy Antal 1794-ben megjelent nyelvtana nyomán – amelynek székely jezsuita szerzője fanatikusan követelte az ikes igék ragozását – vált az ikes ragozás szabályainak föltétlen hívévé, s ekkortól hivatkozik a *régiség*re mint alapvető értékre. Révai

az ómagyar kort, a *Halotti beszéd* korát tartotta nyelvünk virágkorának, s ehhez képest a későbbi korokat hanyatlásként jellemezte. Verseghy Herdert követve hangoztatta, hogy a nyelv a társadalommal együtt fejlődik, változik, átalakulása nem romlás, hanem haladás, és nyelvünk éppen a 16. században érte el ifjúkorát, felnőttkorba pedig most (18. század vége, 19. század eleje) lépett. Ma már úgy látjuk, hogy mindkettejük véleményében van igazság: a jelen nyelvtényeinek ismeretéhez és értékeléséhez szükség van a történeti előzményekre, és valóban nem lehet kirekeszteni az élő nyelvszokást sem.

A századvégi grammatikák közül a legnevezetesebb a *Debreceni grammatika.*[40] Tudományos, jól rendszerezett nyelvtanról van szó, amely nyelvművelési elveiben határozott ortológus álláspontot képvisel: a nyelv befejezett egész, amelyet megváltoztatni nem szabad. Erre a munkára válaszol Kazinczy *Magyar régiségek és ritkaságok* című nyelvemlékgyűjteménye (1808), majd ezt követi a *Tövisek és virágok* (1811) című epigrammagyűjtemény. Kazinczy epigrammái erőteljes, támadó szatírák (ráadásul mindkét oldalhoz intézve) – érthető, ha visszhangot keltettek. De a megértés, a türelem kívánalma is kicseng belőlük. Az ortológia–neológia, a maradás–haladás, a hagyományőrzés és hagyománymegújítás örök – ontológiai – ellentéte, ennek tudatosítása és elfogadása munkálkodik epigrammáiban és más munkáiban, pl. *A nyelvrontók*-ban:

> Rontott, mert építni akart, Palladio, benne
> Csak rontót látál, vad kora, jó ideig.
> A művész érzette magát, s neked én fogok, úgy mond,
> Törvényt és példát adni, de nem te nekem.
> S ím áll a roppant csarnok, s bizonyítja: ki több itt,
> A művész-e, vagy a szolgai tompa szokás.

Kazinczy epigrammái – apró nyelvi szösszenetei – iskolát teremtettek irodalmunkban. *Arany János* 1878 körül írt epigrammájában, az új ortológiai mozgalom közepén ezzel lő nyilat *Az orthológusokra*:

> Kisütik, hogy a magyar nyelv
> Nincs, nem is lesz, nem is volt;
> A mi új van benne, mind rossz,
> A mi régi, az meg tót.

A Kazinczy által még egységben látott irodalmár–nyelvész munkálkodás Aranynál már megoszlani látszik *(A magyar nyelv)*:

> Bonczold csak nyelvész! hát baj, hogy az áldozat elvész?
> Tartozik ez tereád? ... *Egy* bizonyos: *nem anyád.*

Különlegességként még megemlítem Szilágyi Ferenc[41] korunkban, „Kazinczy-stílban" írott (és sajnálatos módon sokkal kisebb hatást keltő) epigrammáit. Ezek között található a *Nyelvi csodadoktor* című, amelyből a Kazinczytól idegen türelmetlenség érezhető ki.

> Óvja nyelvünket, no de csínján, férge ne hulljon,
> szőrmentén: mi leszen, hogyha a rossza kivész?
> hogy lesz ő doktor, mibül él? – *Hát úgy operál,* hogy
> egy szájbul fúkál langyosat és hideget.

Kazinczy epigrammáinak biztatására robban be – több más gúnyirat mellett – az ortológus pamflet: a *Mondolat.*[42]

A Mondolat és a *Felelet,* valamint az ezekhez csatlakozó kéziratos pamfletirodalom fölkeltette a nagyközönség érdeklődését – a nyelv ügye közüggyé vált. A gúnyiratok stílusát, hangulatát tükrözi a *Balassa József* által 1898-ban kiadott egyik Kazinczy-ellenes (állítólag Láczai szerezte) gúnyirat (amelyből csak a Kazinczy anyjára vonatkozó trágárságokat hagyta ki az illendőséget tartó nyelvész). A gúnyirat igen közönséges, inkább csak sérteni akaró, mint érvelő stílusban egy Vértes-aljai, tárnoki fogadóban az egykori iskolatárs (Én), egy olasz kereskedő és egy deák párbeszédében jeleníti meg Kazinczy epigrammagyűjteményéről alkotott véleményüket. Így kezdődik: „Nyomorult Embertse! a magyar Literatura óljának fel gyükrőzött marka köpő Szarkotrójja..." Végül a deák felsorolja Kazinczy „bűneit", hogy összeveszett mindenkivel, illetve „taknyos pesti fickókkal" szövetségre lép – mai szemmel kedélyes és nem tanulság nélkül olvasható szociálpszichológiai példatár a tudományos vagy a művészeti élet szerveződéséről: „Meg marta ez mint a veszni tért eb vagy légy, mind azt valaki okosann irni vagy gondolkodni meg, ha tsak az ő füstös bálványképét nem imádja, megmarta a' Debretzenieket, meg a Patakiakat, meg a Dunánn innen, Dunán túl, Tiszánn innen, Tiszán túl valókat! meg az élőket, meg a holtakat, és ettől nints bátorságba senki, ha magyarúl ir, kivált, ha verseket! mert ez időről időre magához hasonlókat keres, kivált Ifjak között, kik neki hizelkedjenek 's ő meg azokat bolondittsa, de majd ezekkel is úgy bánik mint Csokonaival, kit már széltébe motskol és motskoltat; és Pétzelivel, kinek a' seggit is nyalta míg élt, már a' tövissekben a Fűzfa Poéták közzé tészi. Hanem úgy látszik hogy tartóssabb szövettséget vetett egynehány Pápista és olasz Magyarokkal s némely taknyos Pesti fitzkókkal, kiknek többet tudni vagy írni nem szabad, mint ő rendeli, ezekkel öszve vetette a' Farát, mint a koszos lovak, rágják egymást, a' hol viszket, azok őtet, ez meg azokat ditséri..."[43]

Talán nem lenne érdektelen a magyar nyelvújítás teljes szöveganyagát, a kéziratos röplapoktól a leveleken, verseken (versezeteken) át a tanulmányokig felkutatni és közreadni! A Mondolat és a Felelet 1813-as, illetve 1815-ös meg-

jelenése után csak 1898-ban jelent meg Balassa József kiadásában – utána pedig 1995-ben Kolozsvárt.[44]

Bár a két szélsőséges álláspont továbbra is fölfedezhető a nyelvtudományban (pontosabban a nyelvi tényekre való reflektálásban), mégis éppen ezeknek a 19. századi eleji vitáknak az eredményeként és hatására alakult ki napjainkra a jelen nyelvi tényeinek differenciált értékelése. (Amelyhez egyébként még sok további kutatásra is szükség van, s a módszereken is van mit csiszolni, de azt talán állíthatjuk, hogy nyelvtudományi képzettséggel rendelkezők ma már egyik nagyon sarkos, szélsőséges álláspontot sem képviselik. S ez olykor nem tetszik a nem nyelvészeknek, a laikusoknak, mert a nyelvészektől, nyelvművelőktől határozott, megfellebbezhetetlen ítéletet várnak.)

A korszak – Tolnai Vilmos szerint – „legnagyobb tudománnyal megalkotott munkája" Teleki József (aki 1830-tól az akadémia első elnöke volt) 1817–1818-ban írt, később többször átdolgozott, majd csak 1821-ben Pesten megjelent könyve, *A magyar nyelvnek tökélletesítése új szavak és szóllásmódok által.* Legfőbb érdeme, hogy összefoglalja (szintetizálja) mindazokat az eredményeket, amelyeket az ortológia és a neológia harca a *Debreceni Grammatika* óta fölvetett. Balázs János[45] szerint Teleki látásmódja határozottan teleologikus, vagyis a nyelvhasználat *célirányultságát* (célszerűség) tartja fő elvnek. Teleki[46] a „nyelvmívelés" szükségességét a következő érvekkel indokolja:

1. Tökéletesedés az emberi nem célja, és erre a nyelvmívelés szükséges.
2. Nyelvünk mívelésére buzdítanak a műveltebb nemzetek példái (olasz, francia, angol, német, holland, dán).
3. Eleink példája meghatalmaz minket az újításokra, nyelvünk jelen állapota pedig azokat szükségessé teszi.
4. A nyelv mívelését kötelességünkké teszi a nemzet fenntartásának kívánsága.
5. A nyelvmívelés a valamennyire pallérozott nemzeteknél az írókat illeti.

A módszerek pedig:

1. Új gyökérszók.
2. Új szavak származtatás szerint való (szógyökökből kiinduló) alkotása, különösképpen a szóragasztásra (szóképzés).
3. Szóösszetételek.
4. Új szavak kölcsönzése (átvétele).
5. A szók értelmének elváltoztatása (jelentésbővítés).
6. Régi szavak felélesztése.
7. Vidéki szók (nyelvjárási szók) közönségessé tétele.
8. Régi, nyelvjárási szólások felélesztése, új szólásmódok.

A nyelvművelés célja, hogy az elérni kívánt *tökéletes nyelv* hat tulajdonsága között összhangot teremtsen. A hat tulajdonság: bőség, szép hangzás, határozottság, rövidség, tisztaság, régulásság (szabályosság).

Teleki szintetizálni igyekszik a nyelvújítás törekvéseit, látásmódja komplex, modern, sok tekintetben ma is érvényes. Nem idealisztikusan látja a „tökéletes" nyelvet, s az ahhoz vezető utat. Az egyes „tulajdonságok" különböző mértékben valósulhatnak csak meg. Az erőteljesebb nyelvművelést hangoztatók máig nem értik, hogy miért nem lehet egyszerű, egyértelmű, ellentmondásmentes szabályok, szabályozások szerint alakítani a nyelvet. Kazinczy mondta ki először (s Kazinczy *Orthologus és Neológus...* című munkáját ismerve Teleki), hogy: „ezen különböző célok igen gyakran összefolynak, *szépen egyesülnek,* de éppen oly sokszor egymástól elválnak, *ellenkezésbe jönnek.* Az ily esetekbe az ékességet tárgyazó tulajdonságok ugyan nagyobb részint kénytelenek a *határozottságnak, értelmességnek,* a legmegátalkodottabb ellenségöknek, mint a nyelv *legfőbb céljának,* engedni; de mindazáltal némely egyes esetekben szükség az értelmességből is *valamit* engednünk, hogy a nyelvmívelésnek több céljait elérhessük."[47]

Tehát Teleki mondatának kulcskifejezése, az egyezés és az ellenkezés, illetve az „ellenkezésbe jön", illetve „egymással ellenkezésben lévő különböző célok"[48] 1819-ben Kazinczy vitazáró összegzésében már szerepeltek: „Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, *s egyességben és ellenkezésben van önmagával.*[49] Hamisan lépni a táncban csak annak szabad, aki táncolni igen jól tud, és akit a grácia láthatatlanul lebeg körül. S mi szabad az írónak ezen iskola értelme szerint?

A *fentebb nem*ben[50] mindaz, amit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természete (örök szokása s törvénye) világosan nem tilt, a régi és újabb klasszikusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség múlhatatlanul parancsol."[51]

A későbbi, de leginkább az 1945 utáni nyelvművelő felfogásokra ez a „kiegyenlítő", „egységesítő", modern kifejezéssel konvergens felfogás a jellemző. S ennek alapja nem valami megalkuvás vagy társadalomlélektani kiegyezés, hanem sokkal inkább a nyelv törvényszerűségeinek ismerete és belátása. A nyelv működését szintúgy, mint a nyelvre (nyelvhasználatra vonatkozó) szabályozást az „egymással ellenkezésben lévő különböző célok" jellemzik. A nyelvleírásban alkalmazhatjuk a természettudományos elvekre, módszerekre jellemző eljárásokat, a nyelvben azonban „öntörvényű", kiismerhetetlen (azt is mondhatjuk: metafizikai) folyamatok is zajlanak.

Ezt a gondolatot magam is hasznosítottam a nyelvi változások szemiotikai modellezéséről írt tanulmányomban,[52] amelyet a következőkben kicsit részletesebben is kifejtek.

A nyelvészeti ortológia és a neológia főbb jellemzői és képviselői

	ortológia	neológia
alap:	élő nyelvszokás	nyelvtörténet, hagyomány
változás:	a nyelv változik	a nyelv változik, de az eredeti törvényszerűségektől eltérhet
viszonyítás:	a jelenre figyel	a múltból a jövőre figyel
változtatás:	nem alakítható	hagyományból következően alakítható
	„regulázhatatlan"	„regulás"
módszer:	természetes	természetes + mesterséges logikai eljárások
helyesírás:	kiejtést követő	hagyomány + szóelemző
képviselői:	Medgyesi Pál jottisták Révai Miklós Mondolat (Szentgyörgyvölgyi, Somogyi Gedeon)	Geleji Katona István (17. sz.) ipszilonisták (18. sz.) Verseghy Ferenc Felelet a Mondolatra (Kölcsey Ferenc, Szemere Pál)
egyesítők:	Kazinczy Ferenc Teleki József	

Teleki bölcs megállapításaival a hazai nyelvfilozófia (és nyelvkritika) rövid fejlődésének csúcsához érkezett.[53] Világosan látta, hogy minden természetes nyelvvel, így a magyarral kapcsolatban is két kibékíthetetlenül ellentétes felfogás érvényesül: egyfelől a mindent szabályozni akarás (regulásság), másfelől a minden szabállyal szembeszegülés (regulátlanság). Ám mégis törekedni kell a kibékíthetetlennek látszó ellentét feloldására. A feloldás nem konfliktusmentes, s a következő korszakok – mindmáig – jól mutatják, hogy az inga hol az egyik, hol pedig a másik irányba mozdult el.

Ám próbálkozni, cselekedni kell: „Ha tehát a keskeny középutat eltalálni nem tudjuk, sokkal tanácsosabb merészségünkben néha megbotlanunk, mint a botlást félénken elkerülni akarván helyt állanunk".[54] Ezekkel a szavakkal fejezi be munkáját Teleki József.

Bod Péter, Bessenyei György, Révai Miklós, Decsy Sámuel, Aranka György és mások javaslata nyomán Teleki is szorgalmazza királyi tudós társaság, nyelvmívelő társaság – vagyis a tudományos akadémia (Tudós Társaság) – létrehozását. Ez Széchenyi István 1825. november 3-án az országgyűlésben tett felajánlásával a magyar nyelv művelésének, fejlesztésének célul tűzésével megalakult, és az azt követő évtizedekben óriási nyelvpolitikai programot hajtott végre. Ennek egyik első jelentős hozadéka az akadémiai helyesírás meg-

születése 1832-ben *(Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai)*. Ezzel eldőlt a már hosszabb ideje zajló, de a század elején kiélesedő *jottista–ipszilonista háború*, azaz a *szóelemző és a kiejtés szerinti helyesírás* hívei közötti harc – a Geleji Katonától kezdődő, a korszakban Révai Miklós által képviselt szóelemző írásmód javára.

A magyar nyelvművelés egyes korszakainak főbb eszméi, jellemzői és módszerei

korszak	eszme, jellemző	módszer
XV–XVIII.	nyelvgazdagítás	latin szavak átvétele
		magyar szavak alkotása
	anyanyelvűsítés	fordítás
	egyenrangúsítás	új művek írása
	(emancipáció)	szólásgyűjtemények
1772–1872	anyanyelvűsítés	tudós társaság
	(emancipáció)	nyelvtörvény
	a nyelv reformálható	fordítás, irodalom
	(nyelv)újítás, neológia	bővítés, pozitív
	nyesegetés, ortológia	hagyomány-, élő
		nyelvszokás követése
	hangmetafizika	
	önelvűség	saját nyelvtan
	nyelvi egység	
	tökéletes nyelv (teleologikus)	
	nyelvi eszmény (fentebb nem)	
	kultúra és nyelv egysége	
1872–1944	ortológia	nyelvtisztítás
	célszerűség	
	tudományosság	nyelvtan/nyelvművelés
	purizmus	kirekesztés, stigmatizálás
		„nyelvi babonák"
		germanizmus-ellenesség
	írói nyelvművelés	stílusmegújítás
		népnyelviség
	sportnyelvújítás	magyarosítás
		névmagyarosítás
	kiejtésszabályozás	mozgalom
1945–1990	tudományos elvek	
	hatékonyság	
	emberközpontúság	
	viselkedésközpontúság	nyelvi illem

	pozitív nyelvművelés társadalmiasító	példaállító ismeretterjesztés (tömegkommunikáció) mozgalmak iskolai nyelvművelés
1990-	interdiszciplináris (szociolingvisztikai) kommunikációközpontúság széttagolódás/nyelvi egység globalizációellenes nyelvpolitika nyelvstratégia	külső nyelvészeti interdiszciplináris „közös norma" anglicizmusközpontú ismeretterjesztés

Az ortológus nyelvművelés (1872–1944)

A nyelvújítás részben a felvilágosodás és a reformkor „ideológiájává" is vált; s ennek kapcsán első ízben nyelvi ügyből politikai tényezővé is lett. A nyelvújítást követően a megújító vágy visszazuhant, s a következő háromnegyed évszázadot (1872–1944) inkább az *(új) ortológia* korszakának tartjuk.[55] Azonban ez sem egyszerűsíthető le, hiszen ebben a korszakban először újult meg jelentősen a helyesírás, létezett egy több évtizedes, *írói nyelvművelés*nek (második nyelvújításnak, stílusújításnak) tekintett időszak, egy sikeres *sportnyelvújítás:* és természetesen a hivatásos nyelvművelők részéről ez az időszak az idegenszerűségek elleni küzdelem, valamint ennek túlhajtott változata, a *purizmus* (túlzott nyelvtisztítás), a *germanizmusközpontú nyelvművelés* időszaka is. *Kosztolányi Dezső* tekintélyének eredményeként a nyelvművelés valóságos társadalmi ügy lett (ez az időszak hasonlítható a reformkori nyelvművelésre, amikor az értelmiségiek közösen léptek fel a nyelvkérdés ügyében). A korszak végén Kodály Zoltán ösztönzésére a *kiejtés* ügye is fontossá vált – de a *szép magyar beszéd* csak a hatvanas évektől lett mozgalommá.

Szarvas Gábor az új ortológus irányzat fő képviselője. Az adai születésű Szarvas a pozsonyi főgimnázium 1866/1867. évi értesítőjében megjelent *Magyartalanságok* című tanulmányával hívta föl magára a figyelmet. Gyulai Pál és Arany János javaslatára őt választották az Akadémia 1872-ben induló nyelvművelő folyóirata, a *Magyar Nyelvőr* szerkesztőjéül. Ezzel az Akadémia, amely megalakulásakor még a nyelvújítás pártján állott, az új ortológia oldalára került. Arany, a nyelvújítás feltétlen híve ekkorra már kicsit megcsömörlött a neológok túlzásaitól, mint azt életének utolsó időszakában írt epigrammái mutatják. Szarvasnak az első számban megjelent írása a következő negyed-

század új ortológiájának programja – valódi felszólító programnyelvezettel: „Akarjuk, ott, a hol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomban, a helyesség visszaállítását; a hol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket termesztett, a tisztaság elémozdítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben elkészíteni az által, hogy anyagot gyűjtünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvitatás által tisztázzuk; mind ezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani. – E végből kutatni fogjuk 1. a történeti, 2. a népnyelvet; 3. kiváló figyelmünk tárgyát fogja képezni az újabb irodalom, különösen pedig a forgalomban levő hibás szóalakok és idegenszerűségek."[56] Az életkori törvényszerűség megfordult: a fiatal nyelvészek lettek az ortológusok, s az idősek, akik megmaradtak ifjúkoruk hiténél, őrizték tovább a lángot. 1875-ben Toldy Ferenc és Fogarasi János védi Szarvasékkal szemben a nyelvújítást és az írók nyelvalkotó szabadságát. Brassai pedig az egyik akadémiai ülésen megpróbálja elsimítani a vitát „a conservator ifjúság és az újító vénség" között. 1876-ban Gyulai Pál óvatosságra inti az ortológusokat: „A régi neológiának megvan a maga mentsége... (ti., hogy) nem használhatta az újabb nyelvtudomány vívmányait. ... De az új ortológiának nem lesz ily mentsége, ha merészségben a régi neológia példáját követi..."[57]

Nem nyelvművelői vita a magyar nyelv eredete körül folyó „ugor–török háború", de annyiban van a korszak nyelvészeti eszméihez köze, hogy a finnugor „győzelem" némiképpen korlátozza a nyelvtani irodalomban már korábbról időről-időre búvópatakként felbukkanó „önelvűséget", amelyet egyébként – más összefüggésben – Szarvas Gábor is hangoztatott a fenti idézetben. Finály Henrik[58] is tesz erre utalást „önelvű" nyelvtanának bevezetőjében: „idegen rokon vagy nem rokon nyelvhez csak akkor fogok folyamodni, ha a magyar nyelvben magában nem fogom meglelhetni a kielégítő megfejtést."

Századvégi jellemző a nyelvtankönyv-irodalom kivirágzása. A nyelvtankönyvek ebben a korszakban többnyire mind tartalmaznak nyelvhelyességi észrevételeket. Brassai Sámuel, a kommunikatív szempontú mondatelemzés egyik úttörője is írt nyelvművelő munkát (*A magyar nyelv ellenőre,* 1881–1882). Szinnyei József[59] *A magyar nyelv* című népszerűsítőnek szánt zsebkönyvében a legjobb értelemben, a görög-latin (európai) nyelvtanírói hagyományoknak megfelelően *keveredik a nyelvtan és a nyelvművelés* (pl. külön fejezet foglalkozik a nyilván sokakat foglalkoztató nyelvújítással és az idegen szavakkal). Szinnyei[60] igyekszik megkülönböztetni a nyelvújítás erényeit és túlkapásait, s azt tanácsolja: „jól teszi mindenki, ha kerüli, sőt üldözi az olyan nyelvújítási szógyártmányokat, amelyek a nyelvérzékét bántják, meg fölöslegesek is." Ám konkrét tanácsait sok esetben meghaladta az idő (zárójelben a Szinnyei ajánlotta régi forma): *tanonc (inas, mesterinas), tanoda (iskola), tudor (doktor), kötszó (kötőszó), kötszer (kötelék), áruda (bolt, kereskedés), gyógykezel (gyógyít, orvosol), vény (ren-*

delvény), gyógyszer (orvosság), fülgyógyász (fülorvos), ideggyógyász (idegorvos), laktanya (kaszárnya), védangyal (őrangyal), kebelbarát (testi-lelki barát).

Balassa József, aki újra kiadta a *Mondolat*ot, nyelvtanában[61] külön fejezetet szentel a helyes kiejtésnek, a helyes írásnak és a helyes szóhasználatnak, bírálva a nyelvújítás kilengéseit is.

A már említett Finály Henrik[62] *a nyelvtudományt természettudománynak tekinti,* amennyiben a hang, s a belőle létrejövő nyelv a természet része. Ez a felfogás voltaképpen régi a nyelvtudományban, ám a legmodernebb strukturalista és generatív irányzatok is fölvetik a nyelv matematizáltságát vagy éppen biológiai strukturáltságát. (Véleményem szerint ennek föltérképezésére jó módszerként kínálkozhat a szemiotikai megközelítés, amelyet jelen munkámban bemutatok.) Finály kiindulópontja a Fogarasi János és mások által is képviselt *hangmetafizika* (amelynek napjainkig vannak követői). Magyar nyelvtani előadásainak gyűjteménye voltaképpen egy *önelvű magyar nyelvtan* és azon alapuló nyelvművelés elveinek a kifejtése. Kiindulópontja: „nyelvtanunk változhatatlan alaptörvényei még nincsenek megállapítva, és ennek következtében nincs nyelvtanunk, a mely kétségbevonhatatlan tekintélyével útba igazíthatna."[63] Feladatának tekinti: „a nyelvtani nyelvidom" (nyelvtan, szerkezet) tényleges állapotának ismertetését, s ebből az állapotból a nyelvtani szabályok elvonását, majd pedig e szabályok történelmi fejlődésének kinyomozását. De mire gondol Finály a nyelvidom kapcsán? „Hogy aztán melyik nyelv mely felfogás szerint osztályozza a viszonyokat, melyik módját a jelzésnek alkalmazza kiválóan, hány idomot tart szükségesnek valamennyi lehető vonatkozás kifejezésére, mely esetekben látja feleslegesnek a viszony tüzetes jelzését, az egymáshoz viszonyban álló szók közül melyiken jelzi a viszonyt, csak egyikén-é vagy valamennyin, mily arányban osztoznak a jelzésben az alakmódosítás és a szórend: ezek a körülmények adják meg a nyelvnek az ő sajátságos és különleges jellemét úgy lényegére mint idomára nézve. A beszélő nyelv szokásában a kínálkozó hasonlatosságok ösztönszerű felismerése és következtető alkalmazása az elősorolt körülmények tekintetében észrevétlenül létesíti azokat a megállapodásokat, a melyek utóbb szabályokká és törvényekké fejlődnek."[64] Mivel a létező nyelvtényekből indul ki, nyelvtana mondatközpontú: „A nyelvtani alakok oly szorosan függnek a szófűzéstől, hogy nem is lehet megérteni jelentésöket, ha figyelmen kivül hagyjuk az elhelyezkedésöket a beszédben." Nyelvművelői alapállásának leglényegesebb jellemzői: a hangmetafizika, a magyar nyelvi hagyomány, a szabályok történelmi (önelvű) fejlődése, a „nyelvidom" alapvető, a szókincs másodlagos volta. Jellemző ez a felfogás a szavakkal bíbelődő laikusokkal, amatőr nyelvművelőkkel szemben: „a szókincs állagának változása nem módosítja a nyelv jellemét; egy nyelv mindig azon nyelvnek marad, ha egyebe érintetlen maradván szókincse merőben elváltozik is; ellenben csaknem azonos szókincs mellett lehet két nyelv különböző nyelv."[65]

Mint másutt kifejtettem[66] a hangmetafizikai gondolatok egyes esetekben a modern *kognitív elmélet*hez közelítenek. Finály is több kategóriát tárgyal ekképp, pl. szabályszerűséget próbál meg felállítani a „helyben létel" (helyhatározói viszony) jelölésére (amely egyébként máig sok érdekes felfogást szül, és nyelvi gondot jelent a mindennapokban, pl. Csíkszeredában helyett sokan mondják: *Csíkszeredán.*[67] S a szó szoros, eredeti értelmében „természetszerűleg" ebből következik a *nyelvhelyességi útmutatás!* Finály ezt véli a horatiusi felfogásnak: „Ezt fejezi ki Horatius, a mikor azt az elvet állítja fel, hogy a szokás szabja meg beszéd törvényét és rendszerét, és bírálja meg a beszéd helyes voltát. Ez a megszokás a szó szoros értelmében második természetté válik, mint ilyen valóban ösztönt létesít, a mely követi a helyest, a nélkül hogy eljárását megokolni tudná, érzi a helyetlent, mint a szokással ellenkezőt, de csak is mint ilyet. Ma ezt az ösztönt nyelvérzéknek nevezik..."[68] Finály nyelvtudományi felfogása nem egyezik a magyar nyelvészek fő vonalának véleményével, ám a kognitív nyelvészeti irány meghonosodásával jó okunk van feltételezni, hogy ez a magyarországi „önelvűségi" nyelvfelfogás – amely búvópatakként a 17. század óta fel-felbukkan – még rejteget meglepetéseket.

A *szótárszerű nyelvművelés*t a nyelvújítás kori előzmények után 1879-ben Simonyi Zsigmond *Antibarbarusa* indítja el – s a folyamat máig tart. Simonyinak 1879-ben – 26 éves korában – jelent meg *Antibarbarus* című munkája (alcíme: *Az idegenszerű és egyéb hibás szavaknak és szerkezeteknek betűrendes jegyzéke a megfelelő helyesek kitételével).* E munka bírálatából fejlődött ki egy újabb, évtizedes nyelvészeti vita. Gyulai az írók nevében tiltakozott az ortológusok diktatúrája ellen. Az új ortológusok támadásában a nyelvújítás visszásságai, grammatikai ellentmondásai elleni küzdelem alapvetően helyes volt, ám az időközben nyelvszokássá vált nyelvi tények ellen már nem volt értelme küzdeni. Jellemző, hogy a mai napig élnek, s talán már furcsának sem hatnak az ún. igetöves összetételek *(rakpart, gyógyszer),* elevenen él a *-da/-de* képző (*söröz*de), de a *kiakolbólít*-féle furcsaságokat mégsem fogadta be a nyelv. Az új ortológia negatív következményeként szokás beállítani az irodalmi irányzatoktól való elfordulást[69]. A kérdés azonban bonyolultabb. Az ortológia a kor tömegkultúrájához tartozó, népnyelvet tükröző népszínművet pártfogolta. Az irodalom azonban csakhamar teljesen elszakadt a köznyelvtől, s egyúttal elvesztette korábbi nyelvbefolyásoló szerepét is. Ennek oka azonban nem az ortológusok támadása, hanem sokkal inkább a századvégi izmusokban gyökerező új diszkurzus.

Simonyi nagyhatású nyelvész, nyelvművelő, sőt – kis túlzással azt is mondhatjuk – nyelvpolitikus volt, akinek köszönthető a helyesírás modernizálása *(iskolai helyesírás).* Simonyi gigászi küzdelmet folytatott az Akadémiával a helyesírás megújításáért. (Érdekes, hogy a mérsékelten ortológus beállítódású Simonyi a helyesírásban neológus volt!) Az Akadémia ellenállt a helyesírási egyszerűsítési törekvéseknek (pl. *cz, a ki, a' ház' ajtaja, királylyal*). A *Nyelvőr* szembehelyezkedett az Akadémiával, s 1888-tól már a reformhelyesírást al-

kalmazta. A század végére megoszlott a helyesírás, volt, aki az Akadémiát, volt, aki a *Nyelvőrt* követte. Később Simonyi a *Nyelvőr* szerkesztője lett, s az Akadémia 1902-ben kényszerítette a régi helyesírás visszaállítására.

S ekkor fordulat következett be, Simonyi új szövetségesre talált. A Vallás és Közoktatási Minisztérium – a pedagógusok kérésére – 1905-ben az iskolákban bevezette a reformhelyesírást. Ez lett az *iskolai helyesírás* korszaka, amely 1922-ig tartott – amikor az Akadémia is elfogadta, s ismét egységesülhetett a magyar helyesírás. Ez egyben új nyelvpolitikai jelenség is volt: növelte az oktatás, *az iskola nyelvművelő szerepét* – amely később kiteljesedett, s máig jelentős területe a nyelvművelésnek. 1922-ben jelent meg az első olyan kiadvány, amelyet úgy neveztek: *A magyar helyesírás szabályai.* Ezt 1923-ban, 1927-ben, 1931-ben, 1936-ban, 1937-ben, 1938-ban és 1940-ben új szabályzatok követték.[70]

Simonyi azonban belebetegedett a harcba. Ráadásul az általa „úrinak" nevezett ikes ragozással kapcsolatos véleményéért, illetve a Tanácsköztársaság idején viselt tisztségéért ellene indult vádaskodás végül is 66 évesen vitte a sírba. Azt is mondhatjuk, hogy a magyar helyesírás és nyelvművelés halottja lett.

Az Antibarbarus – az okvetlenül kerülendő hibákat megjelölő szótárral – 1903-ban és 1914-ben már *Helyes magyarság* címmel jelent meg. (De helyi kiadására is ráakadtam: *Jó magyarság* címmel évmegjelölés nélkül jelent meg Szentgotthárdon, *Wellisch Béla* kiadásában.) A műfaj később folytatódott *Kosztolányi Dezső nyelvművelő mozgalmában, A Pesti Hírlap nyelvőre*[71] fejezeteiként. Ebben Balassa József *A helyes magyarság szótárát,* Tolnai Vilmos – a korábbi *Magyarító* szótára nyomán született – *A tiszta magyarság szótárát* adta közre. Kosztolányi Dezső csodálatos és mozgalmat indító nyelvi esszéi nem itt a mellékletben, hanem jórészt magában a *Pesti Hírlap*ban jelentek meg a húszas-harmincas években. Rendszerezésüket Réz Pálnak köszönhetjük, aki összegyűjtötte és kiadta őket.[72] Együtt tehát a korszakban nem voltak olvashatók.

Egyéb hasznos kiadványok mellett az idegen szavak magyarázó szótárai is felbukkantak és óriási népszerűségre tettek szert.[73] A második világháború után Bakos Ferenc szerkesztésében először 1958-ben jelent meg az *Idegen szavak kéziszótára,* amelynek később egyre újabb és újabb változatai fakadtak.

Jellemzően ebbe a szótárszerű nyelvművelő műfajba, s az írói nyelvművelés áramába sorolható Gárdonyi Géza[74] *Magyarul így* című, „nyelvtisztító" munkája. Ez a nyelvtisztító munka az írói nyelvművelés áramában jelent meg. Ábécérendben, apró szócikkekben miniesszék, szösszenetek, illetve a „helyes magyarság"-sorozathoz hasonló javítgatások olvashatók benne. Gyűjteményéből még így is kiviláglik, hogy Finályhoz hasonlóan kereste, kutatta a magyar nyelvi önelvűséget. Pl.:

„felett = über

Beszéd Kossuth Lajos koporsója felett. Magyarul: B ... koporsójánál...

Gondolkodni valami felett hangsúlyos nyelvben nem lehet. Mert pl. hogyan gondolkodhatnánk az ég felett, hold felett vagy csak a torony felett is? A magyar csak valamiről vagy valamin gondolkodik."[75]

„jelző

A nyugatosok költészetében a jelzők halmozása: három-négy jelző egy-egy név előtt. 'Szines, illatos, szende lágy fuvalmak'...

Nem lévén gondolataik, szavakat írnak.

A magyar csak jelzővel jelez. Ha már kettő a jelzője, akkor vagy különböztet vele családnevekben, vagy valami szokatlan ünnepies nyomatéka van a soron. Szóval az már fokozás, félrelépés. De azért megengedhető. Mégis hogy nem rendjénvaló, látszik a két jelzőnek *és*-sel járó kapcsolásából, ha nem családnév a két jelző. (Merthiszen a családnév is jelző. Szabó János. S lehet felvégi Szabó János is. De már azt csak tréfaképpen mondhatom: *Kunkorgós bajszú, hasas, pipás, ripacsos felvégi Szabó János*. Mert a mi nyelvünk nem tűr homályt, hosszuságot, függesztéseket. Mingyárt tudni akarjuk: kiről van szó? miről van szó? Nomád nép voltunk: nemzetünk lelkében van, hogy amit kérdez, jó és hamaros értesülést vár rá, s ő is ha felel, nem kötözi kinpadra senki figyelmét.

Ez a törvény intézheti a mágnáslevelek irásának kérdését is. Ha nem szükséges a megkülönböztetésre, hogy a grófot, bárót előbb említsem, s megis elől mondom, akkor vagy a szolgák nyelvén szólok, vagypedig magyar szavakkal németül."[76] Gárdonyi titkosírással írt, s csak később megfejtett, kiadott naplójában[77] elsősorban az írói stílust színesítő szinonimákat ajánlja, de mint írja: „Csak íróművésznek való, piacra nem". Ám kiadták.

Ugyancsak szótárszerű nyelvművelő munka Pintér Jenő (és munkatársai) *Magyar nyelvvédő könyve*.[78] Ez a munka a *Magyarosan* című nyelvművelő folyóirat áramába illeszkedik. A *Pintér-féle iskolai nyelvművelés* hatása évtizedekkel később is érezhető volt. Pintér Jenő nyelvvédő elveit tömör formában táblákon terjesztették („kézi Pintér", „fali Pintér"). Pl.:

„A helyes stílus:

1. Lehetőleg egyszerű mondatokban írjuk.
2. Szorítsuk vissza az aki-t és az amely-et.
3. Figyeljünk az igeragozás változatosságára.
4. Ne rímeltessük a mondatokat.
5. Kerüljük a van és volt folytonos ismétlését.
6. Ne kezdjük a mondatokat minduntalan névelővel.
7. Vigyázzunk a kötőszók alkalmazására.
8. Ne használjunk hibás kifejezéseket.
9. Irtsuk az idegen szavakat..."[79]

Ehhez hasonlók a *Nyelvművelő Füzetek-sorozat* (1935-) hátlapján *Nyelvjavítások* címmel közreadott, az Akadémia által elfogadott tanácsok:

„2. *Bécs*-et írjunk, ne *Wien*-t.
3. *Jön–megy* közt tartsuk meg az ellentétet.
4. *Hoz–visz* közt is tartsuk meg az ellentétet.
5. A *-nál, -nél* rag használatában ne utánozzuk a német *bei*-t.
13. *Elkésni a vonatról, lekésni a vonatról, elszalasztani a vonatot* szólásainkat ne szorítsuk ki a *lekésni a vonatot* szólással német mintára (*den Zug versaumen*).
14. Kegyelem a *-lag, -leg* ragnak!"[80]

A műszaki szakembereket is megérintette a magyarosítás: pontosabban a *szaknyelvek magyarosítása*. Pávó Elemér (okl. gépészmérnök) *Idegen–magyar műszaki szótárt* adott ki,[81] s ennek bevezetőjében szaknyelvi programot is kínál. Napjainkban is talán a legnagyobb feladatok közé tartozik a szaknyelvek magyarosítása, s ebben sokszor sürgetik is a nyelvészeket a szakemberek, valamint segítségüket is felkínálják, hiszen ez a munka nem lehet csupán nyelvészi feladat.

A *hivatalos nyelv* túlburjánzásaira már az első világháború előtt fölfigyeltek. Rábel László 1914-ben jelentette meg *Hivatalos nyelvünk* című munkáját. Ennek második felében – a mai nyelvművelő kézikönyvektől megszokott módon – címszavakban mutatja be a magyartalanságokat (pl. *a, az – eszközöl – csinál – nyújt*).

Nemes Zoltán[82] (országgyűlési gyorsirodai osztálytanácsos) a Parlamentben elhangzott és lejegyzett *nyelvbotlások*at csoportosítja (nem elég pontosan, de nyelvi példái rendkívül élvezetesek), s megmagyarázza helytelenségüket, valamint tanácsot ad a gyorsíróknak, hogy mit kezdjenek velük (a nyilvánvaló hibákat javítani kell). Nemes Zoltán gyakorlati tanácsokat is adó könyvecskéje már a többnyire *spontán kommunikáció* során elkövetett hibákat tárgyalja és értelmezi (kimaradt szó vagy mondat, nem megfelelő hasonlatok, túlzott tömörségre való törekvés, a szónok nem tökéletes magyartudása, gyakorlatlanság, tárgyi tévedés stb.). Pl. „Az egyke kérdése egy csúcsán álló gúla, amely bármely pillanatban feldőlhet és a nemzet sírját ássa",[83] „A tételnek mint okozatnak egyik forrását és egyik szülőanyját feltártam".[84] „Ott voltam a bölcsőnél, ahol az elhúnyt jó atya felolvasta fiainak ezt az örökséget".[85] Ezzel a *kommunikációs nyelvművelés* – gyakorlatilag napjaink nyelvművelése felé – tesz fontos lépést.

1945 után Fónagy Iván és J. Soltész Katalin *A mozgalmi nyelvről*[86] című munkája folytatja a hivatalos nyelv, a zsargon bírálatát. Az ötvenes években már önmagában az is bátor cselekedetnek tűnt, hogy ehhez a témához nyúltak, de az is igaz, hogy kritikájuk korántsem olyan heves, hogy szerzőiket interná-

lás fenyegette volna. 1976-ban[87] a *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*[88] foglalja össze a legfontosabb bürokratikus nyelvi formákat.

Az *írói nyelvművelés* kapcsán leginkább Kosztolányi Dezső ezirányú munkásságát szokás jogosan kiemelni, habár több írót is érintő mozgalomról van szó. A 20. század első felének legtöbb magyar írója foglalkozott a nyelvkérdéssel, sőt többen bizonyos nyelvművelői munkásságot is kifejtettek. Ennyiben szorosan kapcsolódnak a 19. századi írók-költők megkezdte hagyományhoz, amelyet leginkább Arany János, Vörösmarty Mihály, Jókai Mór neve jellemez. A 20. század első felének írói nyelvművelését alaposan földolgozta Heltainé Nagy Erzsébet.[89] Ady Endre publicisztikai írásaival kezdődik a sor. A Magyar Nyelvőr eszmeiségéhez közel álló egyéniségek közül ki kell emelni Mikszáth Kálmánt, a már említett Gárdonyi Gézát, Móra Ferencet, Móricz Zsigmondot. A nyugatosok közül Kosztolányi mellett Babits Mihályt, illetve az „esszéíró nemzedéket": Halász Gyulát, Cs. Szabó Lászlót és Németh Lászlót lehet példaként hozni. A későbbi évtizedekre, a második világháború utáni időre nyúlik – s nyelvművelői szempontból gyakorlatilag feldolgozatlan – Veres Péter, Illyés Gyula, Déry Tibor, Kolozsvári Grandpierre Emil[90] és Karinthy Ferenc[91] ezirányú munkássága. (Egészen különleges hely illeti meg Erdélyi József, Szabédi László, újabban Kiss Dénes „nyelvtörténeti", s ezen keresztül nyelvi-kulturális tevékenységét – egyszer ezek részletes értékelésére is sort kell keríteni.)

Az írói nyelvművelés legfőbb egyénisége természetesen Kosztolányi Dezső. Célja a nyelvi érzékenység, tudatosság fölébresztése. Védelmébe veszi a „dilettáns" nyelvészeket: „Nemrégiben divat és *bon ton* volt, hogy helyesen beszéljünk magyarul, vidéken családi asztaloknál, szivarszónál arról vitatkoztak, helyes-e vagy helytelen-e ez vagy az a szó, a pesti kávéházakban pedig nem volt érdekfeszítőbb sport, mint egy új, talpraesett magyar szó keresése."[92] Mintának a francia nyelvet tartja: „A francia nyelv fejlettsége talán éppen a belső műveltség és a külső beavatkozás e szerencsés akaszkodásából jött létre."[93] Gombocz Zoltán nem vett részt a nyelvművelő mozgalomban, de Kosztolányi mozgalmát nem helytelenítette. „Nézete szerint a nyelvbúvár, akár a természettudós, minden jelenséget tudomásul vesz úgy, ahogy van. Semmit se tart se szépnek, se rútnak, se helyesnek, se helytelennek, mert nincs rá föltétlen mértéke."[94] Az írót azonban különleges hely illeti meg a nyelvi kérdésekben – s ez a nyelvtudomány kiterjesztését, társadalmi kapcsolatait is jelenti.

A két világháború közötti időszak alig egy évtizedes, 1931–1938 között zajló, a Nemzeti Sport szervezte szóújító mozgalma, a *sportnyelvújítás*. „A sportnyelvújítás... szép példája annak, hogy tudatos irányítással, következetességgel és a közönség támogatásával rövid idő alatt is nagy, maradandó eredményeket lehet elérni".[95]

A korszaknak volt még egy nyelvpolitikai vonatkozása: a *névmagyarosítás*.[96]

A nyelvművelés legfontosabb felfogásai

BELSŐ	KÜLSŐ
nyelvközpontú	beszédközpontú
grammatizáló (logikai)	emberközpontú
germanizmusközpontú	kommunikációközpontú
eszközszerű	nyelvművelődés
nyelvjavítás	szociolingvisztikai
	nemzetközpontú
védekező	megengedő
ortológus	neológus
(konzervatív)	(szabadelvű)
NEGATÍV	POZITÍV
purizmus	ismeretterjesztő
	kreatív (önfejlesztő, játékos)
NAIV	TUDOMÁNYOS
nyelvvédő	nyelvi törvényszerűségeket megállapító és követő
nyelvi babonák, tilalomfák	

Nyelvművelés a szovjet rendszerben (1945/1948–1990)

1945 után több korszakról lehetne említést tenni. Az 1945–1949 közötti időszak a nyelvművelés újjászervezésében telt el, gyakorlatilag a régi elvek, módszerek továbbélése jellemezte. 1947–1949 között Kovalovszky Miklós szerkesztésében újra megjelent a *Magyarosan* című folyóirat. Az 1949–1959 közötti időszakot az útkeresés jellemzi: elképzelések, viták, tévedések. 1950-ben jelent meg a *Helyesírási szabályzat* 9., 1954-ben a három évtizedig érvényes 10. kiadása. Ez a szabályzat jelentősen kibővítette a szabályozott esetek körét. „Tartóssága" miatt írta róla Fábián Pál:[97] „újabb kori magyar nyelvünk egyik messze ható egységesítő tényezőjének kell tekintenünk". A szabályzat néhány hibája (pl. a *zsíroskenyér*, s az orosz szavak átírásában megmutatkozó következetlenség)[98] miatt egyesek napjainkig sztálinista (kommunista) helyesírási elveket vélnek belelátni, ám ez meglehetős túlzás.

A magyar nyelvművelés legjobb korszaka fűződik az MTA 1949. szeptember 12-én megalakult Nyelvtudományi Intézetéhez. A Nyelvművelő osztály 1990-ig a kutatásokkal, alapvető kiadványokkal, az első rendszeres nyelvművelő közönségszolgálattal szervezetten és hatékonyan látta el az anyanyelvi kultúra megismertetését, fejlesztését, különösen Lőrincze Lajos és Grétsy László tevékenységének köszönhetően.

Az 1959-es pécsi nyelvművelő konferencia (kicsit „pártosan") határozatokat is hozott. A nyelvművelő tevékenység célja: „anyanyelvi műveltségünknek minél szélesebb körben való terjesztése és egyre magasabb fokra emelése, hogy ezzel kulturális forradalmunkat s végső soron magasabbrendű szocialista társadalmunk építését szolgáljuk".[99] Az egyes célok pedig (rövidítve):

1. A Nyelvtudományi Intézetben nyelvművelő osztály szervezése.
2. Új, havi nyelvművelő folyóirat.
3. Népszerű helyesírási, nyelvhelyességi és fogalmazási kézikönyv.
4. Szaknyelvek művelése.
5. Az iskolarendszerben a leíró nyelvtani, nyelvhelyességi, stilisztikai ismeretek kapjanak méltó helyet.
6. Az iskolákban kiejtési és szavalóversenyek, nyelvművelő szakkörök.
7. A jelenkori irodalmi nyelv vizsgálata.
8. Új szinonimaszótár, korszerű szólásgyűjtemény.
9. A magyar köznyelvi kiejtés normáinak megállapítása és propagálása.
10. Nyelvművelő konferencia a szaknyelvekről.
11. A konferencia anyagának megjelentetése.[100]

A nyelvművelő konferencia határozatai jórészt megvalósultak. Időközben azonban meglehetősen nagy tudományos és intézményi változások történtek, úgyhogy a nyelvművelés feladatainak átgondolása ismét esedékessé vált.

Az 1959-es pécsi nyelvművelő konferencia után – s nyilvánvalóan a kádári konszolidáció eredményeként is – mértékadó nyelvművelő alapkiadványok sora jelent meg, s kiterjedtté vált a nyelvművelés társadalmiasítása, a nyelvi ismeretterjesztés. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat szervezésében 1967 tavaszán megindultak a magyar nyelv heti rendezvények (azóta is minden évben, több száz előadással), új, korszerű nyelvművelő folyóirat alakult (*Édes Anyanyelvünk),* a lapokban, rádióban, televízióban folyamatosan szerepeltek nyelvművelő műsorok. Bár Lőrincze Lajos tevékenysége korábban indult, ebben a korszakban vált – Grétsy Lászlóval együtt – az ország „nyelvész" tanárává.

Ez az időszak, különösen a hatvanas-hetvenes évek sok tekintetben a magyar nyelvtudomány fénykora. Megszületnek a modern értelmező és történeti szótárak, a nyelvművelés első kalauzai,[101] a szintézisre törekvő tudományos munkák.[102] Fontos konferenciakiadványok láttak napvilágot (a pécsi konferenciát követően, pl. normafogalom újragondolását elindító: *Norma – átlag – eltérés).*[103] A korszak, s talán az egész magyar nyelvművelés legjelentősebb nyelvművelő összefoglalói is napvilágot látnak: pl. a *Nyelvművelő kézikönyv,*[104] illetve ennek szótárszerű összefoglalója már átnyúlik a következő időszakba.[105] – Megszületik a belső nyelvművelés-kritika, amely a nyelvművelés tévedéseit veszi számba. Először Nagy J. Béla, később Szepesy Gyula szen-

telt figyelmet a *nyelvi babonák*nak.[106] Ebben a korszakban született (de csak később jelent meg) a nyelvhelyességi kérdések vizsgálatánál sokszor forgatott *Magyar ragozási szótár.*[107]

A nagyközönség számára sok sikeres, több kiadást megélt tanácsadó kiadvány lát napvilágot.[108]

A modern tömegkommunikációs társadalom fontos jellemzője a divat, a *nyelvi divat.* A nyelvművelés témakörének kiterjedését mutatják nyelvi divattal, valamint nyelvi illemtannal kapcsolatban megjelent kiadványok.[109] A kommunikáció modern kutatását jelentette 1980-ban a *Korunk kommunikációs zavarai* konferencia, az ehhez kapcsolódó elemzés,[110] illetve a *Beszéd és mentálhigiéné*[111] kötet.

A *beszédművelő mozgalom* tudományos alapozását indította el az 1965-ös egri kiejtési konferencia.[112]

A negyvenes években száműzött retorika az iskolai nyelvművelés ágán érkezett vissza. E témában az egyik legalaposabb korszakbeli tankönyv a *Szónokok, előadók kézikönyve.*[113] Montágh Imre[114] munkássága egészen sajátos, színes, modern, „teljes" kommunikációs programot jelentett, csak sajnálhatjuk, hogy a közéleti beszéd iránt megnövekedett igényt manapság inkább amerikai felszínes kézikönyvek, „konyhapszichológiák" (Hogyan tartsunk hatásos beszédet? stb.) elégítik ki. Jelentős médiafigyelő és -elemző tevékenységet végez megalakulása, 1976 óta a Magyar Rádió nyelvi bizottsága, amelynek keretében kidolgozták a rádióműsorok nyelvi elemzésének módszertanát. Elemzéseik javát a rádió megjelentette.[115] Már a következő korszakba nyúlik át a *Magyar kiejtési szótár* megszületése,[116] amely sajnálatosan alig használható kézikönyv. A (Kazinczy-) beszédművelő mozgalom első 25 évéről tartalmas összefoglaló jelent meg.[117] Wacha Imre egész munkásságát jórészt a beszédművelésnek szentelte. Ebben a korszakban jelent meg retorikai kézirata mellett a *Beszélgessünk a beszédről!,*[118] a következőben pedig *A korszerű retorika alapjai* című munkája.[119] Már a következő korszakra nyúlik át a zárt e-kisszótár,[120] amely a 15. magánhangzó (a zárt e) hagyományának fenntartásáért létrejött Bárczi Géza (Értékőrző) Kiejtési Alapítvány munkájának gyümölcse.

1984-ben új helyesírási szabályzat született, amely jelentős változásokat nem hozott, ezért helyesírásunk hagyományőrző jellegét növelte. A szabályzathoz különféle szótárak, gyakorlókönyvek jelennek meg. Egyúttal megfigyelhető néhány író részéről (Nádasdy,[121] később Faludy György, Czigány Lóránt, Varnus Xavér) elfogult, heves támadás is a helyesírás ellen. Létezik iskolai (egyszerűsített) helyesírás, illetve az egyes szaknyelvek (bonyolult) helyesírási kérdéseiben eligazító kiadvány. A helyesírás fontosságát jelzi, hogy a helyesírási szabályzatokat már „kalózkiadók" is terjesztik. Új jelenség a számítógépes helyesírás-ellenőrző programok kidolgozásra, terjesztése. Különféle, több milliárd szóalakot tartalmazó ellenőrzőprogramok állnak a szövegszerkesztők részére.

Ebben a korszakban az írók már korántsem segítették úgy a nyelvművelést, mint pl. a harmincas években. Ennek okát a múlt század végétől megjelenő stíluspluralizmusban, az írók egyéni „nyelvmegújító" tevékenységének, kísérletező kedvének mindenekfelettiségében, az új irodalmi diszkurzusban látom. Kolozsvári Grandpierre Emil[122] sokszor még a nyelvészeket is megsértve érvelt erőteljesebb nyelvművelő politika érdekében, Illyés Gyula[123] a kisebbségi nyelvhasználat ügyében emelte föl többször is a szavát. A posztmodern íróknál jellemző *logocentrizmus*, vagyis a nyelvhasználat kérdése már többnyire csak kísérletezés, (öncélú) játék. Nem véletlen, hogy Esterházy Péter – egyébként bravúros – nyelvi játékai mellett szkeptikusan nyilatkozik bármiféle nyelvápolásról. Spiró György vagy Parti Nagy Lajos – jó érzékkel – egyenesen stílust alkot a durva nyelvi hibákból, illetve a nyelvi leépülésből. Vannak azonban olyan írók is, akik nem szakítanak a nyelvművelő hagyományokkal. Temesi Ferenc – aki hihetetlenül nem szerette az egyetemen a nyelvészetet – az archaikus és a modern nyelvhasználat váltogatásával ér el különleges nyelvi hatást. Utassy József is megénekelt egy nyelvészt (Szemere szomorú szamara számára), egyik kötetének címe – utal egy nyelvi korszakváltásra:

– Hungária kávéház?
– Kávéház Hungária!

Ha egészében áttekintjük az 1945 utáni korszakot, akkor igazat kell adnunk Fábián Pálnak[124] abban, hogy ezt az időszakot föltétlenül a nyelvművelés kiegyensúlyozott, eredményes szakaszának tarthatjuk: viszonylag kevés vita, sokféle módszer, társadalmi-tudományos elismertség, elfogadás, konferenciák, tanulmánykötetek, nagy számban megjelenő és fogyó ismeretterjesztő kiadványok, kézikönyvek, szótárak, előadássorozatok stb. jellemezték. A korszakban valóban *mozgalommá vált a nyelvművelés:* a szép magyar beszéd- (szép kiejtési), helyesírási, nyelvművelő versenyek behálózzák valamennyi iskolatípust, fokozódik az érdeklődés a nyelvi kérdések iránt.

A nyelvi kultúra ápolásának újjászervezése (1990-)

A *rendszerváltozás* (1988–1990) időszaka egyértelműen új korszakot jelent a nyelvművelésben. Tíz év elteltével megállapítható, hogy a nyelvművelés helyzete a kultúra, s azonbelül a tudomány helyzetével párhuzamosan átalakult, korábbi – bizonyos tekintetben – művelődéspolitikailag biztosított helyzete megszűnt. Ezt jelezték a nyelvművelők rendszerváltozás kori feljajdulásai: a magánosodó (privatizálódó) lapokban egyre másra megszűnnek a nyelvi rovatok, 1992-ben a Magyar Rádió, 1994-ben a Magyar Televízió egycsapásra szinte valamennyi nyelvi műsorát felszámolta (majd a politikai és közakarat nyomására néhányat visszaállított), a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, a

művelődési otthonok hálózata vegetálni kezdett, az iskolákban ritkultak, csaknem elhaltak a nyelvművelő ismeretterjesztő előadások. A magánosított (privatizált) bulvárosodó sajtóban, a létrejövő kereskedelmi rádiókban és televíziókban nem a „közösségi", társadalmi érték, hanem egyértelműen az üzlet, az eladhatóság (a „kereskedelmiség") a döntő – ezért a közszolgálati értékek nem jelennek meg. A köz- és magánszféra minden helyére betört a nyelvileg is agresszív reklám. A kiszínesedett, felgyorsult, zaklatott világban a művelődés értékei viszonylagossá váltak.

A tudományos élet is ugyanezt a változást mutatta. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében visszaszorult a nyelvművelő munka. A nyolcvanas években még 15 munkatársat foglalkoztató osztály a kilencvenes években már csak három fővel dolgozott (Szűts László vezetésével). Az Intézet 50. születésnapján, 1999-ben olyan kutatási és gyakorlati témákról tettek említést, mint a magyar nyelvművelés története és válogatott bibliográfiája, normatív nyelvészeti és stilisztikai kutatások, valamint az anyanyelvi ismeretterjesztő munka, névadási tanácsadás, nyelvművelő közönségszolgálat.[125] Az anyanyelvi mozgalomban 1970 óta fontos szerepet lát el az Anyanyelvi Konferencia, különösen Lőrincze Lajos, Imre Samu, Bárczi Géza, Szathmári István tevékenysége nyomán. 1992-ben a Magyarok Világszövetsége mellett működő Anyanyelvi Konferencia önálló társasággá vált (A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága), rendszeres állami támogatást kap (a legnagyobbat az egész magyar nyelvművelésben), irodát nyitott, a négyévente megrendezett anyanyelvi konferenciák mellett rendszeresen megjelenteti a *Nyelvünk és Kultúránk* című folyóiratát, illetve újabban nyelvpolitikai, nyelvstratégiai jellegű konferenciákat is szerbez és egyéb kiadványokat is gondoz.[126]

A nyelvművelési tevékenység gazdagodását, színesedését mutató üdítő kivétel alig akad. Az 1992-ben megalapított *Duna Televízió* mégis evez az ár ellen, s működése alatt kiemelt teret biztosított a magyar kultúrának, a nyelvművelésnek (egyszerre 3-4 nyelvi műsora is van) – nem véletlen, hogy a csatorna 1999-ben *az év kulturális televíziója* kitüntetést kapta.

A szocializmus negyven éve alatt a kulturális ideológiában is megnyilvánult a tervezés, a gondoskodás. Ennek keretében a nyelvtudomány és a nyelv művelése általában elfogadott, támogatott tevékenység volt. (A nyelvtudományt a szocializmusban nem ültették a burzsoá áltudomány címkéjével ellátott diszciplinák mellé a vádlottak padjára.) Ennek ellenére – néhány ötvenes évekbeli túlbuzgó köszöntőt, nyelvészeti munkatervet leszámítva – a nyelvművelők és a nyelvművelés nem vált szolgalelkűvé, nem lett a hatalom korlátlan, kritika nélküli kiszolgálója – sőt, az internacionalista felfogásokkal szemben sokkal inkább a „nemzeti" értékek és érzések ápolója, fenntartója maradt. A nyelvművelést a nyelvi értékek, ízlés, illem stb. védelme jellemezte, amely sokkal inkább közelített az egykori polgári értékrendhez, mint a mindenhol „demokratizálni" akaró politikai törekvések. Ne feledjük, hogy a nyelvművelés mindig

hangsúlyozta a hagyományokat, s nemcsak a nyelvi hagyományt. A nyelvművelés is segített fenntartani pl. a vallási terminológiát (a nyelvművelők figyelmeztettek, ha a média összekeverte a vallási terminusokat), a hatvanas-hetvenes évektől pedig hangsúlyozta a sehol nem oktatott viselkedéskultúra (s ennek keretében a nyelvi kultúra, a kommunikációs modor) fontosságát. Sőt, sok tekintetben ebben a korszakban is érvényesült a magyar nyelvművelő mozgalom történetét végig jellemző felfogás, az idegen elnyomás elleni passzív rezisztencia,[127] s mindegy volt, hogy osztrák (német) vagy szovjet volt-e az elnyomó. A társadalom széles rétegében a „nyelvi hibák" az anyanyelv elleni támadásnak minősülnek, s ezek csak tetézték az idegen elnyomást. Amint egy társalgásban a nyelvre terelődik a szó, szinte azonnal előkerül a szállóigéből szólássá vált (mert eredetét pontosan senki sem ismeri): *Nyelvében él a nemzet.* (Eredetére később visszatérek.)

A szocializmus negyven éve (annak is inkább a második fele) nem törekedett teljesen elnyomni a nemzeti érzést, sőt bizonyos nemzeti tudományokat, kutatásokat, művészeteket előszeretettel támogatott – nyilvánvalóan a „belső béke" érdekében. Mivel ez a szelepfunkció többek között a nyelvművelésé is volt, érthetően egyesek számára maga nyelvművelés is pártállami jellemvonásokat takart. A rendszerváltással megszűnt a patikamérlegen kiegyensúlyozott viszonylagos harmónia. A szabadságélménnyel, a radikális gazdasági átalakulással, az ideológiakereséssel együtt járt a kulturális élet teljes átrendeződése. Az oktatás, a tömegkommunikáció, a társadalmi élet, a kulturális szokások átalakultak. A népművelés, a tudományos ismeretterjesztés, általában sok-sok régi és politikai rendszertől függetlennek vélt művészeti-művelődési forma válságba jutott. A rendszerváltozással, a felszabadító szabadságélménnyel együtt tört az országra a (vad)kapitalizmus, a globalizmus – s nem állt vele szemben erős hagyomány, értékrend, csak kritikátlan és feltétlen elfogadás.

A nyelvművelők a rendszerváltozás első pillanatától kezdve keresték a helyüket. Először nyilvánvalóan azért, mert az átrendeződő társadalomban még újabb és erősebb pozíciókat akartak (s az vesse rájuk az első követ, aki már élt, és nem ugyanezt cselekedte akkor). Felújultak olyan törekvések, amelyek a nyelvművelés szerepének növelését, sőt rendeleti, törvényi úton való érvényesítését szorgalmazták. Ezek jórészt társadalmi felhívások formájában keltettek figyelmet (Anyanyelvápolók Szövetsége, Magyarok Világszövetsége, Anyanyelvi Konferencia – A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága), de a kilencvenes években az országgyűlésben is többen fölszólaltak belső nyelvtörvényt, nyelvi bizottságokat sürgetve.

A nyelvművelés útkeresése utóbb a sorra elvesző pozíciók megtartásáért folytatott utóvédharccá változott. Közben több belső nyelvtudományi vita is kibontakozott a nyelvműveléssel kapcsolatban. Az első a nyelvi normáról, s ennek kapcsán a magyar nyelv feltételezett *pluricentrikus* (többközpontú)

voltáról szólt: a különféle tudományos megközelítések, a deskriptív és preskriptív, illetve a strukturalista és az antropológiai irányzatok normafelfogásával kapcsolatban. A vita a normafogalom kritikájából indult ki, később azonban az egész nyelvművelés módszerét és értelmét megkérdőjelezte – voltaképpen a normátlanságot hangsúlyozta. Más megközelítésben, ezt bizonyítandó többen a határon túli magyar nyelv(ek!) különfejlődéséről, s a magyar nyelv többközpontúságáról is kifejtették nézetüket.[128] A másik vita – mivel a sajtóban zajlott – nem nélkülözte a politikai felhangot. Belülről, a nyelvészek köréből érkezett nem kellően artikulált és (tudomány)politikus támadás a nyelvművelés ellen.[129] Ez a támadás, később vita, a nyelvművelés értelmét, létét kérdőjelezte meg nyelvészszakemberek oldaláról.

A cselekvési lehetőségek nyilvánvalóan ilyen vitában csiszolódnak, de természetszerűleg el is lehet veszni a harcban. A nyelvművelés ennek ellenére sok kulturális területtel szemben alapvetően jól vészelte át a rendszerváltozást és az azt követő éveket. Bár eleinte csökkent a rendszeres megjelenési fórumok száma, de azért újabbak (s vélhetően korszerűbbek) is teremtődtek. Miközben lapok százai szűntek meg, kulturális lapok vegetálnak, megnyugtató rendszerességgel folyamatosan napvilágot lát az *Édes Anyanyelvünk*, született több új anyanyelvápoló szervezet (Anyanyelvápolók Szövetsége, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége), s továbbra is, valamennyi iskolatípusban (az általános és középiskolások Kazinczy kiejtési versenyein, Beszélni nehéz!-mozgalmán keresztül a helyesírási versenyekig, a főiskolások, egyetemisták anyanyelvi mozgalmáig, szónokversenyéig) létezik még az *iskolai nyelvművelés*. Ezeket a rendezvényeket kivétel nélkül elkötelezett, lelkes tanárok mozgatják; szerencsére többnyire nehezen kiharcolt minisztériumi, önkormányzati és persze vállalkozói támogatások bevonásával. Rendszeresek a konferenciák és a publikációk, valamint folyik a tömegkommunikációs nyelvművelés.

A szomszédos országokban születő nyelvtörvények kapcsán valóságos *nyelvháború* bontakozott ki, a nyelvi kérdés felvetése gyakorivá vált (pl. névháború).[130] Magyarországon a külső nyelvi hatások (pl. idegenszerűségek, reklámok, feliratok) miatt egyre több helyen tudatos nyelvpolitikát, nyelvstratégiát, megújult nyelvművelést szorgalmaztak.

Korszerű nyelvművelő kiadványok jelentek meg ebben az időszakban. 1990-ben Fábián Pál és Lőrincze Lajos *Nyelvművelés* című jegyzete,[131] majd Zimányi Árpádé.[132] Az újságíróképzés számára született Bencédy József *Sajtónyelv*,[133] Balázs Géza *Médianyelv*[134] című jegyzete. A nyelvpolitika, nyelvi tervezés tudományos megközelítését jól szolgálják Tolcsvai Nagy Gábor[135] kötetei. Elmélyült, tudós munka Benkő Loránd[136] gyűjteményes kötete, amely a nyelvi kultúrát szolgáló tanulmányait tartalmazza. A nyelvművelés kritikáját, valamint a modern nyelvstratégia átgondolását egyaránt jelentik Kálmán László és Nádasdy Ádám[137] korábbi rádiós „hárompercesei", amelyek könyv alakban is megjelentek.

Az említett munkák egy része szorosan kapcsolódott az MTA Magyar Nyelvi Bizottságához, amely Fábián Pál elnökletével a kilencvenes években az új nyelvművelő tevékenység kialakításáért nagyon sokat tett. E bizottság 1992-ben megrendezte az első olyan nyelvművelő és szaknyelvi konferenciát, amelyen a nyelvművelés ügyét közösen vitathatták meg határon túli és hazai kutatók.[138] A helyesírás gondozásán, megújításán túl a bizottság rendszeresen foglalkozott a nagyközönség által elvárt tömegkommunikációs nyelvműveléssel, valamint nyelvstratrégiai-nyelvművelő programot is kidolgozott.[139]

Elkészült a nyelvművelő munka alapját jelentő korszerű grammatika.[140] Az 1990-es években – jórészt a magánvállalkozásoknak köszönhetően – kivirágzott a szótárirodalom. Megjelent a *Magyar szókincstár,*[141] A rendszerváltás szótára,[142] az *Új szavak, új jelentések 1997-ből,*[143] illetve olyan „írói" szótár, mint pl. a *Jókai-szótár.*[144]

Az informatikai forradalom „betörését" megelőzték a terminológia magyarázását és lehetőség szerinti magyarítását adó szótárak, pl. *Mi micsoda magyarul a számítástechnikában?,*[145] *Angol-magyar számítástechnikai szótár,*[146] *Internet-kisszótár,*[147] *Microsoft Press Számítógép-szótár.*[148]

Néhány különleges jelenségre érdemes fölhívni a figyelmet. Nagy számban jelentek meg a magyar nyelv őstörténetével foglalkozó és a tudományos álláspontttal perlekedő legkülönfélébb munkák. Ezeknek annyiban van nyelvművelési vonatkozásuk, amennyiben a magyar nyelv szabályaira, mai helyzetére vonnak le következtetést. Szinte valamennyi e körbe tartozó mű megszületését a mai magyar nyelv romlott állapotával indokolják a szerzők. Ismét felbukkant a nyelveredetet kutató metafizikai irány. Egyik emblematikus kiadványának utószavából idézek: „meg kellett írni ezt a könyvet azért is, mert nyelvünkben járványszerű gyorsasággal terjed és állandósul a nagyvárosi tolvajnyelv használata és egyre több mérgező szenny kerül becsületes és tisztességes beszédünkbe... ".[149]

Hétköznapi és publicisztikai vita tárgyát képezik az idegen szavak és a helyesírás is. Megjelentek naiv nyelvművelők, akiknek jó szándékában nem kell kételkedni – de kétes portékát árulnak. Amennyiben nyelvi kérdéseket ébren tartanak vagy vitára sarkallnak, addig nincs semmi baj, amennyiben téves utakat jelölnek meg, babonákat terjesztenek, vagy nyelvi gátlásokat okoznak – ellehetetlenítik a józan, tudományos nyelvművelést. A purizmus új áramába tartozik a pszichológiai szaknyelv magyarításán fáradozó Molnos Angéla,[150] aki a századforduló utáni korszak magyarító szótárainak típusára Magyarító könyvecskét[151] adott ki. Ebben a már teljesen meghonosodott idegen szavakat is áthúzta (korábban megcsillagozták, vagy kereszttel jelölték őket), pl. *koncert, konflis, kórus, kritika.* Ha ezek a szavak a *koncesszió, kontraszelekció, kooperáció, korrekt, korrigál* stb. szavakkal azonos módon esnek latba, az átlagos olvasó másnap esetleg meg sem mer szólalni. Hasonlóan a századforduló utáni „népszerű", ám meglehetősen purista nyelvtisztító mű-

vekre emlékeztet Tótfalusi István *Magyar nyelvhelyességi kéziszótára.*[152] Akad, aki egyetlen szabállyal kívánja megoldani az egybe- és különírás problémáját.[153]

Ellenőrizetlen (korrektúrázatlan) könyvek, rossz szak- és szépirodalmi fordítások mellett ellenőrizetlen és szakmailag hibás iskolai (!) nyelvtankönyvek sora látott napvilágot, és került tanárok, gyerekek kezébe.

Örvendetesen folytatódik a nyelvművelő antológiák sorozata,[154] és kiteljesedik a határon túli nyelvművelés anyagával. Az 1990 körüli rendszerváltozások előtt is jelentek meg nyelvművelő kiadványok a szomszédos országokban (különösen Romániában, Jugoszláviában és Csehszlovákiában), de napjainkban jóval gazdagabb a termés. Szlovákiában Jakab István,[155] Zalabai Zsigmond,[156] Mayer Judit[157] újabban Lanstyák István[158] tevékenységét kell kiemelni. Romániában Szabó T. Attila, Cs. Gyímesi Éva,[159] Murádin László,[160] Dánielisz Endre[161] nevét említhetem. Már ehhez a korszakhoz tartozik az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségének füzetsorozata.[162] Jugoszláviában Molnár Csikós László[163] kötetét és Farkas Zsuzsa[164] nyelvőrportré-kötetét említhetjük. A legkevesebb nyelvművelő írás Ukrajnában (Kárpátalján), Horvátországban, Ausztriában és Szlovéniában jelenik meg.[165]

Az *Édes Anyanyelvünk* című ismeretterjesztő folyóirat első tizenöt évfolyamának mutatója szerint mintegy 1400 új szóra vagy szójelentésre történt utalás; sokszor első utalás a lapban.[166]

Tekintsünk bele az *Édes Anyanyelvünk* – 1997-es – évfolyamába! Néhány (korántsem az összes) új – korábban még nem, avagy csak alig reflektált – nyelvi jelenség:

---

visszahív, visszahallgat, visszanéz, papírzsepi, stopp vagy stop, (valaminek az) okán, agyalmány, lenyúl, sikerdíj, feketegazdaság,[167] *információs, szupersztráda, emberes (sör), lánglovag, miért* helyett használt *mert?,*[168] *xerox, fénymásolás, látszólagos valóság (virtual reality* – és még számos számítástechnikai szakszó; a *digitális nyelvújítás* kifejezés bevezetése), *letölt* (adatot, programot „levesz" a hálózatról), *kukac (@), pirreg (a mobil), NAT* helyett helyesírásban *Nat.,*[169] *termékmenedzser, last minute, műúszás–szinkronúszás,*[170] *szinkronugrás, cyberismerős, cyberszex, szíhház, bűnrossz* (kiejtés), *működik*[171] stb.

Az utóbbi fél évszázadban a nyelvművelés céljai, módszerei és jelszavai is megváltoztak. Lőrincze Lajos[172] vezeti be a *pozitív nyelvművelés* fogalmát: értve rajta a „kifogástalan, példamutató, szép írásművek megismertetését: ezek állandó olvasása erősíti a nyelvérzéket, segít a nyelvhasználat magasabb fokra emelésében". Csábító lenne ennek ellentettjeként *negatív nyelvművelést* is föltételezni – de Lőrincze ilyet nem nevez meg. „Negatív" nyelvművelésnek föltehetően a *hibakereső, purista (stigmatizáló) nyelvművelést* tekinthetjük (illetve az újabban kibontakozó „tudományos" nyelvművelés-ellenséget).

Századunkban egyértelműen a nyelvművelés fő iránya a *negatív → pozitív* irányú volt; vagyis fokozatosan csökkent a hibáztató, stigmatizáló nyelvművelés. De ne feledkezzünk meg a *korai pozitív nyelvművelők*ről sem, akik az irodalmi művek, nyelvjárások értékére, mai nyelvünk, nyelvhasználatunk megújítására hívták föl a figyelmünket.[173]

Egy átfogóbb szemléletmódváltás is megfigyelhető: a *nyelvközpontú nyelvművelés*nek *emberközpontú (beszédközpontú, kommunikációközpontú) nyelvművelés*sé alakulása,[174] bár a „nyelvközpontúságot" Bárczi Géza – helyesen – nem tudja értelmezni: „minden törekvés, mely a nyelvet óhajtja jobbá, szebbé, gyakorlati és művészi célokra alkalmasabbá tenni, az embert szolgálja, 'emberközpontú', s minden olyan jelenség, mely nem előnyös a nyelvre, az embert károsítja meg".[175] Lőrincze ezek után pontosít: a nyelvközpontú (vagy germanizmusközpontú) vagy nyelvtisztító nyelvművelés inkább a nyelv eszközszerűségére figyelt (ma nyelvészeti indíttatású, *belső nyelvészeti*nek nevezhetnénk); míg az emberközpontú nyelvművelés beszédközpontú (mai kifejezéssel azt mondanám: *külső nyelvészeti* szemszögű vagy *viselkedésközpontú,* esetleg *pragmatikai).* S ide sorolja a *nyelvi ismeretterjesztést,*[176] valamint Németh G. Bélát idézve a *nyelvi népművelés*t.[177] (Magam a *nyelvművelődés* kifejezést használtam egy alkalommal.)[178] Az 1970-es években a nyelvművelésnek két területe a korábbiaknál jóval nagyobb nyomatékot kapott: a *szövegalkotás* és a *beszédművelés* (a szép magyar beszéd ügye országos mozgalommá érik; sokféle nyelvhelyességi, helyesírási mozgalom él), sőt Lőrincze Lajos igen korán említést tesz a *szociolingvisztikai szemléletű nyelvművelésről* is.[179]

Korunk magyar nyelvművelése a kilencvenes évek eleji nyilvánosságbeli visszaesést követően az MTA Magyar Nyelvi, Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságai által szervezett tevékenységek: (nyelvművelő és alkalmazott nyelvészeti) konferenciák, a kétévente megrendezett egri anyanyelv-oktatási napok, illetve egyéb konferenciák, a sokféle kiadó által elindított szótár- és könyvkiadási tevékenység tükrében nagyon sokirányú, sokszínű. A nyelvi probléma talán még sohasem volt ennyire központi kérdés. Ám a nyelvi-nyelvpolitikai kérdés sem volt soha ennyire összetett:

- a rendszerváltozás után sok valódi vagy vélt tabutéma megszűnt, elementáris igény támadt az általudományos vagy a tudomány perifériáján elhelyezkedő témák iránt. A nyelvtudományban ez különösen az őshaza- és a rokonságkutatásban, illetve a helyesírási szabályozás tagadásában nyilvánul meg.
- a rendszerváltozással ideológiai hiány is jelentkezett. Az általudományos vagy perifériás témák, különösen a romantikus „átfogó" megoldásokat bemutató „elméletek", sokkal inkább elképzelések (vagy képzelgések) iránt az ideológiai szükséglet kielégítése miatt ébredt érdeklődés.
- a szocializmus időszakában eleinte sehogy, később csak erősen ellenőrizve lehetett foglalkozni a határon kívüli magyarság problémáival. A rend-

szerváltozás után ez az akadály is megszűnt, a kommunikáció felgyorsult, a határon túli magyar értelmiség szerepet kér az összmagyarság kérdéseiben (pl. a nyelvkérdésben).

- a világméretű (globalizációs) jelenségek, amelyek a politikai, gazdasági és információs kapcsolatok miatt erőteljes hatást gyakorolnak minden (így a magyar) társadalomra, kultúrára.
- a plurális média létrejötte elszabadította a nyilvános nyelvi közlést.
- a magyar nyelvművelés részben a rendszerváltozás során megváltozott körülmények, részben pedig belső nyelvtudományi viták miatt sokszor elbizonytalanodott. A közvélemény kérdéseire sokszor nincs, aki feleljen.
- a társadalom egyes rétegeiben (sokszor társadalmi szervezetekben és pártokban is) a romantikus antikapitalizmusra emlékeztető naiv felfogások érvényesülnek. Ennek köntösében tapasztalhatjuk az újból megélénkült nyelvi purizmust, különösen a globalizmussal együttjáró idegen szavakkal szembeni türelmetlenséget.
- a mindennapi életben megnőtt a kommunikációs feszültség, több a zavar, konfliktus.

A nyelvi probléma felértékelődött, s mivel a nyelvi fejlődés a modernizáció záloga, az MTA úgy érezte, hogy a nyelvi kérdést kiemelten kell kezelnie. Ezért indult el 1997-ben az MTA magyar nyelvi, nyelvfejlesztő programja, amely nyelvstratégia kidolgozását, különösen a közkeletű tudományos és informatikai idegen szavak és kifejezések magyarítását, magyar szakszókincsének megteremtését tűzte ki fő célul. Glatz Ferenc, az MTA elnöke 10 pontban foglalta össze az anyanyelv ápolásával kapcsolatos „modernizációs" programot.[180] Az Akadémia immár negyedik alkalommal (az 1830-as évek, a 1870-es évek és az 1930-as évek után) kíván alapeszméje értelmében kiemelten az anyanyelvvel, a nyelvi kérdésekkel foglalkozni. Az elnöki tézisekről ugyan nem szavazott a konferencia, de sok helyen megjelentek, jelentős sajtóvisszhangjuk volt. (Mivel ezek a tézisek egy nyelvstratégiai program tömör összefoglalását jelentik, s érintik a nyelvkérdés szinte minden területét, a *Dokumentumok*ban közlöm őket.) A program első három évének összefoglalóját 1999-ben tartották. Ekkor mutatták be a különféle tudományágak és természetesen a nyelvészek által írt tanulmánykötetet, amelyből kiviláglik, hogy a nyelvi-nyelvhasználati kérdések senki számára sem közömbösek, s csak külső nyelvészeti módszerekkel közelíthetők meg.[181]

A nyelvművelés *nemzethez* való kapcsolatát Lőrincze[182] is hangsúlyozta: „A közösségben, népben, nemzetben él a nyelv". Grétsy László[183] a „nemzetközpontú" *nyelvművelés* fogalmát vezette be az 1992-es nyelvművelő konferencián.

A nyelvműveléshez kapcsolódó mozgalmak többféle jelszót tűztek zászlajukra. A legrégibb és leggyakrabban emlegetett jelszó: *Nyelvében él a nemzet* (sok előzmény után nem szó szerinti eredetét Arany János: Egressy Gábornak című költeményéből származtatták,[184] azonban már néhány évvel korábban Kőváry László *Erdélyországnak statistikája* című munkájában szó szerint

megtalálható).[185] A szállóigét azelőtt és azóta is sokszor módosították. *Nyelvében is él a nemzet* – vesz vissza valamennyit belőle két kortárs nyelvész,[186] *Nyelvekben él a nemzet,* jelenti ki az akadémia elnöke,[187] utalva a korszak által megkövetelt többnyelvűségre.

Az 1990-es években az alapvető viták folytak a nyelvművelés jellegéről, módszereiről. Kibővült, megújult, tudatosabbá és tudományosabbá vált ez a tevékenység. A nyelvművelők rendszeresen harcba szállnak a tudománytalanságok, a nyelvi előítéletek, a nyelvi babonák ellen. Elemzéseiket, s abból következően javaslataikat valódi (empirikus) anyagon, sokszor mérésekkel alátámasztva közlik. Van már nyelvpolitika, nyelvstratégia is.

Fel kell azonban figyelni arra, hogy a magyar nyelvstratégák, nyelvművelők gyakorlatilag intézményi háttér nélkül, illetve alkalmi jellegű programtámogatásokkal, igaz rendszerint jó szándéktól és a közönség érdeklődésétől kísérve végzik tevékenységüket. A tartós és színvonalas munka alapvető feltétele lenne az intézményesülés. Szükség lenne az 1970-es években már kitalált Nyelvművelő Intézet (Magyar Nyelvi Testület) létrehozására. 2000-ben informális jelleggel, K+F támogatással több egyetemi és főiskolai nyelvész közreműködésével az ELTE Bölcsészettudományi Karán létrejött a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport. Nyilván ennek a tevékenysége is utat mutathat a nyelvstratégiai, illetve a magyar nyelvi jövőhöz.

A nyelvi reflektálás folyamatábrája

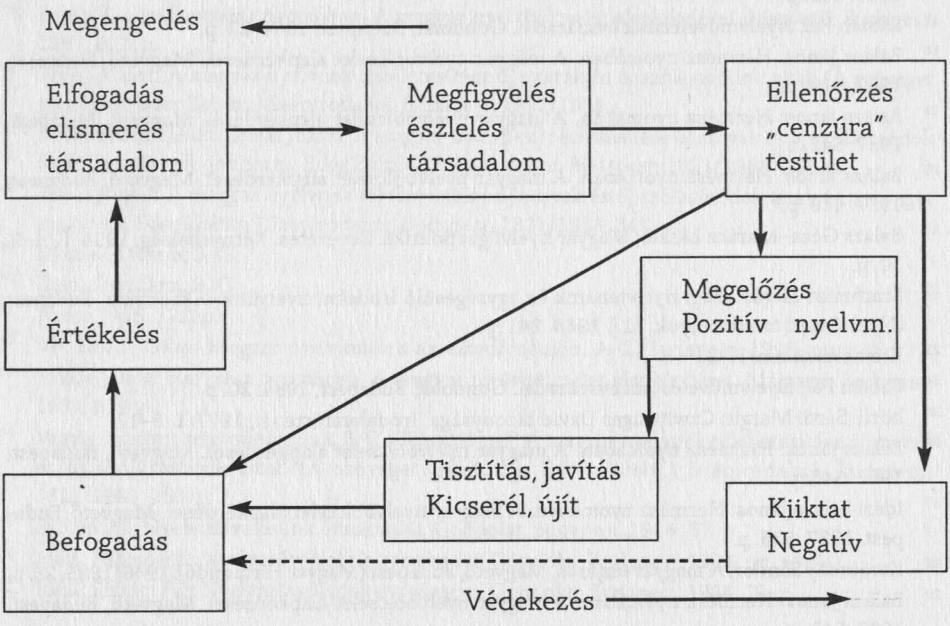

Jegyzetek

[1] Thomas, George: Linguistic Purism. Longman, London & New York, 1991. 82. p. nyomán

[2] Thomas, George: Linguistic Purism. Longman, London & New York, 1991. pp. 19–23.

[3] Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984.

[4] Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. pp. 13–27.

[5] Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető, Budapest, 1987. 323. p.

[6] Sylvester János: S. J. latin–magyar nyelvtana. Fordította: C. Vladár Zsuzsa. Magyar Nyelvtudományi Társaság (Kiadványai, 185.), Budapest, 1539/1989. 24. p.

[7] Sylvester János: S. J. latin–magyar nyelvtana. Fordította: C. Vladár Zsuzsa. Magyar Nyelvtudományi Társaság (Kiadványai, 185.), Budapest, 1539/1989. 30. p.

[8] Sylvester János: S. J. latin–magyar nyelvtana. Fordította: C. Vladár Zsuzsa. Magyar Nyelvtudományi Társaság (Kiadványai, 185.), Budapest, 1539/1989. 71. p.

[9] Sylvester János: S. J. latin–magyar nyelvtana. Fordította: C. Vladár Zsuzsa. Magyar Nyelvtudományi Társaság (Kiadványai, 185.), Budapest, 1539/1989. pp. 24–26.

[10] Erdődi József: Időszámításunk. 1997. Magyar Nyelv, LXXXIII. 57. p.

[11] Csonka Ferenc fordítása, a kiemelés tőlem, Tarnai Andor–Csetri Elek (írta és összeállította): A magyar kritika évszázadai. A kezdetektől a romantikáig. Budapest, 1981. 76. p.

[12] P. Balázs János: Mióta beszél az ember *anyanyelv*-en? Magyar Nyelvőr, 1960. 84. 467–471.

[13] *Babits Mihály* fordítása

[14] Jókai Mór: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Budapest, 1888. 146. p.

[15] Halász Gyula: Édes anyanyelvünk. Nyugat, Budapest, 1938., Halász Gyula: Tudd, hogy mit beszélsz! Móra, Budapest, 1991.

[16] Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető, Budapest, 1987. 403. p.

[17] Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. 22. p.

[18] Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető, Budapest, 1987. 419. p.

[19] Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető, Budapest, 1987. 542. p.

[20] Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető, Budapest, 1987. 419. p.

[21] Balázs Géza–Marácz László: Magyar nyelvi geopolitika. Bevezetés. Kétnyelvűség, 1994. II/4–5. 30. p.

[22] Szathmári István: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Akadémiai, Budapest (Nyelvészeti tanulmányok, 11.), 1968. 241. p.

[23] Kiemelés tőlem, B. G.

[24] Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. 20. p.

[25] közli: Sárdi Margit: Czwittinger Dávid bizonysága. Irodalomtörténet, 1977/1. 3–17.

[26] Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető, Budapest, 1987. 543. p.

[27] Idézi Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető, Budapest, 1987. 538. p.

[28] Karácsony Sándor: A magyar észjárás. Magvető, Budapest (Magyar Hírmondó), 1946/1985. 28. p.

[29] Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető, Budapest, 1987. 543. p.

[30] Kelemen János: A felvilágosodás jelfilozófiájától a nyelvújítás jelfilozófiájáig. Előadás a Magyar Szemiotikai Társaságban, 1996. június 11. Vázlat

[31] Ti. a közös magyar nyelvművelésből, B. G.

[32] Aranka György erdélyi társaságai. Válogatta: Enyedi Sándor. Szépirodalmi, Budapest, 1988. 16. p.

[33] Pl. Lanstyák István: A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). Magyar Nyelvőr, 1995. 119. 213–236.

[34] Péntek János: Nyelvi gondok Erdélyben akkor és most (1793–1993). 46–55. In: Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993). Szerk.: Dávid Gyula. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1994. pp. 48–49.

[35] Aranka György erdélyi társaságai. Válogatta: Enyedi Sándor. Szépirodalmi, Budapest, 1988. 46. p.

[36] Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető, Budapest, 1987. 589. p.

[37] Kazinczy Ferenc: Tübingiai pályaműve a magyar nyelvről. Kiadta: Heinrich Gusztáv. Régi Magyar Könyvtár, 37. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1808/1916. pp. 6-7.

[38] Kazinczy Ferenc: Tübingiai pályaműve a magyar nyelvről. Kiadta: Heinrich Gusztáv. Régi Magyar Könyvtár, 37. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1808/1916.

[39] Kazinczy Ferenc: Tübingiai pályaműve a magyar nyelvről. Kiadta: Heinrich Gusztáv. Régi Magyar Könyvtár, 37. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1808/1916. 127. p.

[40] Magyar Grammatika, mellyet készitett Debreczenbenn egy magyar társaság. Bécs, 1795

[41] Szilágyi Ferenc: Csalánok és ibolyák. Epigrammák. Kazinczy Ferenc Társaság, Miskolc, 1990.

[42] 1813. – *Somogyi Gedeon* adta ki, állítólag *Szentgyörgyi József* a szerzője. Az ellenröpiratot *Felelet a Mondolatra* (1815.) címmel Kazinczy fiatal hívei, Kölcsey Ferenc és *Szemere Pál* írták (talán éppen a Pest melletti „Széphalmon", Pécelen.

[43] Balassa József: Mondolat. Dicshalom, 1813. Franklin-Társulat, Budapest, 1898. (Régi Magyar Könyvtár. 10.) pp. 105–106.

[44] Fodor Irén: A magyar nyelvújítás antológiája, Polis, kolozsvár, 1995.

[45] Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető, Budapest, 1987. 602. p.

[46] Teleki József: A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által. (A szöveget gondozta: Éder Zoltán.) Szépirodalmi, Budapest, 1821/1988.

[47] Eredeti kiemelések, Teleki József: A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által. (A szöveget gondozta: Éder Zoltán.) Szépirodalmi, Budapest, 1821/1988. 282. p.

[48] Teleki József: A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által. (A szöveget gondozta: Éder Zoltán.) Szépirodalmi, Budapest, 1821/1988. 347. p.

[49] Kiemelés tőlem, B. G.

[50] Kiemelés tőlem, B. G.

[51] Fodor 1995. 172. p.

[52] Vö. Balázs Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z, Budapest, 1998. pp. 165-177.

[53] Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető, Budapest, 1987. 609. p.

[54] Vagyis: semmit sem csinálnunk, B. G., Teleki József: A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által. (A szöveget gondozta: Éder Zoltán.) Szépirodalmi, Budapest, 1821/1988. 350. p.

[55] Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. 67. p.

[56] Idézi: Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. pp. 69–70.

[57] Idézi: Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. 71. p.

[58] Finály Henrik: Hogy is mondják ezt magyarul? Előadások a magyar nyelvtan köréből... Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1888. 29. p.

[59] Szinnyei József: A magyar nyelv. (A Magyar Szemle Kincsestára, 2.) Budapest, 1929.

[60] Szinnyei József: A magyar nyelv. (A Magyar Szemle Kincsestára, 2.) Budapest, 1929. 47. p.

[61] Balassa József: A magyar nyelv könyve, Dante, Budapest, 1943.

[62] Finály Henrik: Hogy is mondják ezt magyarul? Előadások a magyar nyelvtan köréből... Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1888.

[63] Finály Henrik: Hogy is mondják ezt magyarul? Előadások a magyar nyelvtan köréből... Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1888. 7. p.

[64] Finály Henrik: Hogy is mondják ezt magyarul? Előadások a magyar nyelvtan köréből... Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1888. 24. p.

[65] Finály Henrik: Hogy is mondják ezt magyarul? Előadások a magyar nyelvtan köréből... Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1888. 22. p.

[66] Balázs Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z, Budapest, 1998. pp. 35–36

[67] Finály Henrik: Hogy is mondják ezt magyarul? Előadások a magyar nyelvtan köréből... Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1888. pp. 156–157.

[68] Finály Henrik: Hogy is mondják ezt magyarul? Előadások a magyar nyelvtan köréből... Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1888. pp. 25–26.

[69] Pl. Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. 75. p.

[70] Pásztor Emil: Mihez képest 11. kiadású a helyesírási szabályzatunk? Magyar Nyelvőr, 2000. 140.

[71] Kosztolányi Dezső szerk. é. n.: A Pesti Hírlap nyelvőre. A Pesti Hírlap ajándéka 1933.

[72] Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek. (Összegyűjtötte: Réz Pál.) Szépirodalmi, Budapest, 1971.

[73] Pl. Horovitz Jenő: Idegen szavak magyarázata. Ötödik, lényegesen bővített és teljesen átdolgozott kiadás. Népszava Könyvkereskedés, Budapest, (1908) 1936.

[74] Gárdonyi Géza: Magyarul így! Dante, Budapest, 1938.

[75] Gárdonyi Géza: Magyarul így! Dante, Budapest, 1938. 115. p.

[76] Gárdonyi Géza: Magyarul így! Dante, Budapest, 1938. pp. 173–174.

[77] Gárdonyi Géza: Titkosnapló. (Válogatta: Z. Szalai Sándor.) Szépirodalmi, Budapest, 1971.

[78] Pintér Jenő: Magyar nyelvvédő könyv. Budapest, 1938.

[79] Pintér Jenő: Magyar nyelvvédő könyv. Budapest, 1938. pp. 9–17.

[80] Szinnyei József: Jó magyarság. (Különnyomat a Magyarosan II. évfolyamából.) Nyelvművelő Füzetek 1., 1935. hátlapján

[81] Pávó Elemér: Idegen-magyar műszaki szótár. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.

[82] Nemes Zoltán: Nyelvbotlások javítása. A Magyar Gyorsíró Szemle kiadása, Budapest (A Magyar Gyorsíró Szemle Könyvtára, 19.), 1943.

[83] Nemes Zoltán: Nyelvbotlások javítása. A Magyar Gyorsíró Szemle kiadása, Budapest (A Magyar Gyorsíró Szemle Könyvtára, 19.), 1943. 14. p.

[84] Nemes Zoltán: Nyelvbotlások javítása. A Magyar Gyorsíró Szemle kiadása, Budapest (A Magyar Gyorsíró Szemle Könyvtára, 19.), 1943. 15. p.

[85] Nemes Zoltán: Nyelvbotlások javítása. A Magyar Gyorsíró Szemle kiadása, Budapest (A Magyar Gyorsíró Szemle Könyvtára, 19.), 1943. 20. p.

[86] Fónagy Iván–J. Soltész Katalin: A mozgalmi nyelvről. Budapest, 1954.

[87] Második kiadásban 1978-ban

[88] Grétsy László (szerk.): Hivatalos nyelvünk kézikönyve. Pénzügyminisztérium, Budapest, 1976. (Második kiadás, 1978.)

[89] Heltainé Nagy Erzsébet: Írói nyelvművelés Magyarországon a XX. század első felében. (Ady Endrétől Illyés Gyuláig.) Kandidátusi értekezés, kézirat, 1994.

[90] Pl. Kolozsvári Grandpierre Emil: Négy-öt magyar összehajol. Magvető, Budapest, 1976., Kolozsvári Grandpierre Emil: Herder árnyékában. Magvető, Budapest, 1979.

[91] Pl. Karinthy Ferenc: Nyelvelés. Gondolat, Budapest, 1964.

[92] Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek. (Összegyűjtötte: Réz Pál.) Szépirodalmi, Budapest, 1971. 27. p.

[93] Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek. (Összegyűjtötte: Réz Pál.) Szépirodalmi, Budapest, 1971. 198. p.

[94] Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek. (Összegyűjtötte: Réz Pál.) Szépirodalmi, Budapest, 1971. 199. p.

[95] Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. 94. p.

[96] Verebélyi Ernő, é. n.: A névmagyarosítás kézikönyve. A névváltoztatásról szóló szabályok és legújabb tudnivalók. Kókai Lajos kiadása, Budapest, é, n. Meskó Lajos: Ősmagyar keresztneveket keresztény szellemben. (Második, bővített kiadás.) Budapest, 1936.

[97] Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. 117. p.

[98] Vö. Czigány Lóránt: Sztalin vagy Sztálin. Magyar Nemzet, 1997. július 12. 19.

[99] Benkő Loránd (szerk.): Anyanyelvi műveltségünk. A pécsi nyelvművelő konferencia anyaga. Akadémiai, Budapest, 1960. 237. p.

[100] Benkő Loránd (szerk.): Anyanyelvi műveltségünk. A pécsi nyelvművelő konferencia anyaga. Akadémiai, Budapest, 1960. pp. 327–328.

[101] Pl. Lőrincze Lajos (szerk.): Nyelvművelésünk főbb kérdései. Akadémiai, Budapest, 1953., Deme László és Köves Béla: Magyar nyelvhelyesség. Kossuth, Budapest, 1957. (Második kiadás: 1961. Tankönyvkiadó), Terestyéni Ferenc (szerk.): Nyelvtan – stílus – szónoklás. Kossuth, Budapest, 1960.

[102] Grétsy László: Szaknyelvi kalauz. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964., Bárczi Géza: Nyelvművelésünk. Gondolat, Budapest, 1974., Grétsy László (szerk.): Mai magyar nyelvünk. Akadémiai, Budapest, 1976., Kovalovszky Miklós: Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség. Akadémiai, Budapest, 1977.

[103] Fülei-Szántó Endre (szerk.): Norma–átlag–eltérés. Az 1984. május 24–25-i pécsi tudományos konferencia válogatott előadásai. Pécsi Akadémiai Bizottság, Pécs, 1986.

[104] Grétsy László–Kovalovszky Miklós (szerk.): Nyelvművelő kézkönyv. Akadémiai, Budapest, 1980, 1985.

[105] Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.): Nyelvművelő kéziszótár. Auktor, Budapest, 1996.

[106] Nagy J. Béla: Nyelvhelyességi babonák. 1953. 241–266. In: Lőrincze (szerk.), 1953., Szepesy Gyula: Nyelvi babonák. Gondolat, Budapest, 1986.

[107] Elekfi László: Magyar ragozási szótár. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1994.

[108] Lőrincze Lajos: Édes anyanyelvünk. Harmadik, javított kiadás. Akadémiai, Budapest, 1972., Ferenczy Géza és Ruzsiczky Éva (szerk.): Nyelvművelő levelek (az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének levelesládájából). Gondolat, Budapest, 1964., Lőrincze Lajos: Nyelvőrségen. Akadémiai, Budapest, 1968., Grétsy László (szerk.): Anyanyelvi kaleidoszkóp. Gondolat, Budapest, 1973., Kovalovszky Miklós (szerk.): Nyelvünk világa. Gondolat, Budapest, 1978., É. Kiss Sándor: „Értsd is a szót...!" Nyelvművelő írások. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988., P. Kovács Imre (szerk.): Nyelvművelő kis tükör. Pedagógiai Intézet, Szombathely, 1991. (Második, bővített kiadás, 1992.), Kemény Gábor–Szántó Jenő (szerk.): Mondd és írd! Válogatott nyelvművelő cikkek. Auktor, Budapest, 1992.

[109] Bíró Ágnes–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Nyelvi divatok. Gondolat, Budapest, 1985., Bíró Ágnes (szerk.): Szaknyelvi divatok. Gondolat, Budapest, 1989., Deme László–Grétsy László–Wacha Imre: Nyelvi illemtan. Hazafias Népfront, Budapest, 1987.

[110] Szende Tamás: Megérthetjük-e egymást? Korunk kommunikáció zavarai. Gondolat, Budapest, 1987.

[111] Hárdi István–Vértes O. András (szerk.): Beszéd és mentálhigiéné. A Pest Megyei KÖJÁL Egészségvédelmi Osztálya és a Pest Megyei Alkoholizmus Elleni Bizottság, 1985.

[112] Grétsy László–Szathmári István (szerk.): Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Az egri kiejtési konferencia anyaga. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.

[113] Deme László (összeállította): Szónokok, előadók kézikönyve. Kossuth, Budapest, 1974.

[114] Montágh Imre: Figyelem vagy fegyelem?! Az előadói magatartás. Kossuth, Budapest, 1986., Montágh Imre: Nyelvművesség. A beszéd művészete. Múzsák, Budapest, 1989. (Több kiadásban.)

[115] Bencédy József (szerk.): A hatékony rádiózásért. A Rádió nyelvi bizottságának elemzéseiből (1976–1991). Magyar Rádió, Budapest, 1993., Bencédy József (szerk.): A hatékony rádiózásért 2. A Rádió nyelvi bizottságának elemzéseiből (1985–1993). Magyar Rádió, Budapest, 1994.

[116] Fekete László: Magyar kiejtési szótár. Gondolat, Budapest, 1992.

[117] Z. Szabó László–Wacha Imre: A Kazinczy-versenyek huszonöt éve. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 1991.

[118] Wacha Imre: Beszélgessünk a beszédről! Kossuth, Budapest, 1978.

[119] Wacha Imre, é. n.: A korszerű retorika alapjai. I–II. Szemimpex, Budapest, 1994.

[120] Mészáros András: E-ző kiejtési kisszótár. A szerző kiadása, Bicske, 1998. (Második kiadás: 1999.)

[121] Nádasdy Ádám: A helyesírási ló. 2000. (szeptember) 1990. 55–61.

[122] Kolozsvári Grandpierre Emil: Négy-öt magyar összehajol. Magvető, Budapest, 1976., Kolozsvári Grandpierre Emil: Herder árnyékában. Magvető, Budapest, 1979.

[123] Illyés Gyula: Szellem és erőszak. Magvető, Gyorsuló idő, 1978.

[124] Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. 99. p.

[125] 50 éves a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1999.

[126] Pl. Nádor Orsolya–Komlós Attila: Kiút a csapdából? Nyelvi és nyelvhasználati jogok a Kárpát-medencében. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 1998., Péntek János: A megmaradás esélyei. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 1999.

[127] Bencze Lóránt: Mikor miért kinek hogyan. 1. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban. 1–2. Corvinus. A hét szabad művészet könyvtára, 1996. 291. p.

[128] Kontra Miklós–Saly Noémi szerk.: Nyelvmentés vagy nyelvárulás. Vita a határon túli nyelvhasználatról. Osiris, Budapest, 1998., kritikája: Balázs Géza: Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. (Ism.) Magyar Nyelv, 2000. 228–237.

[129] Nyilatkozat, Élet és Irodalom, 1997. május 9.

[130] Vö. Balázs Géza: Névpolitikai küzdőtér. 484–91. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. I–II. Szerk.: B. Gergely Piroska és Hajdú Mihály. Magyar Nyelvtudományi Társaság–Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, Budapest–Miskolc (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 209.) 1997.

[131] Fábián Pál–Lőrincze Lajos: Nyelvművelés. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. (Szöveggyűjteményében átdolgozott kiadás, 1999.)

[132] Zimányi Árpád: Nyelvhelyesség. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger, 1995.

[133] Bencédy József: Sajtónyelv. MÚOSZ – Bálint György Újságíró Iskola, Budapest, 1995.

[134] Balázs Géza: Médianyelv. Az igényes sajtó, média nyelve. Magyar Rádió, Budapest, 2000.

[135] Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény. Universitas, Budapest, 1998., Tolcsvai Nagy Gábor: A nyelvi norma. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. (Nyelvtudományi Értekezések, 144.)

[136] Benkő Loránd: Nemzet és anyanyelve. Osiris, Budapest, 1999.

[137] Kálmán László–Nádasdy Ádám: Hárompercesek a nyelvről. Osiris, Budapest, 1999.

[138] Teljes anyaga megjelent a Magyar Nyelvőr 1993. 4. számában.

[139] Balázs Géza: Egy lehetséges magyar nyelvstratégia körvonalai. Magyar Nyelvőr, 1996. 250–63., Balázs Géza: A magyar nyelvművelés állapota. Tudománypolitikai áttekintés, javaslatok. (Deme László bevezetőjével.) Magyar Nyelvőr, 1999. 9–27., Tolcsvai Nagy Gábor: Lehetőségek és kötelességek a magyar nyelvi tervezésben. Magyar Nyelvőr, 1996. 120. 237–49.

[140] Keszler Borbála szerk.: Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.

[141] Kiss Gábor főszerk.: Magyar szókincstár. Tinta, Budapest, 1998.

[142] Fritz Tamás–Karsai Gábor–Pap Emília: A rendszerváltás szótára. Móra, Budapest, 1992.

[143] Kiss Gábor–Pusztai Ferenc: Új szavak, új jelentések 1997-ből. Tinta, Budapest, 1999.

[144] Balázs Géza, P. Előry Vilma, Kiss Gábor, J. Soltész Katalin, T. Somogyi Magda: Jókai-szótár. 1–2. Unikornis, Budapest (1994.)

[145] Kis Ádám: Mi micsoda magyarul a számítástechnikában? Tömegkommunikcáiós Kutatóközpont, Budapest, 1986.

[146] Homonnay Péter: Angol–magyar számítástechnikai szótár. Novotrade, Budapest, 1992.

[147] Kövegy Anna–Mandel György–Zolnai Mihály: Internet kisszótár. Kossuth, Budapest, 1996.

[148] Kis Ádám fel. szerk.: Microsoft Press számítógépszótár. Számítástechnikai fogalmak értelmezése. Szak Kiadó, Bicske, 1999.

[149] Apor Elemér: A csoda, avagy A hangok története. Lírai tanulmány. Régi Press, Eger, 1997. 195. p.

[150] Molnos Angéla: Az idő kérdése. A rövid lélekelemző kezelés lényege. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.

[151] Molnos Angéla: Magyarító könyvecske. A magyar nyelvvisszaújítás kis szójegyzéke. A Lélektani Szaknyelv Megújításáért Közhasznú Alapítvány, Debrecen, 1998.

[152] Tótfalusi István: Magyar nyelvhelyességi kéziszótár A-tól Z-ig. Merényi, Budapest, 1997.

[153] Arató István: A magyar nyelv lenyűgöző előnyei és Az egybeírási szabályerdő helyett egyetlen szabály. Falakon, Budapest, 1999.

[154] Sebestyén Árpád: Értsünk szót! Útvesztők és útjelzők mindennapi nyelvhasználatunkban. KLTE, Debrecen, 1994., Zsirai Miklós: Nyelv és rádió. Zsirai Miklós emlékének. Magyar Rádió, Budapest, 1995., stb.

[155] Jakab István: Nyelvünk és mi. Madách, Bratislava, 1983., Jakab István: Értsünk szót egymással! Kalligram, Pozsony, 1995., Jakab István: Nyelvünkről – önmagunkért. Kalligram, Pozsony, 1998.

[156] Zalabai Zsigmond: Koszorúk. Csemadok Területi Választmánya, Dunaszerdahely (Gyurcsó István Alapítvány Füzetek, 10.) 1998.

[157] Mayer Judit: Anyanyelvi hibanapló. Madách, Pozsony–Bratislava, 1990.

[158] Lanstyák István: Nyelvünkben otthon. Nap, Dunaszerdahely, 1998.

[159] Cs. Gyímesi Éva: Mindennapi nyelvünk. Kriterion, Bukarest, 1975.

[160] Murádin László: A hely, ahol élünk. Barangolások Erdély helynevei között. Erdélyi Gondolat, Székelyudvarhely, 1998.

[161] Dánielisz Endre: „És áhitattal ejtsétek a szót." Charta, Nagyvárad, 1997.

[162] Ördög Gyárfás Lajos szerk.: Egyház és anyanyelv. AESZ-füzetek 1. Sepsziszentgyörgy, 1994., Ördög Gyárfás Lajos szerk.: Az anyanyelv a hangzó médiában. AESZ-füzetek 2. Sepsziszentgyörgy, 1996., Fazekas Emese szerk.: A napilapok nyelvéről. AESZ-füzetek 3., Kolozsvár, 1997., A. Molnár Ferenc: Anyanyelv, vallás, művelődés. AESZ-füzetek, 4., Kolozsvár, 1999., Péntek János: Az anyanyelv mítosza és valósága. AESZ-füzetek 5., Kolozsvár, 1999.

[163] Molnár Csikós László: Böngészések nyelvhasználatunk eszköztárában. Nyelvművelő írások. Jugoszlávai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 1993.

[164] Farkas Zsuzsa: Nyelvőrökkel nyelvőrségen. Interjúk. Jugoszlávai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 1994.

[165] Ám ez utóbbit pótolni látszik Molnár Zoltán Miklós: Nyelv és nemzetiség. Maribor–Szombathely, 1993., illetve Bokor József–Guttmann Miklós: A muravidéki magyarság anyanyelvéért. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Maribori Egyetem, Szombathely–Maribor, 1999.

[166] Vö. Édes Anyanyelvünk-mutató, 1993. Az Édes Anyanyelvünk 1–15. évfolyamának mutatója. Összeállította: Balázs Géza

[167] Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1997. XIX. 1. szám

[168] Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1997. XIX. 2. szám

[169] Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1997. XIX. 3. szám

[170] Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1997. XIX. 4. szám

[171] Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1997. XIX. 5. szám

[172] Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvművelés. Magvető, Budapest, Gyorsuló idő, 1980. 12. p., Fábián Pál–Lőrincze Lajos: Nyelvművelés. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. (Szöveggyűjteményében átdolgozott kiadás, 1999.) 121. p., 167. p.

[173] Pl. Lehr Albert, vö. Arany János: Toldi. 14. kiadás. Magyarázta: Lehr Albert tanár. Franklin-társulat, BUdapest, é. n. (1922.)

[174] Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvművelés. Magvető, Budapest, Gyorsuló idő, 1980. 15. p.

[175] Idézi: Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvművelés. Magvető, Budapest, Gyorsuló idő, 1980. 15. p.

[176] Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvművelés. Magvető, Budapest, Gyorsuló idő, 1980. 25. p.

[177] Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvművelés. Magvető, Budapest, Gyorsuló idő, 1980. 26. p.

[178] Szépe Györgynél már korábban is előfordul. Balázs Géza: A nyelvművelés feladatai. 247–9. In: Magyar nyelv. Szerk.: Balázs Géza. Corvina, Budapest (Érettségi témakörök, tételek), 1994. 249. p.

[179] Fábián Pál–Lőrincze Lajos: Nyelvművelés. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. (Szöveggyűjteményében is átdolgozott kiadás, 1999. 114. p.)

[180] Glatz Ferenc: Tézisek az anyanyelv ápolásáról, kutatásáról, korszerűsítéséről. Magyar Tudomány, 1997. XLII/10. 1244–1246.

[181] Glatz Ferenc szerk.: A magyar nyelv az informatika korában. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999.

[182] Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvművelés. Magvető, Budapest, Gyorsuló idő, 1980. 346. p.

[183] Grétsy László: Nemzetközpontú nyelvművelés. Magyar Nyelvőr, 1993. 402–404.

[184] vö. Békés István: Napjaink szállóigéi. 1–2. 2. jav. bőv. kiadás. Gondolat, Budapest, 1977. 1997. 742. p.

[185] Grétsy László szíves közlése

[186] Herman József–Imre Samu: Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. Magyar Tudomány, 1987/7–8. 513–531.

[187] Glatz Ferenc, 1997. szeptember 26. Duna Televízió

A magyar nyelvművelés eredményei

A magyar nyelv tudatos bővítésének tehát több korszakát is elkülöníthetjük. A magyar nyelv első tudatos művelőinek a 16. századi humanistákat, élükön Sylvester Jánost tartjuk. A „klasszikus" nyelvújítás valójában a felvilágosodás és a reformkor időszakára esik; tágabb értelemben azonban az 1772-től kezdődő kb. 100 évet értjük alatta. Beszélnek „második" nyelvújításról is, ez a *Nyugat* folyóirat korszakának (1908–1941) „stílusújítása". Közismert az írói nyelvművelés, valamint a *sportnyelvújítás* kifejezés is. Napjainkban elsősorban a *tömegkommunikációban felbukkanó felhívások*ban találkozhatunk nyelvújító (leginkább szómagyarító) törekvésekkel.

A magyar nyelvújítás szakaszai

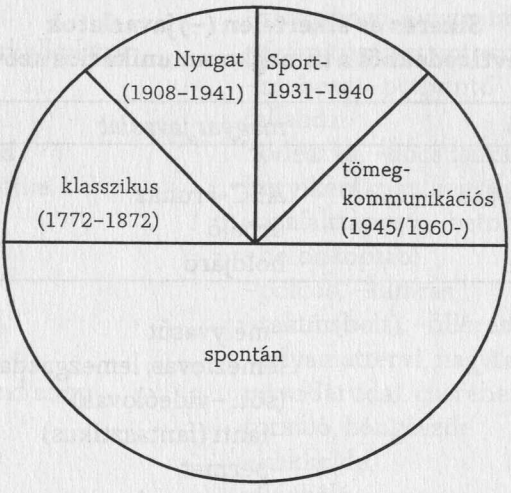

1931-ben főként újságírók és lelkes sportbarátok közreműködésével a sportnyelvet megújították. Ez volt a sportnyelvújítás.

start	rajt
ring	szorító
szvetter	ujjas
tréner	edző
dressz	mez

finis	hajrá
túra	portya
derbi	rangadó
groggy	roggyant
korner	szöglet
back	hátvéd
off side	les
hands	kezezés
dribliz	cselez
volley	röpte
backhand	fonák
planche	pást
meccs	mérkőzés
kondíció	erőnlét
drukker	szurkoló

A tömegkommunikációs szómagyarítás eredményeit Grétsy László nyomán így összegeztem.[1]

Sikeres és sikertelen (–) javaslatok az elmúlt évtizedekből a tömegkommunikációs szóújításban

nemzetközi szó	*magyar javaslat*
hatvanas évek:	
szupermarket	ABC-áruház
szputnyik	űrhajó
lunar mobile	holdjáró
hetvenes évek:	
metró	–mélyvasút
disc jockey	lemezlovas, lemezgazda (sőt: –videólovas)
sci-fi	–fanti (fantasztikus)
spray	–permet
grape-fruit	–citrancs, –kesernye
nyolcvanas évek:	
talk show	telefere, tóksó
surf, windsurf	szélvitorlás, széllovas, –szélsikló, -deszkavitorlás
audiovizuális	–hangos-képes
biatlon	sílövészet
hot dog	–vifli (virslis kifli), –bundás
walkman	sétálómagnó

aerobic	-sporttánc, -tánctorna
audiokazetta	hangkazetta
videokazetta	képkazetta
music center	-zenebarlang
solarium	-fényfürdő, műnapozó
image	arculat, -hírkép, -közkép
slogan, szlogen	jelszó, -jelmondat, -vivőszó
body building	testépítés
komputer	számítógép
know how	-fortély, mithogyan
teletext	képújság
kilencvenes évek:	
printer	nyomtató
telefax	távmásoló
marketing	piacszervezés
menedzser	igazgató
privatizál	magánosít
file	-programnév, állománynév
recycling paper	-újrapapír, -ökopapír
jet-ski	-vízirobogó, -vízirobi
menedzserkalkulátor	-számítógépes notesz, -zsebész, -pöttyintő
squash	fallabda
snow board	hódeszka, -hócsúszka
mountain bike	hegyikerékpár, hegyibicikli, -hegyike
city bike	-aszfalttaposó, -betoncikli, -betonkoptató
diszkont	-polcos, -kamrás, -raktár(bolt), -filléres
projekt	-folyamatterv!, nagyterv!
second hand shop	másodáruda!, csereberebolt!, turkáló, böngészde
peep show	-kukkolda
internet	világháló
e-mail	emil, ímél, drótposta, villanyposta, villámposta
home page	honlap, ottlap
@ (at)	kukac
hand-out	kiosztmány
multisport	naturatlon
mobiltelefon	mobil, -kézitelefon, -maroktelefon (bunkofon)

A magyar nyelvművelés eddigi legnagyobb eredménye az, hogy a 19. században a magyar nyelvet modernizálta, alkalmassá tette a folyamatos megújulásra, fejlesztésre. Létrehozta a nyelvművelés alapintézményeit. A nyelvművelési irányzatok indították el a népköltészeti és nyelvjárási gyűjtést, a nyelvtan- és szótárkészítést, hozták létre a Magyar Tudós Társaságot (a mai Magyar Tudományos Akadémiát), valamint különféle fórumokat teremtettek (társaságok, folyóiratok, később konferenciák, a Nyelvtudományi Intézeten belüli nyelvművelő csoport, közönségszolgálat, kiterjedt tömegkommunikációs ismeretterjesztés stb.). Jelentős, népszerű nyelvészek (pl. Bárczi Géza, Lőrincze Lajos), irodalmárok, írók (a 19. század szinte összes jelentős írója, a 20. században Kosztolányi, Gárdonyi, Illyés stb.), művészek (pl. Kodály Zoltán, Péchy Blanka), valamint teológusok vállalták a nyelvművelést, akik személyes példájukkal teremtettek mintát.

Széles társadalmi rétegekben, már a 19. század óta nem csak a humán, hanem a reál értelmiség, sőt a polgárság, köznemesség, a művelt parasztság körében is meggyökereztették a nyelvi odafigyelést, fogékonyságot, érzékenységet, tudatosságot. Ez egyúttal fontos hagyományteremtés is volt: Magyarországon a nyelvi kérdések iránti figyelem különleges értékké vált. Ez a különleges érzékenység a mai napig él a társadalomban, s erre lehet alapozni a jelen kor nyelvművelését is.

A tudatos nyelvművelésnek ugyancsak komoly eredménye a gyakorlati megoldások mellett az elméleti megalapozás és szüntelen átgondolás: a nyelvművelés elvi és módszertani elveinek kialakítása és kiigazítása, a nyelvművelő hibák kiküszöbölése, új utak keresése. Ezek legfőbb fórumai az alapvető szótárak, kézikönyvek (napjainkban pl. *Nyelvművelő kézikönyv I–II., Nyelvművelő kéziszótár),* a tömegkommunikációban folyó nyelvművelés, a különböző konferenciák, rendezvények, előadássorozatok.

Az 1945, de különösen az 1959 utáni magyar nyelvművelés megújulást, korszakváltást is jelentett, de a magyar nyelvművelés mindig a „megszüntetve megőrzés" jegyében, vagyis a hagyományok figyelembevételével haladt tovább, újult meg.

A nyelvművelést a mindenkori jelen nyelvi problémáira legérzékenyebben figyelő, sőt válaszoló „gyorsreagálású hadtestként" is fölfoghatjuk. A tudomány módszere az alaposság, a pontos (dokumentálható) adatközlés, a mérhetőség, az ellenőrizhetőség és ebből fakadóan bizonyos távlatosság és óvatosság. A nyelv azonban napi változásban van: a társadalom igényli, hogy a szakemberektől (esetünkben: nyelvészektől) lehetőség szerint gyors választ kapjon kérdéseire. A nyelvtudományban a nyelvművelők szolgáltatják ezt a „gyorssegélyt": részben tudományos ismeretterjesztést, részben szakmai nyelvi tanácsadást végeznek. Ezzel a munkájukkal *a nyelvtudomány társadalmi jelentőségét, hasznosságát növelik.*

A *Magyar nyelv értelmező szótára,* illetve a *Magyar értelmező kéziszótár* 1972-es megjelenése után sokáig nem volt szervezett „szógyűjtés", szófigye-

lés. Különösen a rendszerváltozás nyelvi hatásai hívták föl a figyelmet az új szavakra, jelentésekre, s arra a szükségszerűségre, hogy gyorsabban megújítandó szótárakra van szükség. Az azonnali reagálás továbbra is a napi nyelvművelésben maradt fenn,[2] valamint a nem nyelvész szakemberek próbálták meg pótolni az űrt.[3] Végül 1997-ben az MTA Nyelvtudományi Intézete is elindította az *Új szavak és jelentések* című sorozatát.[4] Ez a munka kapcsolódik az új értelmező szótár munkálataihoz, de továbbra is szükség van a napi, a nyelvművelésben meglévő szófigyelésre és segítségnyújtásra.

Nemzetközi minták is vannak a rendszeres szófigyelő, szóészlelő, nyelvkritikai tevékenységre.[5] A magyar nyelvkultúrában ilyen feladatot lát el az *Édes Anyanyelvünk* új rovata (*Címszavak az új értelmező szótárhoz),* amelyben 1998-ban a következő szókat dokumentálták:

biopiac, domborít, fekvőrendőr, hivatásosítás, logo, pillepalack, STB (szexuális úton terjedő betegségek), *vasaz,*[6] *autóbuszöböl, cool, dartozik, időjós, kazettofon, kukac, növekedéscsökkenés, termálturizmus, totózik.*[7] 1999-ben pedig: *Avemar, euró, fókuszál, hektikus, hullámossütő, ökoturista, rejtett tanterv, teleház,*[8] *alulteljesít, bevásárlóközpont, bevásárlónap, esélyegyenlőség, kompromisszumkészség, konflikuskezelés, laptop, -os, másság, mozicsatorna, normakontroll, pótcselekvés, ráncfeltöltés, sikertörténet, térnyerés, urnakoszorú,*[9] *bérkoldulás, élménygyógyfürdő, fejvadászat, fehérgalléros bűnöző, kiléptető lakás, látványpark, morgatópróba, multi, telefonszex, videokonferenica,*[10] *agrárium, akció, apás szülés, befizetőazonosító, béna, -ázik, lenyúl, penge, szerkezetkész, szociálturizmus, titokminiszter, trafál, várostűrő,*[11] *béranya, bodyterem, eurofóbia, farkasfog, fehérgalléros bűncselekmény, feng shui, királyi tévé, nullatolerancia, maffiatörvény, olajszőkítés, szoláriumbarna, szolibarna, türelmi zóna, vonalkód.*[12]

Zimányi Árpád[13] áttekintette az 1945–1985 közötti korszak magyarországi tömegkommunikációs nyelvművelését. Hatalmas gyűjteményéből most csak azt az áttekintését idézem, amely a divatszók (divatos kifejezések) első dokumentálására vonatkozik:

(1956-ig jórészt a mozgalmi nyelv divatos szavai, kifejezései.)
1952 – komoly, döntő, szűk keresztmetszet, súlypont, irányt vesz
1953 – irányvonal, objektív nehézség
1954 – alapszerv
1955 – minőség
1956 – élenjáró
1959 – eredményez
1961 – alapvető, széles, messzemenő, maradéktalan
1962 – gyakorlatilag, úgy tűnik, meglátás, mint olyan
1963 – egyfajta
1966 – magas

1967 – indul, leszögez
1968 – biztosít, rendkívül(i), jelen pillanatban
1970 – probléma, mini, butik
1971 – téma
1972 – szuper, születik, ugyanakkor (ebben az évben vita folyik a Magyar Nemzetben a divatszavakról)
1973 – információ
1974 – közel (a körülbelül helyett), össznépi, sima
1975 – csúcs (-konferencia, -értekezlet)
1976 – azt követően, azt megelőzően, újszerű, látványos, hatékony
1977 – szembesül, anyag, megold, végrehajt, üzemel
1978 – komplex
1979 – korrekt, izgalmas, problematika, amennyiben
1980 – történik, kooperáció, válság
1981 – centrum, számottevő, globális
1982 – külhon(i), nyitott valamire, firtat, kivált (helyettesít értelemben)
1984 – informális, igény
1985 – tettenérés (a kritikák nyelvében), valahol, extrapolálódik

1985-től magam is dokumentálom a magyarországi tömegkommunikáció divatkifejezéseit. Erről készült összefoglalómból idézem a legfontosabb szókészletet,[14] amely gyűjtési módszerét és tematikáját tekintve bővebb, mint Zimányi Árpádé.

1985 kettős jelölés, kulturális fórum, új vállalatirányítási rendszer, vállalati tanács, gyed, tehó (településfejlesztési hozzájárulás), video, géemká
1986 sugárzás, jódizotóp, atomfelhő, csillagbéke, kétszintű bankrendszer, átképzési segély, szanálás, Mundial, Forma I.
1987 jogállamiság, szociális védőháló, reform, reformretorika, kibontakozási program, ÁFA, SZJA, VÁNYA, felbruttósítás (az addigi nettó munkabérek bruttósítása), munkanélküli segély (korábban eufemizálva: átképzési segély), glasznoszty, peresztrojka, kincstárjegy, kötvény, többpártrendszer, előrehozott vásárlás (a januárban várható áremelések miatt), lakodalmas rock (rockosított magyarnóta), aluljáró-irodalom (bulvárirodalom), teleregény (tévéregény, szappanopera), AIDS
1988 Európa-ház, demokratikus szocializmus (a szocializmus „emberarcúvá" tételére tett utolsó nyelvpolitikai kísérlet), állampárt (a volt egy párt, az MSZMP), pártállam (az egypártrendszer), jogállamiság, pluralizmus, lobbyzás, világútlevél, 1956 „új" elnevezése: népfölkelés, Gorenje-korszak (a világútlevél és némi valuta birtokában divattá vált a jugoszlávai fagyasztószekrények vásárlása)

1989 kerekasztal-tárgyalások (a születő ellenzék és az állampárt megbeszélés-sorozata), köztársaság (Magyarország új államformája a korábbi népköztársaság helyett), többpártrendszer, munkásőrség (a pártállam civil fegyveres testületének felszámolása), „négyigenes" választás (választási főpróba pl. a munkásőrség megszüntetésével, a köztársasági-elnök-választással kapcsolatban), Béres-csepp, Celladam („rákellenesnek" tartott, de inkább csak immunerősítő magyar találmányok) új erőre kapó közéleti műfajok: gyorsinterjúk, jelszók

1990 európaizálás, balkanizálódás, ajánlócédula (kopogtatócédula), száznapos türelmi idő, tárca nélküli miniszter, községháza, városháza, polgármesteri hivatal, köztársasági megbízott, önkormánzat, vagyonátmentés, taxisblokád, peep-show, természetgyógyászat, svédcsepp, ingyenkonyha, fax, menedzserkalkulátor
angol divatszó gate: Duna-gate, Szolnok-gate, Tisza-gate, zollgate, külkergate, kukagate, zsarugate stb.[15]

1991 fegyvergate, frakció, frakciószakadás, talponmaradás, kárpótlás, csúsztatás (gyakori zsargonszó: a vitázó ellenfél nézetének nem pontos idézése), Kupa-program, jugoszlávai konflikus (háború), FÁK, menekülttábor, pápalátogatás, világkiállítás-expo, populista, népnemzeti, minimálbér, visegrádi hármak
átnevezési kampány: földrajzi nevek (közterület, közintézmények) „átkeresztelése„

1992 törökinvázió (a jugoszláviai háború miatt a németországi török vendégmunkások Magyarországot használják tranzitútvonalnak), visegrádi hármak (Lengyelország–Csehszlovákia–Magyarország gazdasági megállapodása), a magyarok III. világtalálkozója, nyitott égbolt (a légtér katonai ellenőrzésének engedélyezése), guruló dollárok (korábban az állampárt által a Szovjetuniónak jutattott valutatámogatás), Bős–Nagymaros-konfliktus (magyar–szlovák konfliktus az előzőleg közösen tervezett vízlépcső építésének magyar leállítása, majd a Duna szlovákiai, egyoldalú elterelése miatt), Csurka-dolgozat (az MDF egyik vezetőjének tanulmánya, amely az MDF-ből való kiváláshoz vezetett), konzervatív–liberális, privatizáció (magánosítás), UFO-jelenségek: gabonakör, fűkör; mikró (mikrosütő), CD-játszó, sortűz, kínai piac

1993 médiaháború (a rádió és a televízió „birtoklásáért" folytatott harc), teljes elnöki jogkörrel felruházott alelnök („tejfa"), Csúcs, Nahlik (rádió- és tévé alelnökök), bankcsőd, bankkonszolidáció, nomenklatúra, elit, átmentés (vagyonok és pozíciók megszerzése és megtartása a rendszerváltozás után), gyűlöletkeltés, vízpótlás (a Duna elterelése nyomán a Szigetköz kiszáradását meggátoló tervek), Horthy-újratemetés, Antall-temetés, táblaháború (Szlovákia), alapszerződés-vita (Ukrajna), Duna Televízió (új, műholdas televízió, elsősorban a határon

túli magyarság számára), kínai piac, kínai étterem, „forró ősz", „guruló dollárok", „nyitott égbolt", földárverés, valutatartalék, ombudsman, bróker

1994 boszniai háború, orosz–csecsen háború, háromhatvanas kenyér (a győztes szocialista párt állítólagos ígérete a hatvanas évek „legendásan" olcsó kenyér ára: a 3 Ft 60 fillérbe kerülő kenyér), szociálliberális koalíció, megszorító, nadrágszűkítő (nadrágszíjszűkítő?) intézkedések, forintleértékelés, vagyonadó, expolemondás (világkiállítás lemondása) alapszerződés (a szomszédos országokkal), átvilágító bírák, vízmegosztási tárgyalás, maffia: orosz, ukrán, csecsen, pitbullterrier, telefónia (mobiltelefon, zsebtelefon, maroktelefon, bunkofon, gizdafon)

1995. Bokros-csomag, rosszkedvünk tavasza, olajgate, vonatdobálások, a középosztály lecsúszása, „a fordulat éve", békefenntartó erők (a jugoszláviai háború befejezése után a nemzetközi békefenntartó erők egyik bázisa Magyarországon jött létre)

1996. Tocsik-sikerdíjbotrány: tocsikozás ~ tocsikolás (1 tocsik = 804 millió forint), médiatörvény, autópályadíj, koncessziós autópálya, információs szupersztráda, a robbantások éve, a robbantások ősze, kergemarhakór (szivacsos agyvelőgyulladás), nyugdíj-takarékpénztár, lakás-takarékpénztár, békepartnerségi együttműködés, last minute-utak
jelző: kemény, kőkemény

1997. robbantások, fagyszünet, kerékbilincs, Postabank-csőd, Diana (hercegnő halála), Nyírfa-dosszié, autópályadíj, extasy-tabletta, amfetamin, kereskedelmi tévé (királyi tévé), NATO-népszavazás, civilszféra, zsebszerződés, színesfémgyűjtés

1998. csendes kampány, polgár, Orbán–Torgyán polgár kormány (az azonos magánhangzók miatt nyelvi játék), Postabank-botrány (a második legnagyobb pénzintézet csődje, a bank csak jelentős állami beavatkozással menthető meg), menekülthullám, mohi atomerőmű, autópályadíj-csökkentés, Viagra (potencianövelő gyógyszer), Avemar („rákellenes" gyógyszer), Sláger Rádió, Danubius Rádió

1998-tól a már korábban bemutatott *Édes Anyanyelvünk*-rovatban folyik a szódokumentáció.

A magyar nyelvművelés jelentős eredménye, hogy a nyelv tudatos alakításának lehetőségére fölhívta a társadalom figyelmét, de a nyelvtudomány „kiterjesztésében", átalakulásában, a külső nyelvtudomány „alapozásában", létrejöttében is rendkívül nagy szerepe volt. Ezenkívül más tudományágakat (pl. természettudományokat, műszaki tudományokat) segített, s általában képviselte azt a nézetet, hogy a tudományoknak felelősséget kell viselniük a társadalomért, a tudományok nem önmagukért vannak.

A nyelvművelés fontos területe a helyesírás, amelynek kialakítói és szabályozói jól döntöttek a reformkorban az ún. jottista–ipszilonista háborúban (a jottista álláspont, a korszerű szóelemző mód mellett) a 19–20. század fordulóján a logikai egyszerűsítések bevezetésekor, s alapot szolgáltattak ahhoz, hogy a 20. század végi digitális-informatikai forradalomban a magyar nyelven való írás nem jelent különösebb akadályt, természetesen a helyesírás további karbantartására szükség van.

Nem utolsósorban a magyar nyelvművelés eredménye az is, hogy a *nemzeti kultúra, identitás* kérdése szorosan összekapcsolódott a nyelv kérdésével. A felvilágosodás és romantika mélyen elültette ezt a magyar közgondolkodásban. A nyelvművelés olyan korszakokban is hangsúlyozta és ébren tartotta a nemzeti kultúra, nyelv, identitás fontosságát, amikor a „hivatalos", politikai nézetek ezt egyáltalán nem támogatták, sőt – olykor – káros nacionalizmusnak ítélték, üldözték.

A nyelvműveléshez sokszor kapcsolódott a hatalommal szembeszegülő „passzív rezisztencia", de az „ellenzékiség" is. Ez szembenállás a modern politológia szerint alapvető fontosságú, mert a tudomány eszközeivel és hitelével a közvéleményt pozitív irányba befolyásolja, ezzel korlátozza a totális hatalmak kialakulását.

Kelet- és Közép-Európában a kultúrához, nyelvhez, anyanyelvhez való viszony kiemelt jelentőségű, és sajátos történelmi szerepben vizsgálandó. Ehhez teszi hozzá Herman József és Imre Samu:[16] „a nyelv és a nyelvtől hordozott kultúra elsődleges, érzelmi vonatkozásban is erősen középpontba állított szerepe minden bizonnyal tartósan is a magyar nemzettudat és nemzeteszmény egyik állandó eleme fog maradni, nem kis mértékben népünk nyelvi elszigeteltsége következtében is; hozzátehetjük, hogy ez a nyelvi-kulturális identitáson alapuló nemzeteszmény kellő tudatosítás és mélyebb intellektuális feldolgozás alapján más közösségek nyelvi-kulturális identitásának tiszteletét is szükségszerűen magában foglalja, s így tulajdonképpen magasrendű humanista eszménnyé is képes nemesülni. Ugyanakkor történetileg is magasabb rendű, haladóbb, és a valóságos tényezőknek is jobban megfelel, mint a származásra, genetikai azonosságra alapuló nemzeti-népi azonosságtudat."

A nyelvművelés a *lokalitás* értékeit hangsúlyozta és hangsúlyozza, s ezzel a modern korban a különféle tudósok által vallott – nyelvi és kulturális – sokszínűség (diverzitás) fenntartása mellett foglalt állást – már jóval a globális világ problémáinak divattá vált emlegetése előtt.

Ugyanakkor a nyelvművelés érzékenyen figyel a *globalizálódás* nyelvi problémáira is. A globalitás és a lokalitás dialektikus egységet alkot; bármelyik figyelembe nem vétele, illetve elvetése konfliktusokhoz, emberi és közösségi tragédiákhoz vezet. A globalitáshoz a lokalitáson keresztül vezet az út, a modernséghez a hagyományon keresztül. Ahogy a közismert ökológiai jelszó mondja: „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan". S ha a párhuzamokat

tovább folytatjuk: a nyelvművelés az ökológiai szemléletet jóval megelőzve egyengette az utat a *nyelvökológiá*hoz (nyelvi környezettanhoz, nyelvi *egészlegesség*hez), a „fenntartható nyelv" fogalmához.

A nyelvművelés rendszerint a kulturális elszegényedéssel, a lecsúszással szemben foglalt állást; a kultúra értékeinek (hagyományainak) őrzéséért, a közműveltség emeléséért szállt síkra. Ezzel alapvető értékőrző és emancipációs (participációs) törekvéseket támogatott.

Jegyzetek

1 Balázs Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z, Budapest, 1998. pp. 142–143.

2 Lásd *Édes Anyanyelvünk, Magyar Nyelvőr*

3 Pl. Kis Ádám: Mi micsoda magyarul a számítástechnikában? Tömegkommunikcáiós Kutatóközpont, Budapest, 1986., Fritz Tamás–Karsai Gábor–Pap Emília: A rendszerváltás szótára. Móra, Budapest, 1992., Homonnay Péter: Angol–magyar számítástechnikai szótár. Novotrade, Budapest, 1992., Kövegy Anna–Mandel György–Zolnai Mihály: Internet kisszótár. Kossuth, Budapest, 1996.

4 Kiss Gábor (közreadó): Új szavak és jelentések. Felhívás új szavak és új jelentések gyűjtésére. Pusztai Ferenc gyűjtése. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1997., Kiss Gábor–Pusztai Ferenc: Új szavak, új jelentések 1997-ből. Tinta, Budapest, 1999.

5 Pl. Hollandiában Kuitenbrouwer, Jan: Turbo-taal. Van socio-babble tot yuppie speak. Aramtih, Amsterdam, 1987., Németországban Poerksen, Uwe: Plastic Words. The Tyranny of a Modular Language. (Translated: Jutta Mason and David Cayley). The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 1988/1995., Bickes, Hans–Anette Trabold: Förderung der sprachlichen Kultur in der Bundesrepublik Deutschland. Gesellschaft für Deutsche Sprache, Bleicher Verlag (Materialen und Berichte 40.), 1994. pp. 241–243.

6 Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1998. XX. 4. szám

7 Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1998. XX. 5. szám

8 Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1999. XXI. 1. szám

9 Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1999. XXI. 2. szám

10 Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1999. XXI. 3. szám

11 Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1999. XXI. 4. szám

12 Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1999. XXI. 5. szám

13 Zimányi Árpád: Nyelvművelésünk a tömegtájékoztató eszközökben (1945–1985). Kandidátusi értekezés, 1992. pp. 133–134.

14 Balázs Géza: Modewörter in der Massenkommunikation in Ungarn nach der Wende. (Vorlesung an der Konferenz „Zeichenhafte Aspekte der Veränderung, Berlin, 27 11 1998.) (in press) (Magyarul: Divatszavak a magyarországi tömegkommunikációban a rendszerváltozás után. 27–34. In: Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére. Szerk.: Kugler Nóra és Lengyel Klára. ELTE BTK, Budapest, 1999.)

15 A szó és használata fölkeltette Kontra Miklós érdeklődését is. Alapos szociolingivisztikai elemzését lásd: Kontra Miklós: Közérdekű nyelvészet. Osiris, Budapest, 1999. pp. 115–122.

16 Herman József–Imre Samu: Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. Magyar Tudomány, 1987/7–8. 513–531. Kiemelések tőlem, B. G.

Eszmei törekvések a nyelvművelésben. Nemzetközi áttekintés a nyelvművelést kiváltó okokról, motivációkról, ideológiákról

A nyelvhasználatra vonatkozó megjegyzések, a nyelvi rendszer megjavítására szolgáló törekvések valószínűleg egyidősek az ember beszélő tevékenységének megjelenésével. Aki beszél, aki hallgatja mások beszédét, az értékeli, minősíti is azt. Most az egyszerűség kedvéért ezeket a törekvéseket mind *nyelvművelői törekvések*nek nevezem, s azt vizsgálom, hogy milyen eszmei háttér (ok, motiváció, ideológia) húzódik meg mögöttük.

A nyelvre való reflektálásokat két nagy csoportra oszthatjuk:

a) naiv nyelvművelés
b) tudatos (tudományos) nyelvművelés

A naiv megjegyzések közé soroljuk a megfigyelésen alapuló, a nem tudományos, leginkább önreflexív törekvéseket. A szólásokban és közmondásokban sok, később a tudomány által is igazolt naiv megfigyelést, tapasztalatot találunk. Pl. *Sok beszédnek, sok az alja; Sok beszéd, szegénység; Sokat beszél, keveset mond; Könnyű beszélni, nehéz megtenni; Szó alatt van* (rossz a híre); *Szó szót követ* (szóváltásba keveredik); *Szavába vág valakinek; Nem lehet a szaván elmenni; A jó szó az ellenséget is kibékíti; Egy szó lelket is zavarhat; Egy undok szó nehezebb egy ütésnél.*[1]

A tudatos figyelem a nyelvtudomány megjelenésével kezdődik, de különösen a humanizmus, a felvilágosodás, a romantika és a pozitivizmus eszmeáramlatai lendítenek óriásit a nyelvművelés ügyén.

A naiv és tudatos nyelvművelést egyaránt további két fő csoportba oszthatjuk:

a) konzervatív jellegű törekvések
b) liberális (szabadelvű) jellegű törekvések

Ezeket a megnevezéseket semmiképpen sem aktuálpolitikai értelemben használom, mindkettőnek vannak, lehetnek pozitív és negatív jegyei.

Alapvetően a konzervatív jellegű törekvések közé sorolom a nemzeti mozgalmakkal, az etnocentrikussággal, a hagyományápolással (ortológia), a purizmussal, a nyelv- és kultúra elvesztésének antropológiai félelmével kapcsolatos

nézeteket. Inkább liberális jellegű törekvéseknek érzem a pozitivizmusba, praktikus formákba (neológia), az ösztönös nyelvfejlődésbe, a demokratikus nyilvánosság megteremtésébe vetett hitet, illetve a politikai korrektség nyelvhasználatát.

Eszmei törekvések a nyelvművelésben

konzervatív jellegű törekvések	*liberális jellegű törekvések*
1. nemzeti mozgalmak, etnocentrikusság	5. pozitivista scientizmus, praktikum neológia
2. hagyományápolás, kultiválás, ortológia	6. ösztönös (spontán) nyelvfejlődés elmélete
3. purizmus	7. politikai korrektség
4. antropológai félelem (nyelv- és kultúravesztés) kiegyenlítő irányzat	
8. demokratikus nyilvánosság, hatékonyság (egyenlő esélyek)	

„A hazai jobb..."

A polgári nemzet kialakulásával együtt jelenik meg a hazafiság, a pozitív nacionalizmus, a kor magyar szóhasználatában: *patriotizmus*. A *nacionalizmus* szót a marxista ideológia meglehetősen lejáratta, úgyhogy szükséges a pozitív jelző, de általánosabb, antropológiai értelemben inkább javaslom használni – Szilágyi N. Sándorral egyetértve[2] az etnocentrikusság fogalmát. Az etnocentrikusság: az egyes etnikai közösségek tagjainak az a természetes beállítódása, hogy saját kultúrájukat, nyelvüket más etnikai közösségekhez képest természetesebbnek, jobbnak, szebbnek, „magasabbrendűnek" értékelik. A beszélő számára ugyanis az egyetlen természetes, emberi nyelv a saját anyanyelve. Az etnocentrikusság nem azonos az etnocentrizmussal, azaz a hátrányosan kirekesztő nézetekkel.

A polgári társadalom veti föl a nyelvbővítés, a nyelvgazdagítás, az nyelvi feladatok intézményesítésének kérdését. Ebben a korszakban bukkan föl kodifikáció, a sztenderdizálás, a reformok, sőt a nyelvhalál és a nyelvújjáélesztés problémája.

Sikeres nyelvújjáélesztés történt a walesi, a baszk, a breton, a fríz, a rétoromán, a skót, illetve a héber nyelv esetében. A 20. század elején Magyarországon is tettek kísérletet a kun és a jász nyelv felélesztésére. A kun Miatyánkot a Kunság iskoláiban tanították.

A polgáriasodáshoz, az etnocentrikussághoz kapcsolódik tehát a nyelvújjáélesztés, illetve általában minden nyelvújítás (más nyelvekben: nyelvreform). A közép- és kelet-európai nyelvújításokat a politikai, társadalmi és kulturális elmaradottság váltotta ki. A nyugat- és észak-európai nyelvreformok a társadalmak kiegyensúlyozottabb története miatt fokozatosak, csekélyebb intenzitásúak voltak.[3] De ne feledkezzünk meg századunk nagy nyelvújításairól sem: ilyen az 1922-ben Kemál Atatürk nevéhez köthető eredményes török nyelvreform, amely rövid idő alatt átalakította az írásrendszert, vagy az 1976-os görög nyelvreform, amelynek a nyelv és az írásrendszer demokratizálása volt a célja.

„A régi szép..."

(Az elnevezésben könnyen ráérezhetni „az idegen szép" multikulturális, s Szilágyi Ákos elemzése szerint a problémákat eszétikai síkra terelő jelszóra.) A nyelvre vonatkozó reflektálásból „gyengédebb", líraibb, esztétikai törekvések is fakadnak, ez pedig a *romantikához kapcsolódó hagyományápolás, -őrzés, kultiválás* (művelés, megkedveltetés). Ennek mélyén a múlt értékeinek megbecsülése, védelme áll. Az *ortológus* (a régihez ragaszkodó) törekvéseket ugyancsak ide sorolhatjuk. Tágabb összefüggésben a reneszánszban bukkan elő ez a felfogás, jellemzi a klasszicizmus eszmevilágát, az antikvitás iránti nosztalgiát. Nem véletlen, hogy a reneszánszban, a humanizmusban bukkan elő az *anyanyelvűsítés*.

Ehhez az eszmeáramlathoz tartoznak az olyan kijelentések, hogy a „régi értékes, a mai kevésbé értékes", a „tiszta múlt", „a nyelv romlik", „a nyelvjárások pusztulnak" stb.

Egyszerű képlettel:

régi = értékes

mai = kevésbé értékes (értéktelen)

Ez a felfogás nem nyelvtudományi kérdés. Ilyen attitűd jellemzi pl. a japánok nyelvhez való viszonyát – holott nem is beszélhetünk japán nyelvművelésről.

A magyar nyelvművelésben a sok példa közül csak Révai Józsefet említem, aki a *Halotti beszéd* első közreadója is volt, s az ómagyar nyelvemlék nyelvhasználatát mint követendő példát ajánlotta. Ennek folyománya a 18. század végére már csaknem kihalt *ikes ragozás*nak a felélesztése, s ezzel az irodalmi és iskolai nyelvnek az eltávolodása az élőbeszédtől.[4] Az ikes ragozás „klasszikus" korszaka Simonyi szerint kb. 1660-ig tartott – száz évvel későbbi fölelevenítése és iskolai oktatásba való bevonása, terjesztése különleges (korpusztervezési) nyelvpolitikai feladat volt. „Sikere", eredménye kettős: 1. Az ikes ragozás valóban nem halt ki, egyes esetekben stabil

ikesedési „tendenciák" napjainkban is vannak, 2. Az ikes ragozás teljes rendszere ma már hiányos, az iktelenedési-ikesedési tendenciák olykor kommunikációs zavart jelentenek.

„Panaszkodási hagyomány"

A polgári társadalmakban, a nyelvművelés kezdeti fokain átlépve, cizellált, többirányú törekvések jelentek meg a nyelvvel, nyelvhasználattal kapcsolatban. Ennek egyik jele a „panaszkodás",[5] vagyis a túlzott félelem és óvatoskodás, amely a *nyelvtisztításban, nyelvvédelem*ben, szélsőségesebb esetben a *purizmus*ban ölt testet. Ezt az irányzatot jellemzi leginkább a „helyes–helytelen" *formák* elkülönítése, a központi „norma" fetisizálása. A purista törekvések nemcsak szabályozást, hanem sokszor túlszabályozást is eredményeznek, amelyeknek a következménye lehet a természetes nyelvi tabukon túl mesterséges tabuk, azaz *nyelvi babonák* alkotása, a beszélő oldaláról pedig a hibázástól való félelem, amely túlszabályosított alakokban, norma-túlteljesítésben, hiperurbanizmusokban nyilvánul meg,[6] illetve a „nyelvi sámánkodás", az önjelölt, sokszor jóakaratú nyelvvédők, többnyire laikusok szereplése.

Ezek a törekvések is igen régre nyúlnak vissza. 1662-ben alakult meg Angliában a Royal Society, ennek már volt nyelvművelő bizottsága, bár ez rövid idő után beszüntette működését. 1712-ben Jonathan Swift, a *Gulliver* szerzője az angol nyelv megjavítására tett javaslatot, mivelhogy az angol tele van „barbarizmusokkal" (szórövidítésekkel), és egyre romlik.[7] 1635-ben jött létre a francia akadémia (Académie Française), amely a harcos frankofón nyelvművelés erős bástyája lett. A 20. században sok egyéb ország mellett Finnországban és Csehországban figyelhetünk föl a nyelvféltésre (*Sprachangst*). A Sprachangst mellett a német nyelvű szakirodalom korábban a *Sprachpflege* (nyelvápolás), a *Sprachkritik* (nyelvkritika), azonbelül a *Sprachreinigung* (Purismus, nyelvtisztítás) fogalmakat is használták.[8] A Sprachpflege: a társadalom tudatos tevékenysége a nyelvi normák konzerválására, alkotására és fejlesztésére nyelvészeti, kulturális, esztétikai és politikai szempontból. Ide tartozik a helyesírás, a helyes kiejtés, a nyelvi normák betartása feletti őrködés és a propaganda. A Sprachkritik: szigorú normák alapján, gyakran ideológiailag irányított nyelvi ráhatás; harc a nyelvi manipulációk, a nyelvi divatok, az idegen hatások (Sprachreinigung, Purismus) ellen.

A purista törekvések közé sorolhatjuk a *Magyarosan* folyóirat működésének egy korszakát. A túlzott purizmust Zolnai Béla[9] józan érvekkel támadta *A műkedvelő purista lelki alkata* című esszéjében.

A nyelvművelést sokan csak ezzel a harcos purista tevékenységgel azonosítják, holott a nyelvművelésnek ez csak az egyik, messze hangzó, mert harcos

ága. Németországban éppen ezért napjainkban a korábbi Sprachpflege (nyelvápolás) terminust felváltja a *Sprachkultur* (nyelvkultúra).[10] A magyar szakirodalomban éppen a nyelvművelés többszintűsége miatt javasoltam több ízben is a terminusváltást.[11]

A jó szándékú, hasznos purista törekvések közé sorolhatjuk a sztenderdet kodifikáló törekvéseket, a német DUDEN-könyvsorozatot, az angol Usage Guide-okat (nyelvművelő könyvsorozatok), az *írói nyelvművelés* egy részét, olykor a politikusok nyelvi kérdésekben tett nyilatkozatait (pl. a nyelvtörvények sürgetését).

Mivel a társadalom igényli a nyelvi kérdésekkel kapcsolatos választ, a pedagógusok mellett a nyelvészekre is hárul feladat.

„Minden romlik, pusztul..."

A konzervatív jellegű eszmék között végül szólni kell a nyelvféltés végső stádiumáról, a nyelvvesztés rémképéről mint *antropológiai ösztön*ről, tapasztalatról. Ez az eszme, felfogás tehát már túlmegy a nyelvromláson: a nyelvromlás legvégső lépcsőfokát, a nyelv elvesztését látja. Kiindulópontja ennek is sokszor az idegenszerűségektől való félelem. Mélyén természetesen megvan a „minden romlik, pusztul" antropológiai gondolata: vagyis az, hogy a korábbi korok jobbak voltak; a gyermek- és az ifjúkor szépsége, nosztalgiája. Valószínűleg az élet elmúlásának „diszkrét" érzése lengi körül ezt az érzést. De azért ennél többről van szó. A történelemből ismerünk elpusztult népeket és nyelveket. A nyelveket külső és belső okok egyaránt „pusztíthatják", „romlaszthatják". Pl. gyarmatosítás, elnyomás – az idegenszerűségek ugrásszerű megnövekedése.

Nem véletlen, hogy az idegenszerűséget *barbarismus*nak[12] nevezzük. Ennek sok változata közül az egyik a *barbarolexis*, azaz az idegen szavak helytelen átvétele.[13] Idegenszerű a Cicero által *asianismus*nak (ázsiaiság) nevezett túlzott metaforizálás is, amely túldíszítettséget, egyszersmind homályosságot jelent.[14]

Csak Európában több tucat nyelv halt ki az elmúlt évszázadokban, pl. a kelta nyelvek, a provanszál, a máltai, a szorb, az elbai szláv (a polab). Európán kívül az amerikai indián nyelvek, az eszkimó, s nyelvek százai pusztultak el Afrikában és Óceániában is. Sok nyelvrokon nép nyelve tűnt el, pl. muromák, merják. Magyarországon kihalt a besenyő, a jász, a kun nyelv.

A magyar nyelv halálát jósolta meg a felvilágosodás korában Herder. A jóslatnak „köszönhetően" szinte fellángolt a magyar nyelv és kultúra védelmének ügye. Nyelvművelésünk, irodalmunk óriási erőt merített a jóslatból.

„Leave Your Language Alone!"

(Hagyd békén a nyelved!) – A liberalizmus nyelvi felfogásai között első helyen áll az a nézet, hogy nem kell befolyásolni a nyelvet, a nyelvi változásokat spontán, öntörvényű folyamatnak kell tekinteni. Ennek alapszlogenje: „Leave Your Language Alone" (Hagyd békén a nyelved!). E felfogás szerint *a nyelvben nincsen jó és rossz, helyes vagy helytelen, minden nyelv és nyelvváltozat egyformán értékes,*[15] s mindaddig helyes és helyénvaló valami, ameddig az adott helyzetben megértik.

Ilyen elveket magyar nyelvészek is gyakran hangoztatnak, legutóbb 1997-ben a nyelvművelés-vita kapcsán.

Csak azt mondhatjuk erre Max Black[16] már idézett szavaival, hogy ha „a nyelvhasználót nem nevelnék arra, hogy a beszéd bizonyos módját helyesként (korrektként, grammatikusként) ismerje el, míg másokról tudja, hogy helytelenek, akkor az emberi kommunikáció sokkal esetlegesebb és kevésbé feszes szerkezetű volna, mint amilyen." Azontúl a nyelvi megoldásbeli sokféleség megismertetése, értékelése éppen a társadalmi szerepek elsajátításában, az azoknak való megfelelésben segíthet sokat.

„A cél a hatékony kommunikáció!"

A liberális törekvésekben általában közös a praktikumra, a gyakorlatiasságra, a könnyű használatra való törekvés. Ennek mélyén korábban a *tökéletes nyelv-felfogása,* a felvilágosodás *racionalizmusa,* később az a pozitivista *scientizmus* rejlik, mely szerint a tudomány és módszerei mindenhatóak, a „jobb jövő" tervezhető. Voltaképpen minden nyelvész, nyelvművelő vallja: a nyelvművelés célja a hatékony kommunikáció. A „praktikusok" vagy „dekultiválók" a nyelv egyszerűsítésében látják fő célukat. Ezek föltétlenül neológus törekvések: hiszen a létező nyelvi formák megváltoztatását tűzik ki célul. Ilyen *egyszerűsítő törekvés* jellemezte sok nyelvújítónkat, pl. a legendás Helmeczy Mihályt („Helmeczy, ki a szavak végét elmetszi"), de a mai szóalkotásokban is megfigyelhető ez az irányzat. A helyesírási reformok, köztük az 1996-ban indult, de most is heves viták közt zajló *német helyesírási reform* is az egyszerűsítés jegyében született. Természetesen óriási vita van arról, hogy mennyiben egyszerűsít, s mennyiben okoz zűrzavart.

A *nyelvi praktikum* szélső pontja a mesterséges nyelvek, a nemzetközi segédnyelvek kimunkálása: az interlingvisztika; pl. az eszperantó (Zamenhof), a novial (Jespersen). A mesterséges nyelvek létét a nyelvi jogok, az egyenlőség eszméje ébren tartja.[17]

„Korrekt nyelvhasználat"

A következő jellemző liberális nyelvfelfogás érdekes módon a konzervativizmusnál tárgyalt túlzott purizmushoz vezet vissza. A *politikai korrektség* (political correctness), a faji, a nemi, a szexuális és az osztálykülönbségek verbális megnevezésének kínos kerülése, tulajdonképpen a végletekig vitt eufemizmus. Ennek nyomán pl. Ameriában kialakult egy sajátos nyelvezet, a *PC-nyelv*. A színes bőrűek eszerint *afroamerikai*ak, a szekták *új vallási mozgalmak*, a biszexuálisok *szexuális preferencia nélküli*ek, az alkoholisták *ivási problémákkal küszködő*k stb. A PC teljesen szélsőséges következménye az emancipált nyelvhasználat, vagyis a nemet használó nyelvekben a férfifőlény megszüntetése, pl. a Biblia átírása választható nemekre (he/she) stb.[18]

Milyen érdekes, hogy a nyelvtani nemek kérdése mennyire foglalkoztatja a legkülönfélébb beállítódású nyelvi kérdéssekkel foglalkozókat. A magyar nyelvújítás „hírhedt" eseménye, Folnesics Lajos[19] *Alvinájában* az ún. „nyőstényítés", vagyis a nyelvtani nemeknek a magyar nyelvben való meghonosítása.[20] Kosztolányi[21] írja: Hegedűs Lóránt hozzá intézett cikkében indítványozta, hogy az elbeszélés tömörsége érdekében különböztessük meg egy jellel a nő és a férfi nemét, legalább harmadik személyű névmás esetén (pl. a nő legyen ő, a férfi pedig ű). „Az ötlet elmés, megvesztegető, rendkívül tetszetős. Az ő a finomabb, a nőiesebb, az ű pedig, mely a népnyelvben máris hallható – igaz, mind a két nemre vonatkoztatva –, az érdesebb, a marconább, a férfiasabb." Kosztolányi persze rögtön hozzáteszi: „Csakhogy ez az újítás aligha verne gyökeret, mert sokkal jobban ellenkezik nyelvünk szellemével, mint Baróti Szabó Dávid legerőszakosabb szóalkotása." – A vad neológusok a nemet be akarták vezetni a magyar nyelvbe. Az önelvűség, a tökéletesség hívei közül – a bevezetőben már idézett – Kemény Ferenc a nemnélküliséget emeli ki: „szennyeződés" ... a legtöbb európai (és Amerikába átszármazott) nyelvben van, a nyelvtani *nem* képtelen kategóriájában.[22] – Az amerikai PC-nyelv képviselői a nemi jelölések további kiterjesztését és vagylagos jelölését kívánták elérni.

A PC-nyelv terjedésére a modern hatalmi viszonyok között – sajnos – jó esély van. A jelenség tudatosítása, kritikája miatt Németországban évente megválasztják az év „szótorzszülöttjét", legutóbb ez a *Diätenanpassung* volt: a képviselői jövedelmek kiigazítása. De magyar példákat is ismerünk erre a jelenségre: *árkiigazítás, növekedéslassulás,* vagy az *idegenforgalom* helyett ajánlott *vendégforgalom,* vagy a *cigány* szó helyett javasolt: *roma*. Egy rádiós mondatpéldát is idézek: „Egy olyan apáról volt szó, aki alkoholproblémákkal küszködött". Vagyis: részeges apáról volt szó.[23]

Nem árt idejében figyelmeztetni: a nyelv, azonbelül a szó sohasem lehet bűnös. Hibásak mi, emberek vagyunk, akik a szavakat sértésre, kirekesztésre vagy gyűlöletkeltésre használjuk fel. Természetesen ha egy szóhoz erős negatív konnotáció tapadt, a jóakarat azt diktálja, hogy azt ne használjuk. Ezért

nem mondjuk a szlovákokra, hogy tótok, a románokra, hogy oláhok. S ha a romák azt kívánják, nem használjuk a *cigány* szót se többé. Azonban tudni kell, hogy ez a „nyelvtisztítás" sehová sem vezet, minden szóhoz, szókapcsolathoz újabb és újabb konnotációk tapadhatnak – s nincs megállás. A PC-nyelv Amerikában is zsákutcába jutott. A túlzott korrektség ugyanúgy kommunikációs zavarhoz vezet, mint az egyéb túlszabályosítás.

A kommunikáció mint demokratikus, participációs eszköz

Végül essék szó a magyar nyelvművelés derékhadát leginkább jellemző felfogásról, a hatékony kommunikációt a demokratizmussal, az emancipációval participációval (a társadalomban való demokratikus részvétel jogával) összekapcsoló és azokat célul kitűző egységesítő irányzatról.

A kommunikációelméleti kutatások megerősödésével új lendületet kapott a nyelvművelés is. Hiszen a kommunikációs zavarok, konfliktusok kutatása során sokszor találkozunk a megértés, meg nem értés, vagyis a nyelvművelés régi kérdéseivel. A nyelvművelés által sokszor hangsúlyozott „hatékony kommunikáció" politológiai értelemben kiteljesedik a demokratikus nyilvánosság, egyenlőség alapvető értékével. Aki jól beszél (kommunikál), annak társadalmi és gazdasági lehetőségei növekednek. Aki nyelvileg lemarad, társadalmilag, gazdaságilag is kirekesztődik. A demokrácia jegyében szerveződött a *Plain English Campaign* – a Közérthetően Angolul Mozgalom, amelynek képviselői hangsúlyozzák, hogy a bürokratikus (hivatali) zsargon akadályozza a kommunikációt, kirekeszt, megbontja az esélyegyenlőséget.[24] Sőt, ha a törvények, rendeletek „nyelvét" nem értik a polgárok, akkor könnyen, akaratukon kívül, bűnösökké válhatnak.

Az ellenérvelők szerint a törvénykezés, a jogvédelem ma már annyira bonyolult, hogy egyszerűen már nem lehet fogalmazni. (A joghézagot keresők, vagy pl. az ügyvédek éppen a rosszul fogalmazott törvényekbe tudnak belekapaszkodni.) Ennek ellenére a Közérthetően Angolul Mozgalom már a törvényszövegek előzetes ellenőrzésével kívánja segíteni a közérthetőséget.

Ha arra gondolunk, hogy az adótörvények, biztosítási szabályok, használati utasítások vagy pl. az egyetemi hallgatókra vonatkozó térítési és juttatási szabályzatok már annyira bonyolultak, hogy a szakemberek is ellentmondóan értelmezik őket, gyors segítségre van szükség. Csak egyetlen példa: a közszükségleti cikké vált telefon- és faxkészülékek vagy mobiltelefonok százféle szolgáltatást tesznek lehetővé. Ezek közül az átlagember csak néhányat használ. Magyarországon mintegy félmillió mobiltelefon van, de az olyan egyszerű szolgáltatásokat, mint a hangposta, a szövegküldés, a hívásátirányítás, a hívásvárakoztatás, csak nagyon kevesen használják – mert egyszerűen képtelenek elolvasni és meg-

érteni a mobiltelefonokhoz adott szinte könyvtárnyi használati utasítást. A túlbonyolított szövegek esetében pedig már sérül az ember imformációs joga.

Mint már utaltam rá, német nyelvterületen a Sprachangst és a Sprachpflege terminusokat folyamatosan felváltja a *Sprachkultur* (nyelvi kultúra) terminus – amely egyúttal szakítást jelent a múlttal, az ideologizált nyelvműveléssel, s jelzi a szemléletváltást. A Sprachkultur szűkebb értelemben a nyelvhasználók által a nyelv ortoépikus, grammatikai és stiláris normáinak betartási fokát, mértékét jelenti, vagyis azt a készséget, ahogyan az egyén a nyelvhasználat közben e normákat követi. Tágabb – és újabb – értelemben a társadalom tudatos ráhatását a nyelvhasználókra azért, hogy a legmagasabb szintű nyelvkultúrát érje el.[25]

Bár mindegyik irányzatnak voltak és vannak képviselői, a magyar nyelvművelés véleményformáló élvonala rendszerint ehhez a *kiegyenlítő (konvergens) irányzathoz* tartozott. Lőrincze Lajost nagyon sokan tartották „túl megengedőnek", „liberálisnak", holott szüntelenül a nyelvi hagyományokra, az azokból következő változásokra figyelmeztetett, szelíden értékelt, és a nyelvi önreflexivitásra tanított.

A tömegkommunikációban folyó nyelvi ismeretterjesztés is többnyire ezt képviseli. Blacknél[26] ez a szintetizáló gondolat ekképp hangzik: „Akik helytelenül vagy gondatlanul beszélnek, végső soron jelentésüktől fosztják meg a megjegyzéseiket. Ez a nyelv romlásához vagy degradálódásához vezet, vagyis ahhoz, hogy a nyelv bármit, vagy semmit sem jelentő hangok sorozatára redukálódik. A helyes nyelvhasználat, a nyelv szabályainak való megfelelés végső 'szankciója' az adott nyelvközösségnek azzal kapcsolatos érdeke, hogy megőrizze a nyelv mint intézmény integritását és hatékonyságát." Láthatjuk, hogyan van együtt ebben a felfogásban: etnocentrikusság (nyelvközösség), hagyományápolás, antropológiai félelem, praktikusság és demokratikus nyilvánosság.

Jegyzetek

1 O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. 3. kiadás. Gondolat, Budapest, 1982. pp. 81-82, pp. 643-645.

2 Szilágyi N. Sándor: Hogyan teremtsünk világot? Erdélyi Tankönytár, Kolozsvár, 1996. 27. p.

3 Fodor István: Nyelvújítás régen és ma – Európában és a harmadik világban. 1997. Magyar nyelvőr, 121. pp. 257–258.

4 Simonyi Zsigmond: Az ikes ragozás története. Budapest (Nyelvművelő Füzetek 28.) 1906. 51. p.

5 Panaszkodási hagyomány, Heltai Pál–Nagy Róbert: Nyelvművelés Angliában és Amerikában: a Plain English Campaign. Magyar Nyelvőr, 1997. 397. p.

6 Trudgill, Peter: Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. (Ford. Sándor Klára.) JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 86. p.

[7] Fodor István: Nyelvújítás régen és ma - Európában és a harmadik világban. 1997.Magyar nyelvőr, 121. 258. p.

[8] Szerdahelyi István (szerk.): Alkalmazott nyelvészeti alapfogalmak I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 67. p.

[9] Zolnai Béla: A műkedvelő Purista lelki alkata. Szellem és Élet könyvtára. Új sorozat, 14. szám. Szeged, 1940.

[10] Forgács Tamás: Európai nyelvkultúra és nyelvművelés. Magyar Nyelvőr, 1997. 368. p. a 8. pontban visszatérek rá

[11] Pl. Balázs Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A-Z, Budapest, 1998.

[12] magyartalanság, gör. barbaros

[13] Szabó G. Zoltán-Szörényi László: Kis magyar retorika. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 153. p.

[14] Bencze Lóránt: Mikor miért kinek hogyan. 1. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban. 1-2. Corvinus. A hét szabad művészet könyvtára, 1996. 199. p.

[15] Black, Max: A nyelv labirintusa. Holnap, Budapest, 1998. 57. p.

[16] Black, Max: A nyelv labirintusa. Holnap, Budapest, 1998. 59. p.

[17] Mint már korábban volt róla szó, ld. Gergely Mihály szerk. és vál.: Anyanyelv, világnyelv - Bábel? Mentsük meg a nemzeti nyelveket! Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 1999., Gados László: Virágozzék minden nyelv! Soknyelvűségért és egyenjogú nyelvi érintkezésért Európában. Magyar Eszperantó Szövetzég, Budapest, 2001.

[18] Gerlóczy Ferenc: Egy új nyelv alkonya. (A politikai korrektség mozgalom.) Heti Világgazdaság, 1998. február 28. 83-4.

[19] Folnesics Lajos: Alvina, 1807.Idézi: Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. 37. p.

[20] Pl. őné, valakiné = ő, valaki, Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. 37. p.

[21] Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek. (Összegyűjtötte: Réz Pál.) Szépirodalmi, Budapest, 1971. pp. 78-79.

[22] Magyar Adorján é. n.: A magyar nyelv. Összeállította: Radics Géza. Kiadó és hely nincs feltüntetve [1995 körül] 29. p.

[23] A PC-nyelvről részletesebben l. Balázs Géza: A nyelvi korrektség jegyében... Új Horizont, 2000. 4/39-44.

[24] Heltai Pál-Nagy Róbert: Nyelvművelés Angliában és Amerikában: a Plain English Campaign. Magyar Nyelvőr, 1997. 396-409.

[25] Szerdahelyi István (szerk.): Alkalmazott nyelvészeti alapfogalmak I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 67. p.

[25] Black, Max: A nyelv labirintusa. Holnap, Budapest, 1998. 61. p.

A nyelvművelés-kritika

Ennek a polemizáló fejezetnek a megírására az 1997-ben kitört „nyelvművelés"-vita ösztönzött. 1997. május 9-én az *Élet és Irodalom*ban megjelent egy *Nyilatkozat* 39 nyelvész aláírásával.[1] A *Nyilatkozat* megfogalmazói fölemelik szavukat az ellen a javaslat ellen, „hogy a magyar nyelvet rendeleti úton kell megvédeni egyes 'károsnak' ítélt folyamatoktól (közelebbről az idegen szavak, fordulatok használatától.) (...) A helyzet veszélyessége éppen abban rejlik, hogy ez a javaslat igen elterjedt – a tudomány mai állása szerint téves – nézeteken alapul. (...) Az idegen szavak, kifejezések különleges helyet foglalnak el (...) az idegentől való ódzkodás alighanem ősi ösztöneinkhez tartozik. Ezt az archaikus ösztönt használják ki a különböző idegengyűlölő és fajgyűlölő ideológiák is. Ezért érezzük – ha nem gondolunk bele jobban –, hogy az idegen szavak 'furcsák' és 'csúnyák', holott valójában csak idegenek, újdonságok a nyelvünkben. (...) végül is mindig a beszélők többségének nyelvhasználata dönti el, hogy meghonosodik-e a nyelvben egy-egy új kifejezés. Nem lehet azt állítani, hogy a konzervativizmus a nyelv 'érdekét' szolgálja, és különösen nem szabad törvénybe iktatni ilyen álláspontot. (...) Kétségtelen, hogy az idegen szavak átvétele – amit hosszú távon kommunikációs szükséglet határoz meg – egyben idegen kulturális befolyásról is tanúskodik, de nevetséges lenne azt állítani, hogy magát a kulturális befolyást csökkenteni lehetne az idegen szavak kirekesztésével vagy más 'nyelvvédő' rendeletekkel. Kihalt nyelvekről tudunk ugyan, de abszurditás lenne azt állítani, hogy a magyar nyelvet ez a veszély a legcsekélyebb mértékben is fenyegetné. (...) A nyelv változása demokratikus folyamat, és ez jól is van így..." A *Nyilatkozat*ból sajtópolémia lett.[2] Nyilvánvalóvá vált, hogy a nyelvtudományon belül két nagy tábor van: az egyik, az inkább elméleti nyelvészetet, illetve más nyelvek nyelvészetét művelőké (az aláírók között több az angol nyelvészettel foglalkozó), valamint elsősorban a magyar nyelvtudománnyal foglalkozóké. A *Nyilatkozat*ban megszólalók a nyelv demokratikus és öntörvényű fejlődése mellett törtek lándzsát, a velük vitatkozók külföldi és hazai példák alapján a nyelv(használat) irányíthatósága, befolyásolhatósága mellett érveltek.

Arra meglehetősen korán árnyék borult, hogy a kiváltóok – nyelvtörvénynyel az idegen szavak ellen – hivatalos nyelvésznek, nyelvművelőnek soha nem volt törekvése, célja. A vitát megelőzően az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága közzétette egy korábbi, e témában született jegyzőkönyvét: „A bizottság egyhangú véleménye a következő volt: Általában a nyelvtörvények monopo-

lisztikus szándékúak és kizáróak vagy legalábbis korlátozó hatásúak. Ebben semmiképpen sem volna kívánatos követni őket. Nem nyelvtörvényre van tehát szükség (az kimondottan káros lenne), hanem egy olyan, az alkotmányba belefoglalt elvi útmutatásra, amely az országunkbeli összes nyelv használatáról egységesen rendelkezik, s amely esetleg egy későbbi, akár csupán egy-egy területre – például a tömegtájékoztató eszközök nyelvhasználatára stb. – kiterjedő szabályozáshoz kiindulópontul vehető."[3]

A sajtó-, valamint rádiós és televíziós recepciót 1997-ben követte az MTA nyelvstratégiai programja. A mostani fejezet elsősorban az 1997-es vita tételeire épít, bár némely kijelentés távolabbi eredetére is utalni fogok. Minden pontban először az állítást, majd pedig annak kritikáját találjuk.

---

1. *A magyar nyelvművelés túlreprezentált.* „Ha egy laikust kérdezünk meg arról, hogy mivel foglalkoznak a nyelvészek, akkor először valószínűleg a nyelvművelés jut eszébe. Hosszabb kérdezősködés után esetleg még a nyelvtanítás és a filológia is szóba jöhet. Ez híven tükrözi a fenti területek súlyát Magyarországon, hiszen ezek mellett minden nyelvészeti tevékenység eltörpül."[4] – A magyar nyelvművelés közismertsége egyrészt fakad alkalmazott nyelvtudományi szerepéből, másrészt a hagyományából, kiváló képviselőiből, akik képesek voltak a tudomány „kommunikálására". A nyelvtudományban azonban a nyelvművelés az elmúlt évtizedben a perifériára szorult. A Nyelvtudományi Intézetben gyakorlatilag jelentéktelenné zsugorodott a nyelvművelő osztály; a kutatási pénzek egészen kicsiny százaléka jut nyelvművelésre; a tömegkommunikációban is kimutathatóan csökkent a nyelvművelés jelenléte. A kritika egyébként nehezen értelmezhető: ha valóban így lenne, miért baj ez egy másik nyelvész számára? Tegyünk egy másik tudománnyal kapcsolatban ugyanilyen kijelentést: „a szívbetegségek kutatása túlreprezentált". (És akkor mi van?)

2. *A nyelvművelés nem tudomány.* A nyelvtudomány születésénél a nyelvészekben még egyszerre élt a nyelv kutatásának, leírásának és a lehetséges „javításának" eszméje. A 20. században azonban egyes nyelvészek munkásságában ez élesen szétvált. Bizonyos nyelvészek csak a kutatás-leírás, mások csak a nyelvművelés feladatát vállalták. És természetesen akadtak továbbra is olyan nyelvészek, akik mindkét feladatot azonos fontosságúnak tartották és azonos színvonalon ellátták. Tekintélyes nyelvészek határolták el magukat a nyelvműveléstől. Gombocz Zoltán sokszor idézett nyilatkozata: „(...) a nyelvészek érdeklődése nyelvhelyességi kérdésekkel szemben feltűnően csekély. A legtöbb nyelvész, ha nyelvhelyességi kérdésekben döntőbírának felhívják, ha őszinte merne lenni, azt felelné: én a nyelv történeti fejlődését vizsgálom, törvényeket állapítok meg benne, de bírája nem akarok lenni, vagy: magam is szeretném tudni, hogy mi a nyelvhelyesség".[5] Illetve szállóigévé vált Laziczius Gyula mondása: „A nyelvtudomány nem nyelvművelés, a nyelvművelés nem nyelvtudo-

mány"[6] – Ebben a nyelvészeti kritikában végeredményben *a belső és a külső nyelvtudomány ellentéte* rejlik. A belső nyelvtudomány szerint a nyelv a beszélők érzelmeitől függetlenül, „tiszta" steril szabályokkal leírható rendszer. Ez természetesen lehetséges megoldás, a nyelvtudomány története során általában erre törekedett. A külső nyelvtudomány szerint a nyelv több mint struktúra: cselekvés, érzelem, szimbólum stb., amely nem választható el a beszélő közösségektől, tehát ezekre is kiterjeszti a leírást.[7] A tudományosság kérdése, kritériuma, területe általában minden tudományban fölvetődik az ismeretterjesztés, tágabban: a tudományos eredmények társadalmi kommunikálásának kérdésekor. Mélyén általában a tudományos élet szociálpszichológiai jelenségei rejlenek: különféle csoportok, értékek, felfogások küzdelme. A tudomány, *a tudás* végeredményben *közösségileg jóváhagyott ismeret, hiedelem.*[8]

3. *A nyelvművelés nem tudományos.* A nyelvművelők egyéni véleményt, ítéletet mondanak, adataikat tudományos felmérésekkel nem támasztják alá. Jellemző a *definiálatlanság,* a szociológiai háttér hangsúlytalansága, sokszor a vulgarizálás. „A helyes formák kijelölésében... az értékelést nem előzi meg teljes körű számbavétel";[9] „Diagnózis nélküli terápia".[10] – Valóban, a tömegkommunikációban folyó nyelvművelésben sokszor hallani olyasmit: „gyakran hallom„, „újabban sokszor előfordul", „egyre feltűnőbb" stb. Ezek a reflexiók valóban nem bírnak – túl sok – tudományos értékkel, hiszen nagyban függenek a reflektáló nyelvész műveltségétől, származásától, érdeklődési körétől, lakóhelyétől, újságolvasási, rádióhallgatási és tévénézési szokásaitól stb. Egyes nyelvművelők inkább a *Népszabadság*ból, mások inkább a *Magyar Nemzet*ből idéznek példákat. Ez nem azt jelenti, hogy más központi vagy vidéki lapokból kevesebbet idézhetnének – de ők ezeket követik figyelemmel. A tallózó, fölfedező, fölfedeztető gyűjtés és közreadás valóban nem tekinthető tudományosnak; de alapmozzanata, a megfigyelés (ha az pontosan dokumentálva van) – elfogadott tudományos módszer. Erre a megfigyelésre kell és lehet építeni a további tudományos módszereket (pl. az interjút, kísérletet, más kvantitatív felmérést). A nyelvművelők valóban sokszor megállnak ennél a kezdeti pontnál; de már ezzel is fontos dolgot cselekedtek. Az e pontról való kimozdulás miatt javasoltam már –Lőrincze Lajos nyomán – korábban a *szociolingvisztikai*(lag megalapozott) *nyelvművelés* kifejezést; vagyis *a nyelvművelés szociolingvisztikai kibővítését.* Egy leendő nyelvstratégiában ennek központi szerepet képzelek el. A *definíciótlanság*gal kapcsolatban azonban szükséges megjegyzést tenni. A társadalomtudományokban általában megfigyelhető, hogy egy-egy jelenséget a kutatók megközelítően jól és sokféleképpen leírnak, a definíciókkal azonban bajban vannak. Csak a nyelvtudomány legszűkebb környezetéből érdemes fölemlíteni a kultúra, a stílus, a mondat vagy a szöveg definiálási kísérleteit. Ezt a hiányosságot tehát nem lehet kizárólag a nyelvművelés számlájára írni.

4. *Nincs nemzeti tudomány. A tudomány nemzetközi. A nyelvtudomány nem egységes.* A nyelvészet mögött nem áll egységes nyelvtudomány, a nyelvtudomány visszavonhatatlanul részekre hasadt. „... Magyarországon csak azon az áron lehet tovább táplálni a nyelvtudomány egységességének illúzióját, hogy elutasítjuk a nemzetközi normákat. (...) Az a kérdés, hogy megrekedünk-e a provinciális, ismeretterjesztő színvonalú tudományosságnál, vagy felzárkózunk a nemzetközi élvonalhoz... Meggyőződésünk, hogy nem egyetemes, 'bensően magyar' nyelvészetnek nincs létjogosultsága. (...) Az ilyesfajta nacionalista áltudományosság ellen a kis népek csak egyetlen módon, az egyetemes, objektív tudományosság fegyverével védekezhetnek."[11] – Végeredményben a tudomány megítélése valóban csak nemzetközi összehasonlításban lehetséges. Vannak jogos egyedi utak, kísérletek is. És vannak olyan tudományok, amelyek szorosabban kapcsolódnak egy-egy régióhoz, néphez, nyelvhez; már csak azért is, mert a tudománynak is van lokális értéke és kiterjedése. Ilyen értelemben használhatjuk a „nemzeti tudományok" kifejezést. Nehéz lenne „magyar ősrégészetről" beszélni, de lehet magyar honfoglalásról, Árpád-korról, dualizmusról, ó- vagy középmagyar kori nyelvészetről, magyar hangsúlyozásról és mondatról. Vannak „erősen helyi orientációjú diszciplínák", amelyek nem mérhetők nemzetközi hivatkozási adatokkal. Holland példát idéz Kiss Jenő:[12] *„Because of their strong local impact, and do lack international impact completely... Their 'local' research performance cannot be assessed in these cases with ISI (= Institut for Scientific Information) citation data".* A nyelvtudomány nem egységes voltát hangsúlyozni kell, s a tudománypolitikának is figyelembe kell ezt vennie. Valamint: a tudományban benne kell lennie *a kísérletezés szabadságának*. Ily módon talán nem kellene mindenkinek nemzetközi „trendekhez", iskolákhoz fölzárkóznia; az egyetlen összevethetőség: a *nemzetközi színvonal.* A modern világban is gyakran előfordulnak meglepő, nem várt tudományos fölfedezések. Végeredményben *minden tudományos eredmény relatív.* Umberto Eco írja: „Aki ma is érvényesnek tartja tanait, az vagy nagyon fiatal, vagy nagyon naiv, vagy nagyon remete, vagy hazájától nagyon messze él".[13]

5. *A nyelvművelés alkalmazott tudomány.* – A „tudomány és az alkalmazott tudomány kettőssége" felfogás sok vita tárgya, ráadásul történetileg-társadalmilag is meghatározott. A nyelvművelés esetében különösen éles felfogásbeli különbségek ragadhatók meg. Fülei-Szántó Endre[14] így látja: „A nyelvművelés mint szakma és hivatás különös kettősségben él: sokan benne látják a nyelvvel való tudományos és nem tudományos foglalkozás lényegét. (...) Nos e téren két egymásnak ellentmondó hiedelemstruktúra hat...: A 'science pure', az öncélú elmélet, a 'theóriész heineken' ógörög ideáljának preferálása, avagy éppen a szűkebben értelmezett gyakorlati szempontok előnyben részesítése." Penser alkalmazott nyelvészeti modelljében így látja a nyelvészeti tevékenységet:

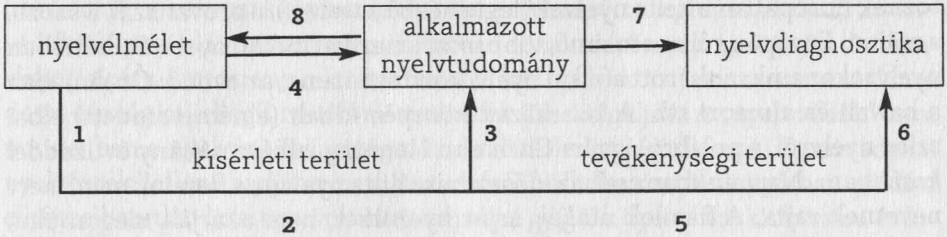

Penser[15] alkalmazott nyelvészeti modellje: 1. kiválasztás, 2. összehasonlítás, 3. korrekció, 4. előalkalmazás, 5. módosítás, 6. alkalmazás, 7. eredmény, 8. visszajelzés

Fülei-Szántó szerint az alaptudomány és az alkalmazott tudomány jelentéskörébe bizonytalan. Nemcsak az elmélet és gyakorlat kulcsfogalmait kellene használni, hanem ezzel szemben egy fogalmi triádot is: a) elmélet, b) a gyakorlat elmélete, c) gyakorlat. „A gyakorlat elméletébe tartoznék a rendszerelemzés, a szervezés, a folyamatábrák tüzetes megalkotása, egyszerű szóval a megvalósítás mikéntje, apró szakaszainak sorrendje. Mind az elméleti nyelvtudomány intézményes munkája, mind a nyelvoktatás, nyelvművelés, retorika stb. rászorulnának egy jól átgondolt, megvalósítható, bizonyossággal megállapított predikción alapuló munkára".[16]

6. *Egy nyelv nem „romolhat el".*[17] – A nyelvművelő irodalom másik leggyakrabban idézett közhelye: „romlik a nyelv", „veszít tisztaságából, magyaros jellegéből" stb. Ezek a kijelentések ismerősen a francia vagy a német nyelvvédő mozgalmakból is. Alapjuk ugyancsak *antropológiai élmény.* „Ez az érzelmi beállítódás – mutatis mutandis – összevethető talán azzal a jelenséggel is, amely lényegében minden kor idősebb nemzedéke által a saját kora fiatalságáról kialakult negatív vélemények túlzásaiban is tükröződik".[18] – A nyelvészek természetesen tudják, hogy a szemünk előtt, fülünk hallatára a nyelvhasználat tényei nyilvánvalóak, tehát nem a nyelv romlik, hanem a nyelvhasználat körülményeiben lehet *változásokat* tapasztalni. A „nyelvromlás" a legtöbb esetben tulajdonképpen a „kommunikációs zavarok, konfliktusok" szinonimája. Újabban a nyelvművelők sokkal inkább ezt mondják: *„A nyelv, nyelvhasználat változik;* a változás iránya csak sokoldalú elemzéssel állapítható meg". Ugyanakkor a „romlás" sem teljesen elvetendő kifejezés: a romlás negatív irányú „fejlődést" jelent, eredménye *egy nyelv szociális visszaszorulása,* végül pedig akár *kihalása.* S a világtörténelemben igenis van példa visszaszoruló, történeti, szociológiai tényezők miatt „nyelvileg" pusztuló, sőt kihaló (és kihalt) nyelvekre is. Fodor István[19] példája: „Az idegen szavak beözönlése végzetes lehet valamely nyelvre nézve, ha beszélőinek száma viszonylag kevés, és az idegen hatás a nagyobb tekintély és a politikai hatalom révén terjed. A múltban száza-

val haltak ki nyelvek ilyen okokból. Napjaink veszélyeztetett nyelvei közé tartoznak Európában a kelta nyelvek (legkevésbé a walesi), a provanszál, a szorb, a máltai; Európán túl az eszkimó, több írott amerikai indián nyelv; Szibériában nyelvrokonaink; sok írott afrikai nyelv, köztük a nama, az evonó; Óceániában a hawaii és a maori stb. A 18. század közepén kihalt (elnémetesedett) elbai szláv nyelvről, a polabról így írt Christian Henning lelkész néhány évtizeddel korábban: „Napjainkban csak az idősek beszélik a nyelvet, a fiatalok nem, mert nevetnek rajta. A fiatalok utálják saját nyelvüket, nem akarják megtanulni, nem akarják hallani és beszélni. Így a vend (=polab) húsz-harminc éven belül ki fog halni". A szociolingvisták napjainkban a „nyelvi öngyilkosság" kifejezést is alkalmazzák bizonyos esetekre. A nyelvelhalást megelőzi bizonyos *szövegtípusok, nyelvi formák elsorvadása*. Talán nem is eléggé köztudott, hogy írott és szóbeli műfajok is ki szoktak halni, nemcsak nyelvek, s ha egyéb utalás nem marad fönn valahol, vagy nem ügyelünk rá, akkor a műfajtévesztés értelmezéstévesztést is maga után von".[20] Ily módon igenis állíthatjuk, hogy egy nyelv „elromolhat", „tönkremehet".

Ki nem mondva Péntek János[21] egy körkérdésre adott válaszában így reagál erre a kérdésre: „A nyelvről sokféleképpen lehet beszélni, és a nyelvészek ki is használják ezt, vagy akár vissza is élnek vele. Ha a magyar (vagy bármely) nyelvről mint saussure-i értelemben vett virtuális jelrendszerről beszélnek, elvonatkoztatva konkrét időbeli, térbeli és társadalmi dimenzióitól és funkcióitól, akkor értelmetlen a 'veszély' szót használni. Ilyen értelemben a magyar nyelv, köszöni szépen, megvan, sőt jól van. Ha viszont az előbb említett dimenziókra és funkciókra tekintettel vagyunk,[22] és arra a tagadhatatlan tényre, hogy a nyelvek igenis rivalizálnak egymással, hogy erőteljes nyelvi dominanciák vannak, hogy van nyelvcsere, nyelvi asszimiláció, sőt nyelvhalál, megfelelő hatalmi segédlettel, akkor erre a veszélyre mindig gondolni kell... (A) magyar nyelv Kárpát-medencei életében századunk elejéig a természetes beilleszkedés, a belső egységesülés, a felemelkedés (belső változataikban és jogi státusban) voltak a jellemző folyamatok, az elmúlt nyolc évtizedben pedig a regresszió, a divergens változás, a státusvesztés és a megszerzett presztízs gyöngülése. Mindez persze jóval erőteljesebb és veszélyesebb a nyelvhatár és az államhatár ún. külső régióiban, ahol nem metaforikusan, hanem a valóságban is foszlik, porlik az anyanyelv, ritkul és szennyeződik az anyanyelv légköre... Kívül-belül védtelenebbé vált a magyar nyelv."

7. *A „nyelvvédők" alapvető kategóriákat kevernek össze.* Pl. „A 'nyelvvédők' keverik az értelmes minősítéseket (szép stílus, artikulált beszéd, udvarias nyelvi viselkedés) és az értelmetlen kifejezéseket (pl. 'a nyelv elszemetesedése')".[23] Vagy „Ez értelmetlenség: a beszéd talán elszemetesedhet, ugyanúgy, ahogy talán a gondolkodás vagy érzelmi világ is, de a nyelv nem. Legföljebb változhat...".[24] – A kritika jogos, de rögtön hozzá kell tenni, hogy a mindennapi kommunikációban, éppen a kötelező egyszerűsítés miatt a *nyelv–nyelvhaszná-*

lat (vagy: *írás, beszéd,* sokszor: *hang, betű)* kettősségét nem következetesen használjuk; a nem szakképzett (s nyilvánvalóan ezért megidézőjelezett) „nyelvvédőktől" pedig különösen nem várható el a szakszerű megfogalmazás. *A társadalmi jelzés a fontos:* s az „elszemetesedés", a „nyelvi környezetszennyezés" modern, ökológiai jellegű metaforái ezt a célt jól szolgálják. A „nyelvvédők" nem mindenben a nyelvész szövetségesei, de föltétlenül segítőtársai. A „társadalmi nyelvészek" elleni hadjárat nem szerencsés vállalkozás. A néprajzban például elképzelhetetlen lenne az önkéntes néprajzi gyűjtők ilyen fokú kioktatása és kiközösítése.

8. A nyelvet nem lehet befolyásolni! „A nyelv változása demokratikus folyamat, és ez jól is van így...".[25] Hogy „mit emel be a nyelv, hogy merre változik, nemigen lehet befolyásolni, azt a közösség spontán dönti el...".[26] – Hogy a nyelvet nem lehet befolyásolni, már az újgrammatikusok is vallották. Velük szállt szembe Baudoin de Courtenay[27], az általános nyelvészet atyja. Utópisták természetesen a nyelvet is megpróbálták szabályozni (vö. 1. az orwelli vízió, 2. a nemek bevezetése és kiterjesztése, lásd az előző fejezetet, 3. azonkívül ismerünk „teremtett" és több millió ember által használt nyelvet is), de a nyelvhasználat korlátozott befolyásolására nagyon sok példa van. De nyelvészek ellenvéleményét is szembeállíthatjuk az idézett kritikával: „... a szókincs elemei közötti választás is tudatos, éppen ezért *társadalmi úton bizonyos fokig befolyásolható*".[28] Igaz, hogy már Szinnyei József[29] is hasonló véleményen volt a korabeli szkeptikusokkal szemben: „Azt az elméletet, hogy az embernek semmi hatalma sincs a nyelv fölött, teljesen meghazudtolta a nyelvújítás, mert diadalmasan megmutatta, hogy igenis: van." A nyelvművelő munka arról győzhet meg bennünket, hogy az emberek spontánul és/vagy tudatosan valamennyi nyelvi szinten képesek a nyelvhasználatukat befolyásolni!

Nyilvánvaló példa erre a tekintélyek szerepe – különösen a szavak, kifejezések terjesztésében, de szociálpszichológiai megfigyeléseink bizonyítják, hogy hangtani, grammatikai jelenségek is utánozhatók szociálisan! A tekintélyek szóalkotására klasszikus példa a Heltai Jenő által alkotott mozi, a Kellér Dezső által kitalált *maszek,* de hibák elterjesztésére is van példa: Kolozsvári Grandpierre Emil[30] szerint Szepesi György találta ki a „hibát vét" kifejezést, „ma már kényes ízlésű stiliszták is élnek vele, holott fölösleges: a hibázik, egyszerűbb s magyarosabb."

A nyelvhasználók által félig vagy rosszul megértett tanácsok, szabályok vezetnek a túlszabályosításhoz (*hiperkorrekció*hoz, *hiperurbanizmus*hoz). Ezt tartjuk a nyelvművelés „hibaszázalékának". A hiperkorrekció jelensége tehát egyértelműen a nyelvművelés számlájára írható; kicsit hasonlít ehhez a *nyelvi divat,* avagy a *nyelvi utánzás* (mimikri) is. (Kádár János jellegzetes beszédmódját több híve is igyekezett utánozni.) Mivel ezek létező jelenségek, világosan bizonyítják, hogy *a nyelvhasználatra lehet hatni.*

9. A kiejtést sem kell szabályozni. „A magyar nyelv kiejtési 'szabályzatának' elkészítésével mint céllal nem tudok azonosulni. Ez a cél a beszélt nyelvi stílusok és szociális változatok különbözőségének létjogosultságát kérdőjelezi meg és azt a perspektívát vetíti előre, hogy esetleg a 'szabályzat' nevében egyesek majd büntető intézkedéseket követelhetnek a 'vétőkkel' szemben. Kodálynak a magyar kiejtés romlásáról írott szavait Laziczius Gyula tudománytalannak tartotta... Kodály... helytelenítette, hogy nyelvünkben kezd elmosódni a rövid és hosszú hangok közötti különbség. Ezzel kapcsolatban Laziczius véleménye ez volt: '... abba még egy nyelv sem halt bele, hogy elpusztult a kvantitása'... A nyelvész dolga a nyelvi változatok és változások leírása és elméleti modellálása, de nem a változatok és a változások elleni küzdelem."[31] – Bolla Kálmán fölsorolja a legfontosabb nemzetközi kutatásokat, eredményeket a *helyesejtés (ortoépia)* területén. „Az ortoépia a nemzeti nyelv hangzástani kérdéseivel foglalkozó alkalmazott nyelvészeti diszciplína. Tárgyalja a hang- és a beszédképzés, továbbá a beszédészlelés, -értés nyelvspecifikus sajátságait. Megadja a hangstruktúra elemeinek fonetikai jellemzőit, a mintaszerű beszéd kiejtési szabályait, biztosítva ezzel a nemzeti nyelv hangzásbeli egyöntetűségét, közérthetőségét, s ezzel elősegíti a beszédbeli kommunikáció sikerességét, növeli annak a hatásfokát. Az ortoépia mai nyelvészeti fonetikai felfogásban nemcsak a beszédhangokra terjed ki, hanem a mondat-, sőt szövegfonetikaiakra is (a dallam, a dinamika, a beszédtempó, a ritmus, a szünetek, a hangszínezet stb. is beletartozik).[32] Látnivaló, hogy a nyelvművelés-ellenesség szinte ugyanazon retorikai érvekkel annak részterületére, a helyesejtésre is maradéktalanul vonatkozik. Igaz, hogy a „szakértő" bizonyos ortoépiai munkát elfogad(na), bár a pályázat mégsem támogatja azt: „Elfogadhatónak tartom viszont a programnak azt a részét, ami az ún. választékos beszéd („közbeszéd"), vagy formális kód hangzásának körülhatárolását, tüzetes leírását és multimédiás eszközökkel való bemutatását tűzi ki célul... Azt is elfogadom, hogy ehhez a változathoz, mint az ünnepi ruhához különleges társadalmi presztízs fűződik, és hogy ez a változat szolgáljon főszereplőként (nem egyedüli modellként) a magyar nyelv tanításában". Bolla Kálmán melankolikusan, sőt ironikusan csak annyit fűz ehhez: „Sokan vagyunk még, akik nem ítélik el G. B. Shaw *„Pygmalion"*-jának Higgins professzorát, aki a csúnyán beszélő virágáruslányt megtanította érthetően, tisztán artikulálva, az emelkedett angol kiejtési norma szerint beszélni, megsértette ezzel a lány személyiségi jogait és diszkriminálta az utca hangját".[33]

10. A standard magyar nyelv körül mítosz alakult ki, s ez diszkriminációhoz vezet. „A standard az a nyelvváltozat, amelyet a gazdasági, a politikai és a kulturális javakat legnagyobb mértékben birtokló csoportok beszélnek. Ezért a standard változat jól alkalmazható eszköz arra, hogy a társadalmi rétegzettséget életben tartsa, átörökítse, bebetonozza. Bekerül egy vidéki kisgyerek az iskolába és ott elkezdik kigyomlálni nyelvjárási beszédét arra való hivatkozással,

hogy tanulja meg az érvényes, szép, logikus, egységes és becsületes magyar nyelvet. Ezzel anyanyelvi jogaiban sérül a gyerek... Ebben benne van az is, hogy 'édesanyád is rosszul beszél magyarul, mert tőle tanultad ezt'. És ha még azt is mondja a tanár: 'Aki így beszél, az nem jó magyar ember", akkor nagyon nagy baj van...'.[34] – A válaszhoz érdemes alkalmazni a „szétválasztás" (disztingválás)tudományos módszerét, mert a kritika több jelenséget mos egybe. Valóban voltak és talán ma is lehetnek olyan tanítók, tanárok és más „véleményvezér" emberek, akik a nyelvjárásiasságról elítélő véleménnyel vannak. Mindannyian ismerjük Illyés Gyula emlékezését ozorai tanítójára, aki a kis Illyés nyelvjárását kigúnyolta, és ez maradandó nyomot hagyott benne. Papp István[35] az 1930-as években írta: „A legelső dolog, ami a gyermeket meglepi az iskolában, az, hogy az a magyar nyelv, melyet otthon tanult édesanyjától, s melyet szülei, testvérei és játszótársai beszélnek, nem helyes, hanem szégyellnivaló... Meggondolták-e az iskola emberei, mit romboltak itt a növendék lelkében?"

Sőt azt is meg kell állapítani, hogy a közszolgálati rádióban és televízióban – a mai magyar beszélt nyelv legfontosabb „templomaiban" – gyakorlatilag nincs nyelvjárásban beszélő. De tény az is, hogy nem említhetünk egyetlen hivatásos nyelvészt sem, aki ne hangoztatná a nyelvjárások értékét, fontosságát, őrzését. Tehát nyelvészek, nyelvművelők sohasem voltak nyelvjáráselleneseks, s ezáltal kirekesztők.

A kritikában annyi igazság azonban van, hogy az élő nyelvjárások és más nyelvváltozatok helyének kijelölése – valójában: pozitív diszkriminációja, előnyben részesítése – nem történt meg. Ez a most megalkotandó nyelvstratégia feladata lesz! A standard magyar nyelv körüli valóban kimutatható mítosz implicit – nem kívánt – módon alakult ki: pl. a nyelvjárások „utolsó óráinak" hirdetésével (aminek inkább tudománypolitikai jelentősége volt – „adjanak gyorsan sok pénzt a nyelvjárásgyűjtésre!"), illetve az ún. „művelt köznyelv" túlhangsúlyozásával. Ezekben az explicit kijelentésekben ugyanis a következő implicit jelentések rejlenek:

„hamarosan elpusztulnak a nyelvjárások" ['akkor egy letűnt, régi kor termékei', 'már csak a maradiak beszélik']

„a művelt (pesti) köznyelv" ['akkor minden más nyelvváltozat műveletlen', 'akkor csak a pesti nyelv a modern', sőt ez vezethetett olyan értelmezésekhez, hogy: 'a pesti nyelv a szép']

Azt kell mondani, hogy az alapvető jó szándék, de a hatásmechanizmusok nem kellő ismerete vezethetett a *hamis mítoszok* kialakulásához. Ám nem lehetne azt mondani, hogy ezek a hamis mítoszok óriási jelentőséget és erőt képviselnének; inkább csak a nyelvművelés hibaszázalékának tekinthetők. Ha azonban elfogadjuk azt, hogy vannak a nyelv körül nyelvészek hatására kiala-

kult ítéletek (mítoszok), akkor azt is el kell fogadni, amit sokan cáfolni próbálnak: vagyis, hogy a nyelvre (nyelvhasználatra) lehet hatni. Természetesen: átgondoltan, a rejtett hatásokat, diszfunkciókat előre modellálva, feltételezve, stratégikusan tervezve kell ezt a feladatot végezni.

11. A nyelvbefolyásolás nem demokratikus, társadalmi presztízscsoport, elit akarja másokra erőszakolni, illetve a maga képére formálni. – Erőszakos, kirekesztő, ellentmondást nem tűrő nyelvbefolyásolásra valóban lehet példákat találni. A tudományosan megalapozott magyar nyelvművelésről azonban általában ez nem mondható el. A nagyközönség véleménye a tömegkommunikációban sokat szereplő nyelvművelőkről éppen ellenkező, túlzottan engedékenyeknek, liberálisaknak tartják őket.

12. A nyelvművelés átpolitizált – a nyelvféltés nemzetféltést takar. „A nyelv művelése hazafias tettnek számít, a gondatlan beszéd pedig (szinte?) nemzetárulásnak".[36] Gárdonyi Gézát idézi Huszár Ágnes:[37] „Aki a jó magyar szót elhagyja az idegenért, akinek a korcs magyar szó nem fáj, hazaáruló!" – Tény, hogy Magyarországon – a herderi doktrína, azaz kultúra és nyelv egymásrautaltságának felfogása miatt – összekapcsolódtak a nemzeti függetlenség és a magyar nyelv használatának kérdései. Ezt azonban mindig az adott korban, helyzetben kell értékelni. Politikai és tudományos kérdések összezavarása valóban nem szerencsés; nyelv és kultúra ilyen összekapcsolása pedig helytelen.[38]

13. A norma nem határozható meg. Ezért nincs szükség normatív szabályozásra. – A norma valóban nehezen határozható meg. De a tudomány jelenlegi állása szerint igenis van norma, pontosabban: *több norma (szabályrendszer)* van. A nyelvváltozatok normája pusztán leíró (deskriptív) lehet, a *standard kodifikált norma,* amelyhez „értékelő" funkció is járul; ezt nevezik előíró (preskriptív) normának – amely nem föltétlenül kiiktató (proskriptív).[39]

A normatípusok jellemzői

norma	*standard*	*eszmény*
implicit norma	explicit norma	körvonalazott
nem kodifikált	kodifikált	nem kodifikált
kontinuum	kontiguum	kontiguum
nem értékelő	értékelő	értékelő
van	legyen	legyen
dinamikus	statikus (kilép az időből)	statikus
a rájuk vonatkozó reflektálás:		
leírás	előírás	tiltás, kiiktatás
deskripció	preskripció	proskripció
kutatásuk, leírásuk:		
kvalitatív	kvantitatív	–

Minden társadalmi csoportnak megvan a maga társadalmi normája, ugyanúgy a nyelvi normája is. Egy csoport a normán belül egymásra vonatkozást, összetartást (tehát szabályozott *konvergenciát),* a normán kívül elszigetelődést, megkülönböztetést mutat. Egyúttal megfigyelhetünk egy általános emberi törekvést a *normátlanság felől a normáig;* a rendezetlenségtől a rendezettségig. „A norma dinamikus, állandó változásban van, új elemek kerülnek bele, régiek kopnak ki belőle, az egymás mellett élő változatok stílusértéke, használati gyakorisága állandóan változik. Ezzel szemben a kodifikáció statikusabb..., egy adott pillanatban rögzíti a standard normáját (mindenekelőtt a múltbeli fejlődés alapján, noha – szerencsés esetben – elébe mehet bizonyos változásoknak), s amíg érvényben van, nem változik..."[40] Ha nincs szükség normatív szabályozásra (útmutatásra, irányításra, nevelésre – proskripcióra) a magyar nyelv (anyanyelv) esetében, akkor miként képzelhető ez el egy idegen nyelv esetében? Gondoljunk csak az idegennyelv-vizsgák feleletkiválasztós tesztjeire: az is norma, sőt sokszor az adott idegen nyelvet jól beszélők számára meglehetősen „kemény" norma.

14. A nyelv nem tükrözi a társadalmat. „A nyelv szerkezete, rendszere nem tükrözi azt a társadalmat, melyben használják..." A „nyelv nem tükrözi a társadalmat, úgy a társadalom sem tükrözi a nyelvet."[41] – A külső nyelvészethez tartozó interdiszciplínák, pl. az antropológiai nyelvészet és a szociolingvisztika („társadalmi nyelvészet") éppen azt bizonyították, hogy a nyelvek szerkezetükben, lexikonukban (szókészletükben) tükrözik a környező világot: a környezetet és a társadalmat, persze a kérdés megosztja a nyelvésztársadalmat.

15. A nyelvművelés egyetlen formát kultivál; pedig a társadalom és a helyzetek tagoltak. Egy példával: „rossz illemtanár az, aki mindig mindenhova nyakkendő felvételét ajánlja".[42] – Valóban a nyelvművelés nem hangsúlyozta és ma sem hangsúlyozza eléggé *a nyelvi ráhatások* (tanácsok, használati szabályok) *relativitását.* Nyilvánvaló, hogy a különféle helyzetekben, társadalmi csoportokban különféle norma uralkodik. Az egyik helyen illő, sőt megkövetelt lehet az, ami másutt sértő. A nyelvművelés ezen hibája nyilván abból fakadt, hogy a nyelvművelők valóban feltételeztek egy *mintacsoportot,* egy ideális helyzetet, amely felé a társadalom nagyobbik része törekszik. Mivel a nyelvművelést *közszolgálat*nak tekintik, ennek az „emelkedett" társadalmi mintának (ideálnak) megfelelően fogalmazzák meg elveiket. Valóban sokszor hangsúlyozzák a „nyakkendő" fölvételét, és nem szólnak arról, hogy ők maguk is, és mindenki az életének egy (nagy) részét „nyakkendőtlen" környezetben is éli/élheti. A jövő nyelvművelésének fontos feladata lesz a nyelvi környezetek többszintűségének (egyszerűsített, modellált) meghatározása, s az ezeknek megfelelő nyelvhasználati viselkedési helyzetek kialakítása és tanítása. Vagyis: *többszintűvé kell tenni a nyelvművelést.*

16. Etnocentrikusság – multikulturalizmus. Az idegen szavaktól, kifejezésektől való idegenkedés (averzió) ősi ösztön, amelyet idegen- és fajgyűlölő

ideológiák felhasználhatnak. Az „idegentől való ódzkodás alighanem ősi ösztöneinkhez tartozik. Ezt az archaikus ösztönt használják ki a különböző az idegengyűlölő és fajgyűlölő ideológiák is. Ezért érezzük – ha nem gondolunk bele jobban –, hogy az idegen szavak 'furcsák' és 'csúnyák', holott valójában csak idegenek, újdonságok a nyelvünkben".[43] – Ezzel a kritikával sokkal behatóbban kell foglalkozni, mert minden nyelvpolitikának, nyelvstratégiának a kezdeti felszíni kommunikációja, kiindulópontja az idegenszerű nyelvi elemekkel van kapcsolatban.

A nyelvi modernizációk három szakasza Sauvageot szerint: „a tudatos védekezési akciót, vagy ha úgy tetszik, reakciót, majdnem mindig az idegen szavak tömeges beáramlása váltotta ki. A nyelvújítási eljárás általában szóháborúval kezdődik... A második szakaszban a külföldi mintát követő szerkezeteket támadják, megannyi eltávolítandó 'idegenizmust' látván bennük. Végül, a harmadik fázisban, arra törekszenek, hogy olyan új kifejezési módokkal lássák el a nyelvet, amelyek tökéletesebbé és hatásosabbá tehetik működését".[44]

Az *idegenszerűségek* elleni ódzkodásnak *külső és belső okai* vannak. A külső okok között kell beszélni a beállítódásokról, a belső okok pedig a nyelvi struktúrák különbözőségéből adódnak. A kritika megfogalmazói – érezhetően nem tudományos, hanem aktuálpolitikai szempontokat követve – összemossák az *etnocentrikusság* és az *etnocentrizmus* fogalmát. Az etnocentrikusság: az egyes etnikai közösségek tagjainak az a természetes beállítódása, hogy saját kultúrájukat, nyelvüket más etnikai közösségekhez képest természetesebbnek, jobbnak, szebbnek, „magasabbrendűnek" értékelik. „A beszélő számára ugyanis az egyetlen természetes, emberi nyelv a saját anyanyelve".[45] Ez az attitűd alapvető emberi jelenség: „amelynek megléte egyenesen következik a szolidáris értékek vonzásának alkalmasint univerzális törvényéből: a mi-csoport úgy áll oppozícióban a mások-csoporttal, hogy hozzá – mint pozitív pólushoz – kapcsolódnak a pozitív értékek, a negatívakban pedig nem marad más pólus, mint a mások-csoport".[46] Ábrázolva:

mi-csoport	⟶	mások-csoport
+ értékek		nem + értékek

Szilágyi[47] finom nyelvi elemzéssel bemutatja az *etnocentrikusság értékszerkezetét:*

MI	MÁSOK (NEM MI)
beszélő	nem beszélő
ember	nem ember (nem igazi)
természetes	nem természetes
okos	buta (= nem okos)
ügyes	ügyetlen (= nem ügyes)

ép csonka (= nem ép)
stb.

Az erdélyi román kölcsönszavakat megvizsgálva kiderült, hogy az erdélyi magyarság a román nyelvből főként *negatív (pejoratív) jelentésű,* vagy az átvétel során *pejorációs eltolódáson átment szavakat* vett át. Tehát a pozitív dolgokra saját, a negatív jelenségekre nem magyar – távolító, elhárító – kifejezéseket alkalmaznak. Ennek antropológiai, lélektani oka az, hogy a beszélő találóbbnak érzi az etnocentrikus szemlélet szerint nem rá jellemző dolgokat nem rá (hanem a másikra) jellemző szavakkal illetni. A szóanyag az átvevő közösséget jellemzi, a mennyiségnek pedig földrajzi, s nem megítélésbeli (előítéletes) okai vannak.

A tanulságokat összefoglalva Szilágyi N. Sándor[48] megállapítja: „Már csak emiatt is nehezen lehet elképzelni, hogy bármely etnikai-nyelvi közösség mentes lenne az etnocentrikus szemlélettől, amely éppen ezért önmagában sem nem jó, sem nem rossz, hanem egyszerűen adottság, amelynek azonban ráadásul fontos kulturális funkciója is van, mégpedig a nyelvi és kulturális diverzitás fenntartásában: hiszen ha az emberek nem ragaszkodnának jobban például a saját anyanyelvükhöz, mint más nyelvekhez, hanem helyette amazokat tartanák szebbnek és természetesebbnek, akkor úgy járnának el okosan – és bizonyára ezt is tennék –, ha sürgősen átváltanának a másik nyelvre és kultúrára, ami hosszú távon a diverzitást szüntetné meg". Ezzel szemben *etnocentrizmus*on olyan ideológiát értünk, amely kihasználja az emberek etnocentrikus beállítódását, és a más etnikumokkal szembeni hegemóniát, kirekesztést valósít meg. Ez vezet az (ultra)nacionalizmushoz, rasszizmushoz, fasizmushoz, xenofóbiához, antiszemitizmushoz stb.

Az etnocentrikusság és az etnocentrizmus összekeverése lehetetlen elvárásokat eredményez. Ez nyilvánul meg az idézett kritikában. Továbbá az idegenszerűségek külső okai között kell megemlíteni a társadalmi-politikai tényezőt: vagyis egy ország, nép ellenszenvét korábbi elnyomója, gyarmatosítója vagy a kultúrája szempontjából fenyegetést jelentő ország nyelvével szemben. „Amíg például a nyelvújító L'udovit Stúr (1815–1856) a rokon cseh nyelvből számos műszót vett át a szlovákba, a két világháború között a 'csehszlovák' nyelv elméletének fenyegetése elől a szlovák puristák olykor túlzó módon szlovakizáltak, hogy a csehtől megkülönböztessék nyelvüket".[49]

Ez a jelenség volt megfigyelhető a magyarországi *germanizmusközpontú nyelvművelés*ben, részben a mai anglicizmusok – igaz, ambivalens – megítélésében, vagy például a szerb és horvát nyelv jelenkori különválasztásában.

Bár még nem vetették fel, úgy látom, hogy az idegenszerűségek elleni érzékenység belső – nyelvi – oka lehet a *két nyelv struktúrájának eltérése.* Két érintett nyelvi rendszer közti különbség általában megnehezíti az átvételt. „Az olaszban a névszók alakrendszere fejtett ki mindig is ellenállást... A finn

hangrendszer ugyancsak ellenálló az idegen szavakkal szemben, de néhány évtizede erősödik a külső, főként angol hatás".[50]

Befolyásolhatja még az idegenszerűségekhez való viszonyt a *motiváltság–motiválatlanság* (elemezhető–elemezhetetlen; *transparence–opacity*) szócsaládok kérdése. A magyar, a német, a finn és a legtöbb szláv nyelvben túlnyomó az olyan szócsaládok és összetételek száma, amelyeknek tagjaiban világosan felismerhető az alapszóból való származás – az idegen elemek viszont tagolhatatlan elemeket építenek be, „és ez a kölcsönadó nyelvet nem ismerő széles tömegek számára megnehezíti a megértést. Ez okozott nehézséget nyelvünk beszélőinek a nyelvújítás előtt, és ugyanez a tényező jelent igen súlyos problémát a harmadik világ nyelveinek most folyó modernizálásában. Jogos tehát nyelvművelőik azon törekvése, hogy a nyelv belső eszközeivel építsék föl a szókincs hiányzó, illetve csak idegen, nem érthető és nem kiejthető szavaival megtoldott rétegét...".[51]

De van az idegenszerűségekkel kapcsolatban további meglátásunk is. Ankerl Géza[52] így teszi fel a kérdést: „Közismert politikai jelenség, hogy a tehetős emberek csak ritkán ítélik el – mint Engels és Bernard Shaw –, ha nagy vagyonok magánkézben halmozódnak fel, a megtollasodott proletárok is ritkán vallanak radiális nézeteket a társadalmi egyenlőségről. Föltehető a kérdés: kiket és miért zavar a világ anglo-amerikanizálódása?" S a válasz: a nyelvek nemzetközi terjedése nem szépségverseny eredménye, hanem az azon a nyelven beszélők geopolitikai hatalmának kísérőjelensége, illetve misztifikálása: „akárcsak a gyógyszerek rejtelmes újlatin neve, a reklámszövegek közvetlen érthetetlensége... éppen az amerikanizmus misztifikálását szolgálja, mintha csak vulgáris ezoterizmusa egy kultúróriást rejtegetne, betudva neki minden urbánus, modern értéket. De a folyamat toxinja megbénítja az őshonos alkotókat, s az anglo-amerikait kivéve az összes többi kultúrát extrodeteminálja".[53]

A folyamatot a magyar nyelv(kultúra) szempontjából még nem látjuk tisztán. György Péter[54] szorgalmazza, hogy itt lenne az idő Magyarország „kétnyelvűvé válásának", illetve a nemzeti nyelvnek az oktatásból való kiszorulásának (!) felmérésére, más posztkolonialista tapasztalat feldolgozására.

E folyamatnak az első jeleit érzékeljük. „Az angol nyelv – illetve annak összes változatának – világuralma amúgy is vitathatalan lett az elmúlt évtizedekben, de ezt a folyamatot a globális háló[55] elképesztő méretekben gyorsította fel. Ha a hatvanas évektől kezdve megannyi kulturális forradalom és ellenforradalom kötődött az angol nyelvhez és egyre nagyobb mértékben az amerikai populáris kultúrához, akkor most ugyanez a folyamat a technológia révén is tovább gyorsult. Ahogyan a Net vált az új tudás keretévé, hasonlatosan az angol lett-lesz az új latin. ... A nemzeti nyelv fennmaradásának kérdése nem Grétsy László vagy épp a többi stiliszta 'magyarítsuk az angol szavakat' mozgalmának kérdése. Semmit sem segít és semmit sem ér, ha a Net-et hálónak, a Web Site-ot ottlapnak nevezik. A lényeg ugyanis az angol nyelv *mögött álló*

kulturális és gazdasági összefüggésekben áll. S azokat nem lehet mágikusan és mániákusan magyarítani."[56]

György Péter provokatív fölvetésében van, illetve lehet igazság. És talán azért jó ez a hangsúlyos, felrázó fölvetés, hogy szélesebb rétegekben visszhangra találjon, s hogy legyen végre magyar nyelvi cselekvési program. Amelynek része – a György Pétertől[57] is kívánt – magyar nyelvű kultúraterjesztés: „A hagyomány digitalizálása annyit jelent és nem kevesebbet, mint hogy megpróbáljuk saját magyar kultúránkat rátenni, beszuszakolni, benyomni, bekönyörögni, beravaszkodni a globális network világába: mert azzal talán mindenki tisztában kell, hogy legyen, *rajtunk kívül mindez senkinek nem fontos."*

Ennek módja pedig az együttműködés („nékünk kell megtanulnunk az ő nyelvükön a szó szoros és átvitt értelmében").

Visszakanyarodva bekezdésünk eredeti fölvetéséhez (Mi van és mi legyen az idegen szavakkal?), látni kell tehát az ősi antropológiai (etnológiai) félelmeket, valamint a világ erőszakos törvényszerűségeit. Ha ezt látjuk, tudatosítjuk, jobban értjük magunk és mások viselkedését. Nyilvánvalóan nem csak vagy-vagy megoldások léteznek: hanem hosszú távon kiegyensúlyozott nyelvi egymásmellettélés is. Ezért nem haszontalan cselekedet a lokális nyelvek korszerűsítése (akár az internet-nyelvéé sem), s természetesen minél több nyelvet kell megtanulniuk az embereknek.

17. A magyar helyesírás túlbonyolított, ezért megtanulhatatlan. „A magyar írásrendszer kedvesen idioszinkratikus,[58] és nem nélkülöz egyfajta logikát... A magyar írásrendszer alacsony belső szervezettségű kód... Ezzel csak látszólag van ellentétben az a megállapítás, hogy a magyar helyesírás túlszabályozott... A szabályzat kb. 120 oldalából 42 foglalkozik az alapokkal, az adaptációs szabályokkal, a hagyományőrzéssel, az idegenes írással, a többi 78 oldal (vagyis 65%) tisztán logikai megfontolásokkal (külön- és egybeírás, kis- és nagybetűk, elválasztás, írásjelek)... Ebben persze van valami önteljesítő, hiszen ha egyszer szabályzatról van szó, akkor összefüggő, indoklással alátámasztott szabályrendszert kellene csinálni."[59] – A helyesírási reformokat mindenhol élénk érdeklődés és – sokszor politikai – vita kíséri. (Gondoljunk csak az 1997-ben kezdődött német helyesírási reformra!)

A magyar helyesírás szabályozása nem volt ugyan a kiejtésnek alárendelve, ám újabban a hangsúly a hagyományőrzés felé tolódott el.

Évtizedek óta nem volt „reform" a magyar helyesírás szabályozásában, csak kisebb-nagyobb módosítgatások. Legutóbb: 1984-ben. A rendszerváltozáskor csak a szabályzat és a szótár szójegyzékét aktualizálták. A magyar helyesírást nem annyira nehezíti a hagyomány, mint pl. az angolt, a dánt vagy a franciát (a régi vicc szerint az angol *Liverpoolt* ír, és úgy kell ejteni, hogy: *Manchester),* de nem is annyira hagyománymentes, tehát kiejtés szerinti, mint az olasz, török vagy albán. A kritikának abban teljesen igaza van, hogy *a magyar helyesírás túlszabályozott.* Főleg két területen tapasztalhatjuk azt,

hogy szinte „megtanulhatatlan": az *egybe- és a különírás,* illetve a *tulajdonnevek* (különösen az összetett földrajzi nevek, intézményszerű nevek stb.) helyesírása területén. Itt valóban módosításra (egyszerűsítésre) lenne szükség. Ezt azonban nagyon óvatosan kell végrehajtani, mert a helyesírás legfontosabb funkciója: az állandóság, a kiszámíthatóság. Ami biztosítja, hogy ugyanazt a dolgot mindig (vagy legalábbis sokáig) ugyanúgy fogják írni.

Végül meg kell említeni azt is, hogy a helyesírástudásnak többféle szintje van. Az ún. „letranszformált" (egyszerűsített, iskolai, hétköznapi) helyesírásban alig van szó a korábban említett bonyolultságról. Ám az ún. „feltranszformált" (kidolgozott, szakmai) helyesírás valóban egyaránt megkövetel szakmai és nyelvészeti ismereteket – de ezeket a hétköznapi használatban nem kell ismerni, s ezek semmiféle egyszerűsítésére nincs lehetőség (de szükség sem).

18. A magyar helyesírási szabályok diszkriminatívak. „Az 1972-es Értelmező kéziszótárban ilyen összetett szavak vannak: *cigánygyerek, cigányasszony, cigányleány, cigánylegény.* De nincs 'svábgyerek', 'svábasszony', és olyan összetett szó sincs, hogy 'magyargyerek', 'magyarasszony' stb. Ezt az egészet változatlanul megtaláljuk az 1988-as, tehát a most érvényes *Helyesírási kéziszótárban* is, ami azt az előítéletet képezi le, hogy a *cigány ember* nem olyan, mint a *magyar ember,* nem olyan, mint a német vagy az angol ember".[60] – Ismét a *szétválasztás (megkülönböztetés)* módszerét kell alkalmazni. A világ minden társadalmában vannak különböző szintű megkülönböztetések a nemzetiségekkel (kisebbségekkel), más szubkultúrákkal szemben. Ennek nyelvi lenyomatai is vannak. Amerikában a színes bőrűek, Magyarországon újabban a cigányok (romák) megnevezése rendszeresen nyelvi jogi viták tárgya. Hogy az etnocentrizmus sehol se válhasson etnocentrikussággá, társadalmi és politikai eszközökkel kell cselekedni.

A magyar értelmező és helyesírási szótárban előforduló létező nyelvi tények statisztikai elemzése azonban nem a helyesírási szabályok vagy az azokat képviselő nyelvészek etnocentrikusságát képezi le. Ha a köznyelvben sajátos jelentésben él a *cigányasszony* összetétel, akkor be kell venni a szótárba. Itt természetesen egy képzetről, egy jelentésegységről is szó van: a cigányasszony a 'jósnő' jelentést is magában hordja. Ha él(ne) a „magyarasszony"-kifejezés, akkor azt is be kellene venni. Ez utóbbi szó azonban – bár alkotható –, nem létezik. Vegyünk egy másik – a magyarokra és a cigányokra egyaránt diszkriminatívnak mutatkozó – nyelvi példát. Népnyelvből képzett magyar ige kevés van. Az egyik ilyen képlet:

népnév + *-odik/-edik/-ödik* képző = negatív jelentés

Magyarkodás (az értelmező szótárban ez található: „fn. pejor Magyar voltunk fitogtatása".[61] Nem található meg a szótárban újabban igen sokat szereplő igei változata: *magyarkodik.* A magyaron kívül csak a *cigány* szóval kapcso-

latban ismeri az értelmező szótár ezt a képzésmódot: *cigánykodik* „ige biz 1. Rimánkodik, kunyerál. 2. Vég nélkül alkuszik. 3. nép Veszekszik. 4. pejor Nem mond igazat, ill. igyekszik az igazságot ravaszul leplezni."[62] A népnyelvből adatolható meg a *bolgárkodik ~ bulgárkodik* 'kertészkedik' jelentésben.[63] Nincsen a magyar nyelvben *oroszkodik, románkodik, angolkodik, németkedik,* s a többi népnév is ellenáll ennek a fajta képzésnek.

A *lengyelkedik*-re Kósa László[64] idéz régi adatokat, pl. Németh Lászlótól *ellengyelkednék,* Máraitól *lengyeleskedni.* „A *lengyel* szó átvitt jelentése és a *lengyelkedik* legvalószínűbben a múlt század második felében akkor keletkeztek, amikor már mind a lengyel menekültek, mind az állengyelek eltűntek a magyarországi kastélyokból és kúriákról, ellenben nem kis számmal akadtak anyagilag tönkrement hajdani köznemesi ivadékok, akik foglalkozás hiányában hosszabb-rövidebb ideig, de többnyire rendszeresen vendégeskedtek, valójában ingyenélősködtek tehetősebb atyafiságuknál." Ugyancsak furcsaság lenne bármilyen oldalú diszkriminációt feltételezni a népnév + *-ság/-ség* szerkezetekben. Vannak ezek között bevettek, mások elképzelhetők, ismét mások gyakorlatilag elképzelhetetlenek.

Népnév + -ság/-ség szerkezetek

létező	elképzelhető	*nehezen elképzelhető
magyarság	oroszság	svédség
zsidóság	angolság	észtség
finnség	szerbség	amerikaiság
cigányság	szlovénség	kínaiság
németség		szuahéliség
románság		arabság
szlovákság		csehség
		osztrákság
(csak helynévben)		
Hajdúság		
Jászság		
Kunság		

Ebből megállapítható, hogy a létező és az elképzelhető képzési formák azt mutatják, hogy az illető népek szorosabb (földrajzi, nyelvcsaládbeli, kulturális) kapcsolatban vannak a magyarsággal. Tehát a *-ság/-ség* képzés egyfajta „belső" viszonyt jelent. A többi nép tagjainak összességét inkább egyszerű többes számmal fejezi ki a magyar nyelv: svédek, észtek, amerikaiak, kínaiak stb.

Az elnevezések mögött *gondolkodásbeli kategóriák* húzódnak meg, amelyek természetesen tükrözhetnek etnocentrizmust – sőt talán etno-

centrikusságot is, de ezek szótárbeli megjelenítése tudományos feladat, s nem tekinthető diszkriminációnak.

19. A nyelvművelés régi irodalmi példákat idéz. – A nyelvhelyességről szóló vitákban valóban gyakran hivatkoznak az írókra, a tekintélyre, az ő nyelvváltozatukat sokszor perdöntőnek tekintve. A vádat már Lőrincze Lajos megcáfolta: „Minthogy a nyelvi helyesség legfőbb ismérve az, hogy egy nyelvi alakulat megfelel-e a jelenkori igényes, a nyelvileg műveltek nyelvhasználatából kialakult közszokásnak, az író természetszerűen nem lehet példa és norma minden egyes leírt szavával, mondatával: olyanokkal, amelyeket mai közszokás, a közízlés nem fogad be".[65] Az okok között szerepel, hogy az íróknál sok az egyedi forma, hiszen a nyelv művészei, továbbfejlesztői; az írott nyelv pedig általában más, mint a beszélt nyelv. Ennek ellenére az íróknak korábban jelentős szerepük volt a nyelvi norma alakításában, a nyelvfejlesztésben. Ezt a szerepüket korunk posztmodern irodalmában – jórészt akarattal – elvesztették; a dissszemináció, a műalkotás és a jelentés relativitása (dekonstrukció), a mozaikszerűség stb. az egyre fogyó olvasókban nem indít mintakövetést.

A korábbi cáfolat ellenére ma is hallható olykor ilyen érvelés: így kell mondani, írni, mert Petőfi és Arany így használta. Ez valóban nem lehet perdöntő, de az irodalom 19. századi jellegénél és szerepénél fogva mégis értékelhetőbb, mintha valaki azt mondaná: ezt így kell mondani, mert Esterházy így használja (ilyen tanácsot nem ad senki).

20. Gondolkodás és nyelv összezavarása. „A rossz nyelvi forma mögött zavart gondolkodás rejlik." A gondolatot Babits, Illyés[66] is emlegeti: „a jó magyar írás és beszéd tanítását voltaképpen a helyes gondolkodás tanításával kell kezdeni. Ki gondolkodik helyesen? Aki az igazat keresi." Kolozsvári Grandpierre Emil[67] így foglalja össze: „Beszéd, gondolkodás, szervezés valahol a mélyben összefügg, nyilván úgy beszélünk és úgy szervezünk, ahogy gondolkodunk. A tisztátalan beszéd tisztázatlan gondolkodásra vall. A beszéd rendjében az értelem és a tudás rendje tükröződik..." – Ezek a mondatok a nyelvművelő szakirodalom valóban leggyakrabban idézhető közhelyei. A jó szándékú írók, nyelvművelők vélekedése valóban nem állja meg a helyét. A történelem ismer nagyon zavaros (igaz önmagán belül rendszerezett) és kiváló retorikájú elméket, valamint írásaikban tündöklő logikájú remek koponyákat, akik csapnivalóan beszéltek.

Gondolkodás és beszéd viszonya valójában több áttételen keresztül valósul meg; nem fogadható el az, hogy a kettő között egyenes arányosság van.

A nyelvművelés kritikája, megkérdőjelezése és sokszor elvetése (nyelvművelés-ellenesség) végső soron fakad az ember – nietzschei – apollóni és dionüszoszi fölfogásából. Nietzsche[68] írja: „Sokat nyer vele az esztétikai tudomány, ha nem csupán logikailag látjuk be, hanem a szemlélet közvetlen bizonyossá-

gával is felismerjük, hogy a művészet fejlődése az *apollóni* és a *dionüszoszi* kettősséghez kötődik..." Az apollóni énünk az igaz és a jó iránti vágy, a mértékletesség, a választás kedvelése – a dinonüszoszi pedig a mértéktelenség, a szabályozatlanság, a természetközelség. A két én minden emberben megvan, s olykor az egyik, olykor a másik kerekedik felül. Alkalmasnak látszik ez a metafora a nyelvhasználatra is: élvezzük a nyelvi tobzódást, gyönyört például a költészetben, egy-egy jó baráti „kibeszélésben" – ez a dionüszoszi énünk; s meg kell reguláznunk nyelvhasználatunkat bizonyos társadalmi környezetben. A kettő között roppant ellentét áll fenn, párbajoznak – írja Nietzsche,[69] de végül egy magasabb minőségben egyesülnek: „e két olyannyira különböző törekvés egymás mellett halad, egymással többnyire nyílt ellentétben és egymást örökkön és egyre hathatósabban mind újabb és újabb művekre ösztönözve, hogy állandósítsák e köztük feszülő ellentét harcát, amit a közös 'művészet' szó csak látszólag hidal át; mígnem, a hellén 'akarat' metafizikai csodatette folytán, egymással párban jelennek meg, és ez az egyesülés végül létrehozza az attikai tragédia éppoly dionüszoszi, mint amennyire apollóni művészetét".

Jegyzetek

1 A Nyilatkozathoz hamarosan többen is csatlakoztak. Kálmán László szóbeli közlése. – A vita áttekintése: Minya Károly: Sajtóvita a nyelvművelésről 1997-ben („Nyilatkozatháború") Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1999. 1/15–25.

2 Az első időszak bibliográfiáját lásd: Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1997. XIX. 4. szám 13. p.

3 Jelentés a Magyar Nyelvi Bizottság 1996. évi munkájáról, 1996. Magyar Nyelvőr, 1997. 365.

4 Kornai András–Kálmán László: Nemzeti nyelv – nemzetközi nyelvtudomány. 152. p. Nyelvtudományi Közlemények, 1991.

5 Idézi: Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. pp. 95–96.

6 Idézi: Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984. 96. p.

7 vö. a külső nyelvészet

8 Bencze Lóránt: Mikor miért kinek hogyan. 1. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban. 1–2. Corvinus. A hét szabad művészet könyvtára, 1996. 29. p.

9 Tolcsvai Nagy Gábor: A nyelvművelés esélyei. Valóság, 1989. 10/97. p.

10 Kontra Miklós: Bomlott gondolkodású magyarok? Magyar nyelvművelés = diagnózis nélkül terápia. Új Szó, 1992. december 23.

11 Kornai András–Kálmán László: Nemzeti nyelv – nemzetközi nyelvtudomány. 147–156. Nyelvtudományi Közlemények, 1991. pp. 153–155.

12 Kiss Jenő: Tudománymérés és nyelvtudomány. 1997. MNy. 22. p.

13 Eco, Umberto: Hogyan dívik a divat a kultúrában. 117. p. (Eredeti megjelenésének évszáma: 1975.) In: Umberto Eco, 1992. Az új középkor. Európa, Budapest, 1992.

14 Fülei-Szántó Endre: Dinamikus nyelvművelés. Magyar Nyelvőr, 1987. 111. 129. p.

15 Penser, G., St. Winter (ed.): Angewandte Sprachwissenschaft. Bonn, 1981.

16 Fülei-Szántó Endre: Dinamikus nyelvművelés. Magyar Nyelvőr, 1987. 111. 130. p.

17 Nyilatkozat, Élet és Irodalom, 1997. május 9.

[18] Herman József–Imre Samu: Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. Magyar Tudomány, 1987/7–8. 513–531.

[19] Fodor István: Nyelvújítás régen és ma – Európában és a harmadik világban. 1997. Magyar Nyelvőr, 121. 265. p.

[20] Bencze Lóránt: Mikor miért kinek hogyan. 1. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban. 1–2. Corvinus. A hét szabad művészet könyvtára, 1996. pp. 204–205.

[21] Péntek János: Védtelenebbé vált a magyar nyelv. Édes Anyanyelvünk, 1999. 1/11.

[22] vagyis a pragmatikára, B. G.

[23] Nyilatkozat, Élet és Irodalom, 1997. május 9.

[24] Nádasdy Ádám: Rovarirtóval a szavak erdejében. Népszabadság, 1997. június 21.

[25] Nyilatkozat, Élet és Irodalom, 1997. május 9.

[26] Nádasdy Ádám: Rovarirtóval a szavak erdejében. Népszabadság, 1997. június 21.

[27] Courtenay, Baudoin de: Izbrannije trudi po obscsemu jazikoznanyiju I. Moszkva, 1963. pp. 144–160

[28] Herman József–Imre Samu: Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. Magyar Tudomány, 1987/7–8. 190. pp. 513–531.

[29] Szinnyei József: Jó magyarság. (Különnyomat a Magyarosan II. évfolyamából.) Nyelvművelő Füzetek 1., 1935. 4. p.

[30] Kolozsvári Grandpierre Emil: Herder árnyékában. Magvető, Budapest, 1979. 157. p.

[31] Ismeretlen szakértő véleménye, id. Bolla Kálmán: Kell-e nekünk ortoépia. Avagy a magyar kiejtés ügye az ezredfordulón. Magyar Nyelv, 1998. XCIV. 15. p.

[32] Bolla Kálmán: Kell-e nekünk ortoépia. Avagy a magyar kiejtés ügye az ezredfordulón. Magyar Nyelv, 1998. XCIV. 3. p.

[33] Idézi: Bolla Kálmán: Kell-e nekünk ortoépia. Avagy a magyar kiejtés ügye az ezredfordulón. Magyar Nyelv, 1998. XCIV. 16. p.

[34] Kontra Miklós: A nyelv mint a diszkrimináció eszköze. Magyar Hírlap, 1997. november 15. 26.

[35] Papp István, é. n.: A magyar nyelvtan nevelőereje. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest (A tanítás problémái. Szerk.: Vajthó László.), (1935?) 16. p.

[36] Lanstyák István: A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról. Magyar Nyelvőr, 1996. 120. 144. p.

[37] Huszár Ágnes: Nyelvművelés és norma. 1986. 63. p. In: Fülei-Szántó (szerk.), 1986.

[38] ld. Balázs Géza–Marácz László: Nyelvgeoplitika. Magyar Nyelvőr, 1996. 120. 40-41.

[39] vö. Lanstyák István: A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról. Magyar Nyelvőr, 1996. 120. 125. p.

[40] Lanstyák István: A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról. Magyar Nyelvőr, 1996. 120. p. 125.

[41] Nádasdy Ádám: Rovarirtóval a szavak erdejében. Népszabadság, 1997. június 21.

[42] Nádasdy Ádám: Rovarirtóval a szavak erdejében. Népszabadság, 1997. június 21.

[43] Nyilatkozat, Élet és Irodalom, 1997. május 9.

[44] Sauvageot, Aurélien: A nyelv újjáalakításáról. 87–111. (Fordította: Kovács Márta.) In: Szerdahelyi István szerk.: Alkalmazott nyelvészeti alapfogalmak. I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. pp. 106–107.

[45] Szilágyi N. Sándor: Hogyan teremtsünk világot? Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996.

[46] Szilágyi N. Sándor: Szociálpszichológiai tényezők a szókölcsönzésben. Kézirat, (1996) 27. p.

[47] Szilágyi N. Sándor: Hogyan teremtsünk világot? Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996.

[48] Szilágyi N. Sándor: Szociálpszichológiai tényezők a szókölcsönzésben. Kézirat, (1996) 27. p.

[49] Fodor István: Nyelvújítás régen és ma – Európában és a harmadik világban. Magyar Nyelvőr, 1997. 121. 261. p.

[50] Fodor István: Nyelvújítás régen és ma – Európában és a harmadik világban. Magyar Nyelvőr, 1997. 121. 261. p.

[51] Fodor István: Nyelvújítás régen és ma – Európában és a harmadik világban. Magyar Nyelvőr, 1997.. 121. 263. p.

[52] Ankerl Géza: A globalizmus, az angol és a többi anyanyelv. Valóság, 1997. XL/1. 5. p.

[53] Ankerl Géza: A globalizmus, az angol és a többi anyanyelv. Valóság, 1997. XL/1. 9. p.

[54] György Péter: Az ó-új világ. Lassuló idő, Magvető, Budapest, 1997. 151. p.

[55] Az Internet, B. G.

[56] György Péter: Az ó-új világ. Lassuló idő, Magvető, Budapest, 1997. 151. p.

[57] György Péter: Az ó-új világ. Lassuló idő, Magvető, Budapest, 1997. 154. p.

[58] ellenszenves, kicsit irtóztató B. G.

[59] Nádasdy Ádám: A helyesírási ló. 1990. (szeptember) 56–57. 2000.

[60] Kontra Miklós: Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul? Magyar Nyel., 1997. 224–232.

[61] Magyar értelmező kéziszótár. Akadémia, Budapest, 1972. 881. p.

[62] Magyar értelmező kéziszótár. Akadémia, Budapest, 1972. 174. p.

[63] Pl. Kiss Jenő: Mihályi tájszótár (Rábaköz). Akadémiai, Budapest. Nyelvtudományi Értekezések, 1979. 103. sz. 25. p.

[64] Kósa László: *Lengyelkedik.* Magyar Nyelv, 1995. LCI. pp. 204–206.

[65] Fábián Pál–Lőrincze Lajos: Nyelvművelés. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 84. p.

[66] Illyés Gyula: Anyanyelvünk. (Második kiadás.) Magvető, Gyorsuló idő, 1975. 44. p.

[67] Kolozsvári Grandpierre Emil: Herder árnyékában. Magvető, Budapest, 1979. pp. 12–13.

[68] Nietzsche, Friedrich: A tragédia születése. Európa, Budapest, 1986. 24. p.

[69] Nietzsche, Friedrich: A tragédia születése. Európa, Budapest, 1986. 24. p.

A magyar nyelv jellege

Egy nyelvstratégia (nyelvművelés) feladatainak meghatározásakor az adott nyelv és természetesen a nyelvművelés hagyományaiból kell kiindulni. A nyelv jellege: története, arculata föltétlenül hatással van a nyelvvel kapcsolatos cselekvések mikéntjére. A jelenkori cselekvés szempontjából nem mindegy, hogy egy nyelv régi-e vagy új, milyen a struktúrája, milyen a nyelvi helyzete, milyen „erőhatások" veszik körül?

A nyelv törvényszerűségeihez közeledni a már ajánlott külső–belső szempontok (a „külső és belső nyelvtudomány" szempontjai) alapján, és föltétlenül „külső", „idegen" szemmel szükséges. A nyelvtudomány történetében ezt az álláspontot az önelvűséget vallók képviselték (a magyar nyelvtudományban is, amint azt már láttuk); a nyelvtanírásban pedig különösen a külföldiek számára írt nyelvtanok – kontrasztív vagy konfrontatív nyelvtanok – képviselői. Pinkler[1] azt írja, hogy „egyetlen pillantás bármely nyelv grammatikájára elég ahhoz, hogy száz és száz más egyedi tulajdonságot fedezzünk fel." A nyelvek közötti (és a nyelven belüli) különbségeket alapvetően a változás hozza létre, amely az innovációból (variálódás, kreativitás), a tanulásból (öröklődés) és a migrációból táplálkozik.

Írók, költők, nyelvészek, más tudományok képviselői többször kifejtették, hogy a magyar nyelvtan görög és latin nyelvtanok mintájára született, s nem tükrözi eléggé a magyar nyelv jellegét. Kálmán László és Nádasdy Ádám[2] is megfogalmazza ezt: „... a magyarban sok olyan jelenség van, amiket nehéz a klasszikus nyelvtan eszközeivel leírni". Elsősorban külföldieknek született *The Story of Hungarian*[3] című munkámban a magyar nyelv legfontosabb – külső–belső – jellemzőit magam is összefoglaltam.

---

1. A beszédhangok gazdagsága. A köznyelvben a magán- és mássalhangzók száma: 14 : 26 = 40. Rövid és hosszú magánhangzók, egyszerű és kettős mássalhangzók
2. Hangátvetéses jelleg (comb ~ bonc, de talán: gát ~ tág)
3. „Kerek", oda-vissza olvasható szók (*bab, búb, báb, görög, soros)*
4. Nagyfokú tömörség: olyan hárombetűs szó, amelyben 2 mgh. és 1 msh. van, 3724 képezhető a magyarban, 525 az angolban.
5. Hangtani sokszínűség – gyakoribb családosulás, hangtani variánsok függetlenedése. Alaki és jelentésbeli hasonlóságon alapuló szóbokrok (szócsaládok). Pl. *ker(t), kör, kor(ong*

6. A magas, mély és vegyes hangrendű szavakhoz hangrendileg illeszkednek a (többalakú) toldalékok. Pl. *ház-ba, de kert-be*
7. Tipikus szóképlet: TŐ + TOLDALÉK (képző-jel-rag). Pl. *ház-as-ok-nak*
8. Magas–mély hangalakban eltérő, kettéhasadt szópárok. Pl. *kever ~ kavar*
9. Több tucat kicsinyítő-becéző képző
10. A hangokhoz „jelentésmozzanatok" járulnak; a hangsúly megkülönböztető szerepe erős; a hanglejtés árnyalt
11. Magánhangzó–mássalhangzó arány: 41 : 59
12. Ikerszók nagy száma (*csigabiga*)
13. Gazdag hangutánzás (cincog, *kukorékol)*
14. Szó végi szerkesztés (agglutináló jelleg): a nyelvtani viszonyító elemek többsége a szó végéhez van „ragasztva". Tehát nem NEK EMBER, hanem EMBERNEK, nem BA LONDON, hanem LONDONBA. A tipikus toldalékok: rag – jel – képző. A ragozás egyik alesetének számít a jelezés *(házam, házad...)*
15. Két fő igeragozás (határozott és határozatlan), két korlátozott (hiányos) igeragozás. A névszókhoz ragozható személyjelek, továbbá 17-18 esetrag is járulhat
16. Alany és tárgy világos megkülönböztetése
17. A képzők segítségével nagyon sok új szó alkotható
18. Egyre gazdagodó szóösszetételi típusok
19. Bővülő rövidítésrendszer (abbreviátumok)
20. Aktív, igedominanciájú nyelv
21. Passzív szerkezetek csak töredékesen léteznek
22. Egyszerű igeidőrendszer: egyetlen múlt – jelen – jövő. A jövőt grammatikai jelen idővel fejezi ki
23. Nincs kizárólagos segédige. A *fog* önmaga segédigéje is lehet: *Halat fogok fogni.*
24. A magyar nyelv a valami felé irányulást kedveli, nem a valamiben való levést (*Nem megy a fejembe, Vízbe fullad)*
25. Kétszeres tagadás (*senki sem* jött)
26. Főnévi, melléknévi és határozói igenevek vannak. Az ige szótári alakja nem a főnévi igenév
27. Nincsenek nemek, nem klasszifikatív nyelv
28. Szinguláris, egyesszám-kedvelő nyelv (három *kis zöld alma).* A mennyiségjelzőt nem egyezteti: *egy, két, száz ember.*
29. Térmetaforikus fogalmak. A helyviszonyokban három irányt különböztet meg, az időviszonyokat elhanyagolja
30. Megkülönbözteti a határozatlan és határozott névelőt
31. Kétféle birtokos szerkezet: *Klári szoknyája, Klárinak a szoknyája* (szoros), *Klárinak nincs meg a szoknyája* (távoli)

32. A birtokviszony jelzése gazdag. A birtokos szerkezet általában fordított: birtokos + birtok (*a lány barátja)*
33. A jelző nem illeszkedik a főnévvel: *szép ház/házak/házaitok*
34. Van ige nélküli mondat (az állítmány névszó: *A fiú katona)* és csak igés mondat is *(Hajnalodik)*
35. Összehasonlításkor alapfok nélküli középfok *(többek* véleménye szerint, *hidegebb* éghajlat)
36. Nincs *habeo*-s (bírni) szerkezet
37. Egyedülálló a *vanni van* (tekintethatározós) szerkezet
38. Tautologikus-nyomatékosító szerkezet: *amit elmondtam, az el van mondva*
39. Topik-prominens nyelv (*Ezt a filmet már többször láttam.)*
40. Kifejlett, sajátos és mozgékony igekötőrendszere van. Az igekötőknek változatos szórendi helyük van. Az elöl álló igekötővel a beszélő bejelenti szándékát. (A magyar igekötőrendszer kialakulása során vesztette el a magyar nyelv leginkább finnugor jellegét.) Pl. *elmegy, el-elmegy, el-ki megy* stb.
41. Ragozott rag. A határozóragok egy része tovább ragozható, s ekkor önmagukban is megállnak: *velem*
42. Szabad szórend. A szórendi kombináció gazdagsága
43. Ami fontos, az általában az ige előtt áll. Ha az ige a fontos, az áll elől. A szórend a lényegkiemelést szolgálja.
44. A magyar hangsúly helyfüggő. A szóhangsúly mindig a hangsúlyozott szó első szótagja, a mondathangsúly a fő tartalmi közlésre esik
45. A főmondatok utalószavakkal utalnak a tartalmukat kifejtő mellékmondatokra
46. A szöveg az ismert—ismeretlen irányban halad
47. A személynevek sorrendje: családnév + keresztnév, ami a jelzős szószerkezet rendjének felel meg
48. A felsorolásokban az általánostól az egyedi felé halad: pl. év – hó – nap
49. Konkrétságkedvelő. A számokat a nagyobb–kisebb sorrend szerint szerkeszti
50. A páros testrészek nevét hagyományosan egyes számban említi (hegyezi *a fülét)*
51. A szövegekben rendkívüli képalkotó erő (antropomorfizálás, metaforizálás), nyelvi hagyomány (állandósult szókapcsolatok): kép, metafora
52. Kollokviális megfogalmazásmód *(mi, nyelvünk és kultúránk, pártunk és kormányunk)*
53. Panaszkodó (énföltáró) kommunikáció
54. A kommunikáció érzelmi–akarati, általában „gyönge" retorikájú
55. A mondatdallam, szövegdallam általában emelkedő–eső szerkezetű

56. Kicsi a nyelvjárási tagolódás, a polarizáció
57. Zárt nyelv. A nyelv nemcsak térben, hanem időben is összetartó (konvergens) fejlődést mutat
58. A magyar globálisan, szintetikusan fog föl (szemben a szintagmatikus előrehaladással), hatása az ún. ráértő kommunikáció

A magyar nyelv legfontosabb jellemzőjének tartják, a nyelvtudományi érdeklődés kezdete óta a *konvergens (összetartó)* fejlődést, valamint *szintetikus* szerkesztést. Az előbbi oka föltételezhetően, de meg nem engedve „sziget" jellege. A magyar nyelvben ma sincsenek jelentős nyelvjárási eltérések, illetve a nagyon jól dokumentált magyar nyelvjárások máshogy viselkednek, mint általában a nyelvjárások, olykor a magyarénál kisebb nyelvek nyelvjárásai.

A magyar nyelv másik fontos jellemzője: a szintetizálás (magasabb szintű, egybeszerkeszett egységeket hoz létre), ha befogad idegen elemeket, szinte a fölismerhetetlenségig hasonítja őket. „A vizsgálódónak általában az a benyomása, hogy a magyar hosszú évszázadokon keresztül főtörekvésének a környező indoeurópai nyelvekhez való hasonulást tartotta, annak – elsősorban a latinnak, később a szlávnak és németnek – nyelvtani kategóriáit próbálta beépíteni és – mint a portyázások idején, amikor minden külföldön szerezhetőt haza próbált vinni – gazdagodásnak érzett minden idegenből való átvételt".[4]

A statikus, külső leírás mindegyik kijelentéséhez történeti, nyelvjárási, leíró, használati, stilisztikai stb. szempontból nagyon sok mindent lehetne még hozzáfűzni, ám az ilyen összefoglalás, „egyben szemlélés" nagyon fontos, és természetesen még tovább finomítható.

Jegyzetek

1 Pinkler, Steven: A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet? Typotex, Budapest, 1999. 233. p.

2 Kálmán László–Nádasdy Ádám: Hárompercesek a nyelvről. Osiris, Budapest, 1999. 88. p.

3 Balázs Géza: Névpolitikai küzdőtér. 484–91. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. I–II. Szerk.: B. Gergely Piroska és Hajdú Mihály. Magyar Nyelvtudományi Társaság–Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, Budapest–Miskolc (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 209.) 1997.

4 Kassai György: Nyelv és öncenzúra. 25–39. In: Belső tilalomfák. Tanulmányok a társadalmi öncenzúráról. Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Amszterdam), 1982. 36. p.

A jelen nyelvi változásainak modelljei

Mielőtt a mai magyar nyelv „mélyén" zajló változási folyamatokat föltárjuk, érdemes néhány *általános (antropológiai) nyelvészeti* elgondolást megemlíteni a nyelvek változásairól.

Charles Hockett[1] írja, hogy a nyelv olyan rendszer, amelyet minden megnyilvánulása nemcsak megerősít, hanem kis mértékben meg is változtat. A nyelveknek alapvető jellemzője: a divergencia és a konvergencia, azaz a differenciálódás és az összetartás. A differenciálódás a nyelvtől független történeti, földrajzi, műveltségi, illetve a nyelvtől is függő szövegtipológiai stb. különbségek alapján jön létre. „Egy hadiflotta önálló nyelvet hoz létre".[2] A nyelvtől független központosítás, a kereskedelem, az iskoláztatás, a tömegkommunikáció viszont konvergenciához vezet. Amikor a nyelv eltávolodik a mindennapiságtól (mítoszok, törvények, rítusok), „méltóságteljesebb" lesz, létrejön a konvergencia.[3]

A nyelvek történetében vannak lassú és gyors változású korszakok: „midőn valamely nemzet, mely a megkésett fejlődés tapasztalatait éli ált, a fejlettebbnek tekintett külföldi kultúra kifejezéseit saját szókincsébe igyekszik áttenni".[4]

Végül a nyelvi változások rendszerint dialektikusak: Einar Haugen szerint a nyelvek „bonyolultabbá válnak az egyik területen, ha egyszerűsödnek a másikon: pl. számos indoeurópai nyelvben az elsorvadó esetvégződés helyét a prepozíció és a kötött szórend veszi át. Úgy látszik, hogy minden élő nyelv kialakította azt a formát, melyet egyensúlyban tart a használói által kifejtett legkisebb erőkifejtés törvénye".[5]

Ezek után lássuk a magyar nyelv történetének legfontosabb, egymással összefüggésbe hozható változásait! A nyelv rendszer, – föltehetőleg, de kivételeknek is helyet hagyva – a változásai is rendszerszerűen, egymással összefüggésben zajlanak. Vannak egyirányú és vannak kölcsönös hatások; s vannak teljesen „indokolatlannak", „logikátlannak" tűnők is.

A magyar nyelvtörténeti változások vélhető összefüggéseiről Kubínyi László[6] írt fontos tanulmányt, bár bevezetőjében azzal mentegetőzik, hogy „kalandra" vállalkozik: „ingó talajra érkezik az a kutató, aki valamely nyelv történeti változásainak oksági szálait akarja felgombolyítani akár a nyelven belül maradva, akár a nyelvből ki is tekintve. Bármennyire óvatos is, vállalnia kell olcsó tévedések, sőt a tudománybeli felelőtlenség kockázatát. Ilyesfélére vállalkozunk mégis a következőkben abból a meggondolásból, hogy a tudományban nem árthat néha egy kis kaland. Utunk már csak azért sem lesz túl

veszélyes, mert többé-kevésbé járt csapáson fogunk haladni". Az egyes változókat alaposan megvizsgálva a magyar nyelv jellegformáló történeti változásainak okait és eredményeit Kubínyi a következő táblázatban foglalta össze:

A magyar nyelvtörténeti változások összefüggései[7]

Az egyik legteljesebb nyelvi változás-áttekintés Kovalovszky Miklóstól[8] való. Kovalovszky a következő régi és újabb változásokat vette sorra (a + jellel megjelölt újabb jelenségek és példák saját kiegészítéseim):

A. Régebbi eredetű változások

Hangállomány

1. Magánhangzók megrövidülése, pl. *í, ú, ű*
2. Mássalhangzók megrövidülése, pl. *kelemes*
3. Emfatikus hangzónyúlás, pl. *őőült, peeersze*
4. Hibás magánhangzónyúlás, pl. *kőröz, kőrút, pósta*
5. Hibás mássalhangzónyújtás, pl. *szallag, nyillik*
6. Illeszkedés vegyes hangrendű szavakban, pl. *farmerok – farmerek, Ágnesnak – Ágnesnek*
7. A zárt e
8. Betűejtés, pl. *tud-ja, út-ja*

Szó- és alaktan

1. Alakváltozatok; szóhasadás, alakpárok, pl. *szók – szavak, újsága – újságja;* határozóragos alakpárok, pl. *ébren – éberen;* fosztóképzős alakpárok, pl. *gondtalan – gondatlan.*
2. Szóképzés; nyelvújítási szók.

Mondattan

1. Állítmány (analógiás hatások, pl. *szabadjon megjegyeznem)*
2. Ikes igék ragozása, pl. *tör – törik*
3. Szenvedő igék
4. Szenvedő igék névszói származékai, pl. *elragadtatás*
5. Állapothatározói igeszerkezet (-va, -ve + létige), pl. *le van írva, el van utazva*
6. A befejezett melléknévi igenév állítmányi használata
   +Az állomás kamerákkal *megfigyelt* (Keleti pályaudvar, 1998.)
7. A hivatalos nyelv és személytelenség; terpeszkedő kifejezések, pl. *elbírálás alá esik*
8. A jövő idő alaki eszközei, pl. *meg fogom írni*
9. A feltételes jelen ragozásának kérdései, pl. *lenne, ha volna*
10. -va, -ve – -ván, -vén, pl. *Futva* tette meg az utat
11. -ban, -ben – -ba, -be, pl. *Gyárba(n)* dolgozom
12. sem – se, pl. Ez *sem* enged, az *se* hagyja
13. Az -n módrag elhagyása, pl. *Egész(en)* elfáradtam
14. Határozóragos alakpárok, pl. *egyhangúan – egyhangúlag*

+15. Az *-e* kérdőszócska helye, *Nem-e megyek?, Nem megyek-e? Nem vásároltál volna-e?*

B. Újabb jelenségek

+ Hangállomány

+ 1. Éneklő hangsúlyozás
+ 2. Túlhangsúlyozás (minden szót hangsúlyozás)
+ 3. Hangzócsonkítás, hangzókiesés (a hadarás következményeként)

Szókincs, alaktan

1. Szürkülés, szegényedés, „mindenes" divatszók, pl. *klassz, komoly, rendelkezik + arról szól, működik, csinál* stb.
2. Túlzó szóhasználat, pl. *borzasztó szép*
   + Baromi jó (1998)
3. Szólások, közhelyek, pl. *Unom a banánt!*
4. Az ifjúság nyelve, pl. *jó nálam*
5. Vitatott szóképzés, pl. *párásság – nappalos – államosít(ás)*

6. Rövidülés és képzés, pl. *röpcsi + szencsi* (szendvics), *pihi* (pihenés)
7. Fosztóképzős melléknevek, pl. *őszintétlen, egyetlen, nincstelen*
8. Szórövidítések és mozaikszók, pl. *tv, közért*
9. Jelentéssűrítő összetételek, pl. *népautó, pártmunka, békepolitika*
10. Az ön- előtagú összetételek, pl. *öndicséret, önreklám*
11. Jelöletlen határozós összetételek, pl. *fogkefe, békeharc, anyagellátás, érdemdús + sétálóutca*
12. Elvonással keletkezett összetett igék, pl. *gépír, gyorsír, távbeszél(ő)*
13. Igekötők, pl. *kiértesít, ledegradál*
14. A hivatalos és a mozgalmi-közéleti nyelv, terpeszkedő kifejezések, pl. *javítást eszközöl* +Azok az értékek, amelyek *mentén* az önkormányzatok szerveződnek, baloldali értéket jelentenek (1996)
15. A szavak jelentésbővülése, pl. *meglátás*
16. Kötőhangzó a többesjel előtt, pl. *múlandók – múlandóak, ragyogók – ragyogóak*
17. Birtokragos szók -i képzős alakja, pl. *elseji – elsejei*

+18. Kettőzések (tautológia), pl. *Preventív* módon *megelőzzük* a rendőri visszaéléseket, *menettérti retúr, hétvégi víkend*

+19. Helytelen szóhasználat, pl. Ez a szakácskönyv teljesen *működőképes* (1998), katolikus lelkészegyesület (1998), *Bombasztikus* gólhelyzetben nagy *hibát vétett* a csatár (1998)

+20. Hasonló alakú szavak összekeverése, pl. *Egyenlőre* nincsenek életveszélyben (1998)

+21. Nákolás, pl. *Eladnák* feleslegessé vált nyelvtankönyveket (1996)

+22. A *-ható* képző terjedése, pl. *eladhatóság, megvalósíthatósági* tanulmány

Mondattan

1. Sorszámnév – tőszámnév, pl. *öt* kerületben dolgozom
2. A birtokos jelző -nak, -nek ragjának használata, pl. *Arany(nak a) költészetét*
3. Ragok – névutók, pl. *Felterjesztettük a minisztérium felé, + baloldali értékek mentén*
4. Elöljáró névutók, pl. *mögötte a háznak*
5. A feltételes mód modoros használata, pl. *ráérne egy félórára, azzal kezdeném*
6. A suksük-nyelv, pl. *Szívesen lássuk.* + szukszük, csukcsük
   + Azért *válasszák* az Orientet, mert egy régi vonaton szeretnének utazni (1998)

+ 7. Túlbonyolítás, pl. *Izrael Kisnővérei Minden Kegyelem Szeplőtelen Közvetítőjének Leányai* (apácarend neve, 1998)

+ 8. Helytelen vonatkozás, *ami, amely-probléma,* pl. A kutatás irányítója közölte: eddig még nem hozták felszínre a másik fekete dobozt, amely a

pilótafülkében elhangzottakat rögzítette, s amelynek helyét vasárnap este határozták meg, de a rossz időjárási körülmények ezt nem tették lehetővé (1998)

+ 9. *Aki-probléma* (személyátsugárzás), pl. Egy fiatal csapat volt, *aki* így még sohasem játszott (1998)

+10. Szóláskeveredés, pl. Ha *mérleget kellene vonni* arról, hogy miért fontos a fiatal irodalom (1998), *Semmilyen fejsze nincs elveszve* (1996), A késésért szíves türelmüket kérjük (1997)

+11. Egyes–többes számú egyeztetés, pl. A biztosítóknak jelentősen növekedett a *bevétele/bevételük* az elmúlt esztendőben.

+12. Túltömörítés, pl. A *leköszönő felsőoktatásért* felelős államtitkár... (1996)

+13. Egymást taszító jelentések, pl. *örömet okozni* (1996), *a halálos eredménnyel* végződő balesetek csökkenthetők (1996)

+14. Szervetlen mondatkapcsolás, pl. Hat óra múlt 12 perccel *és* a gyíkok valószínűleg tovább élnek, mint a macskák (1996)

+15. *El kell mennem/menjek,* pl. Holnap *el kell menjek* az orvoshoz.

+16. Névelősödés, pl. *A* Vajdaságban is nyugalom van, Ez *egy* olyan dolog

+17. Névelőtlenedés, pl. Vádlott azt mondta...

+18. Az *is* mondatbeli helye, pl. Ha nem *is* volnék magyar, Ha magyar nem volnék *is*

A nyelvművelés által vizsgált példák térnek vissza a szociolingvisztikai vizsgálatban is. Lanstyák István és Szabómihály Gizella[9] szlovák–magyar kontaktusvizsgálataiban a következő változókat különítette el. (A nyelvi változás alanyát nevezzük változónak.)

E = egyetemes magyar változók
(vagyis az egész magyar nyelvterületen változók)

Nevezetesen a következő típusváltozók:

1. *én várnék : én várnák*
2. *-t* végű igékkel kapcsolatosak
3. ikes igék iktelen, iktelen igék ikes ragozása
4. *ablaka : ablakja*
5. az inessivusi és illativusi formák használatával kapcsolatosak
6. a birtokos jelző ragjának elmaradásával kapcsolatosak
7. *fel kell mennem : fel kell menjek*
8. 0 + névszói állítmány : *egy* + névszói állítmány
9. határozói igenév + létige
10. *megírta volna is : meg is írta volna : megírta is volna*

11. -e kérdőszócska szórendi helye
12. vonatkozó névmások használata

EK = egyetemes, de egyben kontaktusváltozók

1. *a neki van (vhol) vmije : neki van (vhol) vmi*
2. *fodrász : fodrásznő*
3. egy szó : szókapcsolat
4. főnevek egyes és többes számával kapcsolatos
5. számbeli egyeztetéssel kapcsolatos
6. redundáns névmási tárgy használata
7. *operálják/műtik epével: operálják/műtik epére: operálják/műtik az epéjét*
8. *hasogat a derekam : hasogat a derekamban*
9. a hasonítás kifejezése
10. *lehet kapni : kapni*
11. a segédige és a főnévi igenév szórendje
12. jelzői értékű hátravetett határozók

AK = analóg kontaktusváltozók

1. a bel- és külviszonyragok használatával kapcsolatosak
2. vonzatok és állandósult raghasználat – egyedi változók
3. *cseng a fülem : cseng a fülemben* egyedi változó

K = csak kontaktushelyzetben meglévő változók

1. *vminek a kulcsa : kulcs vmihez : kulcs vmitől* egyedi változó
2. *százzal megy : százassal megy* egyedi változó

Hasonlóan, kibővített változókkal dolgozik a határon túli magyar nyelvváltozatok vizsgálatát célul tűző sorozat.[10]

Bár mind szociolingvisztikai, mind pedig nyelvművelési szempontból különösen az első három csoport valóban a legfontosabb jelenségeket öleli föl, jelen elemzésemben nem ezt a megoldást követtem, hanem egészen új utat próbálok meg bejárni. Most a mai magyar nyelv „mélyén" zajló nyelvi mozgásokat, vagyis a jelen nyelvi változásainak lehetséges mozgatórugóit szemiotikai segítséggel, értékdimenziók, illetve ellentétpárok felállításával kísérlem meg bemutatni.

A *szemiotika és a nyelvtudomány* kapcsolata sokrétű és nagyon tanulságos. A szemiotika sokat köszönhet a nyelvtudománynak létrejöttéért, de a nyelvtudomány is sokat kapott a szemiotikától módszereinek, látásmódjának kibővítésével.[11]

A *szemiotikai módszerek* alkalmazása talán közelebb visz bennünket az egyébként sokdimenziós változók alapján modelleyhet[nyelvhez. Módszerem szempontjából nagyon hasznosnak tűnt R. Hidasi Juditnak a magyar köszönésekre vonatkozó szemiotikai kategorizálása.[12] Pl. közelítő–eltávolodó, ki–kinek, bizalmas–nem bizalmas stb. Rögtön hangsúlyozni kell, hogy a szokásos „kettős" *szembeállítások* olyan alapformák, amelyek további „kettős", olykor „hármas" szembeállításokkal is összevethetők. Ily formán egy-egy szembeállítás nem lehet egyedül célravezető: a lineáris tengelyeket valószínűleg *többdimenziós alineáris tengelyek* metszik! Egyelőre csak néhány – könnyebben megragadható – alapérték, alapszembenállás vizsgálatára teszek kísérletet.

Vegyünk egy példát! A magyar nyelvben van egy olyan alaptörvényszerűség, amely szerint a kommunikáció (közlés) főiránya az *általános–konkrét,* illetve logikai tagoltsága a *nagy–kicsi* tengelyen valósul meg.

Ilyen alapvetően a *birtokviszony* tipikus sorrendje: birtokosszó (determináns) – birtokszó (alaptag). Ilyenkor általában van egy szokottabb főirány: az egész–rész, illetve nagyobb–kisebb tengely mentén: pl. *Dózsa népe, a Balaton vize, a villa kertje, Shakespeare Szentivánéji álomja, a jég verése* (genitivus subiectivus), *A Tűz csiholója* (genitivus obiectivus) stb. De létezik ennek logikailag ellentétes irány is: pl. *a csésze készlete.* Sőt grammatikai megfordítása is: *a ház ajtaja,* de: *ajtaja a háznak.*

Az alapvető kommunikációs és logikai (birtokviszony-) törvényszerűségnek felel meg az időpont- és névsorrend is: *1998. január 1., Kovács János* (ti. Kovácséknak Jánosa). És ezért volt korábban *Kovács fűszeres* is (Kovácsnak fűszeresboltja). Újabban indoeurópai mintára (a magyar birtokviszony főirányának ellentmondva, de a lehetséges formáknak nem) megjelentek a következő formák: *Fotó Háber, Autó Kápolnási, Ford Népliget.* Ezekben ugyanúgy megvan az általános–konkrét kommunikációs főirány; viszont nem felelnek meg a nagyobb–kisebb sorrendnek. Megfordítják magyar alapvető birtokviszonyt – de megfelelnek egy lehetséges magyar birtokviszonynak (fotóüzlete *Hábernek* versus *Hábernek fotóüzlete). A kommunikációs főirány föltehetően legyőzte itt az alapvető birtokviszony-sorrendet.* Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a következő esetben is:

– *Add ide a sót!* (az adó szempontjából)

– *Add oda a sót!* (a vevő szempontjából)

Tehát két – különféle – alapviszony metszette egymást; ezt egy lineáris tengelyen (egyetlen fő szempont szerint) nem tudtuk volna sem ábrázolni, sem megmagyarázni.

Ugyanazt tapasztalhatjuk, amiről Teleki József[13] a Kazinczy által is vallott, korábban már idézett gondolatát ekként összegzi: „ezen különböző célok[14] igen gyakran összefolynak, *szépen egyesülnek,* de éppen oly sokszor egymástól elválnak, *ellenkezésbe jönnek.* Az ily esetekbe az *ékességet* tárgyazó tulajdonságok ugyan nagyobb részint kénytelenek a *határozottságnak, értelmességnek,* a legmegátalkodottabb ellenségöknek, mint a nyelv *legfőbb céljának* engedni; de mindazonáltal némely egyes esetekben szükség az értelmességből is *valamit* engednünk, hogy a nyelvmívelésnek több céljait elérhessük."

S lám, nyilvánvalónak tűnik, hogy ez nem csak a „tervezett", a mesterséges nyelvváltoztatásra, hanem a spontán nyelvi változásra is igaz! Vagyis: a kommunikációs főirány (nyelvi alaptörvényszerűség) legyőzte a birtokviszony sorrendjét (a másik nyelvi alaptörvényszerűséget).

Lássuk ezt újabb példákkal!

I. alapforma:

általános	——	konkrét
nagyobb		kisebb
1998(-nak)		*január(ja),*
január(nak)		*else(je)*
Kovács(éknak)		*János(a)*
Kovács(nak)		*fűszeres(boltja)*
a ház(nak)		*ablaka*
Shakespeare(nek)		*Szenivánéji álomja*

II. lehetséges (létező) fordítottja:

konkrét	——	általános
kisebb		nagyobb
ablaka		*a háznak*

III. a két forma vegyüléke:

általános	——	konkrét
kisebb		nagyobb
Fotó		*Háber*
Autó		*Kápolnási*
Ford		*Népliget*

Megállapítható, hogy a harmadik forma két alapformának a vegyüléke: a részekből nem ugyanaz az egész áll össze. A részigazságok miatt lehetséges

az, hogy a forma terjed, az „egész" mégiscsak új formája pedig *idegenszerűségként* hat. Azt is megállapíthatjuk, hogy hagyományos nyelvművelő megközelítéssel (ti. a *Fotó Háber* ellentmond a magyar birtokviszony sorrendjének) csak részleges igazságot mondtunk volna; s nem tudtunk volna mit kezdeni az ellenvéleménnyel.

Vegyünk egy másik példát is! A *nákolás* és a *suksükölés* (*szukszükölés*, pl. *olvassza*, sőt *csukcsükölés*, pl. *taníccsa*) a nyelvművelés által régóta hibáztatott jelenség. A leíró nyelvtan szerint az alanyi ragozás feltételes mód jelen idő egyes szám 1. személyben a köznyelvben nincs illeszkedés, tehát csak *-nék* rag van. Mély hangrendű ige esetében azonban sok beszélő „illeszt" (ez a nákolás): **fáznák, úsznák, látnák* (helyesen: *fáznék, úsznék, látnék*). A – feltűnő – suksükölés (*suksük-nyelv*) és a – jóval kevésbé észrevett – szukszükölés azt jelenti, hogy a beszélő nem különbözteti meg a *-t* végű igék (pl. *szeret, fest, oszt*) valamint az összes *-t* végű képzőre végződő ige (pl. kijelentő módban: *elhallgattassa, mosogassa, mosogattassa)* tárgyas ragozás jelen idejének egyes szám 3. és többes szám 1., 2., 3. személyében a kijelentő és felszólító módot.

Tehát:

szeresse – mondhassa – válassza (szereti, mondhatja, választja)
szeressük – mondhassuk – válasszuk (szeretjük, mondhatjuk, választjuk)
szeressétek – mondhassátok – válasszátok (szeretitek, mondhatjátok, választjátok)
szeressék – mondhassák – válasszák (szeretik, mondhatják, választják)

A hiba makacsságának oka az, hogy ebben az esetben is többféle, ráadásul egymásnak ellentmondó „rendszerkényszer" érvényesül.

I. konvergencia (összetartás) főtörvénye

nem azonos	——	azonos
nem illeszkedik		illeszkedés
én látnék		*én látnák*

II. divergencia (széttartás) törvénye

funkcióazonosság	funkcióelkülönülés
én látnák	*én látnék*
ők látnák	*ők látnák*

Az ikes igék esetében az iktelen ragozás használata megoldja a problémát, tehát semmi nem motivál a *-nék* használatára:

	én úsznék/úsznák
nincs azonosság	*ő úszna/úsznék*
	ők úsznának

Ebben az esetben *két (három) törvényszerűség* „harcol": a konvergencia (illeszkedés) és a divergencia (funkcióelkülönülés) törvényszerűsége. Mégis az első törvényszerűség az erősebb, mert a funkcióelkülönülés (divergencia) a tapasztalatok szerint nem „főirány", hiszen a megnyilatkozásokban semmiféle zavart nem okoz a homonímia (homoszintaktikai szerkezet). Pl.

Szívesen látnák egy jukkapálmát a nappaliban.
Örülnék, ha Pistáék látnák a jukkapálmámat a nappaliban.

Nem értek egyet Lőrincze Lajossal[15] s azokkal a nyelvészekkel, akik a *túlzott homonímiától* féltik a nyelvet: „lehet persze, hogy a 'szabálytalan' – mert a magyar hangrendi illeszkedéstől elütő – *mondanék, látnék* forma valamikor azért alakult ki, hogy az *én mondanák és ők mondanák, én látnák és ők látnák* közti olykor zavaró azonosság megszűnjön".

Ikes igék esetében pedig nincs homonímia:

Szívesen úsznák (úsznék) egyet.
Pista szívesen úszna (ritkán: úsznék) reggelenként.
Pistáék szívesen úsznának reggelenként.

Még egy „mellékhatás" is érvényesül: a hagyományhoz való ragaszkodás. A *nákolás* ugyanis sok nyelvjárásban és szubkultúrában (regiszterben = nyelvhasználati formában) teljesen elfogadott jelenség.

Hasonlót állapíthatunk meg a suksüközésről és szukszüközésről is:

I. konvergencia (összetartás) fő törvénye		
nem azonos	——	azonos
nem illeszkedik		illeszkedés a rendszerhez
szeretjük		*szeressük*
felosztjuk		*felosszuk*
tanítjuk		*tanítsuk*

A *szeretjük, felosztjuk, tanítjuk* azért nem illeszkedik a rendszerhez, mert az igék nagy részében egybeesés van a hasonló alakok között (a suksüközés és a szukszöközés illeszkedik a rendszerbe):

---

várja, várjuk, várjátok, várják
várja, várjuk, várjátok, várják (meg)!

rázza, rázzuk, rázzátok, rázzák
rázza, rázzuk, rázzátok, rázzák (fel)!

II. divergencia (széttartás) törvénye

funkcióazonosság	funkcióelkülönülés
szeressük	mi szeretjük mi szeressük!
felosszuk	mi felosztjuk mi felosszuk (osszuk fel)!

Van tehát egy *konvergencia-főtörvény* (illeszkedés a rendszerhez) és egy *divergencia-melléktörvény* (elkülönülés a rendszertől funkcióazonosság miatt). De itt is, akárcsak a korábbi esetben a *hagyomány* is belép a funkcióazonos-alakok megerősítése mellett (ugyanis az északi-északkeleti nyelvjárásokban, valamint a budapesti köznyelvben – hagyományosan – sokan használják a suksüközést és a szukszüközést).

Nagyon tanulságos lenne ugyanezen szempontok szerint az *ikes ragozás* állapotának elemzése is! Az ikes ragozásban ugyanis teljes a zűrzavar: teljes (szabályos) ikes paradigma már sehol sem létezik (talán csak a székely nyelvjárásban), a „művelt" köznyelvben (sajtó, rádió, televízió) felemás (vegyes, ikes–iktelen) állapot uralkodik, az „alacsonyabbrendű" köznyelvben és nyelvjárásokban változó a helyzet, de erős az iktelenedés. Ugyanakkor egyes igék ikesednek, mások iktelenednek – ami tovább növeli a bizonytalanságot. Ugyanilyen eleven „mozgás" figyelhető meg – a csöppet sem szabad – *szórend*ben, valamint a *névelőzés*ben.

A jelenségek részletes elemzése helyett a következőkben a változások lehetséges mozgatórugóit mutatom be a már megemlített szemiotikai segítséggel, értékdimenziók, illetve ellentétpárok felállításával. Nyilván újabb kategóriák is elkülöníthetők; a kategóriák többdimenziós kapcsolatrendszerének felállítását pedig csak ezek után lehet elvégezni.

Az elemzés *három fő „mozgási", változási irányt* (főkategóriát), azonbelül pedig további alkategóriákat rajzolt ki:

Főkategóriák:	Alkategóriák (pl.):
1. Mennyiségi	kevés–sok, egyszerűsödés–gazdagodás
2. Minőségi (szemléleti)	konkrét–absztrakt, konvergencia–divergencia
3. Társadalmi	norma–újítás, centrum–periféria

Lássuk ezek után a magyar nyelvészeti, azonbelül különösen a nyelvművelő irodalom által feltárt és emlegetett jelenségeket a fő- és alkategóriák szerint!

Mennyiségi változók

SEMMI	*VALAMI/TÖBB*
jelhiány	jeltöbblet
üres hely (új denotátum)	telített hely (több nyelvi forma)
üres hely (szógyökök között)	

A „jelhiányos" helyek az idegen szavak „szálláscsinálói". (Pl. az informatikai forradalom, a modern – részben angol közvetítéssel keleti – sportok, természetgyógyászat szókészlete.) A jelhiányos helyekre különös gonddal kell tekintenie a nyelvművelésnek! Itt van szerepe a tudatos szóteremtésnek. A tudatos szóteremés sikere a magyar nyelvi törvényszerűségeknek való megfelelés. Érdemes ebből a szempontból is megvizsgálni a tipikus magyar szófelépítést (korábbi tanulmányomban Czuczor és Fogarasi nyomán szógyököt). A szógyökök olyan elvont, többnyire CVC-szerkezetű gyökök, amelyekből létrejöttek már realizációk (szavak), de még mindig sok közöttük az üres hely. Pl.

K + mgh. + R
*kar, kár, ker-, kér, *kir, kor, kör, kur-, *kür*

N + mgh. + P
*nap, *náp, *nep, nép, *nip, *nop, *nöp, *nup, *nüp* stb.

KEVÉS	*SOK*
egy alak	több alak
	avval – azzal, híva – hívva
	[szóteremtés] ·

Az ikes ragozás kapcsán mondja Papp István[16] az egy és több alak viszonyáról: „Miért ne lehetne lemondani az ikes ragozás merev követeléséről, s kettős alakokat megtűrni. A helyesírási szótár más téren megengedi az alakváltozatokat..., miért ne lehetne ugyanígy szentesíteni az *eszem–eszek* alakpárt is?"

Ezzel formában gazdagodna a köznyelv, a gyermekek pedig jobban értékelnék nyelvjárási beszédjüket.

SZEGÉNYEDÉS/CSÖKKENÉS	*GAZDAGODÁS/BŐVÜLÉS*
-ban/-ben rövidülése	*-ba/-be* funkcióbővülése
irányhármasság szegényedése	két irány egyesülése *(-ba/-be)*
amely kiszorulása	*amely/ami* egységesülése
ami kiszorulása	*aki (amely, ami* helyett)
	személyátsugárzás

AMELY ⟶ AMI ⟶ AKI

Pl. Megérkeztek a könyvek, (amelyeket) *amiket* rendeltél.

Pl. Sok tízezerre tehető azoknak a háztartásoknak a száma, (amelyek) *akik* nem tudják fizetni a közüzemi költségeket. (1996)

Ezek a példák jól mutatják, hogy az egyik oldalon szegényedés, a másik oldalon viszont bővülés tapasztalható. A bővülés egyes esetekben paradox módon egyszerűsödést, színtelenedést is jelent (tehát itt ismét egy másik kategória keresztezi a főirányt)!

jelszegényedés	jelbővülés („gazdagodás")
funkciószegényedés	funkcióbővülés

Tipikus *jelszegényedés–jelgazdagodás*-probléma a nagy politikai, gazdasági, társadalmi változások időszaka. Ilyen jelenségek jól megfigyelhetők voltak az szocializmus 40 évében, illetve az azt követő rendszerváltásban.

egyházi terminológia visszaszorulása	pejoráció (idegen szavak)
	vágyódás, misztikum
vallási kifejezések ismeretének visszaszorulása	
Luther-kabát, stóla, Úrvacsora,	*diszkó, hot-dog, popcorn*
palást, lelkész, konfirmáció	

A saját (magyar) jelkészlet szegényedésének, a másik oldalon viszont az idegen (eredetű) szókészlet gyarapodásának két oka:

– a már említett „elhárító" mechanizmus („mi nem vagyunk ilyenek") miatt alkalmaznak (pl. pejoratív jelentésű) idegen szavakat. Ez megfigyelhető a jövevényszó-statisztikákban, de a városi szlengben is.

– vonzódás, a misztikum („mi is olyanok szeretnénk lenni") miatt egyes (pl. angol, amerikai) kultúrához, s ezt jelenítik meg annak jellemző szavaival.

pozitív érzelmek	negatív érzelmek kifejezése
szinonimátlanodás (szűkszavúság, elszürkülés)	szinonimásodás
jó film volt, történet, működik	*jeles: basa, bika, bötös, gól, hasas, horgas, lévisz, ödön, petyka, pityorka*
aktív – passzív	passzív – aktív
nyelvi „elnyomorosodás"	nyelvi infantilizmus
elhallgatás	locsogás

Korunk tipikus kommunikációs zavarai is feltüntethetők a fenti kategóriákban.

EGYSZERŰSÖDÉS	*BONYOLULTABBÁ VÁLÁS*
„hangsüllyedés" (nyíltabbá válás)	
egy alakba tömörítés	többszörösen összetett szavak
rövidülés (pl. mozaikszók)	
Zeg (Zalaegerszeg), *Egom nari, pari, sali*	*helikopter-összeszerelő üzem*
mellérendelés	alárendelés
LASSÚ(dás)	GYORS(ulás)
1. forma	
2. forma	1 x 2 forma
természetes, hogy	
természetesen	*természetesen, hogy*

Minőségi, szemléleti változók

KÖZEL	*TÁVOL*
szerves/szoros	szervetlen/laza
elidegeníthetetlen	elidegeníthető
a birtokos személyjel	
(a tehén) borja	*(a gazda) borjúja*
(az asztalos) ajtaja	*(a ház) ajtója*
fi-a	*fiú-ja*
vad-a	*vad-ja*
csütörtök-én	*csütörtök-jén*

Kiefer Ferenc szerint a *j*-s formák terjedésének oka: a *morfotaktikai transzparencia*, vagyis a szóalak, illetve a szóalakhatár világos szerkezete (pl. *va-da, de vad-ja*). Minél transzparensebb egy szó, annál jobban érthető. Az igazi birtoklás, elidegeníthetőség esetén a *j*-s formák gyakoribbak (ablakja, *vadja).* A rész–egész viszonyok nem elidegeníthetők (pl. *a ház ablaka;* illetve testvér, rokon, testrész: *testvére, felesége, keble, szíve, nyaka,* de: *nője).* Mindkét forma él természetesen ott, ahol valódi homonímia áll fönn: *kara – karja, szaka – szakja.*[17] Szilágyi[18] annyit tesz hozzá, hogy a nyelvi leképezés (ikonikusan) utánozza a valóságot: a szorosabban kapcsolódó toldalékváltozat szorosabb, a lazábban kapcsolódó lazább hozzátartozást jelöl, „ikonikusan leképezve ezáltal a hangalak szintjén is a dolgok közötti viszonyokat".

külső helyhatározóragok	belső helyhatározóragok
Magyarországon	*Franciaországban, Romániában*
Budapesten	*Bukarestben, Tokióban*
Szegedre	*Debrecenbe*
Székesfehérvárra	*Csíkszeredába*

A magyarban a belső viszonyokra ország esetében – a szigeteket leszámítva – külső viszonyraggal utalunk. A helységnevek kapcsán már megbomlott a „rendszer" (?) ott külső és belső helyviszonyrag egyaránt előfordul.[19] Ezeknek az eseteknek aprólékos tanulmányozására lenne szükség, hogy annál bővebb nyelvművelő tanácsot adhassunk, mint hogy „helybéliektől ajánlatos tudakozódni", melyik határozóragot is használják. A kérdésnek egyébként van alapos, részletes leírása, de a „mozgatórugókat" alaposan még nem sikerült fölfedeznünk.[20] A tipikus tévesztések: **Nagyszombaton, *Csíkszeredán, *Szegvárban* stb.

ÁLTALÁNOS	*RÉSZLETEZŐ*
évszám, név, birtokos szerkezet sorrendje	
KONKRÉT	*ABSZTRAKT*
tömör kifejezések	terpeszkedő kifejezések
bemutatják	*bemutatásra kerül*
meglátogatják	*látogatást eszközöl*
a minisztériumba/-nak	*a minisztérium felé*
cselekvő szerkezet	szenvedő szerkezet
kiállít	*kiállíttatik*
szoros mondatszerkezet	„laza" mondatkapcsolat
azt mondta, hogy (tárgyas)	*szükséges, hogy* (célhatározói)

határozott névelősödés	határozatlan névelőtlenedés
a Vajdaságban	*miniszter úr szerint*
ez egy felejthetetlen élmény	
igekötősödés	
átbeszéli az éjszakát – a dolgot	
felvállalja a feladatot	
	nyelvi klisék (közhelyek, divatszók)
	„üres" jelentésű (deszemantizált) szavak
ott jön Bodri	*ott jön valami*

SZINTETIKUS (takarékos)	*ANALITIKUS (széttagoló)*
kell mennem	*nekem kell az, hogy menjek*
	terpeszkedő kifejezések
természetesen	**természetesen, hogy*

KONVERGENCIA	*DIVERGENCIA*
funkcióazonosság	funkcióelkülönülés
-ba/-be két funkciót lát el	
amely – ami	
amely, ami – aki	
környezeti hatás:	
illeszkedés	nem illeszkedés
-nék – -nák	
konvergencia	inkonvergencia
egyeztetés	nem egyeztetés
hallom a füleimmel	*hallom a fülemmel*
a fiúknak nincs cipőjük	*a fiúknak nincs cipője*
nekem van mit megköszönnöm	*nekem van mit megköszönni*

FÓKUSZ	*PERIFÉRIA (mondatvég)*
Nem-e	*Nem jön-e*
Ha nem is születtem volna magyarnak	*„Ha nem születtem volna is magyarnak"* (Petőfi)
nem megoldható	*nem oldható meg*

NEM LOGIKUS	*LOGIKUS*
látom a szemét	*látom a szemeit*
zajvédő fal	*zajfogó (zajelnyelő) fal*

A nyelvi „törvényszerűségek" kapcsán sokszor fölvetik a *logika* kérdését. Eszerint létezne egy olyan törvényszerűség is, hogy a „nem logikus" formák a logika irányába mozdulnak el. Kétségtelenül vannak ilyen „logikus" elmozdulások; ám ezek többnyire ellentmondanak a nyelv történetével, vagy éppen a nyelv legalapvetőbb jellemzőivel (pl. a jelentésbővüléssel). A nyelvre általában nem a matematikai logika a jellemző. A *látom a szemét* szintagma „nem logikus", ám a magyar nyelv történetéből tökéletesen magyarázható (a kettős testrészeket egyes számúnak tekintjük; bár irodalmi példák is vannak a „logikus" egyeztetésre: *„Add nekem a szemeidet"* – Ady). A *zajvédő fal* elnevezést kifogásolta egy nyelvvédő, mert szerinte nem a „zajt védi" a fal, hanem a „zajt fogja, elnyeli". Pedig elfogadott analógia van néhány: *szélvédő, sárvédő* stb. Az összetett szavak kapcsán különösen sokan kérik számon a logikát: a *halászlé* nem halászlé (mert nem halásznak a leve), a *sétálóutca* nem sétál stb. A kérdést különösen olyan nyelvész tudja leírni, aki gyakori kapcsolatban a beszélőkkel. Az ösztönös beszélő ugyanis mindenben igyekszik „szabályt", logikát találni. A logika és a norma kapcsolatáról nagyon szemléletes példákat közöl Lőrincze Lajos.[21]

Társadalmi

HELYZETHEZ ILLŐ	*HELYZETHEZ NEM ILLŐ*
udvarias	nem udvarias
választékos	nem választékos
EMELKEDETT	*NEM EMELKEDETT*
ikes (Simonyi szerint: úrias)	iktelen
mosakszom	*mosakszok*
eszem valamit	*eszek valamit*
helyesírás-követés	helyesírás-megszegés (*hüje*)
KÖZÖS NORMA, STANDARD	*HELYI NORMA, ELTÉRÉS*
kiwi	*szőrös pityóka* (Románia)
magnetofon	*kazetofon* (Románia)
parkolóhely	*beállóhely* (Románia)
zöldhullám	*telicsík* (Szlovákia)
üdítő	*sárga málna* (Szlovákia)
összeír	*szétír* (Szlovákia)
printer, nyomtató	*nyomda* (Szlovákia)
benzinkút	*benzinpumpa* (Szlovákia)
vesével műtik	*vesére műtik* (Szlovákia)
költségvetés	*előszámla (Szlovénia)*
HELYES	*NEM HELYES*

ENYHÍTÉS	*DURVASÁG*
eufemizmusok	blaszfemizmusok, káromkodások

HAGYOMÁNY	*ÚJÍTÁS*
nyelvjárás, szubkultúra	akkulturáció (kultúraváltás)
egyetlen kód	a kódváltás kényszere
beszéddallam	„éneklés" (habozás)
nincs beszédhiba	beszédhiba

A nyelvi változók fő- és alkategóriáinak viszonya

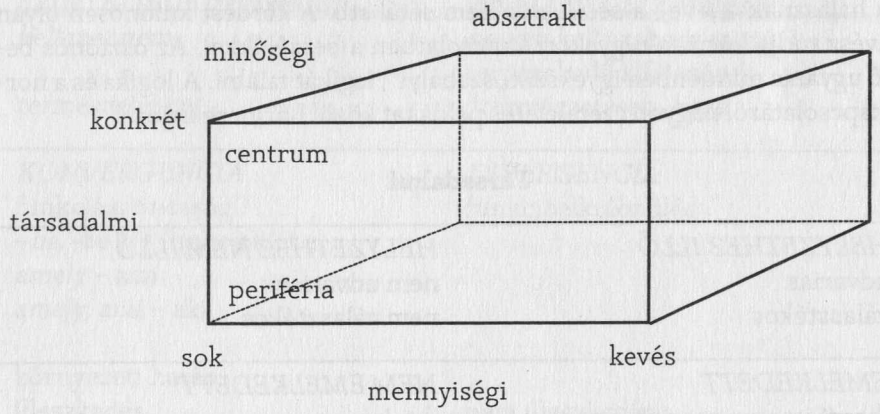

Jegyzetek

1 Hockett, F. Charles: The State of the Art. Mouton, Hague, 1968. 83. p.

2 Szépe Györgynek tulajdonított mondás

3 A divergencia-konvergencia kérdéséről lásd bővebben: Nyíri Kristóf: Keresztút. Filozófiai esszék. Kelenföld Kiadó, Budapest, 1989. pp. 15–16.

4 Nyíri Kristóf: Keresztút. Filozófiai esszék. Kelenföld Kiadó, Budapest, 1989. 18. p.

5 Nyíri Kristóf: Keresztút. Filozófiai esszék. Kelenföld Kiadó, Budapest, 1989. pp. 18–19.

6 Kubínyi László: Magyar nyelvtörténeti változások vélhető összefüggéseiről. Magyar Nyelv, LIV., 1958. 213. p.

7 Kubínyi László: Magyar nyelvtörténeti változások vélhető összefüggéseiről. Magyar Nyelv, LIV., 1958. 213–232. alapján

8 Kovalovszky Miklós: Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség. Akadémiai, Budapest, 1977.

9 Lanstyák István–Szabómihály Gizella: Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. Kalligramm Könyvkiadó, Pozsony. (Mercurius Könyvek), 1997.

10 Lanstyák István: A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1998., Göncz Lajos: A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Osiris–Forum–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék, 1999. stb.

[11] Vö. Balázs Géza: Szemiotikai jelenségek a magyar grammatikában. 3–23. In: Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből. Szerk.: Keszler Borbála. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.

[12] R. Hidasi Judit: A köszönés szemiotikájához. 181–186. In: Jel és közösség. Szerk.: Voigt Vilmos – Szépe György – Szerdahelyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

[13] Teleki József: A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által. (A szöveget gondozta: Éder Zoltán.) Szépirodalmi, Budapest, 1821/1988. 282. p.

[14] Ti. a nyelvújítások hat fő célja a tökéletesség jegyében, B. G.

[15] Fábián Pál – Lőrincze Lajos: Nyelvművelés. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 83.

[16] Papp István, é. n.: A magyar nyelvtan nevelőereje. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest (A tanítás problémái. Szerk.: Vajthó László.), (1935?) 18. p.

[17] Kiefer Ferenc: A magyar nyelv kutatásának általános nyelvészeti vonatkozásai. Akadémiai kiadó, Budapest

[18] Szilágyi N. Sándor: Hogyan teremtsünk világot? Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996. 68. p.

[19] Szilágyi N. Sándor: Hogyan teremtsünk világot? Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996. pp. 27–28.

[20] Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.): Nyelvművelő kézikönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. I/675–677.

[21] Fábián Pál – Lőrincze Lajos: Nyelvművelés. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 78–81.

Nyelvművelés a pragmatika áramában

A hétköznapi társas világ megnyilatkozásainak elemzése roppant bonyolult dolog a megfigyelő számára. Ha például egy mondat nyomán vagy két mondat között nem látjuk az összefüggést, nem kedvelve az ellentmondást, kényszerűen jelentést konstruálunk, megalkotjuk a koherenciát, relevanciahidat teremtünk. „Ezek az elvek nem illeszthetőek bele a nyelv szigorúan az igazság világa körül forgó leíró funkciójának keretrendszerébe",[1] sokkal inkább a *pragmatikai funkciók*ba. Valamint a nyelv alaptermészetéből fakad és ráadásul antropológiai sajátosság – univerzálé – a jelentések megszaporodása (*poliszémia*), önmagának ellentétébe fordulása *(poláris jelentésváltozás, antonímia)* és a névátvitel (metafora, *metonímia).* Éppen ezért nem lehet csodálkozni sok logikátlan, elsőre követhetetlennek, ellentmondónak tűnő formán.

Például nem lehet „logikátlannak", „nyelvidegennek" tartani ezeket a formákat sem:

eszméletlenül tetszett
rettenetesen imádom
örömet okozott
baromi nagy stb.

Kovalovszky Miklós[2] elismeri, hogy sokak számára a „pesti nyelvdivatnak" ez a jelensége, vagyis a túlzó nyelvhasználat „ellenszenves", mégis hátterének bemutatásával differenciált vélemény kialakítására sarkall. Úgy látja, hogy túlzásnak is ésszerűtlenek ezek formák: *rémítő, irtózatos/borzasztó/bődületes szép* stb. „Van azonban a bizalmas vagy kedélyes beszédből eredő sajátos hangulatuk", sőt nem is új jelenség az előbeszédben, hiszen Petőfi és Arany levelezéséből bőven idézhetünk rá példát: pl. *Baromi* veszekedett munka (a fordítás), *Rettentő* dicsőséges boldog életünk van stb. Tehát már a korábbi nyelvművelés, a „tekintélyre, hagyományra hivatkozással" meg tudta magyarázni (nem azt írom, hogy el tudta fogadtatni) ezt a jelenséget.

A felszínen ezekben a kifejezésekben ellentmondás van, mert két ellentétes pólus (+ –) került egymás mellé. A *contradictio in adiecto* (önellentmondás, magában hordott ellentmondás) retorikai – nyomatékosító, hatáskeltő – jelensége is ilyen. Ez a jelenség egyébként antropológiai jellemző, más nyelvben is megvan.

A külső nyelvészet bevonásával a nyelvhasználat új dimenziói kerülnek előtérbe. A beszédaktus-elmélet képviselői szerint a nyelvhasználat szabályokon alapuló viselkedési forma.[3] Grice implikatúrákkal kapcsolatos elmélete szerint a beszédfolyamat racionális cselekvésfajta, partnerek közötti együttműködés. Grice szerint a sikeres, racionális kommunikációt négy elfogadott, erkölcsi normák szerint kialakított maxima (életelv) szabályoz (s köztük mindegyik rendelkezik nyelvstratégiai–nyelvművelési vonatkozással is):

1. mennyiségi maxima
   a) részvételed olyan informatív legyen, ahogy ezt a beszélgetés aktuális célja megkívánja
   b) nem kell, hogy részvételed a kívánatosnál informatívabb legyen

A retorika és a nyelvművelés által régóta tanított nézetek, mai imperatívuszokkal, bölcsességekkel: Beszélj a témáról! Ne kanyarodj el a témától! Ne fecsegj! Ne légy bőbeszédű!

2. minőségi maxima: részvételed olyan legyen, hogy megfeleljen az igazságnak
   a) nem mondj olyat, amiről azt gondolod, hogy hamis
   b) nem mondj olyat, amit nem tudsz kellőképpen megokolni

Mai imperatívusz, bölcsesség: Ne hazudj! Sok beszédnek sok az alja.

3. relevancia(megfelelőség)-maxima: beszélj a témáról

Imperatívuszokban: Ne térj el a tárgytól! Arra válaszolj, amit kérdeztek!

4. mód-maxima: beszélj érthetően
   a) kerüld a nem világos fogalmazást
   b) kerüld a többértelműséget
   c) beszélj tömören
   d) beszélj rendezetten

Imperatívuszokban: Nyisd ki a szád! stb.

A racionális kommunikáció, amelyet a nyelvművelés is kultivál, a hatékony nyelvi kommunikáció eszményét jelenti. Ennek gyakorlatilag egyetlen fő maxima is megfelelhet: „Fejezd ki magad világosan", amelyhez hozzátehető: „Beszélj udvariasan", „Ne legyél tolakodó", „Adj választási lehetőséget", „Legyél barátságos, jó szándékú" stb.

Természetesen a racionális kommunikációt minduntalan megsértjük. Az ókori retorikák is figyelmeztetnek rá, hogy nem minden szituációban lehet kívánatos az igazmondás. Grice figyelmet szentel erre is: hiszen az „emberi játszmák", viselkedési módok tükröződnek bennük. Léteznek tehát másfajta maximák is: esztétika, társadalmi, morális, udvariassági stb. A nyelvhaszná-

latban ugyanis sokféle implikatúra (bennfoglalás) rejtezik (pl. befolyásolás, propaganda, politika, kereskedelem céljából).

A nyelvi közleményeket további *szociálpszichológiai tényezők* befolyásolják, s ezek nyelvi változásokhoz is vezetnek. Föltétlenül ilyen a *hatáskeltés* (benyomáskeltés, befolyásolás).[4] A magatartásformák és nyelvi megnyilvánulások keretében a nyelvhasználatot befolyásoló tényező lehet pl.:

- a meggyőzés (manipuláció)
- a (vonatkozási) csoporthoz való tartozás vágya (nyelvi divatok)
- a jólértesültség látszata (fecsegés)
- infantilizmus, játék (szabályok tudatos áthágása)
- norma-túlteljesítés (hiperkorrekció)

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy életünket alapvetően jellemzik az embert mozgató motivációk, a valósághoz való viszonyulásmódok. Ezek a viszonyulások megjelennek az ember tevékenységében, viselkedésében, természetesen a beszédben is.[5] A motiváció sok esetben tematikusan beépül a közlésbe (a beszélő „nyilatkozik"), más esetekben tudatosan vagy tudattalanul leplezi ezeket. A beszédben és/vagy beszédet kísérő „alszövegben" megjelennek a szándéktól független motívumok. Ezt különösen a szövegtani mikro- és makrostruktúrát feltáró kutatások képesek a felszínre hozni. Kapitányék szerint a motiváció megnyilvánulásait a „beszéd *tartalmi és formai síkja között*", a szöveg dinamikájában és szerkezetének jellegében érthetjük tetten. Bár úgy gondolom, hogy ezen a területen a szövegtan kutatói már alaposabb és mérhetőbb vizsgálatokat is végeztek, Kapitányék kommunikációmotiváció-kutatása a külső nyelvészet számára rendkívül fontos, és valóban alkalmas a beszéden keresztül a személyiség rejtett jelrendszerének feltárására. Nyelvstratégiai hozadéka pedig annyi, hogy a tényleges, valódi kommunikációs célok, szándékok megismerését, megértését szolgálja.

A nyelvi divatok terjedésére és terjesztésére sokrétű hatással van a tömegkommunikáció, és általában *a korszak élményanyaga*. Ennek különféle hatásaival ugyancsak számolni kell.

Bizonyíthatóan a nyelvművelés ezeket a szempontokat is az „előretolt helyőrség" helyzete folytán korábban figyelembe vette. A nyelvi divatokról több mint fél évszázada esik szó a nyelvművelésben.[6] Nyilvánvaló, hogy ez a jelenség korhoz kötött: a modern politikai élet, tömegkommunikáció (elsőként a rádió) megjelenésekor tűnt föl a társadalmi kérdések iránt érdeklődő nyelvészeknek. A ma nyelvművelésének ugyancsak gyakori témája a viselkedés (nyelvi illemtan), a nyelvi divat.

Jegyzetek

1 Pléh Csaba: A szimbólumfeldolgozó gondolkodásmód és a szimbólumfogalom változatai/változásai. pp. 163–164. In: „Jelbeszéd az életünk". A szimbolizáció története és kutatásának módszerei. Szerk.: Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor. Osiris-Századvég, Budapest, 1995.

2 Kovalovszky Miklós: Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség. Akadémiai, Budapest, 1977. pp. 116–117.

3 Banczerowski, Janusz: A nyelvhasználat elvi és etikai dimenziói. Magyar Nyelvőr, 1998. 122. pp. 15–17. nyomán

4 Forgách József: A társas érintkezés pszichológiája. Gondolat, Budapest, 1989. pp. 199–220.

5 Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: Vonzalmaink és választásaink mélyszerkezete. Kossuth, Budapest, 1989. pp. 19–22.

6 pl. Loványi Gyula Divatszók című cikke, Magyarosan 1938. 114–116.

A nyelvstratégia tudományos alapjai

A modern nyelvpolitika (nyelvtervezés, nyelvstratégia) *tudományos alapkutatásokra,* felmérésekre épül, amelyek között a legfontosabbak:

1. A szókincsfelmérés
2. A nyelvirétegződés-vizsgálatok
3. Beszélt nyelvi felmérés; nyelvtan
4. Kommunikációkutatás. A magyar kommunikáció olyan – interdiszciplináris, pragmatikai – területekre is kiterjed, mint pl.:
   - Személyiség és beszéd (mentálhigiéné)
   - Közösség és beszéd (szociálpszichológia)
   - A kommunikációs környezet (életmód)
   - A tömegkommunikáció, a tömegkultúra, újfajta beszéltnyelviség; a technikai haladás hatása a beszédre

A világban a *konvergencia–divergencia* (összetartás–széttartás) harca dialektikus törvényszerűségek szerint zajlik, így a nyelvekben is antropológiai jellemző a divergencia és a konvergencia.[1] A nyelvi kategóriák az egyik oldalon egységesülnek, a másik oldalon elkülönülnek. A világban kialakulnak erőközpontok; amelyek a divergenciát erősítik, de ezek – folyamatos – átrendeződése, illetve az ezekkel szembeni ellenállás a konvergenciát szilárdítja meg.

A legfontosabb hatások, amelyek a modern nyelvstratégia kialakításában, napi gyakorlatában és dinamikus illeszkedésében figyelembe veendők:

A konvergencia (egységesítés) tényezői

1. Mindenféle együttműködési igény konvergenciához vezet. Ezt fokozta az írás, a nyomtatás, később a fejlett tömegkommunikáció (rádió, televízió) megjelenése. A telekommunikáció és a tömegkommunikáció (média) szerepe, illetve e két terület összekapcsolódása következtében a klasszikus kommunikáció–tömegkommunikáció összefonódik. Ennek a mindennapi életre gyakorolt hatásáról ma még keveset tudunk.

2. Az egységesülő világ (globalizmus): a gazdaság, a politika, a tudomány (részben a [tömeg]kultúra), a társadalmi (mindennapi) szokások nemzetköziesedése (uniformizálódása) ugyancsak a konvergencia fontos tényezője.

3. A világméretű kommunikációban a közös nyelv kérdése („basic" nyelvek, internet-nyelv [szleng], tudományos szleng, angol); a helyi kommunikációkban a sztenderdizálás (normásítás).

A divergencia (elkülönülés) tényezői

1. Az emberiség csoportokban él; a csoportok mindig önálló nyelvváltozatokat hoznak létre. A „modernizáció" nem egységes, a világ tartósan meglévő (előrejelezhető) megosztottsága ugyancsak „kedvez" a lokális értékek (identitás) fenntartásának; illetve másutt is a hagyomány, a szokások fölelevenítését, kultiválását váltja ki.

2. A helyi tömegkommunikációs eszközök (különösen rádió, újság, illetve a kisközösségi kommunikáció) szerepe.

3. Helyi nyelvek, nyelvjárások fölébresztése, gyakorlása.

Két korábbi tudományos szállóige fölelevenítésével lehet a legjobban szemléltetni ezt: „A folklór már a 24. órában van", „A nyelvjárások nemsokára kipusztulnak". Mindkét állítás a múlt-, a hagyományféltés jegyében született, s valószínűleg az adatgyűjtés, a kutatás „ideológiáját", szükségszerűségét is szolgáltatta. A „jóslatok" nem váltak be. Ma már a néprajzkutatók és nyelvészek nagy része azt gondolja, hogy az általános törvényszerűségek értelmében továbbra is lesz „népi", „helyi" kultúra és nyelvváltozat. Tanulságos ebből a szempontból a nyelvjáráskutatással induló Lőrincze Lajos fölismerése, sőt előrejelzése: „Eltűnőben vannak a nyelvjárások. Igen, de még nem tűntek el... a mi generációnk eltávozása sem jelenti még a nyelvjárások megszűnését. Generációk jönnek és mennek, s még mindig nem lehet, még mindig nem kell meghúzni a lélekharangot... És ha egyszer valóban bekövetkezik a teljes egyformaság? Azt hiszem, azonnal megindul bizonyos fokú elkülönülés is – esetleg már nem táji tagozódásban, de az egykori táji nyelv elemeinek felhasználásával."[2]

A nyelvstratégia nyelvtudományi alapkutatásokra, tudományos felmérésekre épül. Különösen a következőket feltételezi:

1. *Szókincsfelmérés*

Az eddigi több évtizedenkénti nagy és alkalmi kisebb fölmérések, gyűjtések után szükséges az élő magyar szókincs rendszeres „monitoring"-ja, vagyis több ponton való mérése, szótározása; s e munkáról többféle jelentés (szókincslista, szótár) készítése. A munkát különösen sürgeti az, hogy gyakorlatilag az 1972-es *Értelmező kéziszótár* óta nincs új értelmező szótárunk; az új *Értelmező szótár* ugyan csakhamar elkészül; de anyagfelvételi módszerében nem nagyon különbözik az előzőektől.

Fontos feladat lenne a szemiotikai elemzésben már jelzett „jelhiányok" (denotátum-hiányok) föltárása, egyfajta hiányszótár, hiánylista készítése. A negatív szavak, vagyis a hiányszavak jelenségére a nyelvjáráskutatók figyelmeztettek; Hegedűs Attila[3] pedig elkészítette az első magyar nyelvjárási hiányszótárt. Az ilyen szótár „közvetve utal köznyelvi szókészletünk regisztrálásának az ÉKsz.-ben meglévő egyenlőtlenségeire..., további összevető vizsgálatok kiindulópontja lehet...".[4] A nyelvjárásihoz hasonlóan szaknyelvi hiánylistának" tekinthetjük a számítógépes hálózatokon a programok „honosítóinak" folyamatos felhívását a szükségszerű magyarításra.

2. *Nyelvirétegződés-vizsgálatok*

A szótár anyaggyűjtésével párhuzamosan és folyamatosan végzendő felméréseknek kell tisztázniuk a mai magyar nyelv társadalmi-stilisztikai rétegződését. A felméréseknek természetesen a szókincsen túl a grammatikai formákra, a szövegalkotásra (diszkurzustípusokra) is ki kell terjedniük. Ilyen szempontok alapján nagy mintán végzett kvantitatív felmérésnek tekinthetők G. Varga Györgyi[5] budapesti vizsgálatai, majd 1987-től a Nyelvtudományi Intézet élőnyelvi csoportja által szervezett – és a korábbi nyelvjárási gyűjtésektől elhatárolt – budapesti szociolingvisztikai interjú (Buszi)[6] gyűjtései, valamint a Tárki V. adatfelvétel „beszédszokások" című része.[7] Mintaszerűnek tekinthető ebben az értelemben a szlovák–magyar kontaktusvizsgálat.[8] A kvantitatív módszerek mellett kvalitatív módszerekkel készülő fölmérésekre is szükség van.

A beszélők „beszédmezői"

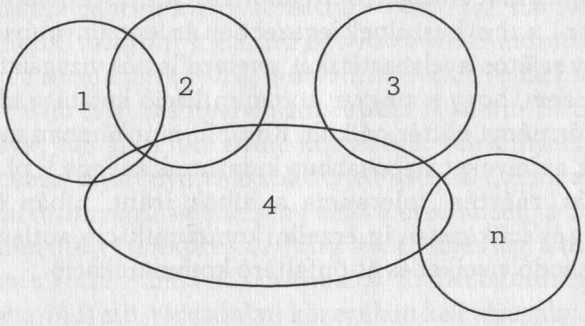

Csak ilyen fölmérések alapján lehet(ne) meghatározni a helyi normákat, illetve a köznyelvi „helyesség" szinteződését. Ez az alapja a nyelvstratégia (nyelvművelés) többszintűségének, vagyis annak, hogy a célzott közönség sokféle, tagolt; s így a „megszólításnak", „tanácsadásnak" is tagoltnak kell len-

nie. Az ember mindig egy csoport része, s rendszerint több csoportba is tartozik. A különböző csoportok (szubkultúrák, a társadalom alcsoportjai) ugyanannak a nyelvnek más-már részét használják. A nyelv végtelen lehetőségeiből, nagyszámú kódjaiból a társadalom különböző csoportjai különböző mennyiséget ismernek, használnak. Ezt a mennyiségi–minőségi tagozódást kellene pontosabban ismernünk.

3. *Beszélt nyelvi felmérés; nyelvtan*

Sok-sok előtanulmány, részletfölmérés után szükséges a beszélt nyelv („az utca hangjai") hangtani jellemzőinek pontos leírása, valamint a beszélt nyelvi nyelvtan megalkotása. Ezt egyébként leginkább a külső nyelvészet, azon belül a szövegtan sürgeti; de nagyon hasznos a nyelvstratégia számára is. A beszélt nyelvi felmérések a nyelvművelő elvek „relativizálásához" szolgálnak gyakorlati segítséggel. Különösebb felmérések nélkül is megjelent már ez a szempont a nyelvművelésben. Pl. A -ban/-ben helyett használt -ba/-be a beszédben (gyorsbeszédben) elnézhető, írásban viszont súlyos hiba, hiszen veszélyezteti a magyar nyelv alapvető jellemzőjét, az ún. irányhármasságot. Vagy egy másik példa! A „végigfogalmazás", a nagyon szabályos alany-állítmány egyeztetés írásban alapvetően fontos. A mindennapi élőbeszédben a fogalmazási „lazaság" teljességgel elfogadható – ez a konstitutív („alkotó") szabályok alkalmazásából is fakad.

4. *Kommunikációkutatás.*
A magyar kommunikáció (antropológiai) vizsgálata

A magyarországi – nem csak nyelvi – kommunikáció széleskörű, interdiszciplináris kutatása ugyancsak elvégzendő feladat. Erre jó módszertani megoldást kínál a már emlegetett szemiotika.[9] Ide is sorolhatjuk az olyan kutatásokat, mint pl. a „hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul"-felmérést, amely sajátos nyelvesztétikai, nyelvreflexiós vizsgálat volt.[10]

Itt csak jelzem, hogy a magyar kommunikáció kutatása időszakos és gyakorlatilag intézményi háttér nélküli. Korábbi munkámban már jeleztem azokat a témákat, amelyeket alaposabban kutatnunk kellene,[11] pl. globális-szintetikus felfogás, ráértés, tolerancia a hibák iránt, hibás élőbeszéd, népi bőbeszédűség és szűkszavúság, érzelmi kommunikáció, autisztikus kommunikáció, panaszkodó viselkedés és önfeltáró kommunikáció.

A modern nyelvstratégia további tényezői

1. *Személyiség és beszéd (mentálhigiéné)*

„Amit beszédnek nevezünk, csak fölszínen úszó tüneménye egy egész lényünkkel egybeolvadó életfolyamatnak, amelyben a tudattalannak jut a leg-

lényegesebb szerep".[12] Illetve: „Az ember nem a szájával, hanem a személyiségével beszél." A beszéd és a személyiség elválaszthatatlan működésegység. A beszéd az emberi létnek nem különálló elszigetelt tulajdonsága, mert a beszéd közvetlenül vagy közvetve hat a személyiség egyéb területeinek fejlődésére – és fordítva. Ezért a beszédbefolyásolás (beszédtanítás) az egész személyiséggel kapcsolatban van.[13] Egyenes kapcsolat van a személyiségtípusok és a beszédminőség között is.

A *hiba,* a *tévedés* az ember természetéből következik. Ebből következik az is, hogy a nyelvstratégia nem állhat steril, elvont és kizárólagos szabályokból. „A tökéletes öltözék is gyanús, hiszen valami csipetnyi hanyagság éppen az elegancia jegye, ugyanígy gyanús a hibátlan, bármikor kazettára rögzíthető beszéd. Az elegancia igazi valóságának, amely Schiller szerint erőfölösleg, van egy mérhető deviációs szöge, amely éppen a normától való eltérés révén valósítja meg a természetességet, az emberközi őszinteséget".[14] Erre rímel Vékássy[15] gondolata is: „A túlzott hibamentes, szabályos beszéd, a kiművelten kerek és egész mondatok a személyiség sivárosságára utalnak, ahol a mentális szabályozás erős jelenléte megakadályozza az érzelmi átjárhatóságot... a hivatásos beszélő a tanult, tudatos felkészülés hiányában az adásra nagyon figyelve, nagyon ellenőrizve 'magát összeszedi' (a mentális irányítás erős lesz), aminek... élettelenítődés lesz az eredménye (a hang kemény, színtelen lesz, a mondatok kopogósak...)". A nyelvtanárok is megfigyelték, hogy a szürke személyiség csökkenti a még oly jó nyelvtudás mértékét. De ugyancsak csökkenti a nyelvtudás mértékét, ha nem vagyunk tisztában – a nyelven túl – az adott nemzet egyéb tárgyiassági rendszereivel (szemiotikai jellemzőivel).

2. *Közösség és beszéd (szociálpszichológia)*

Az ember – számítástechnikai hasonlattal – nem csak hardverrel, hanem szoftverrel is születik, valamint a kultúra és nyelv révén hálózatba is van kapcsolva. Ily módon a szemantikus világ is átörökítődik. A vonatkozási csoporthoz, közösséghez való tartozás nyelvi azonosulást is jelent. Ez a divat, azonbelül a nyelvi divat táptalaja. Az adott közösséget tehát nyelvi szokásai is jellemzik. Éppen ezért olyan nyelvhasználati jelenségeket, mint a nyelvi primitivizálódás: az infantilizmus, az alacsony szintű érzelmiség, a durvaság vagy éppen a nyelvi játékosság (az expresszivitás): a szellemesség, a humor, a jelentésmegkérdőjelezés (disszemináció), a tudatos többértelműség, a jelentéskeresés (relevancia-híd) stb. társadalmi közegében kell vizsgálni.

A kommunikáció különböző interakciós funkcióit sem szabad figyelmen kívül hagyni. A kommunikáció sokszor csak fogyasztási (üres csevegés, fecsegés fatikus), máskor kifejező (érzelmi), s csak ritkán: célirányos (együttműködés-típusú) célt szolgál.[16]

A nyelvpolitika, a nyelvstratégia és a nyelvművelés szoros, oda–vissza kapcsolatban van a társadalommal. Ha ez igaz, akkor szociálpszichológiailag is

meghatározott; tehát az emberek társas viszonyainak ismerete nélkül sok botlás történhet munkánkban.

Vagyis nemcsak a társadalom hat a nyelvre, hanem a nyelv is hat a társadalomra. S ily módon a nyelvhasználati változásoknak szociálpszichológiai környezetük van.

A nyelvpolitika, nyelvstratégia célzottja: az *egyén*. Az egyén szerepekben, véleményekben, nézetekben, attitűdben és értékekben létezik. A külső körülmények megváltozásakor (pl. életmódváltás, rendszerváltozás) az egyénben is változás történik. A legmélyebben az értékek vannak beágyazva: az értékrendszerek kognitív falakat képeznek az emberek között; áthághatatlan kommunikatív akadályokat jelenthetnek. Az értékekhez nyelvi–kommunikatív megjelenések, szövegformák, sztereotip kifejezések, kijelentések kapcsolódnak. Ezek figyelembe nem vétele fölösleges, sőt káros nyelvpolitikai céltételezést jelenthet. Ilyen például az otthoni nyelv, a nyelvjárás megbélyegezése, vagy szelídebb formában az egyénnek arról való lebeszélése.

A nyelvpolitika, a nyelvművelés alapkérdése: a különböző formák közti *választás*. Rendszerint vonzó és nem vonzó alternatívák közül kell választanunk; választási kényszer *kognitív disszonanciához*, felborult egyensúlyi helyzethez vezet. A disszonanciát a választás elodázásával, tudomásul nem vételével, illetve korábbi nézeteink átértékelésével vagy a körülményekre való hivatkozással számoljuk fel.[17] Kognitív disszonancia, vagyis *egyensúlytalansági helyzet* keletkezik bennük egy-egy új nyelvi forma felbukkanásakor: jó-e ez a forma? szerencsés-e, illendő-e a használata? mit szólnak hozzá mások?

Ha a nyelvi tervezés során tudatosan vagy spontán módon ajánlunk egy új nyelvi formát: ahogyan pl. a hatvanas években a *spray*-re ajánlották a *permet*-et, a beszélőben fölborul az egyensúly, és választás előtt áll: *spray* vagy *permet;* esetleg *szóró, dezodor,* illetve a gyermeknyelvi – hangutánzó – *pszí* vagy az iskolai szlengben hallott *sziszegő szappan?* A választás függ a beszélő nyelvi tudatosultsági fokától (lényegében anyanyelv-ismeretétől, anyanyelvi hagyományainak ismeretétől), értékrendjétől, a választás idejétől (egyszer vagy többször hallotta az adott szót), a tétjétől (ki mit mond, ha a nem megszokott formát használja), egyéniségétől stb. A *kognitív disszonancia redukciójának,* azaz csökkentésének elmélete szerint az ember egyensúlyra, konfliktusmentességre, *összhangra* törekszik; tehát a kényelmetlenségeket, így a nyelvi ellentmondásokat is kiküszöbölni törekszik. Nem választ tehát olyan nyelvi formát, amely a meglévő nyelvi rendszerével, ítéleteivel, környezetének ítéletével nincs összhangban. Ebből pedig két dolog fakad: 1. egyesek idegenkednek az idegen szavaktól, 2. egyesek idegenkednek az idegen szavak magyarosításától.

Magatartásunkra ugyancsak nagy hatást gyakorolnak a társas kapcsolatok: a *tagsági* és a *vonatkoztatási csoportok*. Értékelésünk a leggyakrabban viszonyításból származik, s ilyenkor általunk valamiért elfogadott, kedvezménye-

zett csoportokhoz, vonatkoztatási csoporthoz hasonlítjuk magunkat. Nyelvi szempontból ennek a jelentősége alapvető: hiszen minden társadalmi csoport „nyelvet produkál", bizonyos nyelvi formákat kultivál (megerősít, előtérbe helyez), vagyis *normát* határoz meg. Ezeknek a vonatkoztatási csoportoknak a kisugárzásuk, hatókörük a legalkalmasabb nyelvi formák, különösen divatok terjesztésére. A magyar társadalomban is megfigyelhető „szlengesedés", tehát *az összetartó, szilárd norma lazulása* (amely egyébként éppúgy normához, egy más normához vezet) összefüggésbe hozható a tradicionális társadalomból a modern társadalomba való átmenettel; s csak kevéssé érzem a korábbi államszocialista rendszer paternalisztikus nyelvezetével szembeni alulról jövő lázadásnak (mint azt egyes kollégáim gondolják). A nyelvpolitikának tehát mindig figyelembe kell vennie a vonatkoztatási csoportok helyzetét és erősségét; s ezek létének tudatában a *nyelvhasználati módok és normák relativitását* (viszonylagosságát) kell megfogalmaznia.

A kultúrán belüli és kívüli nyelvhasználat kérdése fölveti az antropológiai nyelvészet legnagyobb hatású elméletének, a Sapir–Whorf-féle *nyelvi relativitás elméletének* a figyelembe vételét. Whorf írja, hogy a természetet az anyanyelvünk által lefektetett vonalak mentén elemezzük, a természetet fölszabdaljuk, fogalmakba szervezzük, egy, a nyelvünk mintáiban kodifikálódott megegyezés részesei vagyunk.[18] Ez egyébként igaz a kultúrán belüli különbözőségekre is: amelyet a szociolingvisztika legnagyobb hatású elmélete, a Bernstein-féle *kommunikációskód-elmélet* tartalmaz. Mi következik ebből a nyelvpolitika számára? Ismételten csak a nyelvhasználati szabályok, normák relativitása vagy relativizálhatósága; amely – meglátásom szerint – csak *egy bizonyos normának* az alapos megismerése után következhet. Tehát éppenséggel a normativizálási törekvéseken (kiejtés, helyes beszéd, nyelvhelyesség, helyesírás stb.) át vezet az út a többféle norma fel- és elismeréséig.

A nyelvi mozgalmak, sőt nyelvújítások gyújtópontja általában az *idegen szavakkal* van kapcsolatban. Az idegen szavak áramlata nyelvféltéshez vezet. Így volt ez a klasszikus magyar nyelvújítás időszakában; vagy a harmincas évek nyelvújításában, s ez történik ma is. 1997-ben megjelent *Élet és Irodalomban* 39, utóbb 49 vagy még több nyelvész *Nyilatkozata,*[19] amelyben jó szándékú, de amatőr nyelvvédők, anyanyelvféltők nyelvrendeletet szorgalmazó javaslata ellen vonultatták föl a tudomány teljes harci vértezetét némi politikai felhanggal is színezve.

A szociálpszichológia tudományosan is felmérte, hogy minden antropológiai sajátosságunk az *autosztereotípia*, vagyis az *etnocentrikusság*. Azaz: „Büszkék vagyunk magunkra, megbecsüljük önmagunkat és őseink hagyományait." Illetve: „Hűségesek vagyunk". És: „Becsületesek és megbízhatóak vagyunk egymás közt, de nem dőlünk be az idegenek trükkjeinek" stb. Ebből fakadnak a *nemzetkarakterológiák,* amelyek – idézem a szociálpszichológust – „ideologikus töltése nem minősíthető egyértelműen negatív társadalmi jelen-

ségnek. Vannak történelmi helyzetek, amikor a nemzet önvédelmét, realitásokhoz igazodó helyzettudatát, 'magába szállását' (Babits) segíthetik elő... Az sem vitatható..., hogy a saját nemzet lelkialkatára vonatkozó elképzelések, valamint a más nemzetekhez való viszonyt jól tükröző heterosztereotípiák történelmi emlékek, amelyek önmagukat beteljesítő jóslatként jellegzetes viselkedésmintákat, reakciókat, kommunikációs stílust valószínűsítenek egy-egy nemzet tagjainak körében."[20]

A nyelvész Szilágyi N. Sándor így vélekedik: Az *etnocentrikusság* az egyes etnikai közösségek tagjainak az a természetes beállítódása, hogy saját kultúrájukat, nyelvüket más etnikai közösségekhez képest természetesebbnek, jobbnak, szebbnek, „magasabbrendűnek" értékelik. A beszélő számára ugyanis ugyanis az egyetlen természetes, emberi nyelv a saját anyanyelve: „...nehezen lehetne elképzelni, hogy bármely etnikai-nyelvi közösség mentes lenne az etnocentrikus szemlélettől, amely éppen ezért önmagában se nem jó, se nem rossz, hanem egyszerűen adottság, amelynek azonban ráadásul fontos kulturális funkciója is van, mégpedig a nyelvi és kulturális diverzitás fenntartásában..."[21]

Most, amikor a digitális-információs forradalomban a szokások, értékek, nyelvek az egyközpontúvá válás felé haladnak; fontos a regionalizmus, a helyi kultúrák, nyelvek hangsúlyozása, sőt akár tudatos, nyelvpolitikai módszerekkel történő fenntartása. Vélhetően mindkét törekvés, tehát a globalizáció és a regionalizáció egyaránt fontos az emberiségnek. Nem véletlen, hogy elhamvadtnak vélt nyelvek keltek fel az utóbbi évtizedekben is sírjukból: alakultak nyelvfejlesztő társaságok, akadémiák. Az idegenszerűségek elleni fellépés tehát a Föld sokszínűsége, a *megtartó helyi identitások* megőrzése jegyében történik. A nyelvpolitikának az idegen nyelvek–saját nyelv viszonyában, az idegen nyelvek alapvetően fontos, kötelező oktatásán túl, az idegenszerűségekkel kapcsolatban is állást kell foglalnia, és természetszerűleg az anyanyelv védelmét szociálpszichológiai, de nemzetgazdasági szempontból is fontosnak kell tartania.

3. *Kommunikációs környezet (életmód)*

A nyelvi működést tágabb környezetében kell vizsgálni, megérteni; s az esetleges terápiát is ebben a környezetben kidolgozni, hatásait, ellenhatásait vizsgálni. Nem homogén a társadalom a kommunikáció szempontjából sem! Buda Béla[22] szerint: a magyar „előbeszéd *feltűnően hibás*. Nincs még egy nyelv, amelyben az előbeszédben annyi hibás szórendiség, nyelvtani zavar, befejezetlen mondat, elvétés, rosszul kimondott szó lenne." Karácsony Sándor[23] azt figyelte meg, hogy a magyar nép retorikája gyarló (érzelmi), a középosztály szavalni, felolvasni nem tud.

Az élet, életritmus „gyorsulásáról" napi tapasztalatokkal is rendelkezünk; annyira sokkal, hogy lehetne divatnak vagy szubjektív ítéletnek is tartani.

A fonetikusok azonban mérések, összevetések alapján tudományosan megerősítették a szubjektív meglátást: „A huszadik század vége felé a beszédtempó jelentősen felgyorsult; ez azonban több mint száz évre visszavezethetően fennáll. Ami például 40 éve a leggyorsabb beszédprodukciónak számított, az tekinthető ma az átlagnak".[24]

A magyar beszéd tempójának feltételezett változása

év	beszédtempó (szó/perc)
1869	26
1889	44
1924	49
1960	54
1995	65

A hosszú mássalhangzók és magánhangzók rövidülését olykor a korábbi írógépek „ékezethiányával", olykor a tévé kedvezőtlen hatására vezetik vissza.[25]

Egy jellegzetesen *„gyors" szövegtípus*ban is megfigyelték a felgyorsulást. Kellér Andor humoreszkjein először egy perc után lehetett nevetni, ma azonnali nevetést vár el a néző.[26]

A kor jellemző tünete a *klip*: amely *agresszív közlésrövidítés*nek fogható föl, amely akusztikus és vizuális mámort idéz elő. A klip a „gyorskultúra" építőkockája, „a klipkultúra a modern ember mozaiktudatára épít, ahol az asszociációk írják a képet – egy életérzés zenevíziója nem más, csak fragmentum, csak foszlány, amihez a véletlen tart névsorolvasást...".[27] A felgyorsult műfajokból következő mámor és egyszersmind kiüresedettség a személyiség tájékozódóképességének elvesztéséhez, mozaiktudat kialakulásához vezet. Ezt használják ki a ügyes virtuálisvilág-építők.

A *divat* kérdései a pszichológia és a szociológia határterületen helyezkednek el. A divat lélektanilag az utánzáson alapul, az utánzási folyamatok azonban társadalmi térben zajlanak.[28] A társadalmi csoportoknak egymáshoz való viszonyításának eszköze: a divat, a divatjelenségek átvétele. A divat határozza meg, hogy mi a szép, mi a hasznos, mi fontos, valamint a divat határozza meg a vélemények, gondolatok alakulását, sőt olykor a kifejezését is. A divat ezzel „kényelmi" állapothoz, kiegyenlítődéshez vezet. A divat rendszerint fölülről lefelé tart: ennyiben a tömegkommunikáció hatásmechanizmusához hasonlít. Umberto Eco[29] írja, hogy „a divat (például nyelvszokások, bevett fordulatok, modorosságok formájában) tovább tart, mint az uralkodó osztályok berkeiben". A nyelvi divatok közé tartoznak a klisék (közhelyek), bizonyos fatikus (kapcsolatteremtő) fordulatok, más gyakran használt szavak, szerkezetek. Hernádi Miklós[30] kiválóan ráérzett erre a jelenségre, amikor a mindennapi érintkezés közkeletű, információszegény jelenségeit, a közhelyeit összegyűj-

tötte. Arra azonban nem hívja föl a figyelmet, hogy – bár vannak stabilak is közöttük – a közhelyek többsége a „divat" révén rövid időre jön létre, s egy idő elteltével már nem is annyira közhelyek, mint inkább ötletes nyelvi megoldások.

4. A *tömegkommunikáció, a tömegkultúra, az újfajta beszéltnyelviség; a technikai hatása a beszédre*

A tömegkommunikáció radikális átalakulása, a telekommunikációval való összekapcsolódása az informatikai forradalom felgyorsulását és alapvető kommunikációelméleti felfogások megváltozását jelenti. A tömegkommunikáció egyoldalúsága, közvetettsége és személytelensége részben megszűnik; a személyes és a tömegkommunikáció között, mindkettő jellegzetességeiből különleges kommunikációs helyzetek alakulnak ki. Az informatikai forradalom nemzetközi jellege miatt globális, univerzális hatásokkal, mitologémákkal, egyszerűsítésekkel is számolni kell.

A háztartások és az ember életének az informatikai forradalom általi számítógépesítése a tömegkultúrának még erősebb táptalajt ad; nő a közvetített információ mennyisége; a vásárlóért való harc fokozza a szórakoztató (kikapcsoló) információközlést (angol szóval: *infotainment* = information X entertainment – információ és szórakozás).

A hálózatra kerülő sajátos „tömegkommunikáció", valamint a (tömeg)közlekedés lehetőséget ad olyan társadalmi együttműködési rendszerek létrehozására, amelyekben az egyén a távolban zajló folyamatok hatása alá kerül. A posztindusztriális világ metaforája az elektronikus pénz (jelpénz), a *kreditkártya,*[31] amely kicsúszott az állami befolyásolhatóság keretei közül, az ellenőrizhetőség, követhetőség és manipulálhatóság eszköze lett. A globalizációs törekvések sok helyütt a „global village"-ideológiává váltak; amelynek jellemzője valójában amerikanizmus: erőfitogtatás, médiapropaganda, hírterjesztés, ízlésalakító árudisztribúció.

Ezzel a kizárólagossággal együtt jár az *amerikai angol* megokolt terjesztése, az anyanyelvek, helyi kultúrák leértékelése, helyi dialektussá degradálása. A megokolás pl.: az angol a „legpragmatikusabb", a modern technikához legjobban illeszkedő, „kultúrsemleges", életképes, gazdag, sőt „demokratikus" nyelv.[32] Az amerikai angol világnyelvi terjeszkedését kétségtelenül segíti az amerikai életforma *(dream of americanism)* iránti (egyébként korántsem globális) vonzódás, amelyet a reklámvilág különösen hatásosan gerjeszt. Ennek nagyon sajátos nyelvi tükre az angol szavak és szövegek nem angol nyelvű területen való fordítás nélküli alkalmazása. Nem angol nyelvű környezetben is érvényesül az angol *logocentrizmus* (fonokrácia); s látni kell, hogy ez sokaknak a kedvére is van.

Az angol szövegek le nem fordítása tökéletes manipuláció: a reklámszövegek „érthetetlensége" az amerikanizmus misztifikálását szolgálja, hasonlóan pl. az orvosi latinhoz. A globalizmus kritikusai minduntalan fölvetik, hogy a

beszélő közösségeknek (speech community) vigyázniuk kell arra, hogy megőrizzék az anyanyelv elsődlegességét, tisztaságát, öntörvényű fejlődését, mert a világban kívánatos a civilizációs pluralizmus fenntartása.[33] Az érvelők többször hivatkoznak a *biodiverzitás*ra, azaz az élővilág változatosságának fönntartását szorgalmazó ENSZ-politikára.

A kifejezési formát kereső, de lényegében elitizáló művészetek közönségük nagy részét elhagyva elvesztik a közönségbefolyásolás lehetőségét is. A posztmodern irányzatok képesek az „ez van", a szétesettség-életérzés kifejezésére; de az életmegváltoztatás lehetőségét, a művészeti katarzist nem kínálják föl, ezt a terepet átengedik a „mindennapi katarzis" sorozatgyártóinak: a tömegkultúra multinacionális iparosainak. Összemosódik a fogyasztási cikkek, luxusholmik és a műtárgyak kultúrájának szintje. A posztmodern esztétika elve: tárgy és műtárgy relativitása.[34] Ráadásul a virtuális kultúra" olcsóbb, mint a valóságos.[35] A vita már a szocializmus időszakában elkezdődött az elit- és a tömegkultúra szembeállításával. Akkor fontos értelmiségi feladat volt a valóban szereppel rendelkező (értékesebb) tömegkultúra megvédése. A piaci alapon történő megítéléssel azonban az elit művészet eddigi kevés támogatóját is elvesztette; bizonyos művészeti ágak, műfajok pedig „kihalásra" vannak ítélve. Tömegkommunikáció-kutatók fölvetették már a „kereskedelmiesülés" kapcsán egy „fordított Gresham-törvény" létét: „A rossz kiszorítja a jót, az értéktelen az értékest." Valójában föl kell vetni a kérdést: bizonyos művészi formák és műfajok (tágabban: jellemző társadalmi cselekvési módok) nincsenek-e annyira társadalmi formációhoz, korszakhoz kötve, hogy közegük, alapjuk megszűnésével csak mesterségesen, nyilván ideológiával (pl. „mag hó alatt", az emberiség kollektív emlékezetének őrzése) tarthatók fönn. S meddig is lehet támogatással, állami vagy alapítványi védettséggel életben tartani bizonyos alapjukat vesztett művészi formákat és műfajokat. Az elitkultúra a keveseké, s Magyarországon általában nem a gazdagoké. Az elit művészetek, a „közszolgálatiság" sokféle ehhez kapcsolódó értéke, köztük a nyelvi közszolgálatiság támogatása egyelőre közösségi (állami) mecenatúrát igényel.

A kérdés sokkal inkább művészet- és társadalomelméleti, illetve a már említett kultúra- és művészetgazdaságtan területéhez is kapcsolódik,[36] de a nyelvstratégia kapcsán is kínál fontos párhuzamukat.

A számítógép-vezérelte korszak nyelvre gyakorolt hatását ma még nem ismerhetjük pontosan. A beszédtempó várhatóan a végletekig nem gyorsulhat, hiszen az egy ponton a megértést már ellehetetleníti. Újabb egyszerűsödési, rövidülési tendenciákra azonban nagy esély van. A tele- és a tömegkommunikáció összekapcsolódása, a számítógépes „csevegések" (*IRC = Internet Relay Chat* ~ internet csevegőadás; *íercézés*; illetve sikeres magyarítással: *csatangolás, csatizás*), párbeszédek, s mindezek manipulációja újfajta beszéltnyelviséget jelentenek.

- multimediális jelleg (szöveg, kép, hang, mozgókép és virtuális terek együttese jelenik meg),
- hipertext-elv, információs hipertér (a hálózatokon a szövegeket, dokumentumokat egységes egészként lehet kezelni; hasonlóan – csak technikailag jobb minőségben, pontosabban előkereshetően – az emberi agyban létező „szövegtárhoz"),
- szinkronitás és dokumentálás (a szövegek „közös időben" alkothatók; megszűnhet az adó és a vevő közötti időeltolódás; de a megőrződés is biztosítva van),
- interaktivitás (bekapcsolódás a szövegalkotási, társalgási folyamatokba),
- szubkulturális és globális nyelvi hatások egyaránt gyorsan terjednek.

A hálózatok kínálta újfajta „beszéltnyelviség", illetve beszédközeli nyelviség *(írott beszéd)* nyelvészetéről és nyelvműveléséről azonban ma még csak sejtéseink lehetnek. Kérdések az új kommunikációs technológiák nyelvi hatásával kapcsolatban:

– *Hogyan hat az internet az olvasásra, a rádióhallgatásra és a tévénézésre, általában a kommunikációra, milyen kapcsolatban van az egyéb szabadidős (kommunikációs) tevékenységekkel?*

A számítógépek és az internet első évtizede után a terjedési folyamat lassulni látszik; egyelőre azt jósolják, hogy az internet nem fogja kiszorítani a „hagyományos" tömegközlési formákat. Ahogy a rádió sem szorította ki az újságot, a televízió sem az újságot és a rádiót.[38]

Több számítógépes programnak van magyar „nyelve", s valamennyi program alkalmas a magyar ékezetes magánhangzók használatára. A legtöbb feltűnő hiba a tördelőprogramokban az elválasztással van, de a folyamatosan bővülő, több milliárd (!) magyar szóalakot tartalmazó helyesírás-ellenőrző programok ezt már könnyűszerrel kiküszöbölik. Tanulmányokat, de különösen könyveket „képernyőn" alig olvasnak, ez a mód várhatóan nem is fog nagyon elterjedni.

– *Milyen kommunikációs sajátosságokat alakít ki az e-mail a távirat, a telex, a telefon, a távmásolat és az üzenetrögzítő után?*

Az e-mail (*drótposta, villanyposta, villámposta, fényposta; ímélezés* stb.) várhatóan a rövid, tömör és táviratszerű üzenetközvetítésre lesz alkalmas. Az e-mail megjelenését követően hamarosan a teljes magyar ábécét tartalmazó programok is megjelentek; igaz, ha a „fogadóprogram" nem ugyanaz, akkor az ékezetes magánhangzók helyén zavaró jelek tűnnek föl.

– *Milyen nyelvi következményei vannak az internetes „csevegésnek" (csatizásnak)?*

A „csatizás" az (ötérzékes) jelenlét-kommunikációt tovább csökkenti, részben a személyes kapcsolatokat pótolja, s ezzel egy virtuális világot (emberi kapcsolatot) teremt. A valódi konfliktusmegoldásokra nem kínál lehetőséget. A személyes kapcsolatteremtés fontosságát hangsúlyozni kell. A *csatizás* egészen eredeti zsargont teremt.[39]

– *Milyen lehet az internetes sajtó nyelvi hatása?*

Ma már bárkinek lehet saját, interneten megjelenő honlapja, újságja, tanulmánya, könyve stb. Az iskolák is „föltehetik" lapjukat az internetre. Nyilván a divatnak hódolva sokan élnek ezzel a lehetőséggel. Ám jelezhető, hogy ezeknek a kisközösségi és magánlapoknak a hálózatokon való megjelenése éppen az irdatlan tömegű információ semlegesítő hatása miatt jelentéktelen. Egyelőre nyelvi hatásával sem nagyon számolhatunk.

– *Milyen két- vagy vegyesnyelvűségi hatások jelentkeznek az internetezésben?*

Tévedés azt hinni, hogy a hálózatok csak angol nyelvtudással használhatók. Az *internetes angol* – egyesek megfogalmazása szerint: rudimentális (leegyszerűsített, csenevész) angol. Természetesen bizonyos gyakran használt kifejezések sokszor (helyes vagy rudimentális) angolul, illetve sokszor „magyarított" formában jelennek meg. A hálózatokon folyamatosan nő a magyar nyelvű információ aránya.

– *Mikor válik az információgazdagság a személyiség elszegényesítőjévé?*

Az internet magyarországi nyelvéről, sőt nyelvhasználati szokásairól (szlengjéről, folklórjáról) egyre több írás születik,[40] sőt Nyírő András[41] összeállította az első magyar zsargonszótárt is.

Az újfajta beszéltnyelviség kapcsán érdekes megfigyeléseink vannak máris a technikai, tömegkommunikációs és a számítógépes világból.

Az *írógépek* – csak rövid középső és felső nyelvállású magánhangzókat tartalmazó – billentyűzetének a hosszú magánhangzó helyett rövid kiejtésre tett hatásáról többen is értekeztek. Benkő Lorándra és G. Varga Györgyire utalva Kontra[42] a következő megállapítást teszi: *„There is a widespread belief among Hungarian linguists that the general shortening tendency of vowels may perhaps be checked by changing the keyboards of typewriters".* Kontra szerint több tényező együttes hatásáról van szó (pl. beszédgyorsaság, társadalmi státus). De a tanulmány kiegészítő része azt jelzi, hogy olvasott szöveg esetén az írógép billentyűzetének betűsora pozitív korrelációban van a hibás kiejtéssel.

Ilyen, illetve ehhez hasonló kutatásoknak kell tisztázniuk azokat a megfigyeléseinket, tapasztalatainkat, hogy:

– az elszaporodó rádiós (kereskedelmi és közszolgálati) előadások túlbeszélésre („locsogásra") ösztönöznek,

– a szövegszerkesztő túlírásra sarkall.

Bizonyos alapkutatások hiánya, illetve vontatottsága ellenére (sőt bizonyos felfogások ellenében) a nyelvstratégia még felépíthető; de az is igaz, hogy mi-

nél több az alapkutatásokban a változó elem, a nyelvstratégiának annál „mozgékonyabbnak", változtathatóbbnak, a helyzethez idomulónak kell lennie. Ez a dinamikusság egyébként a nyelvstratégia alapjellemzője.

A nyelvstratégia nyelvtudományban (illetve a nyelvtudomány mellett) elfoglalt helyét a következő ábrán szemléltetem:

A nyelvstratégia a nyelvtudományban

elméleti/általános nyelvtudomány antropológiai nyelvészet szociolingvisztika pszicholingvisztika nyelvtörténet más nyelvek tudománya filológia stilisztika	nyelvstratégia (nyelvművelés)

A nyelvstratégia a belső és külső nyelvészet viszonyában

nyelvtudomány belső nyelvtudomány	nyelvstratégia	nyelvpolitika külső nyelvészet külső nyelvtudomány információs stratégia

A nyelvstratégia kapcsolatai

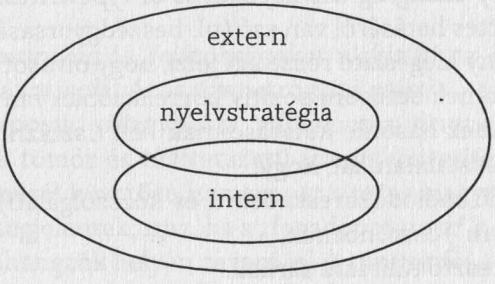

A nyelvvel való tudatos foglalkozás szintjei pedig a következők:

1. Nyelvpolitika, nyelvi tervezés
2. Nyelvgeopolitika
3. Nyelvstratégia
4. Nyelvművelés
5. Nyelvvédelem

Jegyzetek

[1] Vö. Nyíri Kristóf: Keresztút. Filozófiai esszék. Kelenföld Kiadó, Budapest, 1989. 15. p.

[2] Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvművelés. Magvető, Budapest, Gyorsuló idő, 1980. pp. 212–214.

[3] Hegedűs Attila: Kisnémedi tájszótár. Hiányszótár. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke, Budapest, 1996.

[4] Hegedűs Attila: Kisnémedi tájszótár. Hiányszótár. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke, Budapest, 1996. 6. p.

[5] G. Varga Györgyi: Alakváltozatok a budapesti köznyelvben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

[6] Kontra Miklós: A budapesti köznyelvi vizsgálatokról. 3–8. In: Élőnyelvi tanulmányok. Szerk.: Balogh Lajos és Kontra Miklós. MTA Nyelvtudományi Intézete, 1990. Linguistica, Series A, Studia et dissertationes, 3. 1990. 6. p.

[7] Kontra Miklós: A budapesti köznyelvi vizsgálatokról. 3–8. In: Élőnyelvi tanulmányok. Szerk.: Balogh Lajos és Kontra Miklós. MTA Nyelvtudományi Intézete, 1990. Linguistica, Series A, Studia et dissertationes, 3. 1990. 7. p.

[8] Lanstyák István–Szabómihály Gizella: Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. Kalligramm Könyvkiadó, Pozsony. (Mercurius Könyvek), 1997.

[9] Vö. Lipták Ildikó é. n.: Ahogyan I. Előadások a magyarországi személyközi kommunikációról. A program koordinátora: Gabnai Katalin. Marczibányi Téri Művelődési Központ, Budapest, 1996.

[10] Kontra Miklós: Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul? Magyar Nyelv, 1997. XCIII. 224–232.

[11] Balázs Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z, Budapest, 1998. pp. 23–37.

[12] Zolnai Béla: Szóhangulat és kifejező hangváltozás. Szeged. Acta Litt. ac. Sc. reg. Univ. Hung. Francisco-Josephiane. Sectio Philologica. Tom. XII. 1939. 173. p.

[13] Vékássy László: A rádiós személyiségről. A hivatásos beszéd és személyiség. Magyar Rádió, Nyelvi Bizottság, Budapest, 1997.

[14] Fülei-Szántó Endre: Dinamikus nyelvművelés. Magyar Nyelvőr, 1987. 111. 133. p.

[15] Vékássy László: A rádiós személyiségről. A hivatásos beszéd és személyiség. Magyar Rádió, Nyelvi Bizottság, Budapest, 1997. 14. p.

[16] Csepeli György: A meghatározatlan állat. Ego School, Budapest, 1993. pp. 153–154.

[17] Csepeli György: Szociálpszichológia. Osiris, Budapest, 1997. pp. 280–281.

[18] Idézi Forgách József: A társas érintkezés pszichológiája. Gondolat, Budapest, 1989. 138. p.

[19] Nyilatkozat, Élet és Irodalom, 1997. május 9.

[20] Csepeli György: Szociálpszichológia. Osiris, Budapest, 1997. 482. p.

[21] Szilágyi N. Sándor: Hogyan teremtsünk világot? Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996. 27. p.

[22] Buda Béla é. n.: A magyar kommunikáció jellegzetességei. 5–15. In: Ahogyan/I. Előadások a magyarországi személyközi kommunikációról. Szerk.: Lipták Ildikó. Marczibányi Téri Művelődési Központ, Budapest, 1996.

[23] Karácsony Sándor: A magyar észjárás. Magvető, Budapest (Magyar Hírmondó), 1946/1985. 164. p.

[24] Gósy Mária: A magyar beszéd tempója és a beszédmegértés. Magyar Rádió, Nyelvi Bizottság, Budapest, 1997. 6. p.

[25] Büky Béla: A magyar nyelvtudomány és pszichológia tudományközi kapcsolatai századunkban. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 1996. 204. 76. p., 119. p., 182. p.

[26] Kállai István szóbeli közlése, 1997.

[27] Almási Miklós: Napóra a Times Square-en. A pénz forradalma az ezredvégen. T-Twins, Budapest, 1995. pp. 188–189.

[28] Csepeli György: A hétköznapi élet anatómiája. Kossuth, Budapest, 1986. 172. p.

[29] Eco, Umberto: Hogyan dívik a divat a kultúrában. 110–141. (Eredeti megjelenésének évszáma: 1975.) In: Umberto Eco, 1992. Az új középkor. Európa, Budapest, 1992. 114. p.

[30] Hernádi Miklós: Közhelyszótár. Gondolat, Budapest, 1976, 1985.

[31] Almási Miklós: Napóra a Times Square-en. A pénz forradalma az ezredvégen. T-Twins, Budapest, 1995. pp. 39–41.

[32] Ankerl Géza: A globalizmus, az angol és a többi anyanyelv. Valóság, 1997. XL/1. pp. 4–8.

[33] Ankerl Géza: A globalizmus, az angol és a többi anyanyelv. Valóság, 1997. XL/1. pp. 8–9.

[34] Almási Miklós: Napóra a Times Square-en. A pénz forradalma az ezredvégen. T-Twins, Budapest, 1995. 164. p.

[35] Almási Miklós: Napóra a Times Square-en. A pénz forradalma az ezredvégen. T-Twins, Budapest, 1995. 156. p.

[36] Magyari Beck István: Kultúra és gazdaság. Kreativitás és gazdasági motivációk. Valóság, 2000. 1/1–12., 2/16–28.

[37] Tölgyesi János: Kommunikációkutatók dialógusa az internetről. Jel-Kép, 1996. 2. 97–101. nyomán. A témához lásd még: Bódi Zoltán: Az informatikai nyelvhasználat jelei és kommunikációs konfliktusai. In: Balázs Géza és Voigt Vilmos szerk.: Jeles jogok – jogos jelek. Nyelvi jogok – társadalmi konfliktusok. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2000. 197–208. és Grétsy Zsombor: Új képírás felé? In: Balázs Géza és Voigt Vilmos szerk.: Jeles jogok – jogos jelek. Nyelvi jogok – társadalmi konfliktusok. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2000. 209–214.

[38] Balázs Géza: A rádió és a gyermekek. In: Balázs Géza: Médianorma. Magyar Rádió, Budapest, 2000. pp. 97–106.

[39] Vö. Nyírő András: Internetto zsargon. IDG, Budapest, 1997.

[40] Pl. Balázs Géza: Magyarul a számítástechnikáról. Édes Anyanyelvünk, 1998. XX/2. 6.

[41] Nyírő András: Internetto zsargon. IDG, Budapest, 1997.

[42] Kontra, Miklós: On current research into spoken Hungarian. International Journal of the Sociology of Language, No., 1995. 111. 13. p.

A nyelvstratégia fő cselekvési területei

1. Beszédművelés, kommunikációs nevelés, helyes ejtés; gyógypedagógia, logopédia, afázia

„Szavalni és felolvasni a középosztály nem tud. Minduntalan összetéveszti az előadót a színésszel. Mesélőtehetsége is igen csekély, különösen a kompozíció iránt nincs érzéke" írta ötven évvel ezelőtt Karácsony Sándor.[1] Manapság aligha akad olyan anyanyelvi program, amely ne a kommunikációt tűzné ki zászlajára. A *kommunikációs nevelés* sohasem nélkülözi a nem verbális és verbális csatorna megkülönböztetését, az ezekbe tartozó jelenségek fölsorolását, megtanítását. A modern beszédművelésnek a szervi hibák kiszűrésén túl a helyes ejtési szabályok felismertetését, tudatosítását is célul kell kitűznie. Ide tartozó feladat a *verbális automatizmus*ok kialakítása (pl. memoriterek, beszédszokások), amelyeknek a szövegek fenntartásában, illetve a mindennapi kommunikációban van órási, életminőséget javító jelentőségük.

Nem hagyható figyelmen kívül egyes – kipróbált – kommunikatív formák visszaszorulása, válsága sem. Pl. a gyermekeknek való felolvasás, általában a mesélés, illetve a beszélgetés-beszéltetés, a meghallgatás, a szavalás (és minden memoriter), az olvasás, az írás (pl. naplóírás, levélírás), a hangjáték-hallgatás (amely az olvasáshoz hasonló fantáziateremtő erővel bír), a bábjáték, az éneklés stb. Az utóbbi évtizedben megrekedt a valaha oly fontos gyermek- és ifjúsági irodalom; nincs gyermek- és ifjúsági lap (ami van, inkább divatlap). A felolvasás- és olvasáskultúra a feltámasztására és népszerűsítésére indított mozgalmat a Magyar Olvasástársaság.[2]

Ebben a keretben helyezendők el a beszéd kóros jelenségeivel foglalkozó területek (gyógypedagógia, logopédia, afáziakutatás, -gyógyítás) is. A logopédusok hangoztatják, hogy genetikai és környezeti tényezőknek egyaránt szerepük van a logopédiai összkép romlásában.[3] Mind a kutatás, mind a gyógyítás sürgető feladat tehát.

2. Helyesírás, egyéb nyelvi (nyelvhasználati) szabványok

A helyesírási szabályzat megújítása különösen két területen látszik szükségszerűnek: az egybe- és különírás, illetve az összetett földrajzi nevek írása területén. Valamint az idegen szavak átírására vonatkozó szabályokat is „automa-

tikussá" kellene tenni, hogy egy-egy idegen szó „megérkezése" után ne kelljen tanácstalanul várni a következő helyesírási szabályzatra. (Érthető a helyesírás szabályozóinak azon törekvése, hogy az idegen szavak idegenes helyesírásának megtartása talán fékezi a nyelvbe való beépülést; de az is tény, hogy ezen a területen ebből fakadóan nagy a bizonytalanság. Pl. *skin-head ~ szkinhed.*)

Fölvethető a köznyelvi kiejtés szabályozhatóságának kérdése is.[4]

3. *Interlingvisztikai – interkulturális kérdések (Európa Unió, fordítás, tolmácsolás, közvetítő nyelvek, mesterséges nyelvek stb.)*

Az europaizáció és a globalizáció fokozottan veti föl az interkulturális, interlingvisztikai kérdéseket, pl. a fordítások igényét. A fordítások köre és az ezzel kapcsolatos problémák jelentősebbek annál, ami róluk a köztudatban él. Nő a gyorsfordítások, a „könyvön aluli" – nem irodalmi – fordítások[5] aránya. Fölvetődik a gépi fordítás lehetősége is. Mindezek hatása ugyancsak nem mellőzhető a nyelvhasználatra. A számítógépes hálózatok részben fölhasználhatók a különféle nyelvi segédletek (szabályzatok, programok) tárolására, továbbítására, de szükséges lehet a hálózatok nyelvre gyakorolt hatását is vizsgálni, valamint tanácsokat adni az „internetezőknek". Nincs megnyugtatóan rendezve a közvetítőnyelvek ügye sem. A nyelvi egyenjogúság szempontjából figyelembe veendő a mesterséges nyelvek esetleges bevonása is (például a tudományos kommunikációban).

4. *Nyelvkorszerűsítés (szóújítás), idegen szavak (nemzetközi kifejezések)*

A nyelvi reformok, szabályozások, újítás iránti igény először mindig az idegen szavak elleni küzdelemmel indul el. Az idegen szavakkal szembeni érzékenység érthető, de – bár a magyar nyelvet ismert történetében sok erős „idegen" hatás érte – általában túlzott. Régi antropológiai mondás szerint: ahol két kultúra találkozik, ott fájdalom van. Néhány száz idegen szó ostroma alapjaiban nem ingat meg egy nyelvet. De az is tény, hogy míg az orosz nyelvvel szemben nem fogalmazódott meg nyelvvédelem (a hivatali hatás erős, a spontán hatás viszont csekély volt), a jelenkori globális amerikai angol nyelvi hatással szemben jóval nagyobb az intolerancia (pedig hivatalos erőszak nincs, viszont nagy a spontán, misztifikáláson alapuló vonzódás).

	hivatali támogatás	spontán vonzódás	nyelvi cselekvés
oszmán-török	–	–	–
német	+	+	germanizmusellenség
orosz	+	–	–
amerikai angol	–	+	anglicizmusellenség

A szókészlet megújítása folyamatosan zajló spontán és szervezett folyamat. A spontán szóújítás figyelemmel kísérése (rögzítése), a valódi segítségre szoruló területeken pedig ennek megszervezése fontos feladat („folymatos nyelvújítás"). Ilyen területnek látszik a modern élet sok hasznos terméke, szolgáltatása, valamint különösen számítástechnika (felhasználói) környezete, a mai szabadidő- és új versenysportok és általában a tudományok terminológiája stb. Szépe[6] is hangsúlyozza: „a magyar nyelvet használók száma és súlya feltehetően a jövőben is lehetővé teszi, hogy minden olyan technikai területnek létrejöjjön a magyar terminológiája, amelyet szélesebb körben használnak". Azt is hozzáteszi azonban: „Nyílt kérdés viszont, hogy valamennyi – a magyarnál – kisebb létszámú és súlyú, újonnan önállósult európai nyelvközösség képes lesz-e erre".

Kétségtelenül a nyelvstratégia leglátványosabb területe a nyelvkorszerűsítés, a szóújítás. Ez spontán módon állandóan folyik, de szervezett szóújító (szómagyarító) tevékenységre, pályázatokra, mozgalomra lenne szükség a szaknyelvekben (különösen a számítástechnikában), valamint általában az új jelenségek terminológiájában. Ezt a tevékenységet érdekes módon a nyelvészek kevéssé, a társadalom, és más tudományterületek szakemberei jobban sürgetik. Nyelvstratégiai feladat – amelyet rendszerint nem nyelvészek folyamatosan végeznek – a számítógépes programok honosítása.

5. A határon túli magyarság speciális nyelvi gondjai; a kétnyelvűség kérdései

Nyelvművelés-történeti áttekintésemben bemutattam, hogy a határon túli magyarság körében (Szlovákiában, Romániában és Jugoszláviában rendszeresnek nevezhető) nyelvművelő tevékenység folyik. A rendszerváltozás után az egyik jelentős vita éppen a határon kívüli és belüli magyar nyelv, valamint nyelvi norma kérdését állította a központba. A vita egyik tanulsága, hogy a határon túli magyar nyelvállapot pontos felmérésére van szükség. Ezek megszületése után, valamint a már hosszabb ideje folyó kétnyelvűségi vizsgálatok tapasztalataiból kell a speciális nyelvstratégiai elveket kidolgozni.[7]

A magyar nyelvvel kapcsolatban is fölvetődött az egy-, illetve többközpontúság kérdése.[8] A kérdés szétválasztandó mint tény és mint (előrejelzett) jövő.

A magyar nyelv többközpontúságával kapcsolatban többféle attitűd él a nyelvészekben: a magyar nyelv és nemzet dezintegrációjától, valamint a határokon kívül beszélt magyar provincializálódásától, vulgarizálódásától („csángósodásától") való félelem.[9] Többen az összetartozás kifejezésére a központi norma (standard) helyett a „közös norma" terminust javasolják[10], természetesnek véve természetesen szubstandardok létét is.

6. Nyelvpolitika, nyelvi emberi jogok kérdésköre, szabályozása, garanciája

Magyarországon a magyar nyelv elterjedése és használata teljes; ezért ezen a területen semmilyen törvényi szabályozásra nincs szükség. Azonban Magyarországnak a határokon túli magyar nemzetiség miatt szerepet kell vállalnia az európai nyelvpolitikai feladatokban. A magyarországi nemzetiségek számára igényeiknek megfelelően, sőt a pozitív diszkrimináció (előnyös helyzetbe juttatás) eszközeivel biztosítani kell az anyanyelvi iskolázást, név- és nyelvhasználatot. A cigánysággal kapcsolatban felmerült nyelvi problémákra a Nyelvpolitikai csatározások és szabályozások című fejezetben a 41. oldalon már kitértem. Azt is megemlítem, hogy fontos nyelvpolitikai feladat a *hallássérültek* és *siketnémák* nyelvi jogainak biztosítása, nyelvészetileg megoldandó státustervezési munka a siketnémák magyarországi *jelnyelvének* standardizálása.[11]

7. Szaknyelvi fejlesztés

A tudományterületeken többszintű szómagyarításra, újításra van szükség. Hiszen a nemzetközi terminológia használata nem vethető el egészen. Ezenkívül különbséget kell tenni a tudomány belső és külső kommunikációja (alkalmazása, ismeretterjesztése) között. Megnyugtató természetesen az lenne, ha tudósaink a nemzetközi terminológiát elsősorban idegen nyelvű publikációikban használnák, a magyar nagyközönség számára írt tanulmányaikban viszont merészen vállalnák a magyarul történő megmagyarázás sokszor nehéz (akár idealistának tűnő) feladatát is. A nyelvtudomány számára is van ilyen munka: a „nyelvművelők feladata lenne annak szabályozása, hogy milyen eszközöket részesítsen előnyben a magyar nyelvészeti szakíró akkor, amikor új fogalmaknak kell nevet adnia".[12] A szaknyelvi újítást és egységesítést különösen a határon túli magyar nyelvváltozatok esetében kell szorgalmazni, mert ezeken a területeken kezdődött el a legvészesebb mértékben a magyar nyelv „szétrétegződése".

8. A tömegkommunikációs eszközök (közszolgálati média) normája (nyelvhasználata). A médianorma kérdése

A magyarországi tömegkommunikációban egy évtizede formálódó és 1997-re kialakult rádiós és televíziós plurális (elsősorban duális) médiastruktúra fölveti a *közszolgálatiság* állandó újrafogalmazását. A közszolgálatiság elvi és nyelvi kritériumainak definiálása megtörtént,[13] igazából a közszolgálati (emelkedett) médianorma bevezetésére, folyamatos ellenőrzésére, karbantartására van szükség. Erre mintaként jól szolgál a Magyar Rádióban 1976 óta, 25 éve működő Nyelvi bizottság.

9. Tudományos kutatás. Nyelvtervezés – jövőtervezés

A történészek nem szeretik a „mi lett volna, ha..." kérdését. Pedig a történelem folyamatai, jelenünk és jövőnk megismerése miatt ezt olykor érdemes lenne feltenni. És a történészek olykor utalnak is ilyen kérdésekre – fogadkozásaik ellenére. A nyelvésznek is föltehetjük a „mi lett volna, ha..." kérdést a nyelvtörténettel vagy a nyelvi jelennel kapcsolatban, hogy jobban sejtsük a nyelvi jövőt. A nyelvművelésnek a nyelvi paleolingvisztikától (őstörténettől) a nyelvi futurológiáig (jövőtervezésig) kell áttekintenie a nyelvet. A *nyelvi futurológia* vagy prognosztika tárgya a „várható nyelvtörténet".[14] Ez a munka természetesen nem lehet valamiféle „tervgazdálkodás". A múlt és jelen nyelvi jelenségeiből vázlatos nyelvi jövőkép rajzolódik ki: bizonyára tovább gyorsul a beszédtempó; az igekötő- és a névutórendszer gazdagodik; tovább szaporodik a (többszörösen) összetett szavak száma; egyszerűsödési, rövidülési tendenciák lépnek föl; a mondat fókusza felé elmozdul az *-e* kérdőszócska; stb.

A tudományos kutatásban a sokféleség, a többféle nyelvleírás (nyelvtan) szükségessége természetes és indokolt.

10. Oktatás, anyanyelvi nevelés, ismeretterjesztés

Az „egytankönyvű" világból a rendszerváltozással átléptünk a „soktankönyvű" világba. Többfajta anyanyelv-tanítási módszer létezik. Egységes anyanyelvi nevelés aligha képzelhető el. Minden szinten fontos a kommunikációs oktatás. Papp István[15] ezt – azóta alig használt terminusokkal – így fogalmazta meg: „A nyelvesztétika, nyelvlogika és nyelvetika pedagógiai hasznosítására bőséges alkalom nyílik az iskolában. Fölfedeztetni a tanulókkal a mindennapi beszéd szépségeit, a nyelvi hasonlatokat, a metaforákat, az érzéki, színes és plasztikus szólásokat, a változatosságot és zengzetességet; megfigyeltetni az igazság tömörítésének vagy hosszú, bonyolult mondatszerkezetbe ágyazásá-

nak titkait s megéreztetni az őszinteség nyelvi hangját; rávillantani a jóakarat meg a rosszra csábítás nyelvi, hangbeli, arcjátéki kritériumaira".

Alapfokon nem mellőzhető bizonyos – akár leegyszerűsített – kategóriák tanítása. Ugyancsak itt kell kezdeni a kontrasztivitás következetes érvényesítését: az egyes (a tanulók által ismert) nyelvek miként ábrázolják ugyanazt a valóságdarabot. Középfokon már a nyelvleírás komolyabb problémái, a nyelvrétegződés sokoldalú vizsgálata, valamint a kommunikációs zavarok, konfliktusok, végső soron a megértés (lehetőségének) problémái is megjelenhetnek.

A végső cél azonban minden iskolatípusban az „anyanyelvérzék", az önreflexív nyelvhasználat fejlesztése; vagyis az alkotó anyanyelvi műveltség kialakítása a későbbi permanens művelődés[16] (nyelvművelődés) érdekében. Leegyszerűsítés, de van abban igazság, hogy „a mai anyanyelvi nevelés a holnap nyelvművelése".[17] Ugyancsak fontos tudatosítani a tanulókban a folyamatosan változó, „fenntartható nyelv" gondolatát, a megítélések relatív és differenciált jellemzőjét: „ami ma kivétel, holnap szabály lehet; a mai tilalom tegnap még törvény volt".[18]

Az anyanyelvi nevelés közege, az anyanyelv révén mindig összekapcsolódik a teljes nevelési folyamattal. A nyelvi működés a személyiség és a környezet egységében fogható föl. Ezt a folyamatot a megváltozott kommunikációs környezet, vagy pl. az interaktív játékok mind-mind befolyásolják. Még olyan beszédhiba kialakulása, mint pl. a dadogás is egyesek szerint a tanításhoz kapcsolódik, amennyiben a pedagógusok az alsó tagozatban a nyolc-tíz éves lányok fejlettségéhez illesztik a tanítás ritmusát, holott ez a később érő fiúk többsége számára gyors. Erre vagy úgy reagálnak, hogy nem figyelnek oda, vagy úgy, hogy megpróbálják követni, s ha ez nem sikerül, kialakulhat a dadogás.[19]

A rossz beidegződések, rögzülések ellenére a magyar nyelvtanoktatás – amelyet sokkal inkább neveznék *anyanyelvi nevelés*nek – szemlélete, körülményei jobbak, mint azt gondolnánk. Régóta nincs szó fárasztó és riasztó „grammatizálásról" (nem mintha a grammatikaoktatás fölöslegességét vagy akár kevésbé fontos voltát vallanám). Hanem a szűkebb értelemben vett nyelvtan mellett valójában a magyar nyelvi kultúra oktatásáról beszélhetünk: azaz a nyelvi közlés a teljes valóságában, a szemiotikai hármasságnak megfelelően áll előttünk:

1. Szintaktika
2. Szemantika
3. Pragmatika

Mindhárom területre bőven idézhetnénk példákat az anyanyelvoktatás bármelyik szintjéről. Most csak olyan témákat, területeket említek, amelyek a nyelvpolitikai-nyelvstratégiai gondolatok, tudnivalók elhelyezésére alkalmasak.[20]

a) *Jeltan.* – A nem nyelvi és a nyelvi jelek, illetve a kombinált jelvilágok élete; a jelekben és a jelekkel való eligazodás; a bonyolult jeltermelés és jelfejtés megértése. A jeltanban természetszerűen lehet szó a helyesírás alapvető kérdéseiről is, különösen az írásjelekről.

b) *Kommunikációtan.* – A hagyományos, statikus kommunikációs modellek mellett már esik szó a kommunikációs funkciók keveredéséről, összetettségéről, a kommunikációs zavarról, konfliktusról; a beszélőben és a hallgatóban fellépő pszichikai, szociális problémákról; illetve a kommunikáció körülményeiről. A kommunikációtanhoz kapcsolható a *beszédművelés;* különösen az új beszédhibák, beszédmagatartás-zavarok megemlítése (mindenekelőtt a magyartanárok felkészítése arra, hogy ezeket a lehető legnagyobb tapintattal kezeljék; például szakemberhez, logopédushoz, beszédtanárhoz irányítsák az arra rászorulókat). A kommunikációtanban olyan kérdések is említhetők, mint a huszadik század végi ember „mozaiktudata", a felgyorsult életritmus és annak következményei stb.

c) *Médiaismeretek.* – Ez ugyan önálló műveltségterület is; de a nyelvtanoktatásban is helyet kap. A tömegkommunikáció és a tömegkultúra többszintűségét, többnyelvváltozatúságát; médianormáját fel kell fedeztetni, tudatosítani kell.

d) *Jelentéstan.* – A jelentéstani kategóriák tárgyalása ugyancsak régi és elmaradhatatlan fejezete nyelvtanoktatásunknak. Itt talán a rendszerszerűséggel szokott némi gond lenni (pedig kiváló jelentéstani ábrák készíthetők), valamint a jelentéstannak minden nyelvi szintre, különösen a szövegtani, pragmatikai szintre való kiterjesztésével. Hiszen – ahogy Örkény István írja – néha a legegyszerűbb dolgokban sem értjük meg egymást, a legbonyolultabbakban pedig igen... S ezeknek jelentéstani gyökerei vannak. – Különösen a jelentésfejlődés, a rokonértelműség és a hasonló alakúság az a terület, amely nyelvstratégiai szempontból is kiemelendő.

e) *Szótan.* – A szótanban a névtan, illetve a szóalkotások kérdése vet föl több nyelvpolitikai, nyelvstratégiai kérdést. A nevek használata (és nem használata, azaz korlátozása) a nyelvhasználat érzékeny, s a politikusok által gyakran szabályozni óhajtott területe. A magyar és a környező országok történelméből sok e századi példa hozható a névvel való diszkriminációra, a lingvicizmusra (nyelvháború, névháború, táblaháború). Lehetőség ez a humanista álláspontok ismertetésére is. – Itt említendő még a szófogyás és a szógyarapodás kérdése; különösen a szóalkotási módok közötti statisztikai eltolódás. A képzés után az összetételeknek nőtt meg a szerepe, ezek nyelvünket analitikusabbá teszik; hihetetlen mértékben szaporodnak az „agresszív rövidítések", amelyek kommunikációs zavarhoz vezethetnek.

f) *Nyelvtan (alaktan, szószerkezettan, mondattan, részben: szövegtan).* – A nyelv grammatikai jellegének, alapjellegének felismertetéséhez nélkülözhetetlen. A magyar nyelv alapvetően szintetikus (egybeszerkesztő) nyelv. A grammatikai szerkezet megértése a nyelvi-nyelvtani logika alap-

ja; csak erre épülhet az anyanyelvről való önreflexív gondolkodás, véleményalkotás. A magyar nyelvtanírás kezdeteitől fogva a pragmatikai szemlélet – bizonyos használati utasítások köntösében – jelen volt; ezért ezen a területen nincsenek nagy hiányok; talán csak a magyar nyelv grammatikai jellegéről kialakított összképpel szoktunk adósak maradni.

g) *Szövegtan.* – Modern és integráló tudományág; nyelvpolitikai szempontból a magán- és a közéleti szövegtípusok megismerése, megkülönböztetése és alkalmazása lehet a legfőbb cél. Az intratextuális ismereteken túl különösen fontos a szövegtípusok, illetve az egyes szövegek közötti kapcsolat (intertextualitás) fölfedezése, megértése. Szó eshet itt a szövegek egymásnak való megfeleltetéséről, a fordításról is. Végeredményben minden anyanyelvoktatás célja a szövegalkotás elősegítése.

h) *Stilisztika.* – Sokáig a stilisztika látta el a szövegtan feladatát. Ma inkább a művészi szövegek nyelvi interpretálásában, pontos megértésében látom szerepét. Egyre több a panasz arra, hogy gyenge a tanulók szövegértése, szövegmagyarázata. A stilisztika szerepe az irodalommal mint testvértárggyal való összeköttetés biztosítása; de a tömegkultúra mindent elárasztó világában a magas kultúra (művészet) kódjainak megismertetése, megértetése és talán megszerettetése is. Ezzel lényegében a kultúra folyamatosságának fenntartását szolgálja – s ilyen szerepében jelentős nyelvpolitikai, nyelvstratégiai feladatot lát el.

i) *Retorika.* – Rehabilitációja nevében is megtörtént az utóbbi évtizedben. A nyilvános megszólalások szerepének megnövekedése magával hozta a retorikai műveltség iránti igényt. Bújtatva a kommunikációtanban (beszédművelés), illetve az egyes nyelvi kategóriák használati „útmutatóiban" jelen volt. A felsőoktatásban külön tantárgyként is helyet kap; az általános és középiskolában a beszédversenyek, retorikai versenyek, szavalóversenyek formájában való fenntartása nagyon üdvözlendő. Nyelvpolitikailag különösen a nyelvi manipuláció, a hatáskeltés, az érvelés szempontjából említendő.

j) *Nyelvművelés, helyesírás.* – A nyelvművelés és a helyesírás általában nem külön fejezet a nyelvtanoktatásban. A helyesírás alapjairól rendszerint vannak áttekintések, a nyelvművelésről kevésbé. Célszerűbb lenne a nyelvtervezés, nyelvstratégia keretében (lehetőség szerint e műszók bevonásával) tárgyalni az ide tartozó, a nyelvi állapotra ható tárgyköröket (pl. a nyelvművelést, helyesírást). Érdemes lenne tudatosítani a nyelvre való hatás lehetőségeit, teljes környezetét:

I. Mindenki figyeli, alakítja nyelvhasználatát. A nyelvművelés tehát antropológiai jellemvonás.

II. A nyelvművelésnek vannak nemzeti, regionális, műveltségbeli kiterjedései, vonatkozásai.

III. Gondolkodás és nyelvhasználat között nincs minden esetben közvetlen kapcsolat; viszonyuk bonyolult; a nyelv nem minden esetben tükrözi a gondolkodást; de a gondolkodásmódunk – úgy látszik – saját nyelvünk kategóriái által meghatározott (nyelvi relativizmus).

IV. A nyelvhasználatnak különféle szintjei vannak: a primer, ösztönös szinttől a különféle normákat ismerő és használó tudatos szintig. A nyelvhasználat lehet leépülő és tökéletesedő; ugyanígy beszélőinek magatartása szerint egy nyelv lehet szociálisan visszaszoruló, a nyelvi öngyilkosság felé tántorgó; de sokrétűen fejlett is. A nyelvközösség akarata, lehetőségei ebben döntően számítanak.

V. A nyelvek virtuálisan egyenrangúak, funkcionálisan – a történelmi és társadalmi okok miatt – különbözőek. A nyelvek között verseny (presztízsharc) folyik.

VI. Az átvételek, kölcsönzések (idegenszerűségek, nemzetközi kifejezések) identitásproblémákat vethetnek föl, érzelmeket kavarnak. A nyelvújító mozgalmak általában az idegen szavak elleni fellépéssel kezdődnek. Az identitásprobléma gyökere az alapvető antropológiai jellemvonás: az etnocentrikusság, vagyis az, hogy a beszélő számára „egyetlen nyelv a saját anyanyelve".

VII. A nyelvre lehet mesterségesen is hatni.

Mindezeknek az alapelveknek nyelvpolitikai, nyelvstratégiai vonatkozásait indokolni nem kell. Az oktatásban felfedeztetéssel és példákkal (mintákkal) kell igazolni az egyes alapelvek jogosságát.

k) *A magyar nyelvre vonatkozó általános ismeretek.* – Fontos, hogy a nyelvtanoktatás során a magyar nyelvről reális, más nyelvekkel is összevethető kép alakuljon ki a tanulókban. Ide tartozik a (magyar) nyelvnek világ többi nyelve között elfoglalt helyének a meghatározása, látásmódja. A statisztikai, nyelvtipológiai és areális ismereteken túl a magyar nyelv esetében kiemelt fontosságú a magyar mint kisebbségi nyelv helyzetének az ismerete. A nyelvekre vonatkozó jogi szabályozásnak a tanítása legfőljebb a felsőoktatásban történhet meg, bár arra lehet utalni, hogy az emberi jogok mellett ma már nyelvi jogokról is beszélhetünk.

A nyelvtanoktatás legfőbb célja nyilvánvalóan a nyelvi ismeretek tudatosítása, a nyelv és a nyelvi működés logikájának megismertetése, végső soron a gördülékeny anyanyelvi és idegen nyelvi kommunikáció segítése.

A nyelvstratégiát meghatározó társadalmi igények és tevékenységi körök

társadalmi igény	*beszélők*	*tevékenységek*
tömegkommunikáció		
egyéb nyilvánosság		kutatás
reklámvilág		ellenőrzés
helyesírás		
szaknyelvek	beszélők környezete	anyanyelvi oktatás
nemzetközi kifejezések	társadalmi elit	ismeretterjesztés
kétnyelvűség-problémák	nyelvművelés környezete	
internet		programadás
beszédművelés		
helyesejtés		

Jegyzetek

1 Karácsony Sándor: A magyar észjárás. Magvető, Budapest (Magyar Hírmondó), 1946/1985. 164. p.

2 Bocsák Veronika – Benkő Zsuzsanna – Hölgyesi Györgyi: Olvass nekem! Trezor Kiadó, Budapest, 1995.

3 Szende Tamás: Megérthetjük-e egymást? Korunk kommunikáció zavarai. Gondolat, Budapest, 1987. 245. p.

4 A feladatokkal részletesen foglalkozom egy másik kötetemben: Balázs Géza: Lehetséges nyelvi szabványok. A–Z, Budapest, 2000.

5 Hubik István: A csehszlovákiai magyar fordítás általános problémái. 1985. 153. p. In: Zalabai 1985.

6 Szépe György: Az internet-korszak nyelvészete. Modern Nyelvoktatás, 1997. III. 1–2. 82. p.

7 Két munka már elkészült: Lanstyák István: A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1998., Göncz Lajos: A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Osiris–Forum–MTA Kisebbségkutató Műhely, Bp.–Újvidék, 1999.

8 Lanstyák István: A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). Magyar Nyelvőr, 1995. 119. pp. 213–236.

9 Lanstyák István: A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). Magyar Nyelvőr, 1995. 119. pp. 231–232.

10 Péntek János szóbeli közlése, 1997

11 Lancz Edina: A magyar siketek jelnyelvének lexikológiai és sztenderdizációs problémái. Szakdolgozat, ELTE BTK, Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest, 1996.

12 Kornai András–Kálmán László: Nemzeti nyelv – nemzetközi nyelvtudomány. 147–156. Nyelvtudományi Közlemények, 1991. 152. p.

13 Pl. Balázs Géza: Médiakommunikáció. A nyelvi közszolgálatiság. Magyar Rádió, Nyelvi Bizottság, 1996., Balázs Géza: Médianorma. A nyilvános megszólalás esztétikája. Magyar Rádió, Budapest, 2000.

14 Fülei-Szántó Endre: Dinamikus nyelvművelés. Magyar Nyelvőr, 1987. 111. 135. p.

15 Papp István, é. n.: A magyar nyelvtan nevelőereje. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest (A tanítás problémái. Szerk.: Vajthó László.), (1935?) 22. p.

[16] Szépe György: A nyelvi műveltség modellje a harmadik évezred küszöbén. 85–102. In: Társadalmi fejlődés és nyelvi magatartás. Szerk.: Grétsy László. TIT, Budapest, 1981. 100. p.

[17] Szépe György: A nyelvi műveltség modellje a harmadik évezred küszöbén. 85–102. In: Társadalmi fejlődés és nyelvi magatartás. Szerk.: Grétsy László. TIT, Budapest, 1981. 86. p.

[18] Zolnai Béla: A műkedvelő Purista lelki alkata. Szellem és Élet könyvtára. Új sorozat, 14. szám. Szeged, 1940. 3. p.

[19] N. Séllyei László: Haláljátékok életrevalóknak. Magyar Nemzet, 1997. március 25.

[20] A nagyobb témaköröket bármelyik anyanyelvi tankönyvcsaládból vehettem volna, de inkább a legáltalánosabb fogalomtárat, a Nemzeti alaptantervet vettem alapul, igaz, a rendszerét, beosztását, tárgyalásmódját átcsoportosítottam, kiegészítettem, Nemzeti alaptanterv, Művelődési és Közoktatási Minisztérium, 1995.

Lehetséges terápiák
Magyar nyelvstratégia

A modern nyelvstratégiát a következő szempontok szerint csoportosíthatjuk:

A) A nyelvstratégia célja (ezzel most, valamint az összegző, *A teljes kommunikáció* című zárófejezetben foglalkozom)
B) A nyelvstratégia háttere: meghatározói, főbb jellemzői (a tudományos vizsgálódások kivételével ebben a fejezetben)
C) A nyelvstratégia cselekvési területei (az előző fejezetben)
D) Állapottervezési alapelvek a nyelvstratégiában (ebben a fejezetben)
E) A jelen magyar nyelvi változásai (ebben a fejezetben)

A nyelvstratégia célja

Minden nyelvstratégia (nyelvművelési tevékenység) célja: törekvés a jobb, sikeresebb, a teljes kommunikációra, a megértésre. Látható, hogy ez a felfogás szorosan kapcsolódik a nyelvművelő-hagyományokhoz, amelyekben a *tökéletes nyelv*(használat), a *célszerűség* és a *hatékonyság* volt a fő szempont.

Ezek alapján az alapvető nyelvstratégiai célok:

1. A hatékony gondolatközlés, a kommunikáció zavartalansága; a totális kommunikáció elsajátítása.
2. Nyelvművelődés (nyelvi önkontroll, önreflexivitás, automatizmusok).
3. Fenntartható nyelv-elképzelés.

Minden nyelvstratégia természetesen egy adott nyelvre irányul; de közvetve ez a tevékenység hatással lehet más (környező) nyelvekre is.[1]

A nyelvstratégiát az *anyanyelv jelentősége* emeli ki a tudományos tevékenységek közül. *Az anyanyelv alapvető fontosságú* az ember életében, mert:

- elemi, elsődleges,[2]
- az alapvető kognitív és társadalmi kategorizálás meghatározója, világszemléletet határoz meg,
- a közvetlen környezetben orientációt és integrációt nyújt,
- alkotó továbbfejlesztésére (más oldalról a személyiség nyelvi önkiteljesedésre) gyakorlatilag csak az anyanyelvi beszélő képes.[3]

Ez tehát a kiindulópont a modern nyelvstratégiai elvek meghatározásához.

A nyelvstratégia háttere: meghatározói, főbb jellemzői

A modern magyar nyelvstratégiának a magyar nyelvművelés hagyományaiból kell táplálkoznia. Ennek nyomán részben visszautalva az eredményre, részben pedig jelezve a feladatokat, a modern nyelvstratégia meghatározóit, jellemzőit a következőkben látom:

1. Épít az adott nyelvi és nyelvművelési hagyományokra.
2. Antropológiai és kontrasztív (egyetemes nyelvi törvényszerűségekre, valamint más nyelvekre is figyel).
3. Tudományos és ismeretterjesztő (kutat–oktat–nevel).
4. Programja van.
5. Többszintű.
6. Alkalmazkodó (és diszfunkciókra ügyelő).
7. „Előretolt helyőrség", „gyorsreagálású hadtest" (a tudománynál gyorsabban tud reagálni a megfigyelés eszközével az új nyelvi jelenségekre).
8. Nyelvi kapuőr.
9. Ellenőrző (monitoring) szerepet lát el.

Ezeket az alapelveket kvantitatív és kvalitatív módszerek alkalmazásával kell elérni.

A nyelvstratégia alapvető meghatározói

a nyelv alkata (tudományos kutatás) a társadalom nyelvszemlélete a nyelvművelés hagyományai	}	nyelvstratégia

1. A nyelvstratégia kiindulópontja mindig az adott nyelvben már meglévő nyelvi-kulturális hagyomány. Ezért áll a meghatározók között élen ez: a nyelvstratégia épít az adott nyelvi (-kulturális) és nyelvművelési hagyományokra.

Mint azt egy korábbi fejezetben (*A magyar nyelvművelés eredményei)* bemutattam, a több évszázados magyar nyelvtudományi, nyelvművelési tevékenységnek köszönhetően Magyarországon a nyelvi kérdést a közfigyelem különös értéknek tartja. *A nyelvi és a nyelvhez kapcsolódó kultúra elsődleges szerepet kapott a nemzeteszményben.* A magyar nyelv, a nemzeti kultúra és identitás között szoros kapcsolat van. A nyelvművelés szorgalmazta a nyelvi tökéletességet, célszerűséget és többször az önelvűséget. Egyúttal a hagyományápolás, az értékőrzés, az anyanyelvűség (emancipálódás) gondolatát a polgári értékek közé emelte.

2. Mit jelent az, hogy a nyelvstratégia antropológiai és kontrasztív (egyetemes nyelvi törvényszerűségekre, valamint más nyelvekre is figyel) beágyazottságú? Azt jelenti, hogy egy adott nyelvközösség sajátos (nyelvi) viszonyait az általános emberi nyelvi működéssel, illetve más nyelvekkel, nyelvpolitikai

törekvésekkel összhangban tekinti. Ebben a keretben együtt kell szemlélni a hagyományt és az újítást, valamint a (később részletesen kifejtendő) lokális és globális hatásokat.

Vagyis aligha elképzelhető általános nyelvi törvényszerűséggel szembenálló nyelvművelési elveket és tevékenységet kidolgozni és végrehajtani. Az antropológiai törvényszerűséggel alapvetően ellenkeznek (noha pillanatnyi eredményeket felmutathatnak) a diktatórikus nyelvpolitikák, nyelvreformok – amelyeknek riasztó rémképét festette föl (már létező példák nyomán) Orwell *1984* című fantasztikus regénye. Továbbá figyelembe kell venni a rokon, illetve az areális (területi kapcsolatban lévő) nyelvek nyelvpolitikáját is. A magyar nyelvben a *szerkezeti megoldások* szempontjából figyelemre méltó a finnugor nyelvek nyelvújítási módszere, tevékenysége – de a nyelvművelésre sokkal nagyobb – areális: politikai, kulturális – hatással volt a francia vagy a német nyelvművelés.

Közvetlen gyakorlati antropológiai meghatározónak vélem a nyelvstratégiának a *hagyomány*hoz fűződő különleges kapcsolatát. A nyelv alapvetően hagyományos természetű. A nyelvstratégia nem lehet hagyományellenes. Kapcsolódnia kell a lexikai és grammatikai hagyományhoz, építhet pl. az egyedülálló magyar *néphumor*ra (pl. mai folklór nyelvi különlegességei). Az utóbbi évek rádió- és tévékabaréinak nyelvi formái szorosan kapcsolódtak a mai magyar beszélt nyelvi rétegződéshez (pl. Markos–Nádas-duó), illetve a *Besenyő család*-sorozat bevallottan is a magyar nyelv szójátékaira épít.

A magyar nyelvstratégia különösen csak antropológiai nyelvészeti (etnolingvisztikai) alapozású lehet.

3. A nyelvstratégia harmadik fontos meghatározója, hogy tudományos alapokon nyugszik, de kapcsolatban van más tudományágakkal és a társadalommal (tudománykommunikálás, ismeretterjesztés). Mivel ez a feladat nagyon sokrétű, részletesen a következő fejezetben (*A nyelvstratégia tudományos alapjai)* foglalkozom vele.

A nyelvstratégiának nyilvánvalóan szoros kapcsolata van az ismeretterjesztéssel. Ez jelenti részben a tudomány „kommunikálását" más tudományágak képviselőinek és a nagyközönségnek. Ennek fontosságáról már volt szó: a nyelvtudománynak „öncsonkítás" lenne, ha lemondana egyes tudományos területekről, illetve társadalmi kapcsolatairól. Ezt egyes tudósok megtehetik, de a tudomány egésze nem.

Az ismeretterjesztésben a modern nyelvstratégiának fel kell használnia a tömegkommunikációs eszközöket (ma is kiterjedt a tömegkommunikációs nyelvművelés), valamint a számítógépes hálózatokat is.

A nyelvi ismeretterjesztés jellege: az elitista „hibáztató" nyelvművelés helyett (mellett), a kevéssé retorizált (nem hatékony) ún. „öblögető" nyelvművelés helyett a változatokat, a stílusértékeket mutatja be – és segíti az önreflexivitás kialakítását. A korábbi jelmondat megfordítva is igaz, vagyis hogy „a ma nyelvművelése a holnap anyanyelvi nevelése lehet".

Nemcsak a nyelvtudomány hat a nyelvstratégiára, hanem – ne feledjük – a nyelvstratégia is visszahat a nyelvtudományra. Létezik a nyelvművelésnek a belső nyelvtudományra tett hatása is. Meggyőződésem, hogy a nyelvműveléssel kapcsolatban időről időre megújuló tudományos és társadalmi viták, kérdésfelvetések gazdagították az egész nyelvtudományt.

4. Nyelvművelő programoknak nem vagyunk híján. E könyv történeti fejezetében volt már szó az egyes programokról, a Dokumentumokban is bemutatok néhány időszerű tézist. A programok a – tudományosan alátámasztott – célul tűzött elvégzendő feladatok tudatosítását szolgálják.

Alapos tudományos vizsgálatok nyomán *merészebb nyelvművelői programok*at is célul lehetne tűzni. Csak néhány ilyen „merészebb" programot valló elgondolás (függetlenül attól, hogy reális-e a megvalósítása):

- Bodolay Géza[4] sok megnyilvánulásában tett hitet a 15. magánhangzó, a zárt e fenntartásáért.
- Fülei-Szántó[5] örömmel látná a felszólító mód múlt idejű, előidejűséget kifejező formáját („kell, hogy láttad légyen őt"), valamint az Erdélyben élő gazdagabb múltidő-használatot.[6]
- Egyes határon kívüli nyelvi-nyelvhasználati formák (újítások) standardba való bevezetése bizonyos esetekben nagyon hasznos lehet (újabban a helyesírási szótár már ismertet ilyeneket).
- Lehet, hogy érdemes lenne a – felemás – ikes ragozással kapcsolatban ajánlásokat megfogalmazni. Inkább lenne értelme a mai felemás állapotot normásítani, mint bármit visszaállítani, illetve az egészet eltörölni.
- Szorgalmazni lehetne a beáramló angol terminusok latinos alakjait; mert ezek jobban megfelelnek a magyar hangrendnek, de a nyelvszokásnak föltétlenül.
- Szükséges lenne egyértelmű állásfoglalás és iránymutatás a megszólítások területén (különösen az urazás és a nők megszólítása körül).
- A különféle megnevezések területén fontos nyelvtervezési döntésekre lenne szükség (pl. 1996-ban a *cigány ~ roma* megnevezés és annak használata nyomán újult ki vita).[7] Az Országos Rádió- és Televízió Testület panaszbizottsága rendszeresen érzelmeket kiváltó nyelvi kérdésekben hoz határozatokat (meglehetősen körvonalazatlan, homályos elvek szerint).

Két égető feladatot (programpontot) jelzek a mai magyar társadalom nyelvhasználatának olyan jelenségeiből, amelyek „megalapozzák" a kommunikációt, vagyis *a fatikus (kapcsolattartó) nyelvi elemek* használatából:

- Társadalomszerkezetileg finom képet kellene rajzolni arról, hogy miként is szólítják meg a nőket: *nő, hölgy, asszony(om), kisasszony, aranyoskám, úrnő, úrhölgy, szívem* stb.

– Pontos képre lenne szükség a nemtegezés (magázás, önözés, tetszikelés, körülírásos formák) használati köréről, s ennek alapján bizonyos formát normatívvá kellene tenni.

A mai magyar társadalom kommunikációja e két területen meglehetősen konfliktusos – felmérésekre és ajánlásokra lenne szükség.

Ugyancsak program része lehet a nyelv és nyelvhasználat alkotmányi, törvényi és rendeleti úton történő szabályozásának ügye.

Hosszú távú (akár folyamatábrákkal tervezett) nyelvstratégiára van szükség. Természetesen lehetnek ennek a nyelvstratégiának is leegyszerűsítő, népszerűsítő szállóigéi, jelmondatai. A hosszú távú programhoz (stratégiához) időről időre rövid távú taktikát is lehet ajánlani (pl. közszolgálati reklámok a nyelv érdekében).

5. A modern nyelvstratégiának fontos jellemzője: a többszintűség. Mielőbb fontos lenne a nyelvhelyesség fő – elképzelésünk szerint legalább három – rétegének (szintjének) elkülönítése. Tolcsvai Nagy Gábor[8] ezt így látja: 1. A magyar nyelv legáltalánosabb grammatikai jellemzői (alanyi, tárgyas ragozás, egyeztetés, névelőhasználat, 2. Társadalmi rétegekhez, régiókhoz és műfajokhoz kötött „helyi" grammatikai formák, amelyek kettősségeket jelentenek (suksükölés, *-ban/-ben* helyett *-ba/-be*), 3. Társadalmi, hierarchikus szinten kialakult formák, amelyek megítélésében nyelvi érv nem kaphat helyet (a kiejtés normatív–nem normatív volta, az ikes ragozás kérdése). Ezt egy piramis-modellel ábrázolhatjuk:

A nyelvhelyesség három rétege

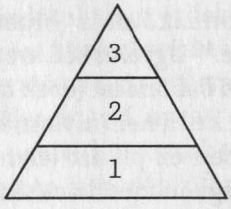

Szépe György[9] fontosnak tartja a magyar nyelvi norma újragondolását: „még az is elképzelhető, hogy az eddigieknél jobban elválik a hivatalos és a magánszféra nyelvhelyességi kezelése; s az is feltehető, hogy a műfaji szempont is jobban érvényesül majd. (A magánszférában ugyanis előbb-utóbb érvényesülni fog a szólásszabadságnak az a formája, amelyik csak funkcionális szempontokat respektál a nyelvhasználatban.)"

Nyelvhasználati módok szerinti normalizálási tevékenység

	nyelvhasználati mód
műfaj	tevékenység
hivatalos	normalizálás
átlagos	normalizálás
magánszféra	funkcionalitás

Szükséges „normatív" feladat a köznyelvi műveltségbeli, stílusbeli mintaszintek elkülönítése, valamint a nyelvjárások szerepének meghatározása. Jelenleg vitákhoz vezet a tudományos állásfoglalás hiánya például abban a kérdésben, hogy a közszolgálati rádió bemondói és műsorvezetői között lehetnek-e nyelvjárásban beszélők. Kétségtelen, hogy a nyelvjárásiasság különböző fokozatainak megjelenése a köznyelvet beszélő – plurális – tömegkommunikációban érzelmeket kelt.

A többszintű köznyelviség

kiemelt (emelkedett) köznyelviség
átlagos köznyelviség
alacsonyabbrendű köznyelviség

6. A modern nyelvstratégia nem statikus, hanem dinamikus. Vagyis: alkalmazkodó, pl. a nem várt hatásokra, a diszfunkciókra ügyelő. Mindig figyelembe kell venni bizonyos az ellenhatásokat. Közöttük a legfontosabb a *normatúlteljesítés* vagy *fokozott normakövetés* (hiperkorrekció), amely a nyelvi bizonytalanság következménye.[10] Ügyelni kell arra, hogy a nyelvművelés ne legyen öncélú: ne alkosson *nyelvi babonák*at (ezek ugyanis a belső diszfunkciók). Lehetőség szerint csökkenteni kell a nem kívánt, káros hatásokat.

A nyelvi ismeretterjesztésben ez pl. azt jelenti, hogy a nyelvstratégiának alkalmaznia kell a modern tömegkommunikáció eszközeit, s nem szabad visszariadnia olykor a hatáskeltés „hatékonyabb", akár „agresszív" formáitól sem. Ez egyébként a tudományos ismeretterjesztés egészére áll.

A nyelvstratégia a közvélemény-formáló eszközökben elsősorban toleránsan, demokratikusan, érdeklődést fölkeltve (játékosan, vidáman) jelenjék meg. A tanító-nevelő típusú műsorok eltolódtak a szórakoztatás irányába, ezt – ha tetszik, ha nem – figyelembe kell vennie a nyelvművelőnek is.

7. Katonasági metaforáimmal („előretolt helyőrség", „gyorsreagálású haderő") azt kívánom szemléltetni, hogy a stratégia (ez is ismeretes a harcművészetben) célokkal, eszközökkel, szerepekkel rendelkező folyamat. A nyelv egyes területeken gyorsan, más területeken lassan (vagy nem) változik. A tudo-

mányos megítéléshez időre van szükség. A nyelvhasználók viszont reflektálnak ezekre a jelenségekre: minősítik vagy minősíteni szeretnék a nyelvhasználatukat. A nyelvstratégiára hárul a feladat, hogy idejében észrevegye ezeket a jelenségeket (előretolt helyőrség, gyorsreagálású hadtest), s a fölvetődő jelenségeket minősítse, felhívja rájuk a nyelvtudomány, illetve a nagyközönség figyelmét. S ha kell, ilyenkor „gyorssegélyre", tanácsadásra is szükség van.

A nyelvművelés mindmáig ellátta ezt a feladatot (pl. élen járt az új nyelvi jelenségek dokumentálásában, lásd *A magyar nyelvművelés eredményei* című fejezetet).

Természetesen, ha a „gyorssegély" téves felfogáson, tapasztalaton alapul, akkor érvénybe lép a nyelvstratégia 6. jellemzője (az alkalmazkodás, a diszfunkciókra való ügyelés).

8. A nyelvstratégiának el kell látnia bizonyos *nyelvi kapuőri funkciót* is. Ezt rendszerint a tömegkommunikációval közösen végezheti, hiszen egy-egy új nyelvi forma robbanásszerű terjedését éppen a tömegkommunikáció indíthatja el. A gondolat egyébként már Kosztolányinál[11] megjelenik: „A fogalmakat akkor kell megmagyarosítani, mikor átlépik határunkat, s megismerkedünk velük." Ezt a nyelvi kapuőr-funkciót rendszerint átadják a nyelvészek az újságíróknak, politikusoknak, más szakmák képviselőinek.

Különleges kapuőr-helyzetben vannak a külföldi tudósítók, illetve a hírgyárak, hírügynökségek munkatársai – hiszen ők azok, akik első ízben kényszerülnek magyarul visszaadni egy-egy új fogalmat.

9. A nyelvstratégiai jellemzőből következik az ellenőrző (monitoring) funkció. A nyelvtudomány megteheti, hogy nem reagál azonnal bizonyos új nyelvi jelenségekre. A nyelvstratégia képviselői bizonyos egyéni, kismintájú mikrofölmérésekre vállalkoznak; s a feltűnő jelenségeket elhelyezik, értékelik nyomon követik. A nyelvi kérdések iránt érdeklődők általában egy-két területet tüntetnek ki (pl. nemzetközi kifejezések beáramlása), a nyelvművelésnek a kevésbé „látványos", nyilvánvaló nyelvi területekre is gondolnia kell. Törekedni kell a társadalmi értékítéletek és a nyelvi értékítéletek szétválasztására. Ferguson szerint: „Minden nyelvi közösségben megfigyelhető, hogy a nyelv beszélői esetenként kifejezetten felhívják a figyelmet erre vagy arra a nyelvi szerkezetre vagy normára mint a csoportidentitás, bizonyos társadalmi értékek, vagy éppen a helytelenített viselkedés jeleire".[12]

A gyorsfölmérések a nyelvstratégia kvantitativitását biztosítják.

A változó nyelv

Az élő nyelvek legalapvetőbb tulajdonsága a változás. Nincs változatlan formában élő nyelv. A nyelvi változások a nyelvet különböző, egymással alá-, fölé- vagy mellérendelt nyelvváltozatokra tagolják. A nyelvváltozatok közötti különbségek lehetnek történetiek, földrajziak, társadalmiak, minőségiek (esztétikaiak, stilisztikaiak) stb.

Ezeket a változásokat és változatokat az átlag beszélők is észreveszik. Minél fejlettebb, tagoltabb egy kultúra, annál több a változat. Tehát *a kultúra színességét, hagyományait, gazdagságát a nyelvváltozatok tagoltsága is jelzi.* A változatok megismerése és használata jórészt természetes (spontán) módon zajlik: hiszen az ember önállóan is alkalmazkodik környezetéhez, így pl. a nyelvi környezetéhez is. Tehát a nyelvi változatok közötti eligazodás természetes módon is megtörténik, de ehhez segítséget nyújt a *nyelvi tudatosság,* amelyet a nyelvi ismeretek elsajátításával alakíthatunk ki magunkban.

A helyzettől, időtől függő pontos (adekvát) nyelvhasználat könnyebbé teszi a kommunikációt, sikert jelent az egyénnek.

A legkiemeltebb, legválasztékosabb nyelvhasználati forma, az *eszmény* vagy *minta értékű norma* használata fokozott tudatosságot, igényességet követel meg. Az igényes nyelvhasználat egyszersmind a magas kultúra, a kulturáltság jele is.

A nyelvi igényesség elsajátításához és alkotó alkalmazásához járul hozzá a *nyelvművelés.*

A nyelvi változások, fejlődési, használati irányok kijelölője a nyelvstratégia, végrehajtója a nyelvpolitika.

A nyelvi változások oka

A világ, a környezet változásával együtt, de rendszerint azzal nem tökéletes párhuzamban változik a nyelv. Hiszen a nyelv ősi kategóriái megőrződhetnek, s miközben esetleg arra már nincs is szükség, még használják őket. (Ilyenek pl. a nemek egyes nyelvekben.)

A nyelvi változások többségükben rendszerszerűen, egymással összefüggésben zajlanak. Tehát, ha a rendszer egyik eleme változik, akkor föltehetőleg másutt is tapasztalható elmozdulás. Olyasmi ez, mint a környezettanban gyakran emlegetett „falevél-effektus". Ha leesik egy falevél valahol az Amazonas mentén, az láncreakciót indít el, s következményei mindenütt érezhetők. Tudjuk, ha a természetben valahol megszakad a táplálékklánc, akkor állat- és növényfajok sora pusztulhat el.

A nyelvben vannak egyirányú és kölcsönös, valamint teljesen indokolatlannak tűnő, „logikátlan" hatások is.

A nyelvi változásoknak lehetnek külső (a környezetből kiinduló) és belső (nyelvi, szerkezetei) okai. Külső ok a történelmi (pl. vándorlás, rendszerváltás), ideológiai (pl. új eszmék), a gazdasági (pl. iparosodás, turizmus), a kulturális (pl. folklór, tömegkommunikáció) változás. Ezen a területen különösen nagy szerepe lehet a nyelvpolitikának. Belső ok a nyelv rendszerében történt elmozdulás (pl. a magyar nyelv esetében a magánhangzók rövidülése, a szóvégi magánhangzók pusztulása, önálló szavak nyelvtani kategóriákká válása, a mellékmondatos szerkesztés elhatalmasodása, egyes ragozási formák kipusztulása, idegen szerkezetek, szavak átvétele, az absztraktizálódás és a konkretizálódás).

A nyelvi változások síkjai

A változás több síkon zajlik egyszerre. A legnyilvánvalóbb a történeti változás. Akár egyetlen ember életében is megfigyelhető, hogy bizonyos dolgok neve kiszorul a gyakorlatából (emlékezetéből), illetve általában a köztudatból és új szavakat kell megtanulnia. (A régi szavakat nevezzük archaizmusnak, az újakat neologizmusoknak.)

Sokkal kevésbé vehető észre, hogy közben rendszerint hangtani és nyelvtani változások is lezajlanak.

A magyar nyelv régi nyelv, írásbelisége is a legrégebbiek közé sorolja. Ezért benne a történeti változások meglehetősen jól dokumentálhatók.

A nyelvekben értelemszerűleg megfigyelhetők a földrajzi, a társadalmi (etnikai) és a minőségi jellegű nyelvi változások is. Ezek jelölik ki vagy adják össze a legtöbb beszélő által ismert köznyelveket. Ha egy nyelvet megfelelő nagyságú területen beszélnek, akkor fennmaradnak vagy létrejönnek területi változatai, a nyelvjárások. A területi nyelvjárások jellemzőit viselik magukon a vidéki nagyvárosokban beszélt regionális köznyelvek.

A magyar nyelvben több évszázada tartó folyamat a köznyelv kialakulása, amely több nyelvjárás ötvöződéséből (szintetizálódásából) jött létre. Mivel a magyar nyelv nyelvjárási szempontból meglehetősen egységes képet mutat; a köznyelv sem egyetlen nyelvjárásból alakult ki, ezért nem különbözik nagy mértékben a nyelvjárásoktól.

A társadalmi munkamegosztásból következően létezik a nyelvek társadalmi (szociális) tagolódása is. Legfelül foglalnak helyett a tudományos és szaknyelvek, amelyeket legjobban fenyeget a globalizáció: hiszen a szakmai kommunikáció során óhatatlanul figyelni kell a nemzetközi eredményekre. Ide tartoznak a különböző foglalkozások és tevékenységek (hobbik) nyelvezetei, a korosztályi, rétegnyelvi sajátosságok, valamint a titkosnyelvek (pl. a tolvajnyelv; a gyerekek nyelvi játékai).

Végül beszélhetünk etnikai nyelvváltozatról is (Magyarországon ilyen a cigányok által beszélt magyar nyelv).

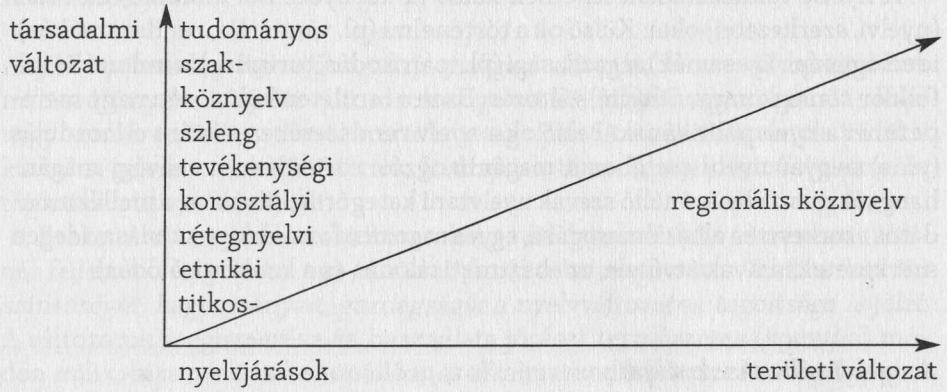

Tehát az élő nyelvek az emberek által ismert sokféle változatban élnek és folyamatosan változnak.

Egység és különbözőség

A nyelv fejlődésének minden fokán tapasztalhatjuk az egységességre, összetartásra (konvergencia) és a különbözőségre, széttartásra (divergencia) való törekvést. Mindez lehet természetes (egységesülés – *széttagolódás)* és mesterséges (egységesítés – *széttagolás)* folyamat is.

a folyamat jellege	természetes	mesterséges
összetartás	egységesülés	egységesítés
széttartás	széttagolódás	széttagolás

Az egységesülés és az egységesítés, a széttagolódás és széttagolás jelenségei eredetüket tekintve ugyan megkülönböztethetők, de a későbbiek során a jelenségek összekeveredhetnek.

Az emberiség kultúrája szempontjából egyaránt fontos a nemzetközi kommunikáció, a nemzeti kommunikáció és a helyi kommunikáció, ezek között nem szabad értékkülönbséget tenni. Minden emberi nyelv s végső soron nyelvváltozat egyenlő, de nyelvpolitikai jelentősége a nyelvváltozatoknak és nyelveknek más és más.

Egységesülés

A társadalom minden szintjén szükség van az együttműködésre. A sokféle szerepre tagolt társadalmakban különösen fontossá válik egy olyan nyelvi változat, amelyen az együttműködés zajlik. Ez a folyamat természetes módon az egységesülés. Az együttműködési igény hívta létre a sokféle társadalmi szerveződést, valamint a tömegkommunikációt: kezdve a sajtóval, folytatva a rádióval, a televízióval és a számítógépes hálózatokkal. A nyelvváltozatok, sőt a nyelvek *egységesülésé*ben (országonkénti, sőt globális, világméretű kommunikáció kialakításában) a médiának jut egyre fontosabb szerep.

Az emberek bizonyos jelenségeket elneveznek, s ezt a közösség vagy elfogadja, vagy nem. Más dolgokat viszont már nem neveznek meg, ezek a szavak előbb visszaszorulnak a „passzív" szókészletbe, utóbb a feledés homályába vesznek.

Az egységesülés minden nyelvváltozatnak a sajátossága: tehát zajlik ez a folyamat a nyelvjárásokban és a szaknyelvekben is. Legszélesebb értelemben véve pedig „a" magyar nyelvben. (Az a névelő azért van idézőjelbe téve, mert „a" magyar nyelv természetesen nincs, a magyar nyelvnek csak számtalan változata létezik – tudományosan és pl. e kötetben természetesen van értelme „a" magyar nyelvről beszélni: s ezen rendszerint a szabványosított, egységesített, a mindenki által megérthető magyar nyelvet értjük.)

Az olyan nyelvekben, amelyekben a szóbeliség mellett írásbeliség is van, az írás is segít terjeszteni és rögzíteni a régi és az új nyelvi formákat. Ezekben a nyelvekben könnyebben megy az egységesülés, mert az írás erősíti ez a folyamatot.

Egységesítés (szabványosítás)

A spontán egységesülést az írásbeliséggel rendelkező népeknél rendszerint külön emberek, csoportok is támogatják. Az ő tevékenységük már az *egységesítés.* Korábban az írnokok, papok, a kancellária (a királyi udvar hivatala), később a nyomdák, az írók, költők, a hírlapok, korunkban pedig a tömegkommunikáció mellett a tudomány, a pedagógusok, közéleti szereplők, esetleg társadalmi szervezetek, mozgalmak látták, illetve látják el ezt a feladatot. A spontán módon való egységesülést segíti, vagy éppen szándékával ellentétesen gátolja a mesterséges egységesítés (pl. rendeletekkel, szabályzatokkal).

Az ipari forradalom *nyelvi forradalom*mal is együtt járt. A gazdaság, a társadalom megkövetelte nyelvi egységesítés többnyire már szervezetten zajlik. Ezt a folyamatot jelzik a többféle nyelvváltozat közül *nyelvi reformok*kal kiemelt köznyelvek, irodalmi nyelvek, ezek megújításai az újabb reformok, nyelvújítások, valamint a művelt nyelvek további folyamatos fejlesztésére alakult szervezetek, a kiemelt, magas kultúrát művelő intézmények (pl. az akadémiák, egyéb tudományos és polgári társaságok).

A nyelvtudományon belül kialakul a nyelvre is hatni akaró tudományág, a nyelvművelés. A nyelvművelés nyelvi igényességet hirdet, s egyszerre kíván tenni az igényes normatív köznyelv kialakításáért, valamint a helyi nyelvváltozatok (pl. nyelvjárások) megbecsüléséért. Az első tevékenység az egységesítés (szabványosítás, normalizálás, kodifikálás, standardizálás, sztenderdizálás), a második a nyelvi értékek felismerése és megbecsülése. Erre a szolgálatra (szolgáltatásra) minden élő nyelv esetében, éppen a nyelvek változó volta miatt szükség van, de különösen kifejlett ez a tevékenység az ún. „kisebb" vagy „elnyomott" nyelvek esetében. A 20. században több már-már elfeledett nyelv újjáélesztésére is sor került (walesi, héber).

Magyarországon a mesterséges egységesítési folyamatnak a királyi kancellária tevékenységén túlmenően főbb állomásai: az irodalmi nyelv kialakuása, a 16. században megindult nyelvészeti tevékenység (nyelvtanok, szótárak), a nyelv „kiművelésére" létrejött Magyar Tudományos Akadémia (helyesírási szabályozó, szótárprogram), az egyközpontú urbanizálódás (Budapest), valamint a 20. századi tömegkommunikáció.

Széttagolódás

A természetes nyelvi egységesülési és a mesterséges egységesítési folyamattal szemben természetes módon nyilvánul meg a széttagolódás, mesterséges módon a széttagolás. Kisebb mértékben napjainkban is megfigyelhető a nyelvi széttagolódás jelensége. Az emberiség ugyanis tagolt; minden közösség további csoportokban (kisközösségekben) él.

térségi szint	társadalmi tagolódás	nyelvi
makrotér	világ (Föld)	kb. 3000 közvetítő nyelv
	országcsoport	több nyelv, közös közvetítő nyelv
	ország	államnyelv(ek)
regionális tér	nagytérség (országrész, régió)	állam- vagy helyi
	mezokörzet (megye)	állam- vagy helyi
	kistérség (kistáj, vonzáskörzet)	állam- vagy helyi
lokális tér	település	helyi nyelvváltozat
	lakókörzet	helyi nyelvváltozat
	szomszédság	helyi nyelvváltozat
mikrotér	munkahely	szakmai nyelvváltozat
	család (háztartás)	familiáris nyelvváltozat
	egyén	egyéni nyelvváltozat

Már két ember is, de minden kis csoport föltétlenül külön „nyelvet" (nyelvváltozatot) hoz létre; illetve a fölötte lévő egységes nyelvváltozattól elkülöníti saját nyelvét, nyelvváltozatát.

Ráadásul a hagyományos közösségek is fenntartják nyelvváltozatukat. Ezért élnek mindmáig, és reményeink szerint még sokáig a nyelvjárások. Ezért virágzik és születik újjá a szleng. Az embereknek roppant erős (antropológiai) törekvésük van a helyi értékek megbecsülésére, fejlesztésére. Az emberiség, történetét ismerve, e nélkül valószínűleg nem is tudna létezni. Ebben az ősi ösztönben van a helyi kultúrák, régiók roppant erős ellenállása, megtartó, fenntartó ereje – például a globalizációval (világméretűvé válással) szemben.

Széttagolás

Mesterséges okból is széttagolódhat egy nyelv. Az 1920-as trianoni döntés következményeként a magyar nyelvet az 1990-es évek elejéig a határok mellett öt, azóta nyolc országban beszélik. A más államokban, terminológiai rendszerekben élés során kialakul a magyar nyelv állami kisebbségi, helyi változata.

Az eltérés elsősorban a helyi államigazgatási szavak, kifejezések átvételében nyilvánul meg; ám 80 év alatt sem annyira jelentős, hogy ezek megértési nehézséget okoznának.

Vannak elméletek a magyar nyelv többközpontúvá válásáról; de a magyar nyelv állapota nem támasztja alá az elmélet valódiságát.

Ugyancsak a nyelv széttagolódását jelenti, ha a különböző nyelvváltozatok beszélői tudatosan választják és vállalják az elkülönülést (tehát pl. nem tesznek meg mindent a közérthetőség kedvéért; szélsőséges példával egy más, idegen nyelven kezdenek el kommunikálni).

Eszményi nyelv, minta, érték, közös norma, szabvány

A nyelvhelyességi elvek, a nyelvművelés gyakorlata mindig az ún. eszményi, ideális, „szabványos" nyelvhasználati formára vonatkoznak. Ezt korábban az *irodalmi nyelv* testesítette meg. Korunkban azonban az irodalmi stílusok sokszínűsége az irodalmi nyelv viszonylagosságát eredményezte, az irodalom szerepe általában is csökkent, emiatt az irodalom elvesztette jelentős nyelvbefolyásoló szerepét.

Ezért az ún. „művelt" köznyelv lett az eszményi nyelvváltozat elnevezése. A *művelt* jelző jelenti az iskolázottságot, de általában a (nem csupán iskolai) tanultságot, az igényességet, a választékosságot. Mivel ezen a nyelvváltozaton szól hozzánk a rádió és televízió, ezért a művelt köznyelv alapja az igényes pesti nyelvváltozat lett.

A rendszerváltozást (1989/1990) követő demokratizálási igény szülte gondolat: tudatosítani kell a beszélőkben, hogy minden nyelvváltozat egyenértékű, s ezeket nem elnyomni igyekszik az ún. eszményi, ideálisnak tekintett nyelvváltozat, hanem törekszik ezek színeit, elemeit felhasználni, beolvasztani. A központi norma (értsd: budapesti köznyelv) helyett jobb a *közös norma* szemlélete, nézőpontja. Ezért megengedhető, sőt üdvös a tájnyelvi színezet, a helyi jellegzetességek beépülése a köznyelvbe. Spontán módon eddig is táplálkozott a köznyelv az egyes nyelvi változatok anyagából (pl. Budapestre kerülő vidékiek, népi irodalom, szleng), de ezt a folyamatot is érdemes lenne támogatni.

Az eszményi nyelvváltozat egyúttal *minta és érték.* Minta, hogy hogyan nyilatkozzunk meg, mert ez az értékes, választékos forma.

Az eszményi nyelvváltozat csak leegyszerűsítve írható le. Ez a nyelvváltozat biztosítja a legnagyobb és legteljesebb fokú megértést; kiegyenlítő szerepet lát el; szüntelen táplálkozik a területi és társadalmi nyelvváltozatokból. Igényességével, választékosságával arra ösztönzi a beszélőket, hogy kövessék, hogy példa legyen. Ezért ennek a nyelvváltozatnak a leírása, szabályokba rendezése, valamint megtanulása fontos. Lehetőség szerint ezen a nyelven, illetve ennek a nyelvnek a legválasztékosabb változatán beszél a közszolgálati rádió és televízió (ez az ún. közszolgálati médianorma), így szólítja meg a polgárt a hivatal, ez a nyelvváltozat a helyesírás alapja. Erre az eszményi nyelvváltozatra állapít meg nyelvhelyességi szabályokat a nyelvstratégia és a nyelvművelés.

A *nyelvi eszmény* meghatározása Bárczi Géza szerint: „olyan magyar nyelv – mind a művészi igényű írásművekben (s elsősorban ezekben), mind pedig a nyelvhasználat minden egyéb területén, a tudományos okfejtésekben, a mindennapi beszédben és a kérész életre szánt írásokban is –, mely épen őrzi a maga hagyományos, értékes tulajdonságait, azaz a tömörséget, a képszerűséget, a finom árnyaltságot, a világos szabatosságot és a változatos hangzást, továbbá a rugalmasságot, mely magában foglalja nemcsak a különféle műfajokhoz, hanem a megváltozott igényekhez való simulást, anélkül, hogy szakítania kellene ősi jellemével."[13]

Legújabban az eszményi nyelvet *szabvány*nak is nevezzük. Ahogy a minőséget, a minőségi (kiváló) terméket ma már világszerte nemzetközileg elfogadott és ellenőrzött szabványok szerint határozzák meg (ISO), úgy a nyelvnek ez a minőségi formája is megkaphatja a szabvány elnevezést. A szabvány leírását a nyelvtanok tartalmazzák. A legszigorúbb szabvány értelemszerűen a helyesírásra vonatkozik. Az is-is változatok száma itt a legkevesebb.

A nyelvhelyesség oktatása

A sokféle nyelvváltozat között el kell tudni igazodni. Az eligazodást nehezíti *a nyelvváltozatok viszonylagossága,* továbbá az *értékválság.* A maga helyén ter-

mészetesen valamennyi nyelvváltozat elfogadható. A tabutörő nyelvi megoldásokat nem is szükséges tudatosítani, tanítani. A nyelvi hagyomány, az együttműködés kialakította közös nyelvhasználatra azonban időről időre fel kell hívni a figyelmet, s tanulni is kell, mint a hagyományt általában.

A cél nem valamilyen elméletileg kimódolt, életidegen nyelvi eszmény, hiszen ez a bizonyos eszmény is változik, s részben idomul a mindennapi kultúrához, hanem a közösségi kommunikáció sikerességének, hatékonyságának és igényességének a biztosítása.

Nyelvi rétegződés, további normák

A különböző nyelvváltozatok természetesen elvonatkoztatások. Nyilvánvaló, hogy csak tudományos elvonatkoztatás eredménye „a magyar nyelv", „a magyar köznyelv" stb. Mégis értelmes elvonatkoztatások ezek, hiszen kell tudni beszélnünk általában a közös nyelvi jelenségekről is, amelyekhez viszonyíthatjuk a magunk nyelvállapotát.

Továbbra is hasznosnak ígérkezik a nyelv tagolódásából való kiindulás. Ennek egyszerűsített modelljében legfölül foglal helyet a nemzeti nyelv, alatta a köznyelv és annak alacsonyabb rendű változata, a szleng, majd pedig a többi társadalmi, területi, s végül pedig az egyéni nyelvváltozat.

A legfontosabb nyelvváltozatok, szókészleti rétegek a norma, az eszmény szempontjából:

nyelvváltozatok	normák
nemzeti nyelv	
irodalmi nyelv köznyelv	közös norma, eszmény
szleng	
regionális köznyelvek	
társadalmi rétegződés: szociolektusok,	
etnikai nyelvváltozat	
szaknyelvek	helyi, nyelvhasználati
korosztályi, rétegnyelvek	standardok
földrajzi tagolódás: nyelvjárások	
családi nyelv	
egyéni nyelv	

A sokszor emlegetett *irodalmi nyelv* a rétegződés-ábrában a köznyelv mellett foglal helyet (a következő kördiagramban a jellegétől függően a köznyelv vagy még inkább a művészi norma része). Ennek az oka, hogy az „irodalmi nyelv" történelmi szakkifejezéssé vált. A 16. századtól kezdődően az írásbeliség (s mivel szinte csak kiemelt írásbeliség volt, ezért eleinte csak az írott

nyelv, irodalmi nyelv) volt a nyelvi egységesülés egyetlen útja. A 20. század elején az irodalmi kifejezésmód megváltozásával, egyszersmind a hangzó nyelv szerepének megnövekedésével az irodalmi nyelv ilyen „zászlóshajó"-szerepe megszűnt. Az irodalmi vagy művészi nyelv esztétikája korántsem a kifejezés, a közérhetőség szépsége vagy világossága, hanem a nyelvi formával való kísérletezés. Ez nagyon fontos feladat, de egyértelműen nem lehet valamiféle közösségi nyelvhasználatnak az alapja, szempontja, iránytűje.

A mindennapi élet részévé vált *média,* elsősorban a hangos-képes média azonban több szempontból is betör erre a helyre. A közszolgálati média értékközvetítő funkciója révén, a kereskedelmi média a „legnagyobb tömeghez való eljutás, a legnagyobb megértés" elve miatt. Ez a nyelvhasználat értelemszerűen inkább szóbeli. Tehát rendszerünkben ennek is meg kell találni a helyét.

Utalni kell arra is, hogy minden nyelvváltozatnak van normatív jellege. A normativitás ugyanis azt jelenti, hogy megállapodás, összetartás van a beszélőkben az adott nyelvváltozat megjelenítésében. Ennek alapján a következőképpen ábrázolhatók a jellemző nyelvi rétegek:

nemzeti nyelv (beszélt és írott változata)					
egyéni nyelv	területi társadalmi (nyelvjárás, szaknyelv)	szleng	köznyelv	médianyelv	művészi nyelv
nem normatív			normatív		nem normatív

Kördiagramban egymás mellett mutathatjuk a különféle norma- és standardtípusokat. Ez azért előnyös, mert alul foglalnak helyet a kevésbé normatív, kis hatókörű normák („nem norma", különféle csoportnormák) felül pedig a tekintélyes, eszményi normák (köznyelv, médianorma, művészi norma). Ezek között legszűkebb norma a művészi norma, amely jellegéből adódóan ismét a nem norma mellé kerül.

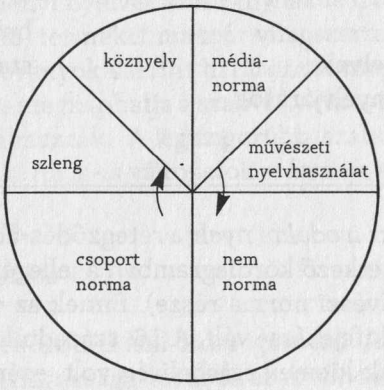

Az eszményi nyelvváltozatra megállapított nyelvhelyességi szabályok három legfontosabb kritériuma:

- az adott nyelvi jelenségre legyen szükség,
- lehessen hatékonyan használni,
- illeszkedjék be a nyelvi rendszerbe.

Másként:

- társadalmi szükségszerűség (igény),
- funkcionális hatékonyság (célszerűség),
- nyelvi, nyelvrendszerbeli illőség (rendszerszerűség).

További fontos, gyakran hangoztatott érvek, amelyek besorolhatók a fentiekbe is: világosság, rövidség, tömörség, hagyományba illesztés, valamint „logikai", esztétikai sajátosságok (pl. jó hangzás) figyelembevétele.

Egyszerű képlettel:

új nyelvi forma = szükséglet + célszerűség + rendszerszerűség

Ezeket a nemzetközileg elfogadott elveket a magyar nyelvművelés már egy évszázada kialakította és következetesen gyakorolja. Verseghy Ferenc, Simonyi Zsigmond, Gombocz Zoltán, Kosztolányi Dezső nyomán sok nyelvész, köztük Lőrincze Lajos is vallotta az *élő* (művelt) *nyelvszokás* (latinul: *úzus*) alapvető hatalmát. Kosztolányi ezt írta: „Ami tegnap szabálytalanság volt, ma szabály. A nyelv állandóan hullámzik, mozog, változik, mert él. Forradalma új igazságokat fogadtat el, melyek azelőtt képtelenségeknek látszottak. A többség akarata előtt végül meg kell hajolni."[14] Lőrincze szerint a közösségi nyelvszokás (úzus) mellett a nyelvi norma további (korlátozott) meghatározói: egyéni ízlés, nyelvérzék, logika, célszerűség, irodalmi minta, tájnyelvi forma, jóhangzás, nyelvtan.

A nyelvhelyesség, a nyelvi tények megítélésének szempontjait Kovalovszky Miklós[15] ekként csoportosította:

a) Szükségesség: legyen szükség az új nyelvi elemre, alakulatra, szerkezetre; új fogalmat, viszonyt fejezzen ki; a mondanivalónak új, sajátos árnyalatát érzékeltesse.

b) Tartalmi megfelelés és világosság: a közlés kifejezőerejét, egyértelműségét, a fogalom minél könnyebb megragadását, a viszonyjelzés pontosságát szolgálja, feleljen meg a félreérthetetlenség követelményének.

c) Alaki helyesség: az új alak illeszkedjék be nyelvünk felépítésére, rendszerébe; képzés- és alakulásmódja feleljen meg a nyelv szerkezeti és fejlődési törvényeinek; lehetőség szerint ne legyen kizárólagos idegen minta, hanem létezzen analógiája a régiségben, vagy valamely nyelvváltozatban.
d) Stílusosság: ez inkább használati, mint alaki szempont. Alkalomtól, beszédhelyzettől függően az esetleg szigorú szabályoktól eltérő forma is elfogadható a maga helyén, ha az sajátos stiláris árnyalatot képvisel.
e) Gazdaságosság, rövidség, tömörség: ha a régebbi nehézkes szóalakkal, terjengős, bonyolult szerkezettel, képzésformával szemben egy rövidebb, egyszerűbb tömörebb adódik, érdemes támogatni.
f) Jó hangzás, esztétikum: az új nyelvi elem, alakulat legyen nyelvünk hangrendszerébe illő, s könnyed kiejtésével, kellemes hangzásával – sőt írásképével is – feleljen meg a nyelvesztétika követelményeinek.

Az új (pl. európai uniós) nemzetközi fogalmak *(euronyelv)*, valamint a határon kívüli magyarság esetében a helyi fogalmak kodifikálásakor érdemes figyelembe venni a kölcsönös fordíthatóság elvét, és hasznos (lenne) megegyezni bizonyos fogalmak egységes (határon belüli és kívüli) használatában. A kodifikáció a nyelvváltozatok között lehetőség szerint legyen egyenrangú folyamat: oda-vissza folyamat a „tanulhatunk egymástól" szellemében. Több hasznos szón túl pl. az erdélyi köznyelvből érkezett és elfogadottá vált a közös köznyelvben a *kell legyen-féle* kötőmódszerű szerkezet.

Végül: a kodifikáció legyen megengedő. Ahol több értékes változat van, ott lehet törvényesíteni a sokféleséget.

Az anyanyelvivé tétel (magyarítás) alapelvei:

a) Társadalmi igény (motiváció, hozzáállás a szómagyarításhoz)
b) „Környezetbe" illesztés
c) Rövidség (lehetőleg ne legyen hosszabb, mint a nemzetközi változat)
d) Lehetőleg ne legyen humoros hatású
e) Illeszkedjék a magyar szóalkotási rendszerbe
f) Ki kell használni a meglévő szavak jelentésének bővítési lehetőségeit (az anyanyelvivé tételnek ez lehetne a leggyakoribb módja; pl. a *sajtó* szó korábban csak nyomdagépet jelentett, majd a terméket is; miért ne lehetne sajtó a média is; a *permetez* korábban csak a mezőgazdaságban használt szó volt, miért ne lehetne a *spray-z* helyett is használni?)

A nyelvhelyességi munka alapelvei

a) Széleskörű, körültekintő vizsgálat, felmérés. A „nyelvi hiány", a szükségletek alapos vizsgálata. Ez elsősorban tudományos munka, amely nyelvészeti képzettséget igényel.
b) Ajánlás. A tudományos alapokon álló javaslat nyilvánosságra hozatala, közzététele
c) Foganatosítás (implementáció). A foganatosításban fontos eszköz az adott nyelvi forma presztízsének megteremtése, folyamatos és széleskörű népszerűsítése. S kik láthatják el a foganatosítást?

- nagy tekintélyű egyének (médiasztár, politikus, író, tudós, pedagógus)
- nyelvi-nyelvművelő társaságok és más (kulturális) civil szervezetek
- iskolák (az általános iskolától az egyetemig), kutatóintézetek, akadémiák
- e célra létrehozott (esetleg: alkalmi) testületek, intézmények
- a nyilvánosság terei (a lapoktól a rádió- és tévéműsorokon át a honlapokig)

Mérlegelés, vélemény

Az vizsgált nyelvi jelenség minőségét megítélni csak komplex módon lehet. A megítélés alapja az alapos felmérés, vizsgálat. Figyelembe kell venni történetét, jelenlegi helyzetét (pl. használják-e már széles körben), a nyelvi rendszerbe való illeszkedését, „rokonságát", környezetét, végső soron pedig esetleg esztétikumát is.

Alapvető követelmény, hogy mindezt „kívülről" és objektív mércével tegyük, amelyben csak kiindulópont lehet saját nyelvi ismeretünk; de semmiképpen sem szabad azt egyedüli mércévé tenni.

A gondos fölméréssel többféle ellentétpár állítható fel az adott nyelvi jelenségről:

archaikus (történeti) – újszerű
nyelvjárási – köznyelvi
beszélt nyelvi – írott nyelvi
rosszhangzású – jóhangzású
enyhébb – erőteljesebb (kifejezés)
nem világos (nem áttetsző) – világos (áttetsző) (pl. idegen szó)
nem szükséges (van rá jobb) – szükséges (nincs rá jobb)

A vizsgálat során arra is tekintettel kell lenni, hogy az adott nyelvi jelenség melyik nyelvi rétegben használható. Nyelvhelyességi ítéletet csak a köznyelvvel kapcsolatban érdemes és szükséges megfogalmazni (hiszen: „a szép beszéd a magas kultúra jele"), azonbelül szorosabb elvek szerint az írásra és sokkal

megengedőbb módon a beszédre. Más nyelvi rétegekkel kapcsolatban legföljebb ajánlásokat érdemes tenni. Megállapítható az adott nyelvi jelenség társadalmi, minőségi, használati jellemzője.

Ezzel eljutunk a végső megítélésekhez (ugyancsak ellentétpárokban):

köznapi – ünnepélyes
nem választékos – választékos
nem igényes – igényes
nem korrekt – korrekt

S amennyiben szükséges, azt is eldönthetjük:

nem helyes (helytelen) – helyes
nem ajánlható – ajánlható

A nyelvi babona

Soha nem rosszindulatból vagy tudatlanságból, sokkal inkább rossz megfontolásból és módszertani hiányosságból fakadtak a nyelvi, nyelvművelői babonák. Mintegy kéttucatot számolt össze belőlük és cáfolt meg Szepesy Gyula.[16] Jó részüket nem is nyelvészek, sokkal inkább újságírók, írók, tanárok terjesztették. Azóta a nyelvművelő munka kifinomultabb és megértőbb lett, s vélhetően a babonák száma is csökkent.

Szepesy Gyula a következő nyelvi babonákat cáfolta meg, és megállapította a nyelvi jelenségek messzi történeti múltját, elterjedtségét:

1. *El van intézve* (határozói igenév + létigés szerkezet). A *lenni* (illetve a létige minden alakja) + *-van/-ven* igeneves szerkezet a magyarban széles körben el van terjedve, nyugodtan használható.
2. Visszautaló névmások *(őket/azokat).* Három babona is él velük kapcsolatban (az *ő* személyre, az dologra vonatkozik; mindig személyes névmással utalunk vissza; hangsúlyos helyzetben mutató névmással utalunk vissza). Bár részigazságok vannak, a sommás kijelentések nem tökéletesek.
3. *Fáj a lábam/fájnak a lábaim.* Hangsúlyos helyzetben a többes számú alak is régen él.
4. A *-lag/-leg* rag. Sokáig germanizmusnak tartották, holott sok kifejezést rövidítenek *(költőhöz illően ~ költőileg).*
5. *Ha nem is.* A megengedő mondatokban az *is*-nek kétféle szórendi helye van:
bármennyire szeretném *is*
bármennyire *is* szeretném

Az első változat a régibb, de mindkét szórendi változatok évszázadok óta párhuzamosan fut.

6. Az *ami*. A vele kapcsolatos babona: az *amely*-t kiszorítja az *ami*. *Amipör* keletkezett az 1960-as években. A „szabálytalan" *ami*-használatra igen régi adatok vannak.
7. *Alkonyulatánál/alkonyatkor*. Baj van a ragokkal! felkiáltással az *alkonyulatánál* alakot többen germanizmusnak vélték.
8. *Való*. A való a magyar nyelvbe nem való! felkiáltással a nyelvújítók ki akarták szorítani idegenszerűsége miatt; holott több száz éve adatok vannak rá.
9. *Fog jönni*. Egyesek szerint latin vagy német hatásra alakult ki. Valóban nem tartozik az ősi nyelvi eszközök közé, ám jelentése hosszú időszak alatt, szervesen fejlődött ki, s ma már hangsúlyozott jövőbeli események bekövetkezésére használjuk
10. *Lassankint – lassanként*. Az *-nkint* változatot elavultnak minősítették, pedig a nyelvi sokszínűség miatt támogatható fennmaradása.
11. *Lengyelben, Olaszban....* Bár ezek a formák a modern „sznobéria" jellemző kifejezései; nagyon régi rövidüléses formák nyelvünkben.
12. *Többek/többi között*. Makacs babona, hogy a magyar ember nem ragaszthat hozzá a számnevekhez *-k* többesjelet. Ez alapvetően igaz, de éppen a stílus sokszínűsége miatt vannak ilyen alakok is: egyek vagyunk, milliók nevében beszél; többeket hátrányosan érint.
13. *Sétálóutca* (sétálhat-e az utca?). A nyelvvédők közül sokan logikát keresnek a nyelvben. Tipikus érveik:

a *csónakázótó* nem csónakázik,
a *gulyásleves* nem gulyából készül,
a *villanyszerelő* nem a villanyt szereli,
a *bébikonzerv* nem bébiből készül...

És még néhány év:
nem helyes, hogy
... *a nap keleten kel és nyugaton nyugszik* (mert aki ezt mondja, az nem tudja, hogy a Föld kering a Nap körül, s nem fordítva),
... a méh *csíp*, mert szúr,
... *kockás* füzet, mert négyzethálós,
... *ötször kisebb*, mert ilyenkor szorzás helyett osztást kellene használni (tehát ötödrésze),
... buszról *leszállok*, mert lelépek,
... *nincstelen* szó, mert azt jelenti, hogy a nincsnek a nincse, vagyis éppen vagyonos émbert jelent,
... a *jó rozsdás* és a *tiszta sáros* forma, hiszen képtelenség...

Vigyázni az efféle „logikázással"! Aki azt gondolja, hogy a nyelvben is szoros, matematikai logika van, az tagadja a nyelv legalapvetőbb tulajdonságát, a jelentések átvitelét (metaforizálás, többletjelentés). Kijelenthetjük, hogy ez a nyelv legalapvetőbb jellemzője. E nélkül beszélni sem tudnánk.

14. *Időben/idejében letette a vizsgát.* Korábban csak az *idejében* formát tartották kifogástalannak. Ugyancsak a túlzott logikázás szülte babona: minden *időben* történik, de attól még nem biztos, hogy *idejében!*
15. *Jövök/megyek, hozok/viszek.* A *jövök, hozok* közeledést, a *megyek, viszek* távolodást fejez ki. Ez igaz. De a kommunikációban a szerepcsere, az udvariasság miatt sokszor a másik szemszögéből tekintjük az eseményeket. Ezért mondunk ilyesféléket: *jövök már, hozom már!* Ez a jelenség alapvető, általános nyelvi törvényszerűség: az igék és a főnevek gyakran fölvesznek az alapjelentéstől eltérő, sőt annak ellentmondó jelentéseket.
16. *Nap mint nap/naponta.* A németben a *Tag für Tag* nem is ezt jelenti. Az ajánlott *nap nap után* forma viszont éppen anglicizmus: day after day.
17. *Oldal – lap.* Az oldal és lap jelentése összekeveredett. Szerencsés lenne egyértelműsíteni a helyzetet, de ezt is zavarja a „logikázgatás". A kiindulópont: a könyv egykor levelekből állt, annak két lapja volt (egy elülső, egy hátulsó). Később a *lap* szó osztódott: a lapnak két oldala van. De mindkét használati forma el van terjedve.
18. *Munkaképes, vérszegény.* A magyar nyelvben korábban ritkák voltak a jelöletlen határozós összetételek; de attól még ezek a formák nem hibáztathatók, mert a nyelv tömörségét szolgálják.
19. *Ezerötszáztizenöt esztendőben írták ezt.* A tőszámnevek használata sorszámnevek helyett ugyancsak korábban megindult jelenség. Pl. *Negyvennyolcban* történt. Más kérdés, hogy a sorszámnevek egyre több helyről szorulnak ki.
20. *Isten adta gyermek, anyám sütötte kenyér* (birtokos személyjeles melléknévi igenév). Régen is megvolt ez a szerkezet *(anyaszült meztelen, szélütött, gutaütött ember),* de újabban föléledt.
21. *Gyerekek reggelizni!* (felszólítás). Babona, hogy a főnévi igenevet nem szabad felszólításra használni. Valójában a főnévi igenévvel tömörebben és erőteljesebben fejezhetjük ki a felszólítást.
22. *Bort megissza magyar ember* (határozott névelő elhagyása). Versben, prózában gyakran elmarad a magyarban a névelő.
23. *„Kötőszóval* nem kezdhetünk mondatot." A mindennapi beszélgetésekben, de a költészetben is kezdődhet mondat kötőszóval.
24. „A magyar nem szereti a többszörösen összetett mondatokat." Mind versekből, mind prózából sok példát idézhetünk az összetett mondatokra.

25. „Állítmánnyal nem kezdhetünk mondatot." De, állítmánnyal is kezdhető mondat, pl. *Megy a juhász szamáron...*

A jelen magyar nyelvi változásai

A jelen magyar nyelvi változásainak igyekszem a lehető legteljesebb – utalásszerű – tükrét adni. A jelenségek pontos bemutatása megtalálható a *Nyelvművelő kézikönyvben*, a *Nyelvművelő szótár*ban,[17] illetve más nyelvművelő szakirodalomban. A jelen felsorolás azonban annyiban tér el a korábbiaktól, hogy a jelenségek pontos, sokszor terminológiai újítású megnevezését adja (pl. sorozathangsúly, dupla fenekű kérdés, személyátsugárzás, névelőtlenedés, igekötősödés stb.). Ezzel a terminológiai újítással igyekszem segíteni a nyelvstratégiát.

A helyes kiejtés alapelvei. Az írás csapdái

1. Beszédhiba (pöszeség, selypítés, raccsolás, orrhangzós beszéd)
2. A beszédmagatartás zavarai (hadarás, dadogás)
3. Orgánum(változás)
4. Beszédlégzés (levegővétel: szabályos/szabálytalan)
5. Hangzósság
6. A magánhangzók időtartama *(irt – írt, Körös – Nagykőrös)*
7. Szótőváltozatok toldalékos alakokban *(zsír – zsiradék, tíz – tizen-)*
8. Idegen eredetű szavak tőváltozatai
   alapalak képzett alak
   hosszú szótő → rövid szótő
   szláv – *szlavista*
   Kivételek:
   akadémia – akadémikus, akadémizmus
   légió – legionárius, légionárius
9. Magánhangzó-nyújtás *(árboc, dicsér, naiv, higít, körút)*
10. Szó eleji magánhangzó-nyúlás (nyíltmagánhangzó-nyúlás) *(OTP – ótépé, IKV – íkávé)*
11. Szó belseji magánhangzó-nyújtás *(hanyas – hányas)*
12. Magánhangzó-rövidülés *(problema, poen)*
13. Magánhangzó-csonkítás *(bőrönd)*
14. Magánhangzó-kiesés, pl. *mete(o)rológia, hig(i)énia*
15. Kettős magánhangzók viselkedése *(kontinuus, tudniillik)*
16. Birtokosszemélyjel-kiesés *(Fehéregyháza, de Veresegyház)*
17. Írásban is jelölt magánhangzó-kiesés *(gazdasszony, hónalj)*

18. A szóvégi *ó* megnyúlása *(sztereó, euró, bió)*
19. Zárt *e*
20. E ~ ö alakpárok *(fel ~ föl, seper ~ söpör)*
21. A mássalhangzók időtartama, minősége *(hal – hall)*
22. A szóvégi h ejtése *(méh)*
23. A ch ejtése *(München)*
24. Idegen ejtésmód (angol *r, v* hatása)
25. Csonkított kifejezés, szóösszerántás *(asszem – azt hiszem)*
26. Mássalhangzónyújtás, pl. *tök(k)életes, Kel(l)enföld*
27. Mássalhangzó-betoldódás, pl. *ká(j)efté*
28. Inetimologikus betoldódás, pl. *p(l)anel, Padlópon(t)* (hézagkiegyenlítő anyag)
29. Mássalhangzó-csonkítás, pl. *bűrossz (bűnrossz), szíhház (színház)*
30. Mássalhangzó-rövidülés és -nyúlás *(Attila – Atilla)*
31. Mássalhangzók egymásra hatásra (hasonulás, összeolvadás)
32. Betűejtés *(a szocializmus út-ján)*
33. Betűejtés vagy hasonulás/összeolvadás

    toldalékos alakban van változás: *padja* — összetett szavaknál nincs változás: *hadjárat* (nem *haggyárat*)
34. Betűejtés családnevekben *(Cházár, Desewffy, Weöres, Sebeök)*
35. Mássalhangzó-torlódásos tulajdonnevek ejtése *(Rippl-Rónai)*
36. Idegen szavak kiejtése és írás

    A hagyomány elve *(Van Gogh)*
    Első előfordulás elve
    Az idegenes kiejtés elve *(London, Washington)*
    A megközelítő (megfeleltető) kiejtés elve *(Groningen)*
    A mozaikszók elve *(USA – BBC)*
    A hangsúlyozás elve
    A kiejtés és írásmód elve
    Az egyetlen változat elve
    A megrendelő önkényének elve (az azonosítás miatt)
    A mellékjelezés elve
37. Idegen magánhangzók kiejtése *(Európa, higiénia)*
38. Idegen mássalhangzók kiejtése (s-ező és sz-ező szavak: *steppe – sztyepp*)
39. Idegen szavak rövidülése *(mammut, aszimmetrikus, transzszilvanizmus)*
40. Idegen szavak átírása és a kiejtés *(diszkó, kapucsínó)*
41. Visszaidegenesítés, félig visszaidegenesítés *(solárium)*
42. Tipikus kiejtési hibák *(joghurt, spray)*
43. Idegen mozaikszavak kiejtése *(IBM, PhD)*
44. Írásban jelölt mássalhangzó-kiesés *(bólingat, kacsingat, tekinget)*
45. A *t* túlhangsúlyozása, kakuminális *t* *(*tanító)*
46. Sorrendi csere *(torelancia – tolerancia, apupunktúra – akupunktúra)*

47. Illeszkedés a vegyes hangrendű szavakban
    Fő törekvés:
    vegyes hangrendű szó ⟶ mély hangrendű toldalék
    konkrét *konkrétan*
48. Jóhangzás – rosszhangzás (mássalhangzó-torlódás nem feloldása) *(sztráda)*
49. Egynemű hangzótorlódás (*allergiológia* – l, r)
50. Akadályos szavak, kiejtési csapdák *(drasztikus árdrágítás, szendvics-szolárium)*
51. Beszéd és írás jellemzői
52. A beszéd és az írás szabályozottsága

közeg	beszéd	írás
mindennapi	–	alapfokú helyesírás
nyilvános	rejtett köznyelvi norma	középfokú helyesírás
sajtó	–	középfokú helyesírás
közszolgálati rádió	kiejtési norma	–
médiaetika		
kereskedelmi rádió	–	–
közszolgálati tévé	médiaetika	középfokú helyesírás
kereskedelmi tévé	–	középfokú helyesírás
tudományos, szaknyelvi	–	szaknyelvi helyesírás,
	kézirat-kiadási szabályzat	

53. Az íráskép stilisztikája
54. Az írás csapdája (betűejtés) *(Kuri-er – kurír)*
55. Írásbeli rövidítések kiolvasása *(búék)*
56. Intellektuális írásjelek
57. Presztízsnagybetűk (hajbókoló nagybetűzés)
    (Pénz Piac Profit, Jövő-Menő, AutoFormázás)
58. Zárójelezés, pl. *Drogér(i)a*
59. Kötőjelezés, pl. *Gondolat-jel, Más-sáv*
60. Összetett jelenség: *Info-tásk@*
61. A számítógépes írás kommunikációs lehetőségei
62. Az internetes (e-mail, valamint az SMS) helyesírás
63. Új írásjelek, mosolyikon, mosolykód
    ☺ vagy :-) – viccnek szántuk
    ☹ vagy :-(– szomorúság
64. Félmozaikszó *(fizmérleg – fizetési mérleg, kábszer – kábítószer)*
65. Téves rövidítés-kiolvasás *(pölö – pl./például)*
66. Helyesírási forma – kiejtés *(egyes-egyedül)*
67. Beszédművészet

68. Az élőszó zenei kifejezőeszközei
69. Hangmagasság
70. Hangterjedelem
71. Hangerő
72. Hangszín
73. Hangsúly
74. Késleltetett hangsúly
75. Nevek, címek hangsúlyozása
76. Dupla- vagy triplafenekű kérdezés
És? az ablakon át? akartál hozzá bejutni?
77. Széthangsúlyozás *(Fényes *litkén)*
78. Hangsúlyhiba (értelmezésbeli különbség)
79. Túlzott hangsúlyozás (sorozathangsúly vagy hangsúlysorozat)
80. Hanglejtés, beszéddallam
81. Dallamlebegtetés (éneklő beszéd)
82. Beszédtempó
83. Szünet
84. Felolvasás – szöveghangoztatás
85. Divat és kiejtés

Szókincs

1. Rokon értelmű szavak és kötöttségeik *(kutyaeledel – ebeledel, kutyaadó – ebadó)*
2. Alakváltozat *(ezzel – evvel, gyerek – gyermek)*
3. Közhely(típusok)
4. Divatszó, deszemantizált szó (politikai-közéleti divatszók)
Divatige (játszik: *ez a mozi most nem játszik* ~ nem tetszik a mozi) Divatfőnév *(probléma: nem probléma, hogy csak hatkor találkozunk),*
Divatmelléknév *(fantasztikus, drámai)*
Divatnévutó *(felé: nyitás Európa felé, magasságában: Karcag magasságában baleset történt a 4-es úton)*
5. Bőbeszédűség (tautológia) *(médiaeszköz, tényadat, empirikus tapasztalat, hétvégi víkend)*
6. Szószaporítás (pleonazmus) *(élő egyenes adás, most jelenleg)*
7. Xenizmus (népjellemző szó)
8. Hungarizmus (magyarosság) *(gulyás, gulyáskommunizmus)*
9. Idegen szó (más nyelvi szó)
10. Szavak pontatlan ismerete *(Nem adjuk koncepcióba az autópályáinkat!)*
11. A kiejtés elbizonytalanodása *spray – szpré*
Kiejtési bizonytalanságból fakadóan helyesírási bizonytalanság:

spré	*spray-je*	*spray-vel*
spréj	*spraye*	*sprayjel*
szpré	*szpréje*	*szprével*
szpréj	*szpréje*	*szpréjjel*

12. Fontos idegen szavak *(aforizma, alleluja)*
13. Purizmus (túlzott félelem az idegen szavaktól) (*múzsa* - költői ihletet adó személy, *rádió* - *körhang*)
14. Az idegen szó más jelentése *(civil – polgár, úrhölgy – dáma)*
15. Túlzott idegenszó-használat
16. Germanizmusok
17. Anglicizmusok
18. Hunglish, magygol *(Van egy meszidzsed. Áruházunk shoprendszerben üzemel.)*
19. Magyarítás (tudatos szóalkotó tevékenység)
20. Magyarosítás (magyaros írás: *holocaust – holokauszt*)
21. Idegen divatszók és -kifejezések *(adminisztráció, humanitárius katasztrófa)*
22. Globálnyelv (fölösleges, félreérhető idegen szavak a mondatban: A rendőr *eliminálta* a kutyát)
23. Elnevezések
    Nyelvi sznobság: *Műköröm stúdió, Tollklinika*
    Névadás: *Palotai Pipi, Zöldfaló*
24. Megtévesztő szavak. Szótévesztés (Megyünk *reluxázni – relaxálni*)
25. Vallási terminológia
26. Hasonló alakú szavak, „nem mindegy!"-szavak (paronímia) *(egyházfi – egyházfő, egyelőre – egyenlőre)*
27. Másként mondás: kakofemizmusok (durvaság, trágárság)
28. Másként mondás: eufemizmusok (szépítő-enyhítő nyelvhasználat)
29. Politikailag korrekt nyelvhasználat (PC-nyelv) *(cigány, siket, terhes, vidéki, az utca embere)*
30. Szakszókincs, terminológia
    A számítástechnika nyelve
31. Jelentéstaszítások *(Örömet okozunk a gyereknek. – Örömet szerzünk a gyereknek.)*
32. Reklámnyelvi játék *(Futapest, Bországgyűlés)*

Szóláskincs

1. Fordulatok, kifejezések (állandósult szókapcsolatok)
2. Az állandósult szókapcsolatok átalakítása
3. Szállóigék: irodalmi idézetek, utalások, célzások

4. Idegen alakban meghonosodott elemek
   Latin kifejezések
   Német kifejezések
   Angol kifejezések
5. A szólások jelene, új szólások *(Annyi benned az eredetiség, mint egy fénymásolatban)*
6. Szóban mondat *(nerángas: pálinka; bukjelszoknya)*
7. Korhoz kötött fordulatok *(húszfilléres rajzlap, kettőnyolcvanas kolbász)*
8. Állandó és korhoz kötött közhelyek
9. Téves szóláshasználat és szólásrövidítés
10. Szóláskeveredés, szólásvegyülés (kontamináció) *(Tibornak kifelé áll a szénája = kifelé áll a szekere rúdja X rosszul áll a szénája)*
11. Kapcsolatteremtés
    Megszólítás
    Maga, Ön, tetszikezés
    Köszönés, elköszönés
    Halmozott köszönésformák
    Idegenszerű köszöntés
12. Nevek használata, asszonynevek használata
13. Keresztnevezés *(Endre Léda után Párizsba utazott)*

Szóalkotásmódok

1. Szóképzés
2. Igeképzés
3. Párhuzamos igeképzés
4. Bizonytalankodás: *-hat, -het, -ható, -hető* (*megvalósíthatósági* tanulmány)
5. *-da/-de*
6. Asszonynevek képzése
7. Tudományos fokozatok, előnevek
8. Melléknév, melléknévképző; *-i, -s (órai, órás(i), mentős)*
9. Túlzott -i képző (utcán *áti* kiszolgálás)
10. Fosztóképző *(nem tagadható – tagadhatatlan)*
11. *-beli, -beni* egybeesése, megkülönböztetése *(levélbeli – levélbeni)*
12. Szóösszetétel
13. Divatos utótagok az összetett szavakban *(-rendszer: tetőcseréprendszer, vízelvezető-rendszer, vakolatrendszer)*
14. Divatos előtagok az összetett szavakban *(szuper-: szuperjó, vér-: vérprofi)*
15. Jelentéssűrítés (adórendőr, bevásárlóközpont)

16. A rövidítések rendszere
    - Elvonás (azaz egy hosszabb szóalakból rövidebb gyártása) *(kosárlabdázik ~ kosarazik)*
    - Névtömörítés (az elvonás, rövidítés határterületén kialakult, a szóösszevonásra emlékeztető új rövidítési eljárás)
    - Szórövidítés (elharapás).
    - Mozaikszó. Altípusai:
        - betűszó: a rövidített szavaknak csupán kezdőbetűit tartalmazza
        - szóösszevonás (panelszó, névrövidítés): a kezdőbetűkön kívül más elemek is benne maradnak a rövidítésben
        - félmozaikszó: szószerkezetek vagy összetett szavak egyik tagjának rövidítése, a másik tagjának érintetlen hagyása
17. Elvonás *(fénymásolás – fénymásolat, szakdolgozat – szakdolgozik)*
18. Névtömörítés *(Ceglédtej, Balatontégla, Szolbusz)*
19. Keverékszók (hungaromix) *(kultúrház, Hungaroring, Kulturtrade)*
20. Szórövidítés (édi nyelv, turbónyelv = felgyorsított nyelv) *(töri, fincsi, üzirözi, örök hari, depi vagyok, öngyi leszek)*
21. Mozaikszók stílusa
    - világos, áttetsző, illetve jelképes értelmű szavak: *Csőszer: Csőszerelőipari Vállalat*
    - beszélő nevek, amelyek félrevezetők: *Pofosz = Politikai Foglyok Szövetsége*
    - kevésbé világos, csak „információs morzsákat" tartalmazó szavak: *Apüsz = Az Apeh Üldözötteinek Szervezete*
    - nehezen kimondható, rosszhangzású: *PKUV = Pécsi Köztisztasági és Útkarbantartó Vállalat*
    - sajátos hangulatú (infantilis, humoros): *Fetivizig = Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság, Sernevál = Sertés Nevelő Vállalat*
    - félmozaikszó *(szemszám – személyi szám, kábszer – kábítószer, pénápolyi – puncsos nápolyi)*
22. Női foglalkozásnevek *(újságíró – újságírónő)*

Szófajok és toldalékolásuk (jelek, ragok)

1. Ige
2. Hangzóhiányos tövek/Hiányos esetek *(csuklik – csukoljon)*
3. Összetett múlt idő *(olvastam volt)*
4. Ikes ige: ikesedés, iktelenedés
   Az ikes és az iktelen ragozás
   - Tiszta, szabályos, állandó: *-m, -l, -ik*
   - Ingadozó: *-m/-k, -l/-sz (álmodozom/álmodozok, vágyol/vágysz)*

- Álikes: csak 3. személyben ikes: *hazudik,*
- Ingadozó álikes: még 3. személy is lehet iktelen: *-ászik, észik: egerész(ik), heverész(ik),*
- Ikesedés: iktelen igék fölvesznek ikes ragot *(üljél le)*

5. Módváltás. Felszólító mód kijelentő helyett, *-t* végű igék felszólító módja
   Suksük-nyelv
   Szukszükölés
   Csukcsükölés
6. Ellensuksük (*látjuk a medvét* – lássuk a medvét! helyett)
7. Rendhagyó felszólító mód *(látszik, tetszik, metsz)*
8. Régi feltételes mód: *-nók/-nők*
9. Túlzott feltételes mód *(Arról szeretnék beszélni most, hogy...)*
10. Analóg illeszkedésű feltételes mód: nákolás *(én olvasnák)*
11. Névszó
12. Kettős névszótövek. Jelentésmegoszlás – párhuzamos képzések *(becslés – becsülés, indoklás – indokolás)*
13. Kötőhangzók, előhangzók beépülése *(üdítők – üdítőek)*
14. Szófaji és jelentésbeli különbség a kötőhangzós változatokban a *-k* többesjel előtt *(gyorsok – gyorsak)*
15. Teljes tő – kötött tő *(szók – szavak, falut – falvat, gödöllői – gödöllei)*
16. j-zés *(csütörötökén – csütörtökjén, ablaka – ablakja)*
17. Határozóragok használata
    –ba/-be – -ban/-ben
    –lag/-leg, -lagosan/-legesen
18. Nálnélozás: a *-nál/-nél* használata *(melegnél – melegben)*
    –nál/-nél – -tól/-től; nála – tőle (nagyobb Péternél/Pétertől)
19. Többvonzatú határozók *(hasonlít valaki valakire/valakihez)*
20. Azonos tárgyrag, határozórag *(A teherautó az árokba és lángba borult)*
21. Településnevek határozóragjai *(Nagyszombatban, Győrött, Nagykörűn)*
23. -i képző *(pannonhalmi – pannonhalmai, lakitelki – lakiteleki)*
24. ii-zés *(Balatonalmádi – balatonalmádi, sydneyi)*
25. -t tárgyrag/rag nélküli tárgy *(megkaptam a leveled/leveledet)*
27. Sorszámnév helyett használt tőszámnév *(hat – hatodik kerület, a törvény hat – hatodik paragrafusa szerint)*
28. Másféle sorszámnévképző: *-s (harmadik metróvonal – hármas metró)*
29. Kiszorított sorszámnév, pl. *Audi 8, Rákócz út 6(.)*
30. Régi tőszámnévképző: *-d (másodéves)*
31. Birtokos személyjelezés (személyragozás)
32. Több birtokos – egy birtok (helytelen: *kérjük, foglalják el helyeiket* ~ helyes: *kérjük, foglalják el helyüket*)
33. Melléknevek, határozószók furcsa fokozása *(fogyasztóbarátabb jogszabály, menedzserebb vezetés)*

34. Kétszeres fokozás (helytelen *legjobban felkapottabb* ~ helyes *legjobban felkapott/legfelkapottabb*)
35. Három latin eredetű melléknév fokozása *(optimális, minimális, maximális)*
36. *Legfelső/Legfelsőbb*
37. Új igekötők, igekötős igék *(megvezet – bevezeti az erődbe, elirányít, tévútra vezet)*
38. Fölösleges igekötők *(lerendez)*
39. Eltévedt igekötők *(meg- helyett be-, ki-)*
40. El nem váló igekötők *(ellenjegyez, fellebbez)*
41. Igekötőhiány *(bonyolít, iratkozik)*
42. Logikátlan igekötő-használat *(feloltja a villanyt)*
43. Le *(lelátogat – meglátogat, lebeszél – megbeszél, lereklámoz – reklámoz)*
44. Határozószó: legkevesebb *(Súlyos buszszerencsétlenség történt Angliában, legkevesebb 51 iskolás gyerek sérült meg.)*
45. Kötőszóhalmozás *(de ellenben, de viszont, ha... amennyiben)*
46. Illetve *(és, illetőleg, vagy)*
47. Névelő, névelőzés
48. Határozott névelő *(a, az)*
50. Névelősödés *(a Kati, a Vajdaságban)*
51. Személynevek és a névelő *(szeretem Illyést – szeretem az Illyést)*
52. A földrajzi nevek előtti névelőhasználat
53. Határozatlan névelő *(egy)*
54. Névelősödés *(Ózd egy átalakuló ipari központ – Ózd átalakuló ipari központ)*
55. Egy, a *(Az alkoholizmusról volt szó egy, a hétvégén megrendezett konferencián)*
56. Névutó *(magasságában: fél tizenegy magasságában – fél tizenegy körül)*
57. Névutó-keveredések *(létére – lévén: szembeállítás–okviszony, miatt – végett: ok–cél, révén – útján)*
58. Való *(házastárs iránt való hűség – házastárs iránti hűség)*
59. Módosítószó. Az *-e* kérdőszó helye
60. Idegen–magyar nyelvtani formák megfeleltetése *(optimális – optimálisabb, invesztál – beinvesztál, Alpes – Alpesek, notesz – noteszek, média – médiák)*

Mondatszerkesztés

1. Egyes szám kedvelése
   az ő szobája – az ő szobájuk
   két ember – nem *két emberek*
   almát eszem – nem *almákat eszem*
   csizmát húzok – nem *csizmákat*

a tanároknak kevés a fizetése – nem feltétlenül: *fizetésük*
nekem van mit megköszönni – nem feltétlenül: *megköszönnöm*
A tévé és a rádió a nagyszobában van – nem feltétlenül: *vannak*

2. Egyeztetés (számbeli, értelmi)
3. Páros testrészek/ruhadarabok neve *(fáj a lábam: mindkét lábam)*
4. Birtokos személyjelek egyeztetése *(A tanároknak nincs könyve/könyvük)*
5. Időviszonyítás: a befejezett melléknévi igenév használata *(Az egyetemet meglátogatott/meglátogató vendégek elégedetten távoztak.)*
6. Beálló (jövő idejű) melléknévi igenév *(A botrányt elkerülendő nem folytatták az előadást.)*
7. Igekötős melléknévi igenév sorrendje *(nem megépített körgyűrű – meg nem épített körgyűrű, nem elképzelhető – nem képzelhető el)*
8. A kötőszóhalmozás egyik jelensége: sok hogy – kevés hogy *(Azt hiszem, hogy túllőttél a célon azzal, hogy ezt a levelet megírtad.)*
9. Terjengős kifejezések. Személytelenség *(Bizonyára értesült már arról, hogy a villamos energia ára a jogszabályi előírásoknak megfelelően megemelésre került.)*
10. Kötőmód: *kell menjek*-szerkezet
11. Határozói igenév létigés szerkezete *(el van utazva)*
12. Tötözés *(Ezzel kapcsolatban lezárt-e a kutatás?)*
13. Vonatkozó névmások *(amely → ami)*
14. Személyátsugárzás *(amely, ami → aki)*
15. Logikátlan alárendelés mellérendelés helyett *(A belépőket a IV/A-ban lehet megvenni, ami 120 forint.)*
16. Diszkrét alanyvesztés, hibás vezérlés *(Ambrus Attilát román barátja buktatta le, aki az ügyész szerint jól van.)*
17. Homályosság *(75 évesen eltemették a már hosszú ideje betegeskedő Sós Gábort.)*
18. Amfibólikus (bizonytalan) szerkezet *(Úriember falábakkal zongorát keres)*
19. Alany és állítmány egyeztetése
20. Birtokos jelző ragja *(Az Akadémia intézetei tervei összehangolásának szükségessége..., Izrael Kisnővérei Minden Kegyelem Szeplőtelen Közvetítőjének Leányai)*
21. Kerti ösvény mondatok; félrevezető szórend, mondatrend *(Országos terjesztésű nőknek szóló magazin jelenik meg májustól)*
22. Többszörös határozós, jelzős szerkezet *(A leköszönő felsőoktatásért felelős államtitkár kijelentette...)*
23. Jelzősorrend *(Hotel Répce – Répce Hotel, DJ Lotters)*
24. Szórend: a megengedő *is* és az *ugyan* szórendje *(Ha nem is adok igazat – Ha nem adok is igazat..., A tárgyalások ugyan megkezdődtek – A tárgyalások megkezdődtek ugyan...)*
25. Állandó határozói vonzatok *(mérték utáni ruha – mérték szerinti)*

26. Szerkezetvegyülés (kontamináció) *(A késés miatt kérjük türelmüket X A késésért szíves megértésüket kérjük = A késésért szíves türelmüket kérjük, Az apám mint mozdonyvezető dolgozik. X Az apám mozdonyvezetőként dolgozik. = Az apám mint mozdonyvezetőként dolgozik, Természetes, hogy segítek. X Természetesen segítek. = Természetesen, hogy segítek.)*
27. Tagadás, tiltás, kettős tagadás
28. Illogikus mondatkapcsolás *(Egy perc múlva lesz öt óra és ma délután Kispesten találtak egy palotapincsi-szerű kiskutyát.)*

Szövegszerkesztés

1. Szövegvezérlés, téves vezérlés, „kerti ösvény" *(Remélem, a hangulatuk kiváló, de ha nem, akkor ezt kiváló zenékkel igyekszünk tovább fokozni.)*
2. Túlgrammatizált – alulgrammatizált mondat (A balatoni vízbefulladásokról van szó) *A legfrissebb eset a földvári strandon történt – mondja Zorád László őrnagy, osztályvezető, a balatoni vízirendészet vezetője. – Egy apa a kislányával csúszdás vízibiciklin napozott A bóján kívülre sodródtak, és a kislány véletlenül lecsúszott a csúszdán. Az apa utánaugrott, de nem tudott úszni, mindketten belefulladtak a tóba. Egy másik eset: a napokban egy háromszemélyes kajakban négyen ültek, a szülők és a két gyermek. Az édesanyát a két gyermekével még idejében sikerült kimenteni, de az apát nem.*
3. Megzavart időrend
5. Beszédtöltelék (szómegtartás, szóvaltartás jegyei)
6. Relatív (viszonylagos) nyelvhasználat (fogalmazás) *(Tekerd előre a szalagot!, Állítsd előre az órád!)*
7. Minősítés (tiltakozó akció: *felvonulás, tüntetés, zavargás, felkelés, zendülés, puccs, forradalom)*
8. Véletlen tévedés, elszólás (homológ gátlás) *(Egészségmegelőző előadásra kerül sor)*
9. Elidegenedett anyanyelv-használat – hivatali zsargon *(A pénz felosztásra került a működő ágyak között, A MALÉV berlini járata megkezdi a beszállítást.)*
10. Irónia, tudatos nyelvi hibázás *(Margittay Edina még soha nem volt egymáséi* – Parti Nagy Lajos)
11. Új kommunikációs eszközök, műfajok (üzenetrögzítő, távmásoló, mobiltelefon, SMS, e-levél,
12. Modern kommunikációs zavarok: túlzott közlékenység (közlési kényszer, bőbeszédűség), felnagyítás, túl óvatos fogalmazás, eltitkolás, elzárkózás, a közlés felgyorsulása (turbónyelv), nyelvi lepusztulás (a közlés végletes leegyszerűsödése, trágárság), nyelvi elidegenedés

13. Csúsztatás (érzelmi kommunikáció)
14. Médianyelv: tükör vagy minta
15. Blikkfang (figyelemfelkeltés, érzelmi hatás és csúsztatás)
16. Szimultán és szukcesszív mondatszerkesztés (alárendeléses – mellérendeléses stílus)
17. Mondatterjedelem
18. Képszerűség – képzavar
19. Fölösleges ismétlés
20. Fogalmazási, retorikai ügyetlenség *(Szlovákiában a vasfüggöny lebontása óta 800 millió dollárt fektettek be, szemben a Magyarországon eszközölt 11 milliárddal.)*
21. Nyelvi illemtan

Jegyzetek

[1] Ezt érintettem a nyelvgeopolitikai tételek felvázolásánál, vö. Balázs Géza–Marácz László: Nyelvgeoplitika. Magyar Nyelvőr, 1996. 120. 31–47.

[2] Ezt a szó is tükrözi: *anyanyelv* kifejezés – amelynek történetével már foglalkoztunk, vö. P. Balázs János: Mióta beszél az ember *anyanyelv*-en? Magyar Nyelvőr, 1960. 84. 467–471.

[3] Vö. Ankerl Géza: A globalizmus, az angol és a többi anyanyelv. Valóság, 1997. XL/1. 5. p.

[4] Bodolay Géza: Nyelvünk szebb hangzásáért. Édes Anyanyelvünk, 1998. XX/1. 7. p.

[5] Fülei-Szántó Endre: Dinamikus nyelvművelés. Magyar Nyelvőr, 1987. 111. 135. p.

[6] Ez stíluseszközként az utóbbi évtizedben valóban fölelevenedett, vö. Esterházy és Temesi prózáját.

[7] pl. Harmai Gábor: A „cigány" szó védelmében. Magyar Nemzet, 1997. január 11.

[8] Tolcsvai Nagy Gábor: A nyelvművelés esélyei. Valóság, 1989. 10. pp. 98–99.

[9] Szépe György: Az internet-korszak nyelvészete. Modern Nyelvoktatás, 1997. III. 1–2. 82. p.

[10] Trudgill, Peter: Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. (Ford. Sándor Klára.) JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. pp. 54–55.

[11] Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek. (Összegyűjtötte: Réz Pál.) Szépirodalmi, Budapest, 1971. 162. p.

[12] idézi: Nyíri Kristóf: Keresztút. Filozófiai esszék. Kelenföld Kiadó, Budapest, 1989. 19. p.

[13] Bárczi Géza: Nyelvművelésünk. Gondolat, Budapest, 1974. 24. p.

[14] idézi: Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvművelés. Magvető, Budapest, Gyorsuló idő, 1980. 70. p.

[15] Kovalovszky Miklós: Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség. Akadémiai, Budapest, 1977. pp. 50–51.

[16] Szepesy Gyula: Nyelvi babonák. Gondolat, Budapest, 1986.

[17] Grétsy László–Kovalovszky Miklós (szerk.): Nyelvművelő kézkönyv. Akadémiai, Budapest, 1980, 1985. és Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.): Nyelvművelő kéziszótár. Auktor, Budapest, 1996. Balázs Géza: Magyar nyelvhelyességi lexikon. Corvina, Budapest, 2001.

A teljes kommunikáció

A nyelvművelés sokszor hangsúlyozta, hogy célja a hatékony gondolatközlés, a kommunikáció zavartalanságának biztosítása.[1] A mai *kommunikációs nyelvművelés* előzményét pl. Papp Istvánnál[2] is megtaláljuk: „Nem száraz kódexét adjuk a szabályoknak, hanem a napi szükségletekre építünk... Nyitott szemmel kell járnunk a világban, ki kell nyitnunk szemünket a látásra, fülünket a hallásra, s a többi – alsóbbrendű – érzékszerveinket is folyton gyakorolnunk kell, hogy élesítsük őket, s rajtuk keresztül a képek gazdag áradata hatoljon lelki világunkban". Ehhez kapcsolódva Montágh Imre[3] kommunikációs nevelésének célját a totális (teljes) kommunikáció elsajátításában látja. Ez pedig a következő: „igénybe veszi az élőszavas közlemény elhangzásán kívül mindazokat az emberi megnyilatkozási módokat, amelyek egy természetes beszédhelyzetben létrejöhetnek: alkalomhoz illő *megjelenés* (hajviselet, öltözék stb.); állandó *tekintetkontaktus* a közönséggel (lehetőleg minden egyes hallgatóval azonos arányban); magabiztos, könnyed *testtartás;* a *gesztusok* hiteles, de bátor használata; eleven *arckifejezés;* árnyalt *hang;* gondos *kiejtés*".

A nyelvhasználat szabályossága és hatékonysága érdekében más szerzők is érvelnek. Black[4] szerint a sikeres kommunikáció ideálja, hogy a szótól közvetlenül eljutunk a jelentéshez. A félreértés ugyanis kockázatos lehet. „Akik helytelenül vagy gondatlanul beszélnek, végső soron jelentésüktől fosztják meg megjegyzéseiket. Ez a nyelv romlásához és degradálódásához vezet, vagyis ahhoz, hogy a nyelv bármit, vagy semmit sem jelentő hangok sorozataira redukálódik." A helyes nyelvhasználat, a nyelv szabályainak való megfelelés végül is az adott nyelvközösség elemi érdeke, mégpedig azért, hogy „megőrizze a nyelv mint intézmény integritását és hatékonyságát".

A *nyelvművelődés* (tanítás és önálló tanulás) célja tehát az egyén nyelvhasználatában bizonyos automatizmusok, valamint az *önreflexivitás*, a saját nyelvhasználatra való figyelés képességének kialakítása. Ehhez jó szolgálatot tehet a – kétségtelenül egyfajta „elit", magasabbrendű műveltséget sugalló – hibáztató nyelvművelés is, – amely hozzájárul a „hibaérzék" növeléséhez. A „hibaérzéknek" természetesnek kell lennie: az ember hibázó lény; a nyelvi hiba is szükségszerű – ám bizonyos helyzetekben kiküszöbölhető, kiküszöbölendő. A nyelvstratégia alapvető szemlélete: a különféle nyelvi változatokra irányuló összetett mérlegelő és nevelő tevékenység.

A nyelvvel, a nyelvekkel való foglalkozás az egymás (emberek és népek) iránti megértésre, megbecsülésre is figyelmeztet. Black[5] írja: egy indoeurópai

nyelvet beszélőnek meg kellene tanulnia egy egzotikus nyelvet – mondjuk a navahót – ahhoz, hogy nyilvánvalóvá váljon számára a nyelvtanok rendkívüli sokfélesége. „Ekkor ugyanis döbbenten fedezné fel, milyen provinciálisak is nyelvtani készségei. Egy ilyen 'vad' nyelvvel való szembesülésnek olyan felszabadító hatása lehet, ami védelemül szolgál a grammatikai szklerózissal szemben." Majd pedig később ezzel zárja gondolatmenetét.[6] „Ha valakit arra oktattak, hogy a nyelvtan elkerülhetetlenül önkényes, és lényegét tekintve sokféle, akkor igen értékes leckét kapott toleranciából. Aki egyszer belátta ezt az alapvető tényt... el tudja kerülni azt a sokakban rögzült hibát, hogy nyelve kedvező adottságait metafizikai kategóriákká fújja föl, vagy hogy a más nyelvi környezetben magukat otthon érzőkre ráerőszakolja saját hasznos konvencióit."

Mindezek alapján a modern nyelvstratégia legfontosabb céljait, és ha ezek valóra válnak, eredményeit – a hagyományokból következően, de a jelenkori problémákhoz igazítva – a következőkben látom:

1. A hatékony gondolatközlés, a kommunikáció zavartalansága; a totális kommunikáció elsajátítása.
2. Nyelvművelődés (nyelvi önkontroll, önreflexivitás, automatizmusok), empátiára és toleranciára nevelés
3. A „fenntartható", továbbélő nyelv

A magyar nyelvstratégiát (nyelvi cselekvési programot) a magyar nyelv legfontosabb jellemzőire (antropológiai nyelvészeti sajátosságaira, különlegességeire, hagyományaira), valamint a magyar társadalomnak a nyelvvel kapcsolatos véleményére (beállítódására) és a magyar nyelvművelés hagyományaira mint hatótényezőre kell alapozni. Ily módon – a szaknyelvi újítás démonától hatva – a más (kis)nemzeti felfogásokat, illetve bizonyos világtendenciákat is figyelembe vevő, *a „fenntartható nyelvet" célul tűző ökológiai elkötelezettségű, antropológiai (etnolingvisztikai) szemléletű, a nyelv alkatát figyelembevevő, a társadalom nyelvszemléletén és nyelvi-nyelvművelési hagyományain alapuló nyelvstratégiát* képzelek el.

A modern nyelvstratégiának, nyelvművelésnek zászlajára új – azt hiszem általam továbbalkotott – metaforát írhatnánk: „fenntartható nyelv". A *fenntartható nyelv* képzete nyilvánvalóan a mai *ökológiai szemléletből* (paradigmaváltásból) származik; tükrözi az emberei működés folyamatainak egymásra utaltságát. Az ökológiát egyébként környezettannak, az ökológiai szemléletet pedig talán „egészlegességnek" fordíthatnánk. Hogy gondolataink nem egészen újszerűek, mutatja a nyelv- és kultúrökológiai „iskola" néhány törekvése.[7]

Említettem, hogy a nyelvvel kapcsolatos cselekvés (stratégia) nagyban függ az adott nyelv jellegétől és helyzetétől; de függ általában a nyelvek jellemzőitől

is. A globalitás–lokalitás dialektikusan értelmezendő. A híres környezettani szállóige: *„think global, act local"* (gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan) – a nyelvstratégiában is figyelembe vehető. A nyelvstratégiát a mai ökológiai modellekben érdemes elhelyezni, s így akár nyelvökológiaként is felfoghatjuk.

A nyelvstratégia annyiban a *nemzetstratégiá*nak is része, hogy a kultúra egyik legfontosabb összetevője, „cementje" és egyúttal föltétlenül jele a nyelv; valamint abban is, hogy a nemzetstratégiával együtt a nyelvstratégia is a nivellálódás, a (kulturális) elszegényedés (depriváció, elnyomorodás) ellen küzd – vagyis pozitív megfogalmazásban: a fennmaradásért, a fölemelkedésért.

Értelemszerűen ez nemcsak valamiféle elvont, bölcseleti, idealista törekvés, hanem ez a gazdaság alapérdeke, az antropogenezis folytatásának biztosítéka is.

Jegyzetek

1 Fábián Pál – Lőrincze Lajos: Nyelvművelés. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 121. p.

2 Papp István, é. n.: A magyar nyelvtan nevelőereje. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest (A tanítás problémái. Szerk.: Vajthó László.), (1935?) pp. 25–27.

3 Montágh Imre: Figyelem vagy fegyelem?! Az előadói magatartás. Kossuth, Budapest, 1986. 14. p.

4 Black, Max: A nyelv labirintusa. Holnap, Budapest, 1998. 61. p.

5 Black, Max: A nyelv labirintusa. Holnap, Budapest, 1998. 51. p.

6 Black, Max: A nyelv labirintusa. Holnap, Budapest, 1998. 52. p.

7 Győri-Nagy Sándor: Nyelvünk–kultúránk ökológiája a kisebbségi kétnyelvűség és idegen nyelvi oktatásunk hatásrendszerében. 1–4. Kétnyelvűség. Nyelv- és kultúrökológiai szaklap. I/1. (Pszicholingva, Szada), 1993.

Irodalom

Az alapfokú nevelés-oktatás kerettanterve. Oktatási Minisztérium, 2000.
A középfokú nevelés-oktatás kerettanterve. Gimnázium. Szakközépiskola, Oktatási Minisztérium, 2000.
A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 1996. Magyar Napló, VIII/10. október
Almási Miklós: Napóra a Times Square-en. A pénz forradalma az ezredvégen. T-Twins, Budapest, 1995.
Ankerl Géza: Szociálökológiai stratégia a Kárpát-medence őshonos magyarsága fennmaradásáért. (Új tézisek.) Új Magyarország, 1991. június 17.
Ankerl Géza: A globalizmus, az angol és a többi anyanyelv. Valóság, 1997. XL/1. 1–11.
Ankerl Géza: Nyugat van, Kelet nincs. Osiris, Budapest, 2000.
Apor Elemér: A csoda, avagy A hangok története. Lírai tanulmány. Régi Press, Eger, 1997.
Aranka György: A. Gy. erdélyi társaságai. Válogatta: Enyedi Sándor. Szépirodalmi, Budapest, 1988.
Arany János: Toldi. 14. kiadás. Magyarázata: Lehr Albert tanár. Franklin-társulat, Budapest, é. n. (1922)
Arató István: A magyar nyelv lenyűgöző előnyei és Az egybeírási szabályerdő helyett egyetlen szabály. Falakon, Budapest, 1999.
Az alapfokú nevelés-oktatás kerettanterve, Oktatási Minisztérium, 2000.
Az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszékének oktatói, 2000. A magyar nyelvi kerettanterv tervezetéről. Magyar Nyelvőr 168–194.
Balassa József: Mondolat. Dicshalom, 1813. Franklin-Társulat, Budapest, 1898. (Régi Magyar Könyvtár. 10.)
Balassa József: A magyar nyelv könyve, Dante, Budapest, 1943.
Balázs Géza: Szemiotikai jelenségek a magyar grammatikában. 3–23. In: Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből. Szerk.: Keszler Borbála. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.
Balázs Géza: A nyelvművelés feladatai. 247–9. In: Magyar nyelv. Szerk.: Balázs Géza. Corvina, Budapest (Érettségi témakörök, tételek), 1994.
Balázs Géza: Médiakommunikáció. A nyelvi közszolgálatiság. Magyar Rádió, Nyelvi Bizottság, 1996.
Balázs Géza: Egy lehetséges magyar nyelvstratégia körvonalai. Magyar Nyelvőr, 1996. 250–63.
Balázs, Géza: The Story of Hungarian. Corvina, Budapest, 1997.

Balázs Géza: Névpolitikai küzdőtér. 484–91. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. I–II. Szerk.: B. Gergely Piroska és Hajdú Mihály. Magyar Nyelvtudományi Társaság–Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, Budapest–Miskolc (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 209.) 1997.

Balázs Géza: A magyar nyelv mint lingua franca. 166–170. In: Polyák Ildikó szerk.: Hetedik Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Budapest, 1997. április 3–5. Külkereskedelmi Főiskola, 1997.

Balázs Géza: A rádió és a gyermekek. Előadás (Miniszterelnöki Hivatal), kézirat, 1998.

Balázs Géza: Magyarul a számítástechnikáról. Édes Anyanyelvünk, 1998. XX/2. 6.

Balázs Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z, Budapest, 1998.

Balázs Géza: Modewörter in der Massenkommunikation in Ungarn nach der Wende. (Vorlesung an der Konferenz „Zeichenhafte Aspekte der Veränderung, Berlin, 27 11 1998.) (in press) (Magyarul: Divatszavak a magyarországi tömegkommunikációban a rendszerváltozás után. 27–34. In: Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére. Szerk.: Kugler Nóra és Lengyel Klára. ELTE BTK, Budapest, 1999.)

Balázs Géza: A magyar nyelvművelés állapota. Tudománypolitikai áttekintés, javaslatok. (Deme László bevezetőjével.) Magyar Nyelvőr, 1999. 9–27.

Balázs Géza: Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. (Ism.) Magyar Nyelv, 2000. 228–237.

Balázs Géza: Médianyelv. Az igényes sajtó, média nyelve. Magyar Rádió, Budapest, 2000.

Balázs Géza: A nyelvi korrektség jegyében... Új Horizont, 2000. 4/39–44.

Balázs Géza: Lehetséges nyelvi szabványok. A–Z, Budapest, 2000.

Balázs Géza: Médianorma. A nyilvános megszólalás esztétikája. Magyar Rádió, Budapest, 2000.

Balázs Géza: Magyar Nyelvhelyességi lexikon. Corvina, Budapest, 2001.

Balázs Géza, P. Előry Vilma, Kiss Gábor, J. Soltész Katalin, T. Somogyi Magda: Jókai-szótár. 1–2. Unikornis, Budapest (1994)

Balázs Géza–Grétsy László szerk.: Anyanyelvünkről anyanyelvünkért. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest, 2000.

Balázs Géza–Marácz László: Magyar nyelvi geopolitika. Bevezetés. Kétnyelvűség, 1994. II/4–5. 14–36.

Balázs Géza–Marácz László: Nyelvgeoplitika. Magyar Nyelvőr, 1996. 120. 31–47.

Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető, Budapest, 1987.

P. Balázs János: Mióta beszél az ember *anyanyelv*-en? Magyar Nyelvőr, 1960. 84. 467–471.

Banczerowski, Janusz: Kötelességünk-e gondoskodni anyanyelvünkről? Magyar Nyelv, 1998. XCIV, 16–31.

Banczerowski, Janusz: A nyelvhasználat elvi és etikai dimenziói. Magyar Nyelvőr, 1998. 122. 15–20.
Bárczi Géza: Nyelvművelésünk. Gondolat, Budapest, 1974.
Békés István: Napjaink szállóigéi. 1–2. 2. jav. bőv. kiadás. Gondolat, Budapest, 1977.
Bencédy József (szerk.): A hatékony rádiózásért. A Rádió nyelvi bizottságának elemzéseiből (1976–1991). Magyar Rádió, Budapest, 1993.
Bencédy József (szerk.): A hatékony rádiózásért 2. A Rádió nyelvi bizottságának elemzéseiből (1985–1993). Magyar Rádió, Budapest, 1994.
Bencédy József: Sajtónyelv. MÚOSZ – Bálint György Újságíró Iskola, Budapest, 1995.
Benckiser, Nikolas (zusammengestellt): Im Geschpräch mit der Sprache. Glossen der Frankfurter Allgemeinen Zeitung über gutes und schlechtes Deutsch. Frankfurter Allgemeine Zeitung, Frankfurt am Main, 1960.
Bencze Lóránt: Mikor miért kinek hogyan. 1. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban. 1–2. Corvinus. A hét szabad művészet könyvtára, 1996.
Benkő Loránd (szerk.): Anyanyelvi műveltségünk. A pécsi nyelvművelő konferencia anyaga. Akadémiai, Budapest, 1960.
Benkő Loránd: A történeti nyelvtudomány alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.
Benkő Loránd: Nemzet és anyanyelve. Osiris, Budapest, 1999.
Bereczki Gábor: A nyelvújítás útjai rokon népeinknél. 35–40. In: Éder Zoltán szerk.: A magyar irodalmi nyelv Pázmánytól napjainkig. ELTE BTK, Bp., 1986.
Berényi József: Nyelvországlás. Fórum, Pozsony, 1994.
Bickes, Hans-Anette Trabold: Förderung der sprachlichen Kultur in der Bundesrepublik Deutschland. Gesellschaft für Deutsche Sprache, Bleicher Verlag (Materialen und Berichte 40.), 1994.
Bíró Ágnes (szerk.): Szaknyelvi divatok. Gondolat, Budapest, 1989.
Bíró Ágnes–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Nyelvi divatok. Gondolat, Budapest, 1985.
Black, Max: A nyelv labirintusa. Holnap, Budapest, 1998.
Bochmann, Klaus: A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. 25–69. In: Szépe–Derényi 1999.
Bódi Zoltán: Az informatikai nyelvhasználat jelei és kommunikációs konfliktusai. In: Balázs Géza és Voigt Vilmos szerk.: Jeles jogok – jogos jelek. Nyelvi jogok – társadalmi konfliktusok. Magyar SzemiotikaiTársaság, Budapest, 2000. 197–208.
Bodolay Géza: Nyelvünk szebb hangzásáért. Édes Anyanyelvünk, 1998. XX/1. 7.
Bokor József–Guttmann Miklós: A muravidéki magyarság anyanyelvéért. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Maribori Egyetem, Szombathely–Maribor, 1999.

Bolla Kálmán: Kell-e nekünk ortoépia. Avagy a magyar kiejtés ügye az ezredfordulón. Magyar Nyelv, 1998. XCIV. 1–16.
Brassai Sámuel: A magyar nyelv ellenőre. I–II. Kolozsvár, 1881–1882.
Buda Béla é. n.: A magyar kommunikáció jellegzetességei. 5–15. In: Ahogyan/I. Előadások a magyarországi személyközi kommunikációról. Szerk.: Lipták Ildikó. Marczibányi Téri Művelődési Központ, Budapest, 1996.
Büky Béla: A magyar nyelvtudomány és pszichológia tudományközi kapcsolatai századunkban. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 1996. 204.
Cooper, Robert L.: Nyelvtervezés és társadalmi változás. A nyelvtervezés 12 + 1 definíciója. 1999. 94–110. In: Szépe–Derényi 1999.
Courtenay, Baudoin de: Izbrannije trudi po obscsemu jazikoznanyiju I. Moszkva, 1963.
Crystal, David: A nyelv enciklopédiája. Osiris, Budapest, 1998.
Czigány Lóránt: Sztalin vagy Sztálin. Magyar Nemzet, 1997. július 12. 19.
Csáky Pál: Két világ között. Mécs László Társaság, Bratislava, 1998.
Csepeli György: A hétköznapi élet anatómiája. Kossuth, Budapest, 1986.
Csepeli György: A meghatározatlan állat. Ego School, Budapest, 1993.
Csepeli György: Szociálpszichológia. Osiris, Budapest, 1997.
Dánielisz Endre: „És áhitattal ejtsétek a szót." Charta, Nagyvárad, 1997.
Deme László (összeállította): Szónokok, előadók kézikönyve. Kossuth, Budapest, 1974.
Deme László: Nyelveink jövője és jövőnk nyelve. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest, 1990.
Deme László: Anyanyelvi mozgalmaink és morális hozamuk (3.). Magyar Nyelvőr, 1999. 1–8.
Deme László és Köves Béla: Magyar nyelvhelyesség. Kossuth, Budapest, 1957. (Második kiadás: 1961. Tankönyvkiadó)
Deme László–Grétsy László–Wacha Imre: Nyelvi illemtan. Hazafias Népfront, Budapest, 1987.
Eco, Umberto: Hogyan dívik a divat a kultúrában. 110–141. (Eredeti megjelenésének évszáma: 1975.) In: Umberto Eco, 1992. Az új középkor. Európa, Budapest, 1992.
Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1997. XIX. 1–5. szám
Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1998. XX. 1–5. szám
Édes Anyanyelvünk (folyóirat), 1999. XXI. 1–5. szám
Édes Anyanyelvünk-mutató, 1993. Az Édes Anyanyelvünk 1–15. évfolyamának mutatója. Összeállította: Balázs Géza
Elekfi László: Magyar ragozási szótár. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1994.
Erdődi József: Időszámításunk. 1997. MNy. LXXXIII. 49–66.
Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Budapest, 1984.

Fábián Pál: Egyetemes nyelvművelést. Magyar Nyelv, 1993. 129–36.
Fábián Pál–Lőrincze Lajos: Nyelvművelés. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. (Szöveggyűjteményében is átdolgozott kiadás, 1999.)
Farkas Zsuzsa: Nyelvőrökkel nyelvőrségen. Interjúk. Jugoszlávai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 1994.
Fazakas Emese szerk.: A napilapok nyelvéről. AESZ-füzetek, 3., Kolozsvár, 1997.
Fekete László: Magyar kiejtési szótár. Gondolat, Budapest, 1992.
Ferenczy Géza és Ruzsiczky Éva (szerk.): Nyelvművelő levelek (az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének levelesládájából). Gondolat, Budapest, 1964.
Finály Henrik: Hogy is mondják ezt magyarul? Előadások a magyar nyelvtan köréből... Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1888.
Fodor Irén: A magyar nyelvújítás antológiája. Polis, Kolozsvár, 1995.
Fodor István főszerk.: A világ nyelvei. Akadémiai, Budapest, 1999.
Fodor István: Mire jó a nyelvtudomány? Gondolat, Budapest (Új, kibővített kiadása kéziratban), 1968.
Fodor István: Nyelvújítás régen és ma – Európában és a harmadik világban. 1997. Nyr. 121. 257–265.
Fónagy Iván–J. Soltész Katalin: A mozgalmi nyelvről. Budapest, 1954.
Forgách József: A társas érintkezés pszichológiája. Gondolat, Budapest, 1989.
Forgács Tamás: Európai nyelvkultúra és nyelvművelés. Magyar Nyelvőr, 1997. 367–71.
Fritz Tamás–Karsai Gábor–Pap Emília: A rendszerváltás szótára. Móra, Budapest, 1992.
Fülei-Szántó Endre (szerk.): Norma–átlag–eltérés. Az 1984. május 24–25-i pécsi tudományos konferencia válogatott előadásai. Pécsi Akadémiai Bizottság, Pécs, 1986.
Fülei-Szántó Endre: Dinamikus nyelvművelés. Magyar Nyelvőr, 1987. 111. 129–137.
Gerbner, George: Mozgalom a kultúrális környezet védelméért. In: Médiakritika. Szerk.: Terestényi Tamás. Osiris–MTA–ELTE, Budapest, 1997. 15–24.
Gárdonyi Géza: Magyarul így! Dante, Budapest, 1938.
Gárdonyi Géza: Titkosnapló. (Válogatta: Z. Szalai Sándor.) Szépirodalmi, Budapest, 1971.
Gados László: Virágozzék minden nyelv! Soknyelvűségért és egyenjogú nyelvi érintkezésért Európában. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest, 2001.
Gergely Mihály szerk. és vál.: Anyanyelv, világnyelv – Bábel? Mentsük meg a nemzeti nyelveket! Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 1999.
Gerlóczy Ferenc: Egy új nyelv alkonya. (A politikai korrektség mozgalom.) Heti Világgazdaság, 1998. február 28. 83–4.
Glatz Ferenc: Út Trianonhoz. Magyar Nemzet, 1994. október 11.
Glatz Ferenc: Tézisek az anyanyelv ápolásáról, kutatásáról, korszerűsítéséről. Magyar Tudomány, 1997. XLII/10. 1244–1246.

Glatz Ferenc szerk.: A magyar nyelv az informatika korában. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999.
Gombár Csaba: Politika – címszavakban. ELTE, Budapest, 1983.
Gósy Mária: A magyar beszéd tempója és a beszédmegértés. Magyar Rádió, Nyelvi Bizottság, Budapest, 1997.
Göncz Lajos: A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Osiris–Forum–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék, 1999.
Graf Rezső (szerk.): Koszorú. Száz vers az anyanyelvről. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest, 1994.
Grétsy László (szerk.): Anyanyelvi kaleidoszkóp. Gondolat, Budapest, 1973.
Grétsy László (szerk.): Hivatalos nyelvünk kézikönyve. Pénzügyminisztérium, Budapest, 1976. (Második kiadás, 1978.)
Grétsy László (szerk.): Mai magyar nyelvünk. Akadémiai, Budapest, 1976.
Grétsy László–Szathmári István (szerk.): Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Az egri kiejtési konferencia anyaga. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.
Grétsy László: Szaknyelvi kalauz. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964.
Grétsy László: Nemzetközpontú nyelvművelés. Magyar Nyelvőr, 1993. 402–404.
Grétsy László: Nyelvhasználat és nemzeti tudat. Magyar Nyelv, 1998. 31–7.
Grétsy László: A mi nyelvünk. Íróink és költőink a magyar nyelvről. Tinta, Budapest, 2000.
Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.): Nyelvművelő kéziszótár. Auktor, Budapest, 1996.
Grétsy László–Kovalovszky Miklós (szerk.): Nyelvművelő kézkönyv. Akadémiai, Budapest, 1980, 1985.
Grétsy Zsombor: Új képírás felé? In: Balázs Géza és Voigt Vilmos szerk.: Jeles jogok – jogos jelek. Nyelvi jogok – társadalmi konfliktusok. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2000. 209–214.
Cs. Gyímesi Éva: Mindennapi nyelvünk. Kriterion, Bukarest, 1975.
György Péter: Az ó-új világ. Lassuló idő, Magvető, Budapest, 1997.
Győri-Nagy Sándor: Nyelvünk–kultúránk ökológiája a kisebbségi kétnyelvűség és idegen nyelvi oktatásunk hatásrendszerében. 1–4. Kétnyelvűség. Nyelv- és kultúrökológiai szaklap. I/1. (Pszicholingva, Szada), 1993.
Haarman, Harald: Nyelvi tervezés egy általános nyelvelmélet fényében: módszertani keret. 1998. 67–86. In: Tolcsvai Nagy szerk., 1998.
Halász Gyula: Édes anyanyelvünk. Nyugat, Budapest, 1938.
Halász Gyula: Tudd, hogy mit beszélsz! Móra, Budapest, 1991.
Hamel, Rainer Enrique: Nyelvpolitika és az etnikumok közötti konfliktusok, a szociolingvisztikai kutatás nehézségei, 1999. 70–93. In: Szépe–Derényi 1999.
Hárdi István–Vértes O. András (szerk.): Beszéd és mentálhigiéné. A Pest Megyei KÖJÁL Egészségvédelmi Osztálya és a Pest Megyei Alkoholizmus Elleni Bizottság, 1985.

Harmai Gábor: A „cigány" szó védelmében. Magyar Nemzet, 1997. január 11.
Haugen, Einar: Nyelvészet és nyelvi tervezés. 1998. 11–30. In: Tolcsvai Nagy szerk., 1998.
Hegedűs Attila: Kisnémedi tájszótár. Hiányszótár. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke, Budapest, 1996.
Heltai Pál–Nagy Róbert: Nyelvművelés Angliában és Amerikában: a Plain English Campaign. Magyar Nyelvőr, 1997. 396–409.
Heltainé Nagy Erzsébet: Írói nyelvművelés Magyarországon a XX. század első felében. (Ady Endrétől Illyés Gyuláig.) Kandidátusi értekezés, kézirat, 1994.
Herman József–Imre Samu: Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. Magyar Tudomány, 1987/7–8. 513–531.
Hernádi Sándor–Grétsy László (szerk.): Nyelvédesanyánk. Móra, Budapest, 1980.
Hernádi Miklós: Közhelyszótár. Gondolat, Budapest, 1976, 1985.
Hidasi Judit, R.: A köszönés szemiotikájához. 181–186. In: Jel és közösség. Szerk.: Voigt Vilmos–Szépe György–Szerdahelyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
Hockett, F. Charles: The State of the Art. Mouton, Hague, 1968.
Homonnay Péter: Angol–magyar számítástechnikai szótár. Novotrade, Budapest, 1992.
Horovitz Jenő: Idegen szavak magyarázata. Ötödik, lényegesen bővített és teljesen átdolgozott kiadás. Népszava Könyvkereskedés, Budapest, (1908) 1936.
Hubik István: A csehszlovákiai magyar fordítás általános problémái. 1985. 152–75. In: Zalabai 1985.
Huszár Ágnes: Nyelvművelés és norma. 1986. 59–67. In: Fülei-Szántó (szerk.), 1986.
Illyés Gyula: Anyanyelvünk. (Második kiadás.) Magvető, Gyorsuló idő, 1975.
Illyés Gyula: Szellem és erőszak. Magvető, Gyorsuló idő, 1978.
Jakab István: Nyelvünk és mi. Madách, Bratislava, 1983.
Jakab István: Értsünk szót egymással! Kalligram, Pozsony, 1995.
Jakab István: Nyelvünkről – önmagunkért. Kalligram, Pozsony, 1998.
Jelentés a Magyar Nyelvi Bizottság 1996. évi munkájáról, 1996. Magyar Nyelvőr, 1997. 365.
Jókai Mór: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Budapest, 1888.
Kálmán László–Nádasdy Ádám: Hárompercesek a nyelvről. Osiris, Budapest, 1999.
Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: Vonzalmaink és választásaink mélyszerkezete. Kossuth, Budapest, 1989.
Karácsony Sándor: A magyar észjárás. Magvető, Budapest (Magyar Hírmondó), 1946/1985.

Karinthy Ferenc: Nyelvelés. Gondolat, Budapest, 1964.
Kassai György: Nyelv és öncenzúra. 25–39. In: Belső tilalomfák. Tanulmányok a társadalmi öncenzúráról. Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Amszterdam), 1982.
Kazinczy Ferenc: Tübingiai pályaműve a magyar nyelvről. Kiadta: Heinrich Gusztáv. Régi Magyar Könyvtár, 37. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1808/1916.
Kelemen János: A felvilágosodás jelfilozófiájától a nyelvújítás jelfilozófiájáig. Előadás a Magyar Szemiotikai Társaságban, 1996. június 11. Vázlat
Kemény Gábor–Szántó Jenő (szerk.): Mondd és írd! Válogatott nyelvművelő cikkek. Auktor, Budapest, 1992.
Keszler Borbála szerk.: Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.
Kiefer Ferenc: A magyar nyelv kutatásának általános nyelvészeti vonatkozásai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
Kiefer Ferenc: A magyar nyelv mint a modern kommunikáció eszköze. Magyar Tudomány, 1994. 631–642.
Kis Ádám fel. szerk.: Microsoft Press számítógépszótár. Számítástechnikai fogalmak értelmezése. Szak Kiadó, Bicske, 1999.
Kis Ádám: Mi micsoda magyarul a számítástechnikában? Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1986.
Kiss Gábor (közreadó): Új szavak és jelentések. Felhívás új szavak és új jelentések gyűjtésére. Pusztai Ferenc gyűjtése. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1997.
Kiss Gábor főszerk.: Magyar szókincstár. Tinta, Budapest, 1998.
Kiss Gábor–Pusztai Ferenc: Új szavak, új jelentések 1997-ből. Tinta, Budapest, 1999.
Kiss Jenő: Mihályi tájszótár (Rábaköz). Akadémiai, Budapest. Nyelvtudományi Értekezések, 1979. 103. sz.
Kiss Jenő: Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
Kiss Jenő: Tudománymérés és nyelvtudomány. 1997. Magyar Nyelv, 14–28.
É. Kiss Sándor: „Értsd is a szót...!" Nyelvművelő írások. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
Kloss, Heinz: Research Possibilities on Group Bilingualism: A Report. International Center for Research on Bilingualism. Publ. B-18. Presses de l'Université Laval, Québec, 1969.
Kolozsvári Grandpierre Emil: Négy-öt magyar összehajol. Magvető, Budapest, 1976.
Kolozsvári Grandpierre Emil: Herder árnyékában. Magvető, Budapest, 1979.

Kontra Miklós: A budapesti köznyelvi vizsgálatokról. 3–8. In: Élőnyelvi tanulmányok. Szerk.: Balogh Lajos és Kontra Miklós. MTA Nyelvtudományi Intézete, 1990. Linguistica, Series A, Studia et dissertationes, 3. 1990.
Kontra Miklós: Bomlott gondolkodású magyarok? Magyar nyelvművelés = diagnózis nélkül terápia. Új Szó, 1992. december 23.
Kontra Miklós: A nyelv mint a diszkrimináció eszköze. Magyar Hírlap, 1997. november 15. 26.
Kontra Miklós: Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul? Magyar Nyelv, 1997. XCIII. 224–232.
Kontra Miklós: Közérdekű nyelvészet. Osiris, Budapest, 1999.
Kontra Miklós–Saly Noémi szerk.: Nyelvmentés vagy nyelvárulás. Vita a határon túli nyelvhasználatról. Osiris, Budapest, 1998.
Kontra, Miklós: On current research into spoken Hungarian. International Journal of the Sociology of Language, No., 1995. 111. 9–20.
Kornai András–Kálmán László: Nemzeti nyelv – nemzetközi nyelvtudomány. Nyelvtudományi Közlemények, 1991. 147–156.
Kósa László: *Lengyelkedik.* Magyar Nyelv, 1995. 204–6.
Kosztolányi Dezső szerk. é. n.: A Pesti Hírlap nyelvőre. A Pesti Hírlap ajándéka 1933.
Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek. (Összegyűjtötte: Réz Pál.) Szépirodalmi, Budapest, 1971.
Kovalovszky Miklós: Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség. Akadémiai, Budapest, 1977.
Kovalovszky Miklós (szerk.): Nyelvünk világa. Gondolat, Budapest, 1978.
Kövegy Anna–Mandel György–Zolnai Mihály: Internet kisszótár. Kossuth, Budapest, 1996.
Kubínyi László: Magyar nyelvtörténeti változások vélhető összefüggéseiről. Magyar Nyelv, LIV., 1958. 213–232.
Kuitenbrouwer, Jan: Turbo-taal. Van socio-babble tot yuppie speak. Aramtih, Amsterdam, 1987.
Kuitenbrouwer, Jan: Neo-turbo. Van yuppie-speak tot crypto-mumble. Prometheus, Amsterdam, 1993.
L. Cs.: Magyarság vagy etnobiznisz? Magyar Nemzet, 2000. szeptember 2.
Labrie, Normand: Nyelvpolitika. 1999. 7–14. In: Szépe–Derényi 1999.
Lancz Edina: A magyar siketek jelnyelvének lexikológiai és sztenderdizációs problémái. Szakdolgozat, ELTE BTK, Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest, 1996.
Lanstyák István: A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). Magyar Nyelvőr, 1995. 119. 213–236.
Lanstyák István: A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról. Magyar Nyelvőr, 1996. 120. 125–151.
Lanstyák István: Nyelvünkben otthon. Nap, Dunaszerdahely, 1998.

Lanstyák István: A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1998.
Lanstyák István–Szabómihály Gizella: Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. Kalligramm Könyvkiadó, Pozsony. (Mercurius Könyvek), 1997.
László Gyula: A „kettős honfoglalás". Magvető, Budapest, 1978.
László Gyula: Őstörténetünk. 2. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1983.
Lipták Ildikó é. n.: Ahogyan I. Előadások a magyarországi személyközi kommunikációról. A program koordinátora: Gabnai Katalin. Marczibányi Téri Művelődési Központ, Budapest, 1996.
Loványi Gyula: Divatszók. Magyarosan, 1938. 114–116.
Lőrincze Lajos (szerk.): Nyelvművelésünk főbb kérdései. Akadémiai, Budapest, 1953.
Lőrincze Lajos: Nyelvőrségen. Akadémiai, Budapest, 1968.
Lőrincze Lajos: Édes anyanyelvünk. Harmadik, javított kiadás. Akadémiai, Budapest, 1972.
Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvművelés. Magvető, Budapest, Gyorsuló idő, 1980.
Magyar Adorján é. n.: A magyar nyelv. Összeállította: Radics Géza. Kiadó és hely nincs feltüntetve [1995 körül]
Magyar értelmező kéziszótár. Szerk.: Juhász József és munkatársai. Akadémiai Kiadó, Buadapest, 1972.
Magyari Beck István: Kultúra és gazdaság. Kreativitás és gazdasági motivációk. Valóság, 2000. 1/1–12., 2/16–28.
Mayer Judit: Anyanyelvi hibanapló. Madách, Pozsony–Bratislava, 1990.
Meskó Lajos: Ósmagyar keresztneveket keresztény szellemben. (Második, bővített kiadás.) Budapest, 1936.
Mészáros András: E-ző kiejtési kisszótár. A szerző kiadása, Bicske, 1998. (Második kiadás: 1999)
Minya Károly: Sajtóvita a nyelvművelésről 1997-ben („Nyilatkozatháború"). Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle, 1999. 1/15–25.
Molnár Csikós László: Böngészések nyelvhasználatunk eszköztárában. Nyelvművelő írások. Jugoszlávai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 1993.
Molnár Ferenc, A.: Anyanyelv, vallás, művelődés. AESZ-füzetek, 4., Kolozsvár, 1999.
Molnár Zoltán Miklós: Nyelv és nemzetiség. Maribor–Szombathely, 1993.
Molnos Angéla: Az idő kérdése. A rövid lélekelemző kezelés lényege. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.
Molnos Angéla: Magyarító könyvecske. A magyar nyelvvisszaújítás kis szójegyzéke. A Lélektani Szaknyelv Megújításáért Közhasznú Alapítvány, Debrecen, 1998.
Montágh Imre: Figyelem vagy fegyelem?! Az előadói magatartás. Kossuth, Budapest, 1986.

Montágh Imre: Nyelvművesség. A beszéd művészete. Múzsák, Budapest, 1989. (Több kiadásban.)
Murádin László: A hely, ahol élünk. Barangolások Erdély helynevei között. Erdélyi Gondolat, Székelyudvarhely, 1998.
Nádasdy Ádám: A helyesírási ló. 2000. (szeptember) 1990. 55–61.
Nádasdy Ádám: Rovarirtóval a szavak erdejében. Népszabadság, 1997. június 21.
Nádor Orsolya–Komlós Attila: Kiút a csapdából? Nyelvi és nyelvhasználati jogok a Kárpát-medencében. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 1998.
O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. 3. kiadás. Gondolat, Budapest, 1982.
Nagy J. Béla: Nyelvhelyességi babonák. 1953. 241–266. In: Lőrincze (szerk.), 1953.
Nemes Zoltán: Nyelvbotlások javítása. A Magyar Gyorsíró Szemle kiadása, Budapest (A Magyar Gyorsíró Szemle Könyvtára, 19.), 1943.
Nemzeti alaptanterv, Művelődési és Közoktatási Minisztérium, 1995.
Nietzsche, Friedrich: A tragédia születése. Európa, Budapest, 1986.
Nyilatkozat, Élet és Irodalom, 1997. május 9.
Nyíri Kristóf: Keresztút. Filozófiai esszék. Kelenföld Kiadó, Budapest, 1989.
Nyírő András: Internetto zsargon. IDG, Budapest, 1997.
Ördög-Gyárfás Lajos szerk.: Egyház és anyanyelv. AESZ-füzetek 1. Sepsiszentgyörgy, 1994.
Ördög-Gyárfás Lajos szerk.: Az anyanyelv a hangzó médiában. AESZ-füzetek 2., Sepsiszentgyörgy, 1996.
50 éves a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1999.
P. Kovács Imre (szerk.): Nyelvművelő kis tükör. Pedagógiai Intézet, Szombathely, 1991. (Második, bővített kiadás, 1992.)
Papp István, é. n.: A magyar nyelvtan nevelőereje. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest (A tanítás problémái. Szerk.: Vajthó László.), (1935?)
Pásztor Emil: Mihez képest 11. kiadású a helyesírási szabályzatunk? Magyar Nyelvőr, 2000. 140.
Pávó Elemér: Idegen–magyar műszaki szótár. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.
Penser, G., St. Winter (ed.): Angewandte Sprachwissenschaft. Bonn, 1981.
Péntek János: Nyelvi gondok Erdélyben akkor és most (1793–1993). 46–55. In: Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993). Szerk.: Dávid Gyula. Erdélyi múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1994.
Péntek János: A megmaradás esélyei. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 1999.
Péntek János: Az anyanyelv mítosza és valósága. AESZ-füzetek 5., Kolozsvár, 1999.

Péntek János: Védtelenebbé vált a magyar nyelv. (Válasz az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Honismereti Szövetség körkérédésére.) Édes Anyanyelvünk, 1999. XXI/1. 11.
Péterfy Mihály gyűjt.: Vallomások az anyanyelvről. Gloria, Kolozsvár, 1999.
Phillipson, Robert–Tove Skutnabb-Kangas: Nyelvi jogok és jogsértések. Valóság, 1997. 1/12–30.
Pinkler, Steven: A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet? Typotex, Budapest, 1999.
Pintér Jenő: Magyar nyelvvédő könyv. Budapest, 1938.
Pléh Csaba: A szimbólumfeldolgozó gondolkodásmód és a szimbólumfogalom változatai/változásai. 149–171. In: „Jelbeszéd az életünk". A szimbolizáció története és kutatásának módszerei. Szerk.: Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor. Osiris-Századvég, Budapest, 1995.
Poerksen, Uwe: Plastic Words. The Tyranny of a Modular Language. (Translated: Jutta Mason and David Cayley). The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 1988/1995.
Pokol Béla: Médiahatalom. Windsor, Budapest, 1995.
Rábel László: Hivatalos nyelvünk. A közhivatalok magyartalanságainak megjavítására. Történeti és nyelvészeti tanulmány. Romwalter Alfréd kő- és könyvnyomdai műintézete, Sopron, 1914.
Sándor Klára: A magyar–török kétnyelvűség és ami körülötte van. 7–26. In: Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintette a magyarpárú kétnyelvűségre. Szerk.: Lanstyák István, Szabómihály Gizella. Kalligram, Pozsony (Dialógus Könyvek), 1998.
Sárdi Margit: Czwittinger Dávid bizonysága. Irodalomtörténet, 1977/1. 3–17.
Saussure, Ferdinand de: Bevezetés az általános nyelvészetbe. Corvina, Budapest, 1997.
Sauvageot, Aurélien: A nyelv újjáalakításáról. 87–111. (Fordította: Kovács Márta.) In: Szerdahelyi István szerk.: Alkalmazott nyelvészeti alapfogalmak. I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.
Sebestyén Árpád: Értsünk szót! Útvesztők és útjelzők mindennapi nyelvhasználatunkban. KLTE, Debrecen, 1994.
N. Séllyei László: Haláljátékok életrevalóknak. Magyar Nemzet, 1997. március 25.
Simonyi Zsigmond: Antibarbarus. (Az idegenszerű és egyéb hibás szavaknak és szerkezeteknek betűrendes jegyzéke a megfelelő helyesek kitételével.) 1879. Új kiadásai: l. Simonyi 1903.
Simonyi Zsigmond: Helyes magyarság. A magyaros stílus kézikönyve. Singer és Wolfner, Budapest, 1903, 1914.
Simonyi Zsigmond: Az ikes ragozás története. Budapest (Nyelvművelő Füzetek 28.) 1906.

Sylvester János: S. J. latin–magyar nyelvtana. Fordította: C. Vladár Zsuzsa. Magyar Nyelvtudományi Társaság (Kiadványai, 185.), Budapest, 1539/1989.
Szabó G. Zoltán–Szörényi László: Kis magyar retorika. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
Z. Szabó László–Wacha Imre (szerk.): A szó becsülete. Íróink az anyanyelvről. 1541–1980. Hazafias Népfront Országos Tanácsa, Budapest, 1985.
Z. Szabó László–Wacha Imre: A Kazinczy-versenyek huszonöt éve. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 1991.
Szabó T. Ádám: Egynyelvűség – kétnyelvűség – többnyelvűség – félnyelvűség. Édes Anyanyelvünk, 1985. VII. 5–6.
Szathmári István: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Akadémiai, Budapest (Nyelvészeti tanulmányok, 11.), 1968.
Szecskő Tamás: Emberi alapjog: a kommunikáció. Élet és Irodalom, 1994. november 11. 8.
Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez (1790–1848). Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926.
Szende Tamás: Megérthetjük-e egymást? Korunk kommunikációs zavarai. Gondolat, Budapest, 1987.
Szépe György: Az alkalmazott nyelvészet ügye. Magyar Nyelv, 1971. 262–270.
Szépe György: Az internet-korszak nyelvészete. Modern Nyelvoktatás, 1997. III. 1–2. 76–89.
Szépe György–Derényi András szerk.: Nyelv, hatalom, egyenlőség. Corvina, Budapest, 1999.
Szepesy Gyula: Nyelvi babonák. Gondolat, Budapest, 1986.
Szerdahelyi István (szerk.): Alkalmazott nyelvészeti alapfogalmak I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.
Szilágyi Ferenc: Csalánok és ibolyák. Epigrammák. Kazinczy Ferenc Társaság, Miskolc, 1990.
Szilágyi N. Sándor: Szociálpszichológiai tényezők a szókölcsönzésben. Kézirat, (1996)
Szilágyi N. Sándor: Hogyan teremtsünk világot? Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996.
Szinnyei József: A magyar nyelv. (A Magyar Szemle Kincsestára, 2.) Budapest, 1929.
Szinnyei József: Jó magyarság. (Különnyomat a Magyarosan II. évfolyamából.) Nyelvművelő Füzetek 1., 1935.
Tarnai Andor–Csetri Elek (írta és összeállította): A magyar kritika évszázadai. A kezdetektől a romantikáig. Budapest, 1981.
Teleki József: A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által. (A szöveget gondozta: Éder Zoltán.) Szépirodalmi, Budapest, 1821/1988.
Terestyéni Ferenc (szerk.): Nyelvtan – stílus – szónoklás. Kossuth, Budapest, 1960.

Thomas, George: Linguistic Purism. Longman, London & New York, 1991.
Tolcsvai Nagy Gábor: A nyelvművelés esélyei. Valóság, 1989. 10/95–103.
Tolcsvai Nagy Gábor: Lehetőségek és kötelességek a magyar nyelvi tervezésben. Magyar Nyelvőr, 1996. 120. 237–49.
Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény. Universitas, Budapest, 1998.
Tolcsvai Nagy Gábor: A nyelvi norma. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. (Nyelvtudományi Értekezések, 144.)
Tótfalusi István: Magyar nyelvhelyességi kéziszótár A-tól Z-ig. Merényi, Budapest, 1997.
Tölgyesi János: Kommunikációkutatók dialógusa az internetről. Jel-Kép, 1996. 2. 97–101.
Trudgill, Peter: Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. (Ford. Sándor Klára.) JGYTF Kiadó, Szeged, 1997.
Ujváry Zoltán: Kapcsolatok és párhuzamok. Tanulmányok, előadások. KLTE, Debrecen, 1994. (Folklór és etnográfia, 78.)
G. Varga Györgyi: Alakváltozatok a budapesti köznyelvben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
Vékássy László: A rádiós személyiségről. A hivatásos beszéd és személyiség. Magyar Rádió, Nyelvi Bizottság. Budapest, 1997.
Verebélyi Ernő: A névmagyarosítás kézikönyve. A névváltoztatásról szóló szabályok és legújabb tudnivalók. Kókai Lajos kiadása, Budapest, é. n.
Wacha Imre: Beszélgessünk a beszédről! Kossuth, Budapest, 1978.
Wacha Imre, é. n.: A korszerű retorika alapjai. I–II. Szemimpex, Budapest, 1994.
Zalabai Zsigmond (összeállította): A hűség nyelve. Csehszlovákai magyar írók az anyanyelvről. Madách, Bratislava, 1985.
Zalabai Zsigmond (szerk.): Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború" és a „névháború" szlovákiai magyar dokumentumaiból (1990–1994). Kalligram, Pozsony, 1995.
Zalabai Zsigmond: Koszorúk. Csemadok Területi Választmánya, Dunaszerdahely (Gyurcsó István Alapítvány Füzetek, 10.) 1998.
Zimányi Árpád: Nyelvművelésünk a tömegtájékoztató eszközökben (1945–1985). Kandidátusi értekezés, 1992.
Zimányi Árpád: Nyelvhelyesség. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger, 1995.
Zolnai Béla: Szóhangulat és kifejező hangváltozás. Szeged. Acta Litt. ac. Sc. reg. Univ. Hung. Francisco-Josephiane. Sectio Philologica. Tom. XII. 1939.
Zolnai Béla: A műkedvelő Purista lelki alkata. Szellem és Élet könyvtára. Új sorozat, 14. szám. Szeged, 1940.
Zsirai Miklós: Nyelv és rádió. Zsirai Miklós emlékének. Magyar Rádió, Budapest, 1995.

Függelék

I.
Dokumentumok

Magyar nyelvstratégiai programok

1. Ankerl Géza: Szociálökológiai stratégia a Kárpát-medence magyarsága fennmaradásáért (Új tézisek) (1991)

1. Az anyanyelv mindennapos, nyilvános és közéleti használata nem személyes jog, amelyet egy-egy (be)vándorló „magával hoz", hanem egy területen csoportban élő, őshonos lakosság kollektív joga.

2. Egy nyelv általános (köz)használatához és továbbadásához (tanításához) való jog nyelvterületre vonatkozik, ahol az jelentős számú lakos anyanyelve, s különösen arra a településre-vidékre, ahol az ország többségi nyelvével szemben a „nemzetiségi" nyelv az ott élő lakosság többségének anyanyelve. (...)

3. Az anyanyelv használata nem szűkebb értelemben vet kulturális „tevékenység", hanem egy társadalom szociálökológiai életfunkciójához (röviden: megélhetéséhez) szükséges érintkezés általános eszköze.

4. Konkrétan, egy nyelvterület fennmaradása nemcsak (kultúr)közönség, olvasótábor fenntartásában áll, hanem abban, hogy a vidék többségi nyelve a kollektív élettevékenységek elsődleges nyelve, mint környezeti nyelv legyen tanított nyelv, s az oktatás minden szintjén a „vidék többségének anyanyelve" legyen az oktatás nyelve, a közéletben nemcsak a közzétevésé, hanem a tanácskozás, közigazgatás és ügyintézés elsődleges munkanyelve is, továbbá az igazságszolgáltatásé: a politika mellett a tömeghírközlésé, a kereskedésé, termelésé és a szabadidő-eltöltésé. [Az ENSZ 1979-es kisebbségi jelentésének II. függelékében (30–39) részletes felsorolás található. – Szociológiailag a helyi nyelv általános használatának legkézzelfoghatóbb tapasztalati ismérve, hogy nyilvános helyen, az utcán az egymást nem ismerő lakosok milyen nyelven szólítják meg egymást.]

5. A kisebbségi nyelv egyenlőségéhez való jog nem abszolút, hanem a kisebbség számával, nyelvterülete homogenitásával arányos. (...) Csak az a politikai stratégia lehet tehát hatékony, amely az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és őrségi magyarság számára aránylag egyenlő jogokat akar elérni.

6. A kisebbség elnyomásával vagy beolvasztásával szembeni, csonkulás nélküli... fennmaradást biztosító stratégiának azon övezetekre kell elsősor-

ban alapoznia, ahol egy nyelv (leginkább) többségi, nevezetesen megyei, járási, majd falusi szinten van használatban.

7, 8. (...)

9. Minden eredményes anyanyelvet védő, kibontakoztató mozgalomnak alapja magának a szóban forgó vidék lakossága belső igényeinek társadalmi szervezkedés útján való mozgósítása, kollektív akaratnyilvánítása.

10–15. (...)

Ankerl Géza: Szociálökológiai stratégia a Kárpát-medence őshonos magyarsága fennmaradásáért. (Új tézisek.) Új Magyarország, 1991. június 17., Ankerl Géza: Nyugat van, Kelet nincs. Osiris, Budapest, 2000. pp. 311–313.

2. A magyar nyelvgeopolitikai program tényezői (1996)

1. A Kárpát-medencei kommunikációs-ökológiai rendszer helyreállítása.
2. Magyar nyelvunió (testület).
3. A magyar nyelv státusának, presztízsének fejlesztése (magyar intézetek, hungarológia, magyar nyelvi klisék „utaztatása", reklám, versenyek).
4. Nyelvi művelődési, ismeretterjesztő műsorok, programok.
5. Kommunikációs stratégiák.
6. Hasznos idegennyelv-tudás.
7. A magyar nyelvről – idegen nyelveken.
8. Az Európai Közösség és a nyelvek (kisnyelvek) viszonya.
9. A magyar alkotmány és a nyelv.
10. Magyar szemiotikai jellemzők.
11. Magyar áru, kultúra, sport és a magyar nyelv.
12. Idegenforgalom, táj, magyar nyelv.

Balázs Géza–Marácz László: Magyar nyelvi geopolitika. Bevezetés. Kétnyelvűség, 1994. II/4–5. 14–36. és Balázs Géza–Marácz László: Nyelvgeoplitika. Magyar Nyelvőr, 1996. 120. 31–47. alapján

3. Glatz Ferenc: Tézisek az anyanyelv ápolásáról, kutatásáról, korszerűsítéséről (1997)

1. *A jövő Európájáról.* – Mi olyan Európában, olyan 21. században akarunk élni, amelyben mind a nagy, mind a kis nemzeti-nyelvi kultúrák megtalálják a helyüket. Szerintünk Európa jövője a nyelvi, szokásrendi sokszínűség és az erre épülő polgári türelmesség.

2. *Az anyanyelv kettős funkciójáról.* – Az anyanyelv a társadalmi érintkezés legáltalánosabb eszköze. A társadalmi, technikai-kulturális fejlődés tükre, és mint ilyen folytonos ápolásra szorul. Az anyanyelvi érintkezés a jövő Európájában is általánosan elfogadott lesz. Ez képezi az oktatás, a törvények, a szépirodalom nyelvét és a helyi emberi-társadalmi érintkezés általános eszközét.

3. Az informatika korának kihívásairól. – Korunkban felértékelődik az ismeret, a szakértelem. Az ismeretek szabad áramlásának – megszerzésének és továbbadásának – feltétele a közlés és az értés pontossága. Korunk új igényeket támaszt az érintkezési kultúrában.

4. *A polgár versenyképessége.* – Az anyanyelv korszerűsítése és a nyelvi képzettség erősítése a polgár versenyképességének feltétele a jövő világgazdaságában és egyetemes kultúrájában. A kis nyelvi kultúrák tagjai könnyen hátrányba kerülhetnek a nagy nyelvi kultúrákba született egyénekkel és közösségekkel szemben. Ezért mindent el kell követni, hogy a kis nyelvi kultúra tagjai minden szakmában, a köznapi élet minden területén korszerű anyanyelvi érintkezési eszköz birtokában legyenek. Az anyanyelvi hagyományok őrzésének, korszerűsítésének kérdése ezért társadalmi és gazdasági kérdés.

5. *Az állam feladatairól.* – A nagy nyelvi kultúrák többsége felismerte a korszerűsítés kényszerét. Hatalmas magántőkék mozdulnak a nyelvet hordozó technikák világszínvonalra emelése érdekében. A kis nyelvek korszerűsítési programja sohasem történhet üzleti alapon: nem kifizetődő befektetés. Ezért itt nem az adófizető állampolgárok forintjaira kell támaszkodni. Az állam feladata, hogy a költségvetés eszközeivel polgárainak nyelvi kultúráját őrizze, színvonalát emelje mind az állam többségi, mind kisebbségi nyelvi kultúrához tartozó közösségei esetében.

6. *Program az anyanyelv korszerűsítéséről.* – Készüljön átfogó program a magyar anyanyelvi kultúra ápolására, korszerűsítésére. Terjedjen ez ki a technikai-műszaki élet, az igazgatás, a szépirodalom, a tudomány, azaz a beszélt nyelv egészére. E program szenteljen különös figyelmet az anyanyelvi oktatásnak, az általános és szakirányú ismeretközlés fórumainak, a rádiónak, a televíziónak, a napisajtónak. E program kidolgozására vállalkozzék a Magyar Tudományos Akadémia.

7. *Program a nyelvápolásra.* – A kormány, illetve az Országgyűlés hívjon létre olyan közalapítványt, amely kiemelten támogatja a nemzeti-nyelvi kultúra hagyományait összefogó és azokat életben tartó vagy korszerűsödni

segítő kézikönyvek megalkotását mind a nyomtatott, mind az elektromos médiában, támogassa a hagyományőrző civil kezdeményezéseket.

8. *A tudományos kutatásról.* – A közpénzeken fenntartott tudományos műhelyek – intézetek, tanszékek – kiemelten foglalkozzanak a magyar nyelv és a magyar államban élő kisebbségi nemzetek nyelvének, hagyományainak tanulmányozásával, korszerűsítésével.

9. *Az idegen nyelv tanulása.* – Nagyobb figyelmet az idegen nyelv tanítására, tanulására! A kis nyelvi kultúrák elemi érdeke, hogy bekapcsolódjanak a világ szellemi, anyagi, kulturális életébe. A jövő században a nagy közvetítő nyelvek (angol, spanyol, orosz, német, francia stb.) ismerete az egyéni képzésboldogulás, a termelés fejlődésének feltétele lesz. Ezért is az államnak megnövelt költségvetési eszközöket kell fordítania mind az iskolai, mind az iskolán kívüli idegen nyelvi képzésre.

10. *A többségi és kisebbségi nyelvi kultúrákról.* – Térségünkben az államhatárok és a nemzeti szállásterület határai soha nem estek egybe. A jövőben sem fognak. Ezért az itt élő államoknak be kell látniuk, hogy a területükön élő minden nyelvi kultúra művelése az állampolgárok összességének és a térség egészének érdeke. A színvonalasan képzett polgár versenyképes munkavégző és egyben kulturált, ember- és környezetbarát közösséget képez. Az államok nemzetközi szerződésekben garantálják a nemzeti kisebbségek anyanyelvi művelésének teljességét. Az államok közösen vegyenek részt az anyanyelvi kultúrák fejlesztésében. A térség értelmiségijei indítsanak mozgalmakat, hogy államaikban minden anyanyelvi kultúra ápolása és korszerűsítése a kirekesztés mellőzésével erősödjék.

Glatz Ferenc: Tézisek az anyanyelv ápolásáról, kutatásáról, korszerűsítéséről. Magyar Tudomány, 1997. XLII/10. 1244–1246.

II.
A magyar nyelvművelés fontosabb eseményei (1872–)

1872 – *Magyar Nyelvőr* (Szarvas Gábor)
1895 – *Magyar Nyelvőr* (Simonyi Zsigmond)
1903–1922 – Iskolai helyesírás – akadémiai helyesírás
1905 – Magyar Nyelvtudományi Társaság
1905 – *Magyar Nyelv*
1905 – Országos nyelvvédő hivatal terve (Rubinyi Mózes)
1922 – A kettéhasadt helyesírás egysége
1931 – MTA Nyelvtudományi Bizottság – Nyelvművelő Szakosztály (később: Nyelvművelő Bizottság, Anyanyelvi Bizottság, ma: Magyar Nyelvi Bizottság)
1931 – írói nyelvművelés (Kosztolányi Dezső vezérletével)
1931 – akadémiai nyelvművelés *(Magyarosan, Magyar Nyelvőr)*
1932–1938 – sportnyelvújítás *(Nemzeti Sport)* (1936-tól összekapcsolódik az akadémiai nyelvműveléssel)
1932–1949 – *Magyarosan* (1932–33 – Nagy J. Béla, Zsirai Miklós, 1933–37 – Zsirai Miklós, 1937–44 – Putnoky Imre Pintér Jenővel, majd Szinnyei Ferenccel, 1945–49 – Kovalovszky Miklós Nagy J. Bélával)
1937 – Kodály Zoltán *A magyar kiejtés romlásáról* című beszéde (röpirata) nyomán a budapesti bölcsészkaron kiejtési versenyeket rendeznek (1939)
1951. december 12. – Ankét a nyelvművelésről (Kodály Zoltán vezetésével)
1951. december 12. – nyelvművelő ankét
1952 – *Édes anyanyelvünk* (előadássorozat a Magyar Rádióban)
1954 – Akadémiai helyesírás, 10. kiadás
1959. október 2–4. – *Anyanyelvi műveltségünk-konferencia,* Pécs
1960 – Kazinczy-napok, Győr; Péchy Blanka Kazinczy-díj alapítványa nyomán kialakuló *Szép magyar beszéd-mozgalom*
1965. október 22–23. – *Helyes kiejtés, szép magyar beszéd-konferencia,* Eger
1967 – Magyar nyelv hete rendezvénysorozat (TIT, évente)
1978 – *Édes Anyanyelvünk* folyóirat indítása
1984 – Akadémiai helyesírás, 11. kiadás
1989 – Anyanyelvápolók Szövetsége

1990 u. – Nyelvi norma-vita
1991 – *Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia* (évente)
1992 – Duna Televízió megalakítása
1992. október 15–16. – *Nyelvművelő konferencia,* Budapest
1992. november 6. – *Szaknyelvi konferencia,* Budapest
1997 – Vita a nyelvművelésről (reklámtörvény, feliratok, idegen kifejezések)
1997. június 30. – *A magyar nyelv jelene és jövője* (MTA-konferencia)
2000. december 4. – Mit tehetünk a magyar nyelv korszerűsítéséért? (Konferencia az MTA-n)
2000 – A magyar nyelv múzeumának alapkőletétele (Széphalom)
2001 – Millenáris kiállítás: a magyar nyelv jelene és jövője
2001 – Törvény(javaslat) a magyar nyelv védelméről
2001. november 14. A nyelvi hiány (MTA konferencia)

A magyar nyelvművelés fontosabb intézményei

1. Tudományos intézmények:

Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete (1949–)
Fonetikai Osztály, (2000) – Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium, kiadványsorozata: *Magyar Fonetikai Füzetek*, (1992–), *Beszédkutatás*
Nyelvművelő Osztály, (1962–) önálló részlege a Nyelvtudományi Intézetnek, nyelvművelő közönségszolgálatot működtet

Magyar Tudományos Akadémia Nemzeti Stratégiai Kutatási Program *(A magyar nyelv jelene és jövője; A magyar nyelv az informatika korában)* (1997–)

Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport (2000–). Munkacsoport az ELTE Bölcsészettudományi Kar Mai Magyar Nyelvi Tanszékén

2. Tudományos és oktatási intézmények:

Állami egyetemek

Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem (1857), 1093 Budapest, Fővám tér 8.
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (1782), 1111 Budapest, Műegyetem rakpart 3.
Debreceni Egyetem, Kossuth Lajos Tudományegyetem (1912), 4100 Debrecen, Egyetem tér 1.
Eötvös Loránd Tudományegyetem (1635), 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.
Kaposvári Egyetem, Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Tanárképző Főiskolai Kar (1958), 7401 Kaposvár, Guba Sándor u. 40. – sajtónyelvi konferenciák
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem (1875), 1061 Budapest, Liszt Ferenc tér 8.
Magyar Iparművészeti Egyetem (1880), 1121 Budapest, Zugligeti út 9-25.
Magyar Képzőművészeti Egyetem (1871), 1062 Budapest, Andrássy út 69-71.
Miskolci Egyetem (1737), 3515 Miskolc, Egyetemváros
Nyugat-Magyarországi Egyetem (1778, 1808), 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 5.
Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar (1778) 9022 Győr, Liszt F. u. 42. – Kazinczy-versenyek
Pécsi Tudományegyetem (1923), 7601 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/B.
Semmelweis Egyetem (1769), 1085 Budapest, Üllői út 26.
Szegedi Tudományegyetem (1873, 1921), 6720 Szeged, Dugonics tér 13.

Szent István Egyetem (1917, 1920), 2103 Gödöllő, Páter Károly u. 1.
Színház- és Filmművészeti Egyetem (1865), 1088 Budapest, Vas u. 2/c.
Veszprémi Egyetem (1797, 1949), 8201 Veszprém, Egyetem u. 10.

Állami főiskolák

Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola (1959), 9701 Szombathely, Károli Gáspár tér 4.
– dialektológiai szimpóziumok
Eötvös József Főiskola (1870, 1996), 6500 Baja, Szegedi út 2.
Eszterházy Károly Főiskola (1740), 3300 Eger, Eszterházy tér 1.
– Anyanyelv-oktatási Napok, helyesírási versenyek
Kecskeméti Főiskola (1910), 6000 Kecskemét, Ceglédi út 2.
– Lőrincze Napok
Magyar Táncművészeti Főiskola (1949), 1061 Budapest, Andrássy u. 25.
Nyíregyházi Főiskola, Bölcsészettudományi és Művészeti Főiskolai Kar (1959), 4401 Nyíregyháza, Sóstói út 31/b.
Széchenyi István Főiskola (1912), 9026 Győr, Hédervári út 3.
Tessedik Sámule Főiskola (1958), 5540 Szarvas, Szabadság út 2.

Egyházi egyetemek

Debreceni Református Hittudományi Egyetem (1538), 4031 Debrecen, Kálvin tér 16.
Evangélikus Hittudományi Egyetem (1557), 1141 Budapest, Rózsavölgyi köz 3.
Károli Gáspár Református Egyetem (1855), 1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Országos Rabbiképző Intézet (1877), 1085 Budapest, József krt. 27.
Pázmány Péter Katolikus Egyetem (1635), 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30.

Egyházi főiskolák

Apor Vilmos Katolikus Főiskola (1929), 2072 Zsámbék, Zichy M. tér 3.
Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola (1538), 4026 Debrecen, Péterfia u. 1–7.
Pápai Református Teológiai Akadémia (1531), 8500 Pápa, Március 15. tér 9.
Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola (1628...), 1088 Budapest, Mikszáth tér 1. (1052 Budapest, Piarista köz 1.)
Sárospataki Református Teológiai Akadémia (1531), 3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.
Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola (1842), 2500 Esztergom, Majer u. 1–3.

Magán-, illetve alapítványi főiskolák

Gábor Dénes Főiskola (1992), 1115 Budapest, Etele u. 68.

Kodolányi János Főiskola (1992), 8000 Székesfehérvár, Szabadságharcos u. 59.
Mozgássérültek Pető András Nevelőképző és Nevelő Intézete (1945), 1125 Budapest, Kútvölgyi u. 6.
Budapesti Kommunikációs Főiskola (2000), 1141 Budapest, Nagy Lajos király útja 1–9.

3. Tudományos-szakmai szervezetek
Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Bizottsága
Magyar Nyelvi Bizottsága
Alkalmazott Nyelvészeti Bizottsága

Magyar Nyelvtudományi Társaság (1905–)

Magyar Rádió Rt. Nyelvi Bizottsága (1976–)
Magyar Televízió Nyelvi Bizottsága (megszűnt)

Társadalmi szervezetek
Anyanyelvápolók Szövetsége (1989–)
Anyanyelvi Konferencia (1970–, 1992– A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága)
Nyelvünk és Kultúránk című folyóirat
Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (1841–)
Bárczi Géza (Értékőrző) Kiejtési Alapítvány (1999–)
Csehszlovákiai Magyar Nyelvművelő és Nyelvjáráskutató Társaság (1969–1972)
Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége (AESZ, 1992–)
Kiadványsorozata: AESZ-füzetek, Hírhordó

Egyéb szervezetek
Magyar Szemiotikai Társaság (1990–)
Magyar Terminológiai Társaság (2000–)

4. Folyóiratok
Magyar Nyelvőr
Magyar Nyelv
Édes Anyanyelvünk
Magyartanítás
Nyelvünk és Kultúránk

Országos nyelvművelő rendezvények (mozgalmak)

A magyar nyelv hete (minden év áprilisában)
Kazinczy-versenyek (általános- és középiskolások, főiskolások, egyetemisták részére, Sátoraljaújhely, Győr)
Általános iskolás diákok országos Szép magyar beszéd versenye a Kazinczy-jelvényért (Balatonboglár, Kisújszállás)
Édes Anyanyelvünk középiskolai nyelvhasználati verseny, Sátoraljaújhely
Középiskolás diákok Kazinczyról elnevezett Szép magyar beszéd versenye, Győr
Pedagógusjelöltek Szép magyar beszéd versenye (változó helyszínen)
Nagy J. Béla Helyesírási Verseny (Eger)
Implom József Helyesírási Verseny (Erkel Ferenc Gimnázium, Gyula – évente, kiadványsorozattal)
Simonyi Zsigmond Helyesírási Verseny (ELTE, Budapest)
Kresznerics Ferenc Anyanyelvi Verseny (Kresznerics Ferenc Megyei Könyvtár, Celldömölk – kétévente)
Kossuth-szónokverseny pedagógusképző intézmények hallgatóinak (ELTE TFK, Budapest)
Beszélni nehéz!-körök
Általános iskolás tanulók Verseghy nyelvművelő versenye (Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok – évente)
Erdélyi Nyelvművelő Napok (Marosvásárhely)
Kazinczy Napok (Kassa)
Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok (Ada – évente kiadványsorozattal)
Szabédi Napok (Kolozsvár)
Egyetemi Anyanyelvi Napok (Budapest, ELTE – évente kiadványsorozattal)
Lőrincze Nap (Tanítóképző Főiskola, Kecskemét)
Péchy Blanka emléknap és verseny (Gundel Vendéglátóipari Szakközépiskola, Budapest)

Anyanyelvi táborok

Kazinczy Anyanyelvi Tábor (Kazinczy Gimnázium, Győr)
Középiskolai Anyanyelvi Tábor (Anyanyelvápolók Szövetsége csongrádi tagozata, Csongrád)
Szép magyar beszéd – nyelvművelő kurzus (Békés-tarhosi Baráti Kör, Békés-Tarhos)

Beszélni nehéz kört vezető tanárok vándortábora (évente más helyszínen)
Általános iskolások anyanyelvi tábora (Balatonboglár)
Országos médiatábor diákrádiósoknak, diákújságíróknak (Diák- és Ifjúsági Újságírók Országos Egyesülete, évente más helyszínen)

Konferenciák

Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia (MTA Alkalmazott Nyelvészeti Bizottsága)
Anyanyelvi Konferencia (A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága rendezésében négy-, illetve ötévente)
Anyanyelv-oktatási Napok (Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger – kétévente)
Nyelvművelő konferenciák (MTA Magyar Nyelvi Bizottsága, MTA Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja)

Rádióműsorok

Édes Anyanyelvünk
Beszélni nehéz
Tetten ért szavak
Értsünk szót! (korábban: Magyarán szólva)

Televízióműsorok

MTV: (Álljunk meg egy szóra!, Gyöngyök) Szószóló
Duna Televízió: Nyelvőrző, (Csillagjel, Hej, hej, helyesírás!) Hej, hej, helyes beszéd!

Nyelvstratégiai honlap és tanácsadás
www.e-nyelv.hu
e-nyelv@e-nyelv.hu

MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

c. könyvsorozat kötetei

Globalizáció és nemzeti érdek

A demokrácia intézményrendszere

A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai

Sárközy Tamás: Rendszerváltozás és a privatizáció joga

Az agrártermelés tudományos alapozása

Népegészség, orvos, társadalom

Egészségügy és piacgazdaság

Biotechnológia – lépéstartás Európával

Környezetpolitika és uniós csatlakozás

Termelés, piac, természeti környezet

Losonczi Ágnes: Utak és korlátok az egészségügyben

Budapest – nemzetközi város

A cigányok Magyarországon
Bp. 1999. 270 oldal, ára: 700 Ft
(Utánnyomás: Bp., 2001.)

Minőség és agrárstratégia
Bp. 1999. 408 oldal, ára: 900 Ft

A magyar nyelv az informatika korában
Bp. 1999. 195 oldal, ára: 550 Ft

A NATO és a magyar politika
Bp. 1999. 214 oldal, ára: 620 Ft

Magyarország településkörnyezete
Bp. 2000. 496 oldal, ára: 950 Ft

Az információs társadalom
Bp. 2000. 245 oldal, ára: 700 Ft

Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés
Bp. 2000. 245 oldal, ára: 700 Ft

Közlekedési rendszerek és infrastruktúráik
Bp. 2000. 241 oldal, ára: 700 Ft

Egészségügy Magyarországon
Bp. 2001. 368 oldal, ára: 920 Ft

Vajda György: Energiapolitika
Bp. 2001. 395 oldal, ára: 950 Ft

Ára: 700 Ft

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1825